

*Magam gyötrődöm izzón a sötétben,
Midőn a földet elhagyó a nap.
Másoknak élv, nekem bánat marad
S borulva földre, búsulok az éjben.*

Michelangelo.

*Óh mily esés volt ez, jó honfiak!
Félestem akkor én, ti és mi mind,
Míg véres ármány kérkedett fölöttünk,
Óh most ti sirtok; látom, érzitek
A metsző szánalmat. De mind ez itt
Szelíd könyű még. Jó lelkek, ti sirtok,
Ámbár ruháján láttok csak sebet.,
(Shakespeare: Julius Caesar.)*

SURÁNYI MIKLÓS

EGYEDÜL VAGYUNK

REGÉNY

Harmadik rész

A legnagyobb magyar

ÚJ IDŐK IRODALMI INTÉZET R. T
(SINGER ÉS WOLFNER)
KIADÁSA. BUDAPEST

SURÁNYI MIKLÓS

A LEGNAGYOBB MAGYAR

ÚJ IDŐK IRODALMI INTÉZET R. T.
(SINGER ÉS WÖLFNER)
KIADÁSA, BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás a színpadra alkalmazás és
filmesítés jogát is.

*Copyright by Új Idők Irodalmi Intézet Rt. (Singer és Wolfner),
Budapest, 1944.*

Felelős kiadó: Hampó József igazgató.

Pakoss-nyomda, Budapest, Akác-kő? 4. Felelős: Pakoss Ferenc.

ELSŐ RÉSZ.

I.

— Ne vigasztaljon Fenség, én tisztán látom, hogy mi történik most Európában. Hetvenhárom éves vagyok és tizenhét éves koromban már asszonyszemmel néztem a világot. Két gyermekem volt, amikor a francia forradalom kitört. Már nagyanya voltam, amikor a wagrami csatát elvesztettük. Napóleon alakja, mint egy Meduza-fő, rémületbe ejtett mindenkit. Valamennyien az ő gonosz lángeszének hatalma alá kerülünk. Férfiak, nők, gyermekek sziklához voltunk láncolva mind és a korzikai saskeselyű a szívünkéből táplálkozott. Kedves Tini, fázom, adj egy csésze forró rumos teát. Buda volt akkor a világ közepe. Napóleon és Metternich hónapokig hiába tárgyaltak, végül a császár bátyámat, Liechtenstein Jánost küldötte Bonapartéhoz, hogy békére bírja. A jó Ferenc császár már nem bírta nézni az esztelen harcot, amely lerombolta a családi kötelekeket, a becsületet, minden szent elvet, amelyet az emberiség eddig tiszteletben tartott. Attól féltünk, hogy el kell az erdőkből rejtőznünk s mindenkinek a saját zászlója alatt kell harcolni, mindenki ellen. Nem, nem kérek teát, inkább egy csepp tokaji aszút. Igen. Köszönöm. Aztán kénytelenek voltunk szövetségre lépni a szörnyeteggel. Higgye el Fenség, abban az időben Napóleonnak csak négy ellenfele volt a monarchiában: Mária Ludovika császárné, Pozzo di Borgo, Rasumovszky herceg és én. Szerettem volna

imádott császárnőmet elkísérni a drezdai találkozásra, tudom, lett volna bennem elég lélekjelenlét és szellem, hogy Napóleont addig gyötörjem, míg csak üvöltöni nem kezd, mint egy oroszlán. Metternich ezt is megakadályozta.

— Bizony, akkor Metternichnek nem az volt a célja, hogy Napóleont üvöltésre ingerelje.

— Fenség, ne dicsérje nekem Metternichet. Fenséged is jól teszi, ha óvakodik tőle. Ez a hiú ember titokban mindig forradalmár volt, egykor jakobinus, most meg liberális. Most is mindenkit megcsal. Megcsalja a császárt, félrevezeti a cseheket, békét köt a magyarokkal, de titokban ellenük uszítja a délszlávokat, forradalomra ingerli az olaszokat... Fenség, már Gonsalvi bíboros megmondta a kongresszus alatt, hogy ez az ember nagyobb veszedelem Európa népeire, mint maga Napoleon. O az oka annak, hogy most megint ott vagyunk, ahol a forradalom előtt. Drága Tinikém, mégis inkább egy csésze kávé. . Az utóbbi időben bolondja vagyok a jó erős törökkávénak. Nem, cukor nélkül kérem. Egész Európa liberális lett. Fenségednek a kávé álmatlanságot okoz? Ennek is Metternich az oka. Veszedelembe dönti egész Európát. Én, hála Isten, soha életemben nem ismertem az álmatlanságot. Most is érzem, hogy leragad a szemem. Pedig olyan sokat akartam beszélni Metternichről és az új jakobinusokról.

Az öreg hölgy, aki huszonöt esztendő óta olthatatlan gyűlölettel szidja Napóleont, Esterházy Miklósné Liechtenstein Mária hercegnő, a Fenség, aki előtt Metternichre panaszkodott, Zsófia főhercegnő, a császár testvérének, Ferenc Károly főhercegnek neje s ahol ez a párbeszéd az 1840-ik év május havának első napján lefolyt, Széchenyi Lajos gróf herrengassei palotájának zöld selyemtapétás kisszalónja volt, amelyben az est vendégeinek legelőkelőbb tagjai vonultak félre a többi közönséges halandó elől.

Széchenyi Lajos gróf, legidősebb fia a boldogult Ferenc grófnak, Zsófia főhercegnő főudvarmestere, kedves, szeretetreméltó, ünnepélyes és konzervatív

nagyúr, mint ahogy egy főhercegnő udvarmesteréhez illett; rendkívül széles homloka és hegyes álla háromszögletűvé tette az arcát, ami kissé elrútította, de összepréselt ajka, barna bőre, izmos, de nem nagy termete, udvari emberre valló halk és óvatos modora, mindenkiben bizalmat és rokonszenvet keltett. A gróf, aki most hatvan éves, nem vett részt a közéletben, de annál inkább szerette a művészeteket, különösen a zenét és a színházat. Maga is elsőrangú színésztehetség volt; a palota nagytermében kulisszákkal, süllyesztővel, rivaldával felszerelt kis színpadon mint komoly és víg darabok hőse a Burgtheater tagjai között is sikerrel megállta a sarat. Palotájában, a téli szezonban szinte hetenként tartottak műkedvelő előadásokat, amelyeken a császári ház tagjai is szívesen résztvettek.

A gróf második felesége, Wurmbrand Françoise grófnő, nem volt sem szép, Shm fiatal; magyarul nem tudott, nem is tanult meg soha; két gyermeket szült az urának s így az első feleség után maradt gyermekekkel együtt négy fiú és négy leány gondjai nyomták a családfő vállát. János, a legidősebb fiú már harmincnégy éves és feleségétől, Erdődy Ágota grófnőtől eddig öt gyermeke van; a gyermekek fele természetesen már külön háztartásban él, de télen, a nagy bécsi szezon idején nemcsak Lajos, hanem öccse Pál gróf családja is sokszor együtt van a herregassei palotában.

Pál gróf, a második Széchenyi-fiú, akinek első felesége Lady Karolina oly tragikus körülmények között fejezte be földi életét, szintén újra megházasodott s a Karolinától való Andoron kívül, aki már huszonnegyedik évében jár, kilenc élő gyermekkel dicsekedhetik.

A Széchenyiek — ha ez lehetséges — még rohamosabban szaporodtak, mint a híres Zichy-család. A korán, fogatlan, szakállas, zord szavú Pál, aki Bécsben is tart lakást, az év nagy részét Apátiban, a családi kastélyban tölti s ott feudális göggel tartja rendben jobbágyságait és birtokait. Pál gróf nem olyan aulikus, mint Lajos és nem olyan patrióta, mint öccse István gróf; de minden konok, zárkózott gögje mellett is

egészen öccse hatása alatt áll s ha öccse úgy kívánta, ő is kitett magáért a magyar ügyek mellett.

Lajos Becsben, Pál Apátiban, István gróf Pesten és Cenken él, nővéreik közül pedig Fanny grófnő, aki az utolsó években már alig találkozott férjével, Batthyány Miklóssal, Pinkafőn lakik muzsikusai, műkedvelő színészei, szerzetes barátai és Szent Vince-rendi apácái között, Zsófi meg Bécs és Velence között utazgat, mert az ura, Zichy Ferdinand gróf altábornagy, most velencei vár- és térparancsnok.

István gróf kivételével a Széchenyi-testvérek mind együtt vannak Lajos grófnál Bécsben. Lajos gróf estélyére a Metternich, Esterházy, Schwarzenberg, Liechtenstein, Windischgraetz hercegi családok s a Pálffyak, Erdődyek, Batthyányak, Zichyek kiterjedt nemzetségének azok a tagjai voltak hivatalosak, akik nem kompromittáltak magukat az újabban mindinkább elharapódzott ellenzéki magnásmozgalmakban. Azonban mindenkit elhomályosított Zsófia főhercegnő és Esterházy Miklósné hercegasszony megjelenése. A főhercegnő, akiről az hírlik, hogy egymagában több politikai érzék, uralkodási vágy és erélyesség van, mint a Habsburg-ház összes tagjaiban, csúf és ellenszenves; de ahogy a spanyol etikett szabályai szerint égő kandelábereket visznek előtte s a vendégek sorfala között bevonult, azok majdnem leborultak, mint Űrnapon a monstancia előtt; s ahogy a zöld szalonban díványra ült s rang és kor szerint körülvették őt az ebenbürtig és mediatizált hercegek, az aranygyapjasok és a Szent István-rend nagykeresztesei, mindenki áj üldözött a hódolattól. Egyedül Esterházy Miklósné hercegasszonyt nem fenyegette ez a veszedelem, mert ő még mindig éreztetni akarja minden teremtettt lélekkel a monarchiában, hogy Mária Ludovika császárné legjobb barátnője volt s ezen a címen Ferenc gyermekeit, még Ferdinándot is, aki most császári és egy féltucat királyi koronát hord a fején, trónörökös korában még tegezni vblt joga.

Az öreg hercegné csakugyan feltűnés nélkül elhagyta a termet és lent a lépcsőházban éppen Metter-

nich herceggel találkozott. Az aggságában is hódító és szép hercegasszony elpirult, mintegy húszéves hajdon.

— Kedves barátom, siessen, — szólt a kancellárhoz szeretetreméltó zsörtölődéssel — mert a fiatal hölgyek nagyon unatkoznak.

A herceg mosolygott.

— Ha főméltóságod itt hagy bennünket, akár fel ee megyek.

— Miért?

— Mert akkor meg én unatkozom.

A hercegasszony csókra nyújtotta a kezét.

— Felejtsem el és vigasztalódjék — nevetett fiatalos kacérsággal s a házigazda karján letepegett a kocsijához.

Metternich a zöld szalonba sietett, hogy a főhercegasszonyt üdvözölje.

A kancellár az utóbbi két év alatt ijesztő mértékben megrokkant és megöregedett. Egész alakja a feje búbjától a sarkáig elvékonyodott. Szinte átszellemül! lett; hófehér haja ugyan még elég dús ahhoz, hogy művészi fürtöket lehessen belőle fodorítani, homloka mégis felhúzódott keskeny és finom koponyájának csaknem a közepéig. Halántéka mintha behorpadt volna: ajkai szorosan egymásra tapadtak és orra kissé hajlottabbnak és nagyobbbnak látszott, mint azelőtt. Híres mosolya fanyarrá, vagy leereszkedővé, fáradttá, vagy szenvedővé lett; a hangja elszíntelenedett; hallása meggyöngült (ez bántotta legjobban a hiúságát), termete megrogyott, mozdulatai bágyadtak lettek, csak gyönyörű kék szeme ragyogott a régi melegséggel. Metternich Kelemen herceg — nem lehet a dolgot szépiteni — megöregedett. A híres nőcsábító és gáláns gavallér szép aggastyán lett, akibe az asszonyok nem szeretnek bele férfiúvarázsának hatása alatt, mint még öt évvel ezelőtt, de szerelmét még eltűrik, mert mint a pillangók, szívesen megégetik szárnyukat a nagyság, híresség és szépség lángjainál.

A kancellár most jött az államtanácsból. Felesége, a szép, fiatal, lobogó temperamentumú Melanie hercegné, elébe szaladt s a hóna alá bújva, felsegítette a lépcsőn.

— Őfensége itt van?

— Várja hercegségedet — felelt a házigazda.

— Nos, Klemens, megegyeztetek? — kérdezte csakúgy a pillantásával Melanie hercegnő s amikor az mosolyogva igent bólintott, a hercegné az ura mindkét arcát megcsókolta.

A kancellár egyenesen a zöld szalonba ment, ahol pár pillanat múlva egyedül maradt a főhercegnővel.

A szomszéd teremben azon mulattak, hogy Esterházy hercegné a maga bájos elfogultságával titkos forradalmárnak és liberálisnak nevezte Metternichet. Windischgraetz Alfréd herceg altábornagy, aki napról-napra nagyobb hatalmat ragadott magához, nemcsak katonai, hanem politikai ügyekben is, nem vette tréfára a dolgot.

— Annyi bizonyos, hogy a kancellár mindig kacérkodott a szabados és destruktív eszmékkel — rikácsolta felháborodva, de közben látható gyönyörűséggel nézett bele Clam-Martinitz grófné Lady Selma habfehér keblébe.

— Bizony a kancellár is kezd már öregedni — mondta a kis Sel s aztán, amikor észrevette, hogy nem erről van szó, hozzátette. — A tavalyi betegsége óta mintha kicserélték volna.

Windischgraetz herceg tíz esztendő óta üldözi szerelmével Lady Selinát, vagy a »kis Selt«, ahogy őt a bécsi társaságban hívták. Ez az üldözés abból állott, hogy ha valahol találkozott vele (a herceg pedig sokszor kereste a találkozást), mindig szenvedélyes előadásokat tartott neki a stratégiáról, kimutatta, hogy az úgynevezett napóleoni győzelmek voltaképpen egy tudatlan ember égbekiáltó baklövésai voltak s ha most egy új Napóleon vele, Windischgraetz Alfréd altábornaggal kerülne szembe, az egész világ gúnykacajának tenné ki magát, — vagy Ausztria sorsdöntő óráiról, amelyekben Metternich herceg befogásait ugyancsak fentnevezett altábornagy volna hivatalosan helyreigazítani. A kis Sel mindig figyelmesen végighallgatta, mindig igazat adott neki, de sohasem

vallott szerelmet, amin a herceg mindig halálos sér-
tődöttséggel csodálkozott. Most is magyarázni kezdte.

— Metternich a jó Ferenc császár halála után
kemény kézzel kezdte meg az offenzívat a liberalizipus,
a lappangó forradalom és a destrukció ellen. Elfogatt,
és börtönbe csukatta az izgága elemeket, bezáratta a
magyar jakobinusokat, Wesselényi Miklóst és . . .
ah, aoh . . . hogy is hívják csak . . .

— Kossuth Lajost . . .

— Igen . . . Azt a szélelbélelt firkászt. Kufstein,
Spielberg, Munkács . . . nagyon helyes . . . aoh, be-
csukatni mind! Széchenyi Stefferlt is becsukatni és
a Dessewffyeket, a Batthyányakat, az Esterházyakat
is mind becsukatni. . .

A kis Sei valami kellemetlent akart mondani á
szerelmes hercegnek.

— Én pedig úgy hallom, hogy Metternich most
taktikát változtatott.

— Ah! Aoh! Ez teljes képtelenség.

— Ki akar békülni a magyarokkal.

Ekkor Zichy Ferdinándné Széchenyi Zsófi grófnő,
aki eközben odasodródott a beszélgetők közé, a her-
ceget szintén ugratni kezdte.

— Manapság okos ember nem zárkozhatik el a
liberalizmus és a demokrácia elvei elől, Kelemen her-
ceg pedig nagyon okos ember.

Lichnovszky Eduárd, aki életét pedáns gondos-
sággal megosztotta a legförtelmesebb kicsapongások
és a Habsburg-ház történetének kutatása között,
kötelességének tartotta, hogy megnyilatkozzék.

— Nem a kancellár a hibás. Az egész világ kezdi
elveszíteni az eszét.

— Vagy most kezdi megtalálni — ellenkezett
Zsófi grófnő olyan hangon, amelyből nemcsak a meg-
győződés és a szabad szellem hangja csendült ki,
hanem az ellenszenv is a nagyhomlokú, vörösképű
Eduárd herceg és a földkerekségen bárhol található
összes Lichnovszkyak iránt.

— Ahá! Oah! — csattant fel Windischgraetz
éles tenorja. — Kedves grófnő, ne feledje el, hogy az

ön férje most az ifjú Európa ellen harcol Velen-cében.

— Ez a férjem dolga — vágott vissza a fekete-hajú, csillogó szemű beauté triviale, a bécsi kongresszus egyik híressége, aki az utóbbi időben saintsimonista, liberális és forradalmi elveivel ijesztgette a jámbor bécsi társaságot. — Ha ön, kedves herceg, elolvasná Heine vagy Börne párizsi leveleit. . .

— Isten ments! — Aoh! Oah! Ezek a szemtelen zsidók az összes emberi és isteni, sőt még a katonai dolgokat is nevetségessé akarják tenni — tiltakozott vörösre gyúlt arccal a herceg. — Isten ments, hogy ilyen szemét írka-firkával rontsam a szememet. Ebből a szemétből pestis és döghalál árad és — bocsánatot kérek — nagyon csodálkozom, hogy egy császári altábornagy neje ilyeneket. . .

Zsófi grófnő viharos kacajra fakadt.

— Melanie hercegnő esténként Heine, Börne, Grillparzer és Byron műveit olvassa fel a kancellárnak ... — ugye, drága Melanie, igaz? — kérdezte az éppen feléje közeledő Metternich hercegasszonyt.

A társaság hódolattal nyitott utat a mindenható kancellár feleségének. Lobogó temperamentuma, élénk szelleme és határtalan vakmerősége félelmes híret költötték a hercegasszonynak. Tudták róla, hogy a világ legelső emberének és legnagyobb hatalmasságának, emberfeletti lénynek, prófétának, a Gondviselés földi helytartójának tartja az urát, de természetesnek tartja, hogy a Gondviselés földi helytartója fölött ő uralkodjék. Merészségének és hatalmának úgyszólván csak sajátmaga szabott határt. Mindenki szorongva leste, hogy Melanie hercegnő mit felel a hozzá szabadszájúságban és vakmerőségben nagyon hasonlatos Zsófi grófnőnek. A hercegnő pedig így felelt.

— Kelemen nem olyan obskúrus elme, hogy egy íróembert azért üldözzön, mert az Napóleont nagyobb embernek tartja, mint Mack tábornagyot. Nagy Frigyes nem a politikust nézte Voltaireben, hanem az író. Kelemen herceg sokkal jobban szereti

Heine és Börne frivol szellemességet, mint Schlegel áhíthatos számárságait.

— Ah, oah, hercegnő — hebegett Windischgraetz herceg remegve a felháborodástól. — Ezek a gazfickók minden tekintély ellen lazítanak és a jelenlegi rend őreit szemén szedett idiótáknak tartják.

Melanie hercegnő nevetett.

— Ehhez joguk van, altábornagy úr.

— Byron gyűlölte a Habsburg-monarchiát.

— Nos, ön nem gyűlölte Napóleon Franciaországát? — kérdezte gúnyosan Melanie hercegnő és átment a harmadik terembe.

Lichnovszky Eduárd ismét kötelességének érezte, hogy a vitát eldöntse a maga történetírói tekintélyével.

— A történelem majd megmutatja ... — kezdte a mondanivalóját, de Zsófi grófnő pajkosan közbevetett.

— Hohó, történelem? Mi az a történelem? Én csak történetírókat ismerek, akik történetet írnak ... például Lichnovszky Eduárd herceg történetíró, de Lichnovszky Eduárd nem történelem.

Mind többen figyeltek oda a beszélgetésre, amelyben az asszonyok erősen terrorizálták a férfiakat. Clam-Martinitz Selina grófné, a feketehajú és kékszemű ír szépség, a maga módja szerint ki akarta békíteni az ellenfeleket.

—Kétségtelen, hogy korunk legzseniálisabb írói egytől-egyig liberálisok és szabadszelleműek.

— Gyűjtogatok — tette hozzá Windischgraetz herceg.

— Ok fáklyahordozóknak tartják magukat — vágott vissza Zsófi grófné.

— Börtönbe velük! — rikácsolta az altábornagy-

— Kedves Alfréd herceg, ha önre bízták volna Európát, már több ember volna börtönben, mint szabadlában, ön üvegházban termelné a mártírpalántákat és veteményes kertjében annyi mártír volna, hogy attól kiveszne minden káposzta és egyéb

zöldfőzelék, amelyből a jámbor polgárok ebédet főznek. Nem gondolt, még arra, hogy ha egyszer a fegyencek többen lesznek, mint a börtönőrök, akkor a börtönőrök kerülnek a siralomházba?

Ez a liberális beszéd a jelentéktelen külsejű, de okossága és jósága miatt roppant tekintélyű Esterházy Vincéné Liechtenstein Zsófi hercegnő szájából hangzott el s úgy megdöbbenette a férfiakat, hogy arra hirtelenében senki sem felelt. A hercegnő tehát folytatta.

— Az emberek ma már nem félnek a forradalomtól.

— Mi sem! — vágta ki hetykén Windischgraetz herceg.

— Ez így is van rendjén. A katonának nem szabad félni a forradalmároktól. De az nem jelent semmit. Az a fontos, hogy a politikusok és a polgárok félnek-e vagy sem.

Hogy-kell ezt érteni? — kérdezte Lichnóvszky Eduárdj aki e pillanatban történetírói felfogásában sértve érezte magát.

— Úgy, kedves Eduárd herceg, hogy Napoleon bukása után a júliusi forradalomig mindent szépnek, jónak, örökkévaló módon üdvösnek tartottunk, ami ellenkezője volt a forradalomnak és a háborúnak. A forradalom istentelen és vallástalan volt, tehát mi templomba jártunk, hogy ezzel fitogtassuk előkelőségünket; a forradalom a szabadság eszméit üvöltözte, mi önkéntes rabszolgaságot fogadtunk és rabszolgaságba kényszerítettük az alattunk lévő társadalmi rétegeket; a forradalom szabadszellemű volt, mi a tudományos kutatás csődjét hirdettük; a forradalom alatt mindenki szabadon terjeszthette zseniális vagy félbolond gondolatait, mi behoztuk a cenzúrát és kitiltottuk a külföldi könyveket. A mi kormányunk is úgy képzelte, hogy népeit mint engedelmes háziállatokat a legelőn vagy az istállóban kövére hizlalja, de vágóhídra viszi azt a vakmerő szarvasmarhát, aki a maga eszével gondolkodni mer. Ezt hívják diktatúrának.

— És Ön nem irtózik a forradalomtól? — re-
csegett az altábornagy hangja.

— Én? — kérdezte méltatlankodva a grófné. —
Én bizony irtózom, de ez éppen annyira nem fontos,
mint hogy Windischgraetz herceg altábornagy sem
fél. Fontos csak az, hogy Európa a forradalmat s a
háborút elfelejtette s ettől a rothadt békétől irtózik.

— A csatorna ...

— Az is teljesen egyre megy, hogy mi csatorná-
nak, csöcseléknek vagy felséges népnek nevezzük-e a
tömegeket. A lényeg az, hogy húsz év óta állandóan
forrongás van Európa valamelyik pontján. Adieu,
kedves Alfréd herceg, béküljön ki velem. ’

Zichyné Széchenyi Zsófi grófné, aki ekkor már
egy másik társasággal beszélgetett, ezekre a szavakra
visszafordult és kezét összecsapta.

— Bent a zöld szobában azt hallottam, hogy Met-
ternich titkos forradalmár, carbonari, liberális és kom-
munista; most azt hallom, hogy minden bajnak az ő
obskúrus konzervativizmusa a forrása. Micsoda hát
Metternich? Reakcionárius, vagy liberális? Megmen-
tő je vagy sírásója a monarchiának?

— Erre majd megfelel a történelem — kacagott
a kis Sel kegyetlen iróniával. — Most menjünk rohamra
a barrikádok, akarom mondani a büffé ellen.

Az asszonyok faképnél hagyták a férfiakat, akik
most a monarchia dolgairól kezdtek beszélgetni. Abban
mindenki megegyezett, hogy Ferenc császár halálával
a monarchia válságos helyzetbe került. Az új király
Epilepsziás, gyengeelméjű s helyette az államtanács
uralkodik, amely Metternich herceget mindenáron hát-
térbe akarta tolni. A kancellár Összeütközésbe jutott
belügyekben az uralkodóház tagjaival és a keleti kér-
désben az oroszokkal, majd a franciákkal. Metternich
akkor hatvanhét éves volt s negyven év óta vállain
hordozta a monarchia sorsát; nem csoda, hogy elfá-
radt, elkedvetlenedett, majd megbetegedett és ideglázt
kapott, ami miatt három hónapig az ágyat őrizte.
Amikor felgyógyult, megjelent Bécsben Miklós orosz
cár és békejobbot nyújtott a megtört kancellárnak.

A cár valami új szentszöveve égfélét forgatott a fejében. A szép, de gyomorbeteg és savanyú kedélyű Miklós cár, aki tetőtől talpig katona, orosz és autokrata volt (fogfájós Apollónak hívták az udvarhölgyei) felajánlotta Metternichnek, hogy ötvenezer kozákot küld Itáliába és ötvenezeret Magyarországra; a kancellár erre hirtelen meggyógyult, az ajánlatot erélyesen visszautasította és eddigi politikájával tökéletesen ellentétes taktikát választott a birodalom ügyeinek rendezésére. Kijelentette, hogy a forradalomnak egyetlen ellenszere a reform; a lelkeket meg kell békíteni, az ellenzéki programot pedig kisajátítani.

A kancellár pálfordulását a beszélgetők sokféle-képen magyarázták. Az egyik azt mondta, hogy ebben is a diplomata és politikus lángelméje mutatkozott meg, de voltak, akik azt a háromhónapos idegláznak, az ijedtségnek és a hirtelen megöregedésnek tulajdonították.

II.

Ot-hat egymás mellé sorakozó s nyitott ajtókkal összekötött teremben nyüzsögtek a vendégek, az utolsó-ban pedig hosszú asztalok roskadoztak az ételek és italok alatt. Ebben a szobában, boros és pezsgős üvegek mögött, mint valami tengeri erődítményben egy tetőtől-talpig vörös egyenruhába öltözött, lángolóan vöröshajú és vörösarcú gentleman "vesztegelt lehorgonyozva s némán ürítgette egyik poharat a másik után.

Lichnovszky herceg, aki kimerült a hölgyekkel való vitatkozásban, egy kis frissítőre a büffébe térve, a bíborruhás diplomatát vagy katonatisztet, — senki sem tudta, hogy most milyen minőségben van a császárvárosban — angol szokás szerint üdvözölte.

— Hogy van, hogy van, Mylord?

A lord visszaköszönt.

— Hogy van, hogy van, herceg?

A herceg felhajtott egy pohár tokajit és leült régi ismerőse, Stewart lord mellé, aki most bátyjának Qastlereagh lordnak öngyilkossága óta a Londonderry,

marquis címet is viselte. A hercegnek eszeágában sem volt, hogy a lorddal beszélgetésbe elegyedjék, mert az süket volt, mint egy fajdkakas és hallgató, mint egy bána. Annál nagyobb lett a meglepetése, amikor a lord egyszerre csak beszédre nyitotta a száját.

— Tegnap érkeztem Magyarországból.

A herceg kíváncsi lett.

— Mylord bizonyára Batthyány Kázmér grófnál volt falkavadászaton.

Az angol, aki egyetlen szót sem hallott ebből 8 mondatból, feltűnő élénkséggel felelt.

— Leginkább Pesten.

— Tehát nem vadászott?

— Ezemyolcszázhuszonötben a Quarterly Review-ben olvastam először Magyarországról.

— Mit? — kérdezte a herceg meghökkenve.

— Akkor mindjárt és most.

A herceg feladta a reményt, hogy magát megértesse. Tehát úgy tett, mint aki nagyon örül az eszmecserének és a száját nyitogatta, mintha; valamit^ mondana. A lord is úgy tett, mintha minden szót megértene és lelkesen felelgetett a fel nem tett kérdésekre.

— Amikor tehát Mr. Anthony cikkének hatása alatt megnéztem Magyarországot, még fiatal voltam és boldogan adtam át magamat annak az örömnak, amelyet a magyar egzotikum, a romantikus tájkép, a bizarr paradoxon, az eleven korszerűtlenség tárt a szemem elé. Tahiti szigetén, vagy Hawaiban képzeltem magamat és elábrándoztam azon, hogy milyen szép volna a békés idillek e paradicsomi völgyét kolonizálni.

A herceg nyugtalankodni kezdett. Megőrült ez az ember? Kolonizáció ... Hát lord Stewart nem tudja, hogy Magyarország a Habsburg bir odalom egyik alkotórésze?

— De uram, — kezdte a méltatlankodást, azonban a lord oly kedvesen mosolygott, hogy abba hagyta és kíváncsian hallgatta a hirtelen bőbeszédűvé vált »aranyfácán« lelkendezését.

— Tudja, kedves herceg, az a nép ott a Lajtán túl, mindig tele volt ragyogó egyéniségekkel, de azok

sehogysem tudtak összeforni, csak végveszély és ellenséges támadás esetén. Ahogy fejük felül elmúlt a veszedelem, a nemzet atomizálódott. Minden nemesi kúria egy önálló kis birodalom lett, fejedelmi jogokkal, bárbar szabadsággal, rabszolgákkal, egy rendesen idegenből hozott szultánával és több, vagy kevesebb odaliszkkal. Bogárszemű odaliszkjaiknak a mezőkön alétan heverő sarjúra emlékeztető illatuk van — ők a legszebb parasztnők Európában. Mettertiich herceg szokta azt mondani, hogy az ő rennwegi parkjának végén kezdődik Ázsia. Van valami igazság a kancellár aforizmájában; de ezt az Ázsiát nem adom oda Ausztriáért és Itáliáért.

A herceg egyik bámulatból a másikba esett. Lord Stewart öt évig volt Anglia követe Bécsben és ezalatt az egész idő alatt nem beszélt annyit, mint most.

— Mi történt önnel Magyarországon? kérdezte indulatosan.

A lord bólogatott.

— De igen. Ebből a tokajiból.

És felhajtva egy nagy pohár aszút, lelkesen folytatta.

— Pest, amely akkor még por és sárfészek, nagy balkáni falu volt, csodálatos módon megnőtt, megszőpült, megelevenedett, a partokat feltöltötték, kikötők és rakodóhelyek várják északról és délről az árut, az utcákon pompás üzletek kínálgatják a luxuscikkeket és lépten-nyomon találkoztam angolokkal, akik a dunai nemzetközi út jelentőségét tanulmányozták. Magyarország az angol világbirodalom keleti útjába esik. A magyarok azon gondolkoznak, hogyan lehetne a londoni piacot megnyerni a magyar termelés számára, viszont Anglia meg akarja ismerni Magyarország természeti kincseit, amelyek eddig kiaknázatlanok, vagy csak néhány szemfüles bécsi bankár zsebében gazdagítják.

A herceg felszisszent.

— Ki mondta ezt önnek, Mylord?

A lord széles mosollyal felelt.

— Hogyne, nagyon szívesen. Ez a világ legjobb bora.

És megint felhajtott egy öblös pohárral.

— Találkoztam Wakefield Eduard-dal, William Pitt tudós barátjával, aki Magyarország történetén dolgozik, Mister Bowring-gel és Borrow Györggyel, aki a magyar zene iránt érdeklődik, tucatjával találkoztam nyelvmesterekkel, muzsikusokkal, énekesekkel s a pesti Nemzeti Kaszinóban egy idős honfitársam, Sir Charles Barton Cats, magyar újságot és magyar könyvet olvas, mert a magyarok nyelvét, régi latin-magyar szótárból és a bibliából megtanulta. Ez is a magyarok érdeme.

— Ez nem a magyarok, hanem Mr. Barton Cats érdeme — jegyezte meg savanyúan a herceg.

— Nagyon örülök, hogy egyetért velem — ragyogott a vörös arc s a vörös kis malacszemek is gyermekes, fényben ragyogtak. — Két hónapot töltöttem náluk és egyik ámulatból a másikba estem. Tizenöt évvel ezelőtt az országgyűlésen latinul, a főúri házaknál francózául, a polgárcsaládoknál németül beszéltek, most mindenki büszke arra, hogy megtanult magyarul. Tudományos Akadémia alakult, a Dunát gőzhajók járóják, a Vaskapu szikláit felrobbantották, a magyar lisztet magyar gőzmalom őrli, gyárak épültek, selyemtermelő és borismertető társaságok vannak, kereskedelmi bank és takarékpénztár működik, a Balatont Vitorláshajók és csónakok szelik, Pesten magyar színház épült, a Kaszinóban hangversenyeket rendeznek, legalább húsz gyönyörű ménest láttam a vidéken s a pesti lóversenyen telivérek futnak. De mindez még gemmi. Találkoztam Tirney Clark mérnökkel, aki láncon függő vashidat fog építeni Pest és Buda között. Lichnovszky Eduárd herceg roppant homlokán piros föltek ütöttek ki a bosszúságtól és türelmetlenül rázta a fejét. Viszont ezt a lord vette zokon.

— Talán nem hiszi el hercegséged?

A herceg zavartan mentegetőzött.

— Ön, Mylord, rózsaszínű szemüvegen át nézte Magyarországot.

— Téved, kedves herceg. Ezt nem az uralkodó, a kormány, nem is a polgárság, — ilyen nincs is

Magyarországon — ezt nem is a nemzet, hanem egyetlenegy ember cselekedte — harsogott a lord.

— Kérem, kérem — szabadkozott a herceg s hogy a lord figyelmét másra terelje, megkérdezte tőle. — Nem innánk meg Mylord, egy üveg fanyar pezsgót?

A lord méltatlankodva felelt.

— Azt is megmondom. Széchenyi István gróf. Igyunk a gróf egészségére. Ebből. Én jobb szeretem a fanyar pezsgót. Hát gondoltam magamban, megnézem ezt a csodaembert: Egy Széchenyit már ismertem a bécsi kongresszus alatt: nagy szoknyavadász volt, roppant kedves fickó, ulánuskapitány, de nem foglalkozott komoly dolgokkal. Ezernyolcszázhuszonötben is találkoztam vele, akkor én hívtam fel a figyelmét a Quarterly Review egy cikkére, amely felfedezte Magyarországot. Nem is hittem volna, hogy két ilyen egymástól elütő tagja lehet egy és ugyanannak a családnak.

A herceg a vállát vonogatta, amit a lord, kétkedésnek vett és felkiáltott.

— Nos, két szememmel láttam, hogy Széchenyi István gróf és Count Stefferl épúgy egy és ugyanaz a személy, mint ahogy éri Charles William Londonderry marquis lovassági tábornok vagyok.

— Nem vonja senki kétségbe.

— Nem ismeri őt? — riadt fel a lord elcsodálkozva. — Hát ezért az egy emberért érdemes elutazni Magyarországba.

— Nagyon jól ismerem.

— Ha nem ismeri, hiába is beszélek róla.

A herceg kezdett kétségbeesni.

Mylord, bocsásson meg, vissza kell mennem a társaságomhoz.

— Amennyire tudom, megpróbálom — felelte a lord, aki azt hitte, hogy a herceg Széchenyi gróf egyénisége iránt érdeklődik. — Ha ön megismeri, önt is épúgy elbűvöli, — akár csak engem.

— Régi barátom, sőt távoli atyafiság ...

— Csak annyit mondhatok, hogy a gróf negyvenkilenc éves. Tizenöt éve működik a közélet térén; Azóta

végzett munkája olyan szédületesen nagy, aminőre példát, semmiféle nemzet történetében nem ismerek. Beláthatatlan, emberfölötti, irtózatoss munká. És mind-
ezt egyedül. Ha kudarc, vagy szégyen érte, — miként ő mondta nekem — a magyarok Istene megkérdezi tőle: — Hát törődöl ezzel, Istvánom? És ő felel: — Nem törődöm vele, Uram. — Mintha csak Cromwell mondta volna

— Nono, talán mégis túlságos . . .

— Úgy van. Ha Erzsébet, Nagy Péter, Krisztina vagy XIV. Lajos csinálja, vagy egy kormány, az angol parlament, egy hatalmas Keletindiai Társaság, akkor is nagy dolog. És vegye hozzá, egy olyan országban, ahol nincs társadalom, nincs város, nincs polgárság, nincs sajtó, nincs közvélemény, nincs minisztérium, nincs tőke, ipar, kereskedelem ...

— Ennek ők maguk az oka ...

— Úgy van, Bécs és Habsburgok... hercegem, fogadja hódolatomat ezért az objektivitásért. A magyar főnemesi és nemesi világ csak nagyon nagy, vagy nagyon kicsiny egyéniségekből, megalomániás félboldokból, hitvány bérencekből, vagy mártirokból állt, csupa olyan emberből, aki minden pillanatban kész volt magát Bécsnek odaadni, vagy kész Bécs ellen kardot rántani. Ebből állt az egész magyar élet. Négyszázezer nemes emberből, négyszázezer egocentrikus, dacos, vaksi, önző, gőgös barbárból, akiből először nemzetet kellett teremteni. A gróf abból indult ki, hogy a nemzetépítést felülről lefelé kell elkezdni, mert ha a legfelső réteg a kellő színvonalra tökéletesedik, ez a maga képére és hasonlatosságára tudja átformálni az alatta lévő szélesebb réteget, amely egy idő múlva magához emeli a harmadik, vagy negyedik rendet is.

A herceg szeretett volna menekülni, de a lord, mint egy írlandi véreb, belékapaszkodott és nem engedte.

— Egyedül, egyedül, egyedül... az egészben ez a legbámulatosabb. Az egész új Magyarország egyetlen ember sikere. A konzervatív országgyűlés ellenszegült,

a kormány nem bízott benne s amikor támogatta, akkor is kémeikkel vette körül.

— Ah, ez mégis furcsa . . .

— No, ugye, ön is tudja. A gróf pedig nem állhatott a kormány mellé, mert akkor a magyarok *meggyűlölik* és minden kezdeményezését visszautasítják. Ha élére áll az ellenzéknek, nem tudja bizalmát megnyerni sem a bécsi, sem az angol pénzvilágnak, amely mégis csak Metternichtől kér információt a gróf megbízhatósága és dolgainak komolysága felől. Rettenetes helyzet. És ő kormány, országgyűlés, vármegyék és ellenzék Skyllái és Karibdiszei között mégis szerencsésen kikötőbe vitte minden hajórakományát. Rettenthetetlen hajós, lángeszű kormányos, isteni misztifikátor.

— Gyűlölik is mindenhol a szerencsétlent — dörögte kínjában a herceg.

A lord arca boldogan kiragyogott.

— Úgy van! Mindenki imádja. Ő a diadal fia, aki fölötte áll a bécsi és budai kormánynak, nádornak, kancellároknak, pártoknak, fölötte áll még a Corpus Jurisnakis, a magyar Magna Chartának, az összes magyar történelmi tradícióknak, mindennek, amihez a magyarok oly büszkén és makacsul ragaszkodtak. Neki minden szabad. Az országgyűlésen nem köti őt semmiféle ügyrend, beszélhet arról és akkor, amikor akar és minden mondatát hódolat és minden cselekedetét siker kíséri.

— Az majd elválik.

— Abban igaza van, hogy félnek tőle Bécsben. Széchenyi gróf a legradikálisabb szellem, a legforradalmibb, akinek sem őse, sem kortársa nincs a magyar történelemben. De, ami a legérdekesebb, radikalizmusa nem a francia forradalomból, vagy a német bölcseletről ered. A Németországból áterjedő racionalizmus, az újra lábrakapott hitetlenség Széchenyi grófra semmi befolyással nincs. Büszke vagyok arra, hogy eszményképe Anglia, az angol társadalom, az angol gentleman, az angol egyesülési szellem, az angol társadalmi iniciativa. Eszményképe a hasznos ember és az erkölcsös nemzet. Uram, ez a gróf, akinek minden lépése gyakorlatias, minden kézmozdulata hasznot és szerencsét

hoz a népének, ez a gróf valóságos rajongó, olyan, mint az angol biblikus politikusok. Eszembe jut a mi derék Bright-ünk, aki elbeszélte, hogy Cobden miképen nyerte meg őt a gabonavám eltörléséért folyó küzdelmének.

Eduárd herceg könyörgésre fogta a dolgot.

— Az Isten szerelmére, Mylord, engem a fenséges asszony és a hölgyek várnak.

A lord gyermekesen büszke arcot vágott.

— Hogy mit mondott a jó Bright? Még most is szószerint el tudom mondani. Azt mondta a jó Bright: Cobden beállított hozzám. Aznap hányta le szemét házam őrangyala. Imádott feleségem lényéből ami megmaradt, hidegen és fehéren feküdt a szomszéd szobában. Cobden kísérletet tett, hogy vigasztaljon. Aztán így szólt: Ezer, meg ezer ház van most Angliában, ahol nők, anyák, gyermekek éhenhalnak. Ha szomorúságotnak első ideje elmúlt, jöjj velem és ne nyugodjunk, amíg a gabonatörvényt el nem törölték, így mondta el ezt a jó Bright. . . Mit szól ehhez, herceg?

A herceg felkelt és meghajtotta magát, a lord pedig vérvörös arccal harsogta utána.

— Ha tíz olyan magyar ember volna, mint Széchenyi István gróf, akkor Magyarországból Európa legszebb és leggazdagabb országa lenne . . .

Aztán a pezsgős poharat maga elől eltolva, ismét visszatért a tokaji aszúhoz, mintha Széchenyi gróf egészségére akarna inni s e célra egyedül csak a borok királyát tartaná méltónak.

* * *

Windischgraetz herceg ezalatt a szomszéd teremben Metternich kancellár engesztelékeny politikája miatt méltatlankodott.

— Remélem az államtanács megadja neki a megfelelő választ — rikácsolta Esterházy Vince gróf felé.

— És te milyennek képzeled a választ? — kérdezte a gróf.

Az altábornagy a kardjára csapott.

— Bemásírozni! Aoh, ah, igen, bemásírozni!

— Hova? — kérdezte ijedten amaz.

— Lombardiába, Nápolyba, Szicíliába, Magyarországba.

— Mindenhova?

— Ha kell, mindenhova.

— Ehhez egy új Napóleonra volna szükség, kedves hercegem — jegyezte meg valaki csendes mélabúival.

A herceg kihúzta magát, úgy, hogy domború mellkasán az érdemrendek megcsörrentek.

— Minden idő és minden helyzet megszüli a maga Napóleonját.

Lichnovszky Eduárd, ahogy megszabadult a lordtól, most Sedlnitzky gróffal a titkos rendőrség fejével bocsátkozott eszmecserébe. Ő, mint történettudós, a dolgok mélyére akart hatolni s evégből az alapokok után kutatott, amelyek a magyarokkal való viszonyt ennyire elmérgesítették.

— Kedves gróf, az én gyermekkoromban még egyáltalán nem volt magyar kérdés.

— Most azonban az európai atmoszféra . . .

— Lárifári. Ez a vén Metternich már egészen félkegyelmű lett. Ez az oka, hogy most a magyarokkal nem lehet bírni. Mondja kedves gróf, tulajdonképen hogy is állunk azokkal a táblabírákkal? Mit akarnak azok?

— A magyarok tíz-tizenöt év óta nagyon megváltoztak. Azelőtt boldogok voltak, ha az udvar fényében sütkérezhettek. Arra voltak a legbüszkébbek, ha nem nézték őket magyaroknak. Most már a fiatal-ság mind magyarul beszél.

— A nők is?

— Harminc éven alul, azok is ... Többnyire ... Lichnovszky Eduárd a homlokára csapott.

— Szent ég! Már az asszonyok is? Hiszen azon a nyelven csak kocsisok, kanászok és zsványok beszélnek. Az a nyelv csupa trágár szóból áll. Disznókodásból és káromkodásból.

A rendőrminiszter mosolyogva vonogatta vállát.

— Hosszú gyakorlatom után megállapítottam, hogy a hölgyeknek általában véve titkos hajlamuk van az ilyesmire. De manapság a nők nemcsak káromkodnak, hanem még politizálnak is.

A herceg szomorúan simogatta nagy csillogó vörös homlokát.

— Ez is a kor egyik rákfenéje.

— Párizsban egyébről sem lehet a nőekkel beszélgetni, mint értékpapírokról, vadászatról, kártyáról és politikáról.

— Szerelemről sem? — kéYdezte a herceg.

— Értékpapírokkal kapcsolatban, igen.

— Ah. Ennyire még nem vagyunk a monarchiában. Kossuth és Wesselényi börtönben ülnek.

A rendőrminiszter a fejét rázta.

— Kossuth és Wesselényi ... ha a lernai hidrának egy-egy fejét levágták, kettő nőtt ki mindegyik helyén. Kossuth és Wesselényi helyén pedig száz és ezer és Magyarországon most már csak úgy nyüzsögnek a hidrák.

— De vezérük nincs.

— Ismeri ön, herceg, Batthyány Lajos grófot, a nagyszakállút?

— Louis gróf ártatlan korhely. Az apja Muki gróf, félkegyelmű,, zsigori medve, az anyja valami horvát bárónő, tékozló özvegy volt. . . emlékszem, nyakig merülve az adósságba, egyszer valamelyik birtokát el akarta adni Estei Ferdinánd főhercegnek... Louis gróf Velencében a Miklós-huszároknál szolgált. Hány éves most Batthyány Louis?

— Harminchárom. A felesége gróf Zichy Károly leánya, a szép Antónia, huszonnégy éves.

— Ha jól tudom, Károlyi George is Zichy Károly gróf családjából nősült.

— Ügy van. A fiatalabbik leányt, Karolinát vette feleségül.

— Zichy Károly egyike volt a leghűségesebb aulikusoknak.

— A leányai annál hűtlenebbek.

— A férjükhöz?

A rendőrminiszter erre a frivol kérdésre nem válaszolt. Csak elmondta, hogy Pesten az ellenzéki hölgyeknek zártkörű társaságuk van, amelynek Batthyány Lajosné, Károlyi Györgyné, Zichy Ödönné, Zichy Mán öné, Szapáry Antalné, Csekonics Jánosné, Erdődy Jánosné és báró Orczy Istvánná a tőrzstagjai. A magyar mágnásvilág legszebb asszonyai körülbelül olyan szerepet játszanak Pesten, — kicsiny, vidéki keretek között — mint a hat híres szépség Bécsben a kongresszus alatt. Ez a társaság csaknem mindennap összetalálkozik, hol Batthyány Lajos gróf Hatvani utcai lakásán, hol Károlyi György Egyetem-utcai palotájában. Az idősebb mágnásasszonyok, különösen a lányos anyák nem jó szemmel nézik őket, mert amelyik ifjú mágnás ebbe az ellenzéki női klubba bebocsátást kap, annak aztán eszeágába sem jut megházasodni.

Eduárd herceg e pillanatban teljesen elfeledkezett a maga történetírói hivatásáról és verejtékező homlokára csapva, izgatottan felkiáltott.

— Az öreg mágnásmamák gyűlölik őket? Mondja kedves gróf, szépek ezek a jakobinus-hölgyek?

— Elragadóak, kedves hercegem. Tünelményesen szépek.

— És fiatalok?

Egyikük sincs még harmincéves.

— És magyarul beszélnek?

— Éjjel-nappal szakadatlanul.

A herceg vérvörösre paskolta a homlokát izgatottságában.

— Akkor vigyázni kell Magyarországra.

A rendőrminiszter mosolyogva rázta a fejét.

— Én éppen ellenkezőleg látom a helyzetet. Ahol olyan vidáman élnek és a szerelemnek olyan nagy szerepe van, ott nem kell tartani veszedelemtől.

— És a férfiek mit szólnak ehhez a politizáláshoz?

— A férfiek agarásznak, isznak, kártyáznak és félvilági nőkkel szórakoznak.

— Hát már azok is vannak Pesten?

— De még milyenek!

A herceg elsötétült arccal jelentette ki.

— Akkor a magyar mágnásokat Bécs és az udvar végkép elvesztette.

— Vagyis Széchenyi István gróf elérte a célját — tette hozzá Sedlnitzky gróf.

A herceg arca még jobban elborult.

— Igen. Ennek mind az a félbolond Stefferl az oka. Lássá, kedveá grófom, ezt a Széchenyi Stefferlt kellett volna már régen becsukni, nem pedig egy ágrólszakadt újságíró és egy vak erdélyi bölényt. Mondja, kedves gróf, miért nem csukják be Széchenyi grófot?

A rendőrminiszter komor arccal nézett maga elé, mintha ezen a kérdésen már maga is sokszor eltűnődött volna. Aztán lemondóan legyintett.

— Mert nem akarjuk, hogy Magyarországon is kitörjön a forradalom.

— Széchenyi gróf miatt?

—r Széchenyi gróf a legnagyobb hatalom ma Magyarországon . . . Kedves hercegem, ön nem is képzelem, hogy milyen rosszul állunk ott a Lajtán túl.

Ebben a pillanatban vették észre, hogy Windischgraetz herceg a hátuk mögött áll s eltorzult arccal hallgatja beszélgetésüket. Az altábornagy, mipt valami vérbíróság elnöke, hirtelen megragadta a rendőrfőnök vállát.

— Gróf úr szerint tehát mi a teendő?

— Szerintem, — válaszolt a rendőrfőnök, szerény, de meggyőződéses hangon — össze kellene fogatni a magyar főurak nagyrészét és valamennyit Kufsteinbe, vagy Spielbergbe kellene csukni.

— A mágnásasszonyokat is? — kérdezte Lichnovszky herceg.

— Nem. Azokat és Széchenyi István grófot a bolondok házába zárnám.

Lichnovszky elnevette magát.

— Stefferl, ahogy én ismerem, pompásan érezné magát ilyen elmeogyintésben.

Az altábornagynak nem volt kedve a tréfálkozásra.

— Uraim, ah, oah, önök nem is tudják, hogy milyen válságos pillanatok ezek. Ma este az államta-

nács döntött, hogy micsoda taktikát kövessen Magyarország ellen. Az országgyűlést bezárják. Metternich szeretne kibékülni a magyar mágnásokkal. Az államtanács többi tagjai azonban azon a véleményen vannak, amelyet én az előbb vázoltam.

— Spielberg és elmegyógyintézet? — kérdezte Eduárd herceg.

Az altábornagy megsemmisítő pillantást vetett a tréfálkozóra.

— Nem. Einmarschieren.

A rendőrminiszter elsápadt. Eduárd herceg pedig rengeteg homlokát dörzsölte. Eszébe jutott neki Stewart lord, Londonderry marquis, aki most a szomszéd-szobában tokaji aszút iszik Széchenyi István gróf egészségére. Sedlnitzky gróf halkán megszólalt.

— Metternich már itt van.

— Tudom — recsegett az altábornagy hangja. — A zöld szobában referál Zsófia főhercegasszonynak.

— Einmarschieren? — kérdezte zavartan Lichnovszky Eduárd.

* * *

Ezalatt Metternich herceg elmondta Zsófia főhercegasszonynak, hogy az államtanácsot sikerült meggyőznie a maga álláspontjának helyességéről. A magyar országgyűlés berekesztése előtt Pálffy Fidél gróf kancellárt, a leggyűlöltebb embert elbocsátják, a kormány a reformok dolgában elfogadja Dessewffy Aurél és Széchenyi István javaslatait s a politikai foglyok, tehát Kossuth és Wesselényi is, amnesztiát kapnak.

A főhercegasszonyt ez a közlés annyira lesújtotta, hogy otthagya a Széchenyi-házban összesereglett fényes társaságot. Előkerültek a kandeláberek, a vend'gek sorfalat álltak, a házigazda és felesége kocsijáig kísérték a fenséges asszonyt, a hintó elrobgott és a társaság megkövülve nézett a kancellárra.

Metternich herceg arca ragyogott, termete kiegyenesedett és szép kék szeméből mosolygó derű és a győzelem ittassága sugárzott. Felesége, Melanie her-

cegnő megsúgta a háziasszonynak az államtanács határozatát, a háziasszony közölte Clam-Martinitz Selina grófnővel, aki sietve adta tovább a hírt Windischgraetz hercegnek, hogy felháborodásában és kétségbeesésében gyönyörködhessek.

— Hercegem, akárhogy vesszük is a dolgot, Széchenyi István gróf győzött. — Nem lesz bemasírozás.

A herceg nem akart hinni a fülének.

— Kossuth és Wesselényi kiszabadulnak?

— Még pedig holnap.

Akkor igaza volt Esterházy Miklósné hercegnőnek. Metternich áruló, Metternich titkos forradalmár, Metternich nagyobb csapás Európára, mint amekkora Bonaparte volt.

Selina grófnő, akit úgy látszik az egész dologból csak Széchenyi István gróf helyzete érdekelt, meg akarta adni a kegyelemdőfést Windischgraetz hercegnek.

— És tudja-e, ki lesz az új kancellár?

— Ah, oah, csak nem a kétszínű Dessewffy Aurél gróf?

— Nem.

— Talán csak nem Batthyány Louis?

— Az sem.

— Hát mondja meg, ki?

— Széchenyi Stefferl — vágta ki a kis Sel olyan titokzatosan megvonagló, eltorzult arccal, hogy az altábornagy nem tudta: a gyűlölet, vagy a vágy sugallj a-e neki ezt a képtelen feltevést?

III.

— István, hova megy? Nem látja, hogy vihar készülődik?

A cenki kastély ablakából hangzottak ki ezek az aggódó, kissé indulatos szavak. Az ablakban feltűnő szépségű asszony állt fehérben, fátyolkendővel. Fekete haja apró csigákba fonva, fürtösen lógott a vállára; rizsporozott puha, édes arca, durcásan összeráncolt homloka, júnoi teltségében pompázó keble izgalmas látvány volt, de a gróf, akit a közelgő viharra figyel?

műttetett, vissza sem fordult, csak.-kicsit rekedt hangon hátrakiáltott.

— A kriptába megyek.

— István! Villámlik!

István már nem is válaszolt. Sietett a családi sírbolt felé, amely egy kis emelkedésen kőhajításnyi távolságban volt a kastélytól. Mellette hórihorgas, sörtehajú, szőke gentleman szedegette lábát, hajadonfőn, magasan begombolt fekete frakkban, fekete pantallonban, nyaka körül szorosán csavart selyemkendővel, amely állát felpeckelte s ezáltal megjelenésének merev és gőgös kifejezést adott. Hosszú karjai lecsüngtek, .kanálformára görbült tenyere majdnem a térdeit verte és térde megrogyott. De a háta egyenes volt, mintha nyársat nyelt volna. Mindenki angol gépészmérnöknek, vagy Afrika-utazónak nézné, aki lepkeket gyűjt, vagy az őserdők flóráját tanulmányozza, ámbár nem fél a fenevadaktól sem, sőt tudományos szempontból végtelenül örül,, ha velük találkozik.

A gróf megállt.

— Tasner! Mit gondol, vihar lesz?

— Nem lesz.

— Köszönöm.

A gróf szentírásnak vette Tasner Antal úr minden szavát, még az ilyen meteorológiai jóslatait is. Ha ezek a jóslatok véletlenül nem váltak be, nem őt, hanem a természetet okozta, amely ezúttal tévedett. Tasner nem tévedhet soha.

A gróf titkára nem volt több harminckét évesnél, de mivel hajáról nem lehetett tudni, hogy ősz-e vagy szőke, pergamentszínű arcát finom apró ráncok egész hálózata borítja el, keskeny, yértelen ajka oly .heesett, mintha minden foga hiányoznék s mozgása kimért, merev, szegletes, lomha, mint egy öreg professzoré, ennélfogva mindenki annyi évesnek tartotta, amennyinek akarta.

A sírbolt felé vezető keskeny gyalogúton egyszer csak megszólalt a gróf.

— Most ezernyolcszáznegyvenet írunk, egy hét múlva; augusztus huszadika. lesz. Szent István napja,

vagyis a névnapom; szeptember huszonegyedikén pedig életem ötvenedik évébe; lépek. Ezernyolcszáz-negyven . . . ötvenedik év . . . augusztus . . . évek, napok, — az időszámítást az ember eszelte ki, mint a súly vagy a tér fogalmát, hogy a maga dolgait méricskéljni tudja egy arasznyi létben, két örökkévalóság között. Az idő maga is emberi találmány, akár a lőpor, a könyvnyomtatás, vagy a gőzgép. Az idők végtelenje nem oszlik sem fényévekre, sem másodpercekre. Évtized? Mi az? Háromezerhatszáz' ötven nap s ugyanannyi éjszaka a szegény halandónak; de a Kosmos életében nincs kezdet és vég. Ámbár az, hogy mikor szakadtak ki a bolygók a Nap testéből és mikor hűlt ki a föld, mikor váltak el a vizek a szárazföldtől és mikor született meg az első élőlény a tengerekben, az talán mégis bele van jegyezve egy isteni diariumba. Különben egyre megy. Maradjunk a földön és mérjük az időt emberi mértékkel. Tíz éve, hogy írtam egy könyvet, amelyet némelyek frivol pamfletnek, másik magyar új szövetségi-szentírásnak mondanak. Mit gondol, Tasner, kinek van igaza? Én mindenesetre megírtam benne, ami a szívemen feküdt. Annak pedig, hogy az Akadémiát megalapítottam, innen-onnan tizenöt éve. De, tegyük fel, Tasner, hogy sem könyvet nem írok, sem ... a többit már tudja. Azt hiszem, az életem nem változott volna lényegesen. Liebenberg, most már Lunkányi úr, a jószágkormányzó, akkor is elszámolna száz, vagy kétszázezer forint jövedelemről, akkor sem volnék több százhusz vagy, százharminc fontnál, akkor is ötvenéves volnék, akkor is szeretném a jó bort, a szép asszonyt, az angol t'elivért és Byron költeményeit. Hogy nőtlen vagyok-e, vagy házasembér, hogy katona maradok-e vagy diplomata, hogy itt élek-e Cenzen, avagy Párizs, London, Róma, esetleg Szentpétervár valamely ódon palotájában: az körülbelül mindegy. Annyi bizonyos, hogy nem volnék sem boldogabb, sem boldogtalanabb. Lehet, hogy még most sem tudnék magyarul, de ezzel szemben angol vagy német orvosok kigyógyítottak volna maláriámból, álmatlanságomból, furunkulózus

keléseimből, szemgyulladásomból, neuralgiámból és hipochondriámból. Lehet, hogy már régen nem is volnék az élők között. Mit tudja az ember? Talán megölt volna valaki párbajban, vagy egy nagy szerelmi botrány után föbbe kellett volna magamat lőnöm. Az sem lehetetlen, hogy a tudomány valamelyik ágában, vagy a szépirodalomban bizonyos tökéletességre vittem volna s nem volnék most minden téren fantasztá dilettáns. Ha nem volna nyolcvanezer holdam, legfeljebb újságíró vagy indiai tigrisvadász lett volna belőlem. Esetleg kalandor, szélhámos, Paracelsus, Raimundus Lullus, Cagliostro, Casanova, vagy Benyovszky Móric gróf, de az sem lehetetlen, hogy valahol Afrikában egy olyan nagy birodalmat alapítottam volna, mint amekkora a németek, franciák, spanyolok, olaszok, osztrákok országa együttvéve s húszmillió fekete alattvalóm, háromszáz főből álló háremem felett, mint *egy új isten* vagy legalább is *ínint egy új és igaz isten egy igaz prófétája*, úgy uralkodnék. Ha pedig ebbe beleuntam volna, r— ámbar az emberek az ilyen istenszerepéket nem szokták megenni, inkább lenyakazzatják magukat — már régen nyugdíjban vagyok és háromszáz bajadérommal (ehhez ragaszkodom) letelepszem a szabad Amerika földjén. Ámbar az is lehet, hogy a kannibálok feldaraboltak, nyársra húztak és megsütöttek volna. Mindegy. Halála előtt öt perccel még mindenki él, halála után öt perccel pedig senki sem tudja, hogy hány éves korában és milyen élet után halt meg. Halhatatlan ember úgy sincs a világon, kivéve Lieven hercegnőt, aki már a Hohenstaufok idejében szeretője volt a legátusoknak, aztán III. György régenshercegnek . . . mikor is kezdődött ez a viszony, Tasner?

— Ezernyolcszáztizenöt. . .

— Köszönöm. Aztán Metternichnek.

— Ezernyolcszáztizennyolc, aacheni kongresszus . . .

— Majd Palmerston lordnak . . .

— Harminc . . .

— És most Guizotnak . . .

— Harmincöt óta . . .

— Ellenben meghalt Konstantin orosz nagyherceg, ez a hősies és durva kanaszter, még pedig kolerában, amelyet a lengyel forradalom leverésére küldött kozákok terjesztettek el Európában. A franciák felszabadították az embert a feudalizmus rab-szolgaságából, a magyarok meg védték Európát a török barbárságtól, a zsidók Jézus Krisztust, az arabok Mohamedet, az angolok Shakespearet, Newtont, Smith Ádámot és Bentham Jeremiást, a németek Kantot és Beethovent adták az emberiségnek, az olaszok felfedezték az antik kultúrát, az oroszok feltalálták a kancsukát és a kolerát. Hopp, az osztrákokat kifelejtetem. Pedig a világ nekik köszönheti Metternich rendszerét s ez van akkora dolog, mint a kolerá és a kancsuka együttvéve. Halottakról lévén szó, eszembe jut Ferenc császár is, aki áldott jó ember volt és ha leszokott volna arról a szenvedélyéről, hogy a tisztességes embereket Kufstein, Munkács és Spielberg várában összegyűjtve éhen veszejti, megőrjíti, vagy belekergeti az öngyilkosságba, szentté avatása érdekében a jámbor bécsiek bizonyára mindent elkövetnének. De arról a kedvteléséről nem tudott leszokni, inkább a poklot választotta. Hah, elgondolni is borzalmas, hogy ott véletlenül össze-találkozik Bonaparte Carlo ügyvéd özvegyével, Mária Letitia asszonnyal, aki Rómában, egy rozoga, ódon palotában halt meg, egyedül, árván, nyolcvanhatéves korában, miután teljesen megvakult és el kellett tűrnie, hogy hitvány cselédei az idegeneknek pénzért mutogassák. Ez a derék öreg asszony érdemes látnivaló is volt, mert egyszerű halandó létére csupa halhatatlan gyermekeket szült, akik egy féltucat trónra... és pedig, izé . . .

— Spanyolország, Hollandia, Westfália, Piombo, Toskána, Nápoly trónjára . . .

— Igen. Nem is szólva Napóleonnól, aki nagyobb birodalmat alapított magának, mint Julius Cézár, Batu kán, vagy Nagy Károly.

— És tízmillió embert küldött a föld alá . . .

— Tasner, egyszer mindnyájan meghalunk . . .

— Éppen azért nem kell a dolgot siettetni . . .

— Igaz. IV. György angol király mindenáron be akart csalni az angol hadseregbe. Nos, ez esetleg nagyon is siettette volna a halálomat. Most, talán lenn volnék Indiában, mint az afgán törzsek ellen folyó háború vezére.

— Roppant feladat. Az afgánok olyanok, mint a germánok Augustus korában. Az angol ezredek könnyen úgy járhatnak, mint Varus légiói. . .

Nahát. Mégis jól tettem, hogy nem álltam kötélnek. Ámbár, ha már kötélről van szó, Metternich, Kolowrath, vagy Kossuth szívességéből itt is kaphatok kötelet. . .

István gróf agyán úgy cikkáztak át a gondolatok, mint feje fölött a sötétben és titokzatosan gomolygó felhőkben az égháborút bejelentő apró villámlások. Emésztő, ájult meleg volt, a levegő reszketett, még egyetlenegy sem dördült az ég és csepp eső sem hullott a felhőkből; de az alacsony légnyomás szinte elviselhetetlen volt.

A gróf nemrég súlyos és hosszú betegségen ment át. A pesti árvíz idején idegrohamokat kapott, amelyek hónapokig gyötörték. Fuldoklások, görcsök kínozták; sérülései voltak és sokszor úgy érezte, mintha a guta környékezné. Rettenetesen fáj a feje, azt hitte, hogy az agyveleje ég, vére lánggal lobog és teste rothadni kezd. Olykor két hétig kínlódott obstipatióban. Érverése negyvennyolcra, egyszer negyvenháromra csökkent, testsúlya százharminc fontról száztízre szállt alá. Nem tudott indulatain uralkodni s néha az a vad kényszer gyötörte, hogy valakit meg kell ölnie. Unalom és életuntság, szemrehányások és önvádak közepette azt hitte, hogy átok fekszik rajta, hogy sötét hatalmak kezében van, hogy már meg is halt és lelke elkárhozott. Látta, amint a sír sötétben megnyílik előtte és körülötte pusztaság és komor minden. Egyszer csak észrevette, hogy minden ok nélkül fél és pusztulás, vérontás, forradalom, anarchia, katasztrófák rémképei jelentek meg látomásaiban. Testi-

lelki gyötrelmei alatt sokszor eszébe jutott, amit ezelőtt négy évvel írt a naplójába: »Crescence nem feleségnek, hanem ápolónőnek jön hozzám.« A grófné anyagi önfeláldozással ápolta és vigasztalta, de a beteg mindenképpen elkészült a halálra. Jóságigazgatójának, Lunkányi úrnak, töviről-hegyire megmagyarázta, hogy mit cselekedjék, ha a katasztrófa beáll. — Először is izenje meg testvéreinek és barátainak, hogy »Széchenyi István megszűnt az étellel vesződni«, ő és Tasner Antal, akivel élete nagy részét együtt töltötte és bizonyára a halál pillanatában is vele lesz, ne hagyja el Crescence grófnőt, a fiait és a házanépét. Az utóbbi időben nagyon félt az élve való eltemetés-től. E miatt úgy rendelkezett, hogy testét, mielőtt eltakarítanák, boncoltassák fel, a szívét pedig vegyék ki és végrendelete szerint borszeszben tegyék el. Lerajzolta a kriptát és megjelölte a helyet, ahova a koporsóját tegyék. A grófnénak német nyelvű levelet hagyott hátra s abban ezt írta: »Légy meggyőződve, hogy viszontlátjuk egymást és a túlvilági élet mindörökre egyesít bennünket. Ne felejtsd el, hogy egy népes család anyja vagy és neveld gyermekeidet erkölcsösen, hogy azokból hasznos férfiak és derék háziasszonyok váljanak. Halálom után siess Bécsbe. Azután pedig napjaidat osszad meg Cenk és Pest között.« Tasnernak külön meghagyta, hogy halála esetén végrendeletét vegye ki öltöző szobájának abból a szekrényéből, amelynek kulcsát már előzőleg átadta neki; bontsa fel és járjon el végső akarata szerint. Minden írását és papirosát az ő diszkréciójára bízta. Bagaria-bőrbe kötött és lelakatolt naplókönyveiről úgy intézkedett, hogy azokat égesse el.

István gróf akkortájt szokott hozzá a kriptá látogatásához. Egyrészt félt a haláltól, másrészt vágyódott az Örök pihenésre. Eszébe jutott a szép magyar báró, aki Bécsben élete utolsó éveiben ravatalon, koporsóban hált s mindenképpen meg akart barátkozni a nagy Kaszás öfenségével. Ő ezt a barátkozást a családi sírboltban gyakorolja. Néha pipaszó-

val, hálósipkában, papucsban és hálóköntösben látogatja meg őseit, akiket megszólít, elbeszélget velük és színről-színre maga elé képzelettel, úgy, hogy le tudta volna rajzolni őket.

Ma különösen vágyódott a társaságukra. A tikasztó hőség, a vihar meleg -lehellete, az apró villám-lások felizgatták idegrendszerét és szinte öntudatlanul sietett a sírbolt felé. Most vitte magával először Tasnert.

A kripta hűvös volt és a szél járta át a boltozatos termet. Az egyik sarokban patkány cincogott és vakmerően szembe nézett a látogatóval. István gróft az első pillanatban az *ocsmány* állapot megijesztette, de nyomban elmosolyodott, amikor észrevette, hogy Tasner, a nélkül, hogy ezer ránca közül csak egyetlenegy is megrándult volna az arcán, szöges botjával a patkány felé döfött és azt egyszerűen felnyársalta.

— Bravó — kiáltott a gróf és megkönnyebbülten fellélegzett. Leült egy koporsó elé tett székre. Egy ideig nézte a követ, aztán magyarázni kezdte Tasnernak.

— Legelső ismert őszám, Lőrinc 1620-ban tízéves volt és látta, hogy Bethlen Gábor hada megégette a család Széchenyi házát. Apja, Márton hadnagy, Bethlen Gábor támadása alatt is hű maradt a királyhoz, II. Ferdinándhoz és ragaszkodásáért vagyonát és állását elveszítette. De még sem gondolt arra, hogy az udvarnál kárpótlást és jutalmat szerezzen. Nem is a király területén, hanem a török alatt levő Gyöngyösön talált menedéket. Ám király, Bethlen Gábor és török oldalán egyaránt a hazáját szolgálta; mindenütt a nehezebb részt választá; régi baj társai egyszer aztán berontottak Gyöngyös városába és Márton hadnagy rögtön hozzájuk állott; elesett és meghalt. Idősebbik fiát, Györgyöt Pázmány Péter a bécsi egyetemre küldte; egyetemi hallgató korában, mielőtt pappá szenteltetett, maga, özvegy édesanyja, és öccse, Lőrinc számára nemességet kapott. Széchenyi György Csanádi, majd pécsi, aztán veszprémi püspök lett, végül esztergomi érsek. Rideg, hatalmas, bor-

zasztó ember volt; akkora földet harácsolt össze, mint egy fejedelemség; a bőkezűség és adakozás csodája volt, de sohasem egyes embernek, mindig a haza, egyház, közösség számára adott. Istenen és hazáján kívül senkit sem szeretett; még a rokonait sem; még öccsét és annak fiait sem. De mérhetetlen vagyont hagyott hátra nekünk Széchenyieknek, hogy a családi név fényét örök időkre fennragyogtassa. Soha nem tartozott senkihez; egyedül volt, a haláláig. Rettenthetetlen bátor királlyal, Caraffával, Kollonics-csal, kálvinistákkal, erdélyiekkel, urakkal, jobbágyokkal szemben. Iszonyú zsarnok, gögös nagyúr, a királynak szemébe mondta: »szeretem felséges császáromat és királyomat, de attól el nem állok, hogy országom örök fennmaradását biztosítsam«. A többiek mindnyájan oly kicsinyek voltak körülötte, mint ijedt birkák a pásztor körül. Bibliai alak. Mózes sem volt rettenetesebb.

István gróf arca felragyogott. György érsek, igen, az volt az ember. Az Isten keze egy darab gránitból faragta ki tetőtől-talpig. öccsét, Lőrinc urat, már sokkal puhább anyagból gyúrta össze. Sárból, agyagból, homokból; puha viaszkból egy Széchenyit sem. És rámutatott egy másik koporsóra, amelynek üvegteteje volt és be lehetett látni.

— Itt fekszik Pál, aki a Rákóczi-felkelés idején kalocsai érsek, titkos tanácsos és Veszprém örökös főispánja volt. Pál érsek az udvaroncok dühöngésével nem törődve, sokszor szembe szállt a király akaratával, de azért a kurucok mellé sem állt. Miért? Mert mint kontemplatív, egyeztető, tárgyilagos fő, látta, hogy a felkelés sikerre nem vezethet s ezért nem erővel, hanem ésszel akarta a küzdőfelek között a magyar igazságot megvédelmezni. A király és Rákóczi Ferenc között egyedül állott egyházi méltóságában, pártatlanságával, tiszta jellemével, roppant eszével és mind a két részről gyanú és üldöztetés lett az osztályrésze. Olyan ember volt, aki kimondta az igazat és nem hízelkedett sem Bécsnek, sem a magyar pártzsarnokságnak. Nem is volt segítőtársa, csak az angol király és a német-

alföldi köztársaság. A tőzsgyökeres magyar hazafinak és buzgó katolikus főpapnak csak két barátja volt s mind a kettő idegen és eretnek. Az ónodi gyűlés, amely a Habsburgokat detronizálta, őt is hazaárulónak nyilvánította, mire kétségbeesve, az örület és öngyilkosság határán levelet írt a pápának, hogy Magyarország békéjének sorsa most már csak az Égiektől és nem az emberektől függ. És egy évvel a kibékülés előtt sírba hanyatlott.

— Egyedül volt — szólalt meg Tasner.

— Egyedül... — ismételte a gróf és egy másik szarkofágra mutatott.

— Ez itt apám koporsója, aki félig eszét veszelve ájtatoskodott bécsi palotájában, mert nemzete elmaradását gyászolta s mint magyar a feltámadás reménye nélkül szállott sírjába. Élete utolsó öt esztendejében olyan egyedül állt, mint...

Nem fejezte be a mondatot, csak ránézett Tasnerre, aki megértőleg bólongatott.

Aztán csend lett. István gróf alapján véve irtózott a sírkamra penészes levegőjétől és a salétromos falakon imbolygó árnyaktól. Mégis valami ellenállhatatlan erő húzta közéjük. És legtovább állott Pál érsek, a tragikus hős üvegekoporsója előtt, amelyben a főpap földi maradványai majdnem teljesen megmaradtak.

— Csoda! így hitték ezt a Széchenyiek. A Szent-ség csodája. Én nem hiszek a csodában, mert azt méltatlannak tartom az Isten mindenhatóságához, de az örökkévaló Széchenyinek ön is két szemével látj a; pergament bőrét, fekete lábszárait, épen maradt aszkétikus arcát, fekete, kócos haját, bajuszát, szakállát.

^z — Ez csakugyan az örök Széchenyi — szólta Tasner.

István gróf szeme felvillant.

— Ügy van, ez az igazi Széchenyi. A többi csak halandó ember; némelyik rengeteg óriás, másik nagyon is kicsiny; óriások és törpék között egy rezignált Titán, szenvedő, legyőzött öreg Prometheus, akinek tűzből a többi is kapott egy kis lángocskát. Vájjon bennem mennyi van a halhatatlan Széchenyi Pálból?

— Itt hűvös van és a gróf úr csupa verejték

felelte Tasner, mintha a kérdést nem is hallotta volna.

— A grófné aggódik.

István gróf megborzongott.

— Mit gondol, Tasner, vájjon én is oly megértetlenül, árván, a kétségbeesés és öngyilkosság határán végzem napjaimat, mint Pál, a kalocsai' érsek?

Tasner úr gyengéden megfogta a gróf kezét.

— Egyszer mindnyájan meghalunk. De nem volna helyes, ha halálunkat magunk siettetnek.

— Mire gondol Tasner? — kérdezte a gróf meglepetve.

— Arra, hogy ilyen felhevülve, ebben a nyirkos hidegben az ember könnyen kaphat tüdőgyulladást.

István gróf kissé elrestelte magát.

— Igaza van Tasner. A grófné aggódik.

Megbékélve és erős lélekkel jött ki a kriptából. A lépcsőn felfelé megint Tasner felé fordult.

— Ön most arra gondol, hogy csak a gyáva fél, az erős ellentáll. Ebben is igaza van, Tasner. Szememet behunyva, fogamat összeszorítva, derekamat megfeszítve, minden lárma, sárral dobálás, köhajtás és vagdalkozás ellenére is rettenthetetlenül megyek céloom felé.

Kiérték a szabad levegőre. István gróf boldogan látta, hogy a felhők ronggyá szakadozva lankatlan lógnak a látóhatáron, a sirokkó elfújta az esőt, a levegő kitisztult és hűvösen ereszkedik le az est a mezőkre. Frissen kapált sarjú illata csapta meg az orrát.

— Tasner, magának mindig igaza van. Csakugyan nem lesz égháború. Köszönöm.

István gróf e pillanatban azt is Tasner érdemének tudta be, hogy a fenyegető vihar elvonult s a grófnének nincs oka féltetni őt a meghűléstől. Szeretni és gyűlölni egyformán határtalanul tudott és ebből nem is csinált titkot. Sokszor mondogatta, hogy csak az tud szeretni, aki gyűlölni is tud.

Tasner úr elköszönt a gróftól, aki ezalatt a kastély elé ért. Eszébe jutott, hogy a kriptánál mégis fontosabb a kastély, amely most már egy gyönyörű asszonyt és két gyönyörű kis Széchenyi fiút rejt

falai között. Megállt és hosszan kutató, de kissé szomorú szemmel nézte a kastélyt. Talán arra gondolt, hogy a családi fészek költészetét, mint gyermek, nem ismerte soha; tizenhétéves korában kikerült a harctérre, addig pedig hol egyik, hol másik kastélyban, jószágigazgatók, nevelők, házikáplánok laza felügyelete alatt cseperedett fel sihederré; huszonhárom éves kora óta állandó lakása Becsben, majd Pesten és Pozsonyban is volt, de életének legnagyobb részét hajón, vagy útihintón töltötte el; igazi otthonának azonban mindig a Fertő-tó partján épült Cenkert tartotta, amely apjának halála után, a tőle örökölt kis birodalomnak mintegy a fővárosa és-székhelye lett. Nagy- és Kiscenk ötvenegynéhány házával és párszáz német jobbágyával, mintha csak a birodalom majorsága volna a kastély háta mögött.

Igen. Cenk az ő igazi otthona. Eszébe jutott, hogy az angol nemes úr, bárha életének legnagyobb részét Londonban tölti is, a viláért sem mondaná magát londoni lakosnak ... még Shakespeare is csak akkor érezte magát gentlemannek, amikor Stratfordban házat és birtokot vásárolt magának ... A magyar ember szemében sem pénz, rang, hatalom teszi az igazi urat, hanem a föld, amelyet a magáénak mondhat. Utazásai alatt mindig megjött a kedve, hogy a remek angol kastélyok mintájára magának világlátott főúrhoz, gazdag emberhez és finom ízlésű gentlemanhez méltó fészket alapítson s hazajövet többször neki is fogott a kastély átalakításának. Elábrándozott, hogy a Fertő-tó mellett olyan vidéki kastélyt rendez be magának, mint amilyent például Anglely End közelében lord Braybrooke birtokán, vagy Rochamptonban lord Ellenboroughnál látott. Többször bele is fogott az építkezésbe, de jött egy szerelem, vagy egy utazás, vagy egy országgyűlés s akkor minden abba maradt.

Miután megházasodott, nemcsak a családi élet és a belső lelki kényszer, valamint Crescence grófnő kívánsága is arra indította, hogy végre megvalósítsa a cenki kastély átalakításának terveit.

A kastély főhomlokzata a Fertő-tó felé néz, előtte nagy tisztás, amelyen gyönyörű parkot lehet létesíteni a a tisztást a Fertő-tóval hatalmas hársfasor köti össze, több mint három kilométer hosszú, már legalább hatvan-nyolcvanéves faóriásokkal. Ebbe a hársfasorba István gróf gyermekkorára óta szerelmes volt. A toronymagasságra nyúló roppant sátoros lombok alatt lóversenyeket is lehetett volna rendezni a tükörsíma, nyílegyenes úton, amelyet Skóciára és Írországra emlékeztető zöld pázsit fedett és minden ötszáz méterre egy-egy archaizált kőpad, vagy folyondárral befutott Oszlop tett regényessé. A kastély nem nagy és az öreg Ferenc gróf alatt még nagyon kényelmetlen barokk palota volt, amelynek egyetlen nevezetessége a hatalmas, öreg bolthajtásos konyha, kissé a földbe süppedve, mint valami középkori vár kazamatája. A konyhában a kút. Ez az egyetlen monumentális helyiség a házban, mintha csak az eszem-iszommal, vendéglátással dinom-dánommal és tivornyákkal teli magyar életet akarta volna szimbolizálni. Óriás tűzhelyek, óriás nyársak, óriás nyársforgatók, óriás rézüstök, vas-kondérok, pléhedények, fakanalak, minden óriás volt ebben a földalatti boszorkánykonyhában, mintha csak óriások lakmározának fölötté a palota ebédlőjében.

István gróf a főépület jobb oldalán szárnyat építtetett, az egész házat kitataroztatta, a szobákat drága parkettel, ölnyi magas faragványos faburkolattal, drága kárpitokkal borította be, a reprezentációs helyiségek ajtajába elefántcsontból való kilincseket szereltetett fel. Az ebédlő sarkában kandalló tátja a száját, de e mellett a házat központi fűtés melegíti, amelynek kazánja a pincében van. A kastély berendezése Angliából való, egyszerű, de a legnemesebb anyagból készült bútorokkal, klubkarosszékekkel, vízvezetékkel, egészségügyi berendezésekkel. Már több mint százezer forintot költött az átalakításra s még ötvenezret szánt rá, de az eredmény sehogysen tudja kielégíteni. Különösen a földszint okoz sok bosszúságot. A lépcső rosszul fordul, a szobák sötétek, aminek a közvetlen ^özeiben égnek meredő négy óriási platánfa az oka,

de viszont ez a négy meztelen törzsű, kísérteties fehéren ragyogó óriás az ő szemében többet ér, mint az egész kastély. Még legjobban sikerült a könyvtárszoba, amelynek falain köröskörül karzat fut végig s a közepén hatalmas billiárd terpeszkedik. Mellette van a dolgozószoba, kicsiny dolgozó asztallal, mappával, altwien porcellánfigurákkal, aranyos porzóval, papírvágóval és egyéb írókészséggel, meghitt studiolo, egy roppant elme apróka fészke, amelynek ablakából a négy platánfa, az udvar s távolabb a sűrű cserjés és törpe-erdő látszik. Ez a legcsendesebb pontja a kastélynak, talán csak a mellette levő hálószoba tudott még jobban elrejtőzködni, de viszont ebben a két csendes helyiségben folynak le a legviharosabb küzdelmek, a legkínzóbb gyötrelmek a munka, az alkotás és az álmatlanság rettentő vívódásaiban.

István gróf a kastélyával is úgy volt, mint mindennel ezen a világon: szerette, ragaszkodott hozzá, sóvárgott utána, de amikor beköltözött, csalódást okozott neki. Kicsinek találta, kiábrándítóan szegényesnek, célszerűtlennek, magához méltatlannak, nyomorúságosnak. Amíg bécsi építészek, mesteremberek javították, toldották-foldozták, amíg a világ minden tájékán vásárolt képekkel, szobrokkal, szőnyegekkel, csecsebecsékkal és ereklyékkel díszítették, azalatt ő képzeletében megépítette magának a csodapalotát, amelynél szebb és célszerűbb, jobb berendezésű, kényelmesebb és egészségesebb nincsen a világon. Sőt azalatt egész elméletet épített ki az emberi lakásról és szívdobogva határozta el, hogy megírja az elképzelhető legszebb és legtökéletesebb emberi fészekről való elképzeléseit. Tehát a kastély átalakításából is könyv lesz, mint mindenből s a könyvnek ezt a címet akarja adni: Az emberi fészkek metafizikája. Közben valósággal elkeseredett, hogy a magyar ember milyen rosszul építi a házát és szerette volna csúnyácska hazáját teleépíteni pompás, száraz, tűznek-víznek ellenálló, kényelmes és művészileg is tetszetős lakóházzal. Aztán eszébe jutott, hogy a magyar ember nehezen szokja meg az emeletes építkezést,

hogy minden város és minden falu védtelen martaléka a tűzveszedelemnek, hogy Debrecen, Pozsony, Pest, már egy féltucatszor leégtek . . . Valósággal haragra lobbant, hogy mily keveset gondoltak őseink a város-építésnél hadibiztonságra, ellenséges bombázások mindent elemészítő következményeire, hogy a magyar házat milyen elviselhetetlenné teszi a füst, a kellemetlen szag, az utca és udvar lármája, a köd és szél, valamint a légvonat. . . Aztán elkesergett azon, hogy a nemesi kúria homlokzata rendesen az utcára, oldala és háta az udvarra néz s emögött van a kert, a majorság, a gazdasági épületek sora, a trágyadomb, gulya, nyáj, sertés, kutya, liba, kacsa, megint kutya és a gazdaság minden fortéimé köröskörül. A belső elosztás együgyű. Egyik szoba olyan, mint a másik, sorban egymásután, az ablakok az ámbitusra néznek és valamennyiben ugyanaz a konyha-, pipa- és árnyékszék-szag s ha az ajtókat kinyitják és a ház egyik végéről át lehet tekinteni a másik végéig, akkor az elkülönült, zárt termek minden kelleme megszűnik, anélkül, hogy eggyé válnék a ház belseje. A nemesi kúriákról természetes logikával átcsapott a magyar falu és városrendezési tervek hiányára, a városok szennyére, a magyar táj egyhangúságára, kopárságára, a pesti por- és sártengerre,, az erdősítésre, a vadregényes tájaknak, mint a természet műemlékeinek megbecsülésére és megőrzésére . . . képzelete végignyargalt az egész országon, építészeket, régészeket, kertészeket hozat külföldről, hogy minden szépséget kiemeljenek, hangsúlyozzanak, felfokozzanak, — Balaton ... Bakony.. * Alföld . . . Hortobágy . . . Kárpátok, Erdély ... a természetnek vad, el nem mesterkélrt szépségei, százados tölgyek, csendes vadonok, ligetek, elyziumi mezők, smaragdzöld pászitok . . . óh, Istenem, éppen oly szép lehetne itt minden, akár Angliában... — és felszaladt a studiolóba, hamar papírra vetette a könyv vázlatát, megállás nélkül sercegett a toll a papiroson, az altwien porcellán figurái között, aztán felugrott, izgalmában kifutott a háromkilométeres hársfazor alá, füttyén tett a lovásznak, lóra pattant, néhányszor

végignyargalta az árnyas pázsitot, egész teste csuromvíz, a szíve vadul dobogott... ez gyönyörű munka volt, a legszebb és legférfiasabb kielégülés testben és lélekben.

IV.

A grófnő és a gyermekek a kastély régi szárnyán helyezkedtek el. A húszéves Karolina végleg hazajött a svájci intézetből, az egy évvel fiatalabb Alfréd, aki a bécsújhelyi Teréziánusmot végezte, mint újdonsült *hadnagy*, most indul az ezredéhez Milánóba. Mária, aki Drezdában tanult, a nyári szünidő örömeit élvezi Cenken, Géza, Imre, Rudolf és Heléna, akik közül a legfiatalabb hat, a legidősebb tizenkét éves volt, még a családi fészekben készülnek a magasabb iskolákra. Ezek voltak a Zichy-gyermekek. Két apróság: Béla és Ödön, akik Crescence grófnőnek Széchenyi gróffal való házasságából születtek, még magyar dajkák és német nevelőnők felügyelete alatt egyelőre csak a táplálkozás ősemberi örömeinek élnek; a kis Ödönt most fenyegette a lemondás első nagy próbája: csak Crescence grófnő érzelmes, puha szíve halogatta napról-napra a dada emlőjétől való elválasztás idejét.

A grófnénak tehát népes és zajos birodalma volt, amelybe István gróf csak ritkán és mindig félve tette be a lábát. A grófné emiatt őszintén és sokat szomorodott. Ő úgy képzelte ezt a házasságot, hogy tizenegy éves epekedés és várakozás után eleinte a mézes-hetek szakadatlan tombolása, majd a családi idillek egy soha fel nem függesztett pásztor játéka lesz. Első házasságában férje közéleti elfoglaltsága, kedélytelensége, később gyengédtelen iróniája és féltékenysége nem okozott fájdalmat neki, mert nem szerette. látván gróf oldalán azonban már az is fájdalommal tölti el szívét, hogy egyáltalán van a világon Akadémia, Kaszinó, országgyűlés, Hengermalom, Vaskapu és gőzhajtársulat. Minden pillanat, amelyet István távol

tölt tőle, — s egyre több és több lesz az ilyen pillanat, perc, óra, nap — gyengédtelenségnek, sőt hűtlenségnek tűnt fel. A tizenegy évi várakozás alatt néha öt hónapig nem látták egymást — ezt valahogy ki kellene pótolni most, most, amikor Istvánnak végre is nem lehetne fontosabb dolga . . . fontosabb? . . . nem érti, hogy egyáltalán miért van egyéb dolga, mint ő? De, ha emiatt panaszkodnék, István könnyen figyelmeztethetné őt sokszor megismételt régi fogadalmaikra, hogy egész életüket Magyarország és a magyar nép boldogulásának szolgálatában fogják eltölteni. De akkor és most. . . akkor a szerelmi éhséget valahogy át kellett alakítani egy eszményi erőfeszítés energiájává . . . akkor szerelmi kéj volt vitatkozni a Hitel, vagy a Stádium egyes pontjain . . . akkor bele kellett felejtkezniük a haza, vagy a nemzet gondjaiba, hogy idegrendszerük fel ne lázadjon a tisztesség és a házastársi kötelék zsarnoksága ellen ... de most? Elvégre István már eleget élt másoknak és másokért s különben is most már hárman epednek az ő jelenléte, gyöngédsége és kizárólagos birtoklása után .. egy asszony és két gyermek . . . ő, Béla és Ödön . . .

Első házasságában megszokta, hogy fegyelmezze magát, de most alig tudta eltitkolni félelmeit és rémlátásait. Pedig már az első napokban észrevette, hogy István a házasságot nem boldog szerencsének, hanem csak kötelességnek érzi, akár az általa alapított intézmények, például a Kaszinó, vagy a híd körül való agitációt. Nem mer még arra gondolni, hogy Istvánnak, mint férfiúnak másfelé is eszébe jutna érdeklődni; nem, ezt nem akarja róla feltételezni, ekkora kudarcot, ilyen szörnyű vereséget nem akar magának bevallani, de az kétségtelen, hogy István nem az az ember, aki. . . nem is akarja a mondatot befejezni, nem akar igazságtalan lenni Istvánnal és nem akar kegyetlen lenni önmagával szemben. Meg nem is féltékeny. Sokkal büszkébb annál, hogy féltékeny legyen. Elvégre István ötvenéves, ő pedig még alig negyven. Ha tükörbe néz, nincs oka kishitúségre. Belsőleg meg éppen olyannak érzi magát, mint leánykorában. Sokszor el sem tudja

hinni, hogy már gyermekei vannak. Vannak pillanatai, amikor Zichy Károlytól való gyermekeit épp úgy mostohának tartja, mint azokat, akiket már a Zichy-házban talált. Felnőtt embernek is csak azóta tartja magát, amióta szülei meghaltak-»; addig éppen úgy elsírta bánatát az édesanyja Ölén, mint tízéves korában. Egyáltalán nem tudja, mit jelent a negyven esztendő s mit tartanak az emberek megöregedésnek. Ő fiatal és szép és szerelmes és oly erősen vágyik István gyöngédségére . . . ő még mindig a mézeshetek kábulatában él. Hiszen István is oly fiatal a szerelemben ... ő ugyan nem tudja, hogy milyenek a húsz és harmincévesek, mert az első ura is annyi idős volt, amikor elvette, mint most István ... de asszonytársaitól egyetnást hallott már a fiatal emberek szerelmi képességeiről. Nos . . . István... de ez egyben ba j és veszedelem is, mert Istvánnak nagyon rossz híre van és István ellenállhatatlan . . . Barátnői sokszor tesznek erre célzásokat, egyelőre még tréfás formában, de sohasem tudhatja, hogy miben mennyi a tréfa és mikor kezd a tréfa komollyá válni. A főherceg nádor felesége például túlságosan kitünteti Istvánt. Pozsonyban, ahol most zárták be az országgyűlést, Dorottya főhercegnő sokszor kis cédulákkal hívta ki őt az ülésteremből. Nemcsak István, de mások is azt mondják, hogy ezekkel a cédulákkal tulajdonképen el akarta távolítani a tárgyalástól s ezt a ravasz öreg József főherceg eszelte így ki. ő más-kép magyarázza. A fenséges asszony félt, hogy István az ülésen túlságosan ellenzéki szellemben beszél és ezzel lehetetlenné teszi magát a császár és a bécsi kormány előtt. Feltűnő gyengédség.

Crescence grófné most sorba vette mindazokat a gyanús tüneteket, amelyek a főhercegnő túlságos érdeklődését bizonyították. Hallotta, hogy a nádor otthon, amikor vele Istvánról beszél, úgy szokta őt emlegetni: a te barátod. Tehát már a nádornak is feltűnt. Ha a főhercegnő valamely ünnepélyre vagy összejövetelre nem jöhetett el, mindig üzenetet küldött neki főudvarmesternője, Teleki grófnő által. . . Most, ha visszafelé összeállítja az eseményeket, elszorul a szíve a féltékeny-

ségtől. A magyar főrendiházban 1825-ben István ajkáról hangzottak el az első magyar szavak. Rá egy esztendőre Mária Dorottya főhercegnő is magyarul beszélt az országgyűlés küldöttségéhez. Kitől kapott kedvet és kitől tanulta meg ezt a nehéz nyelvet, amellyel ő tizenöt éve hasztalan birkózik? (De néhány köszöntést, áldást, imádságot mégis megtanult már és most, István napján meglepi őt azzal, hogy elszavalja Vörösmarty Mihály: Szózat című költeményét. Crescence elpirult és a szíve vadul dobogott; nem túlságos megalázkodás ez, nem úgy fest a dolog, mintha ezzel versenyre akarna kelni a főhercegasszonnyal?) Annyi bizonyos, hogy a fenséges asszony most már egészen jól beszél magyarul (holott az ura, akit Becsben Rákóczi Ferencnek hívnak s ő maga is mindig kérkedik a nagy magyarságával, még most sem tud egy kukkot sem magyarul). A főhercegasszony, aki egyetlen magyarul beszélő tagja az uralkodóháznak, gyermekeit is megtanította a magyarok, illetőleg István gróf nyelvére, — mégis különös egy kissé ... Az is eszébe jut, hogy a fenség már kétszer is küldött ajándékul Istvánnak bibliát, amelyben aláhúzások és széljegyzetek vannak, — más asszonynak már ez is elég volna, hogy féltékenykedjék. A protestánsok nagy védőasszonya, aki a pesti protestáns egyházak legfőbb támogatója, miért küld a katolikus Istvánnak bibliát? Meg akarja talán téríteni? Nem valószínű. Sőt — és itt csakugyan ijesztővé kezdett válni a szívdobogása — arról suttognak Bécsben, hogy megfordítva történt a dolog. Inkább Aalbach Szaniszló (István barátja!) térítette át a főhercegasszonyt a katolikus hitre. Tavalý, állítólag, a titkos rendőrség is jelentette Bécsnek, hogy a fenség titokban misére jár, katolikus templomban ájtatoskodik. Thurn grófnő szerint egy Farkas nevű felhévízi pap már át is vezette a főhercegnő nevét a római katolikus plébánia anyakönyvébe. Ez még talán nem bizonyít István bűnössége mellett, — gondolta megkönnyebbülve — mert István ugyan buzgó katolikus, de egyben türelmes is és eszéágában sincs valakinek a vallási meggyőződésébe beleavatkozni. A veýyes házasságok

dolgában olyan liberális álláspontot foglalt el az országgyűlésen, hogy Wesselényi a nyakába borult. Egyszer meg azt is mondta István: A jövő században talán már csak deisták lesznek, akik maguk csinálnak maguknak vallást. Kár, hogy ez a mondás eszébe jutott, mert Thurn grófnő szerint a fenséges asszony katalizált ugyan, de nem fogad el mindent, amit Róma tanít. Régi és új vallásából maga csinált magának valamiféle vallást s abban buzgólkodik. Istenem, mintha csak Istvánt hallatíá! Hát nem örjítő ez? És mindehhez hozzájárul, hogy tagnap itt volt Grassalkovich Antalné Esterházy Tini hercegnő és a reggeli alatt igen frivol megjegyzéseket tett a fenséges asszony és István barátságára. István eleinte tréfás hangon felelgetett Tininek, de aztán zavarba jött és megkérdezte tőle: Komolyan mondja ezt, hercegnő, vagy csak Crescence-t akarja ugratni? — Tini pedig azt felelte rá: Az egész világ beszéli, nemcsak én. — Erre István elpirult és hirtelen másra terelte a szót. Hát ez már túrhetetlen. Amikor magunk maradtunk, — kínoztá magát egyre fokozódó izgalommal — nem tudtam könnyeimet visszatartani és akkor István azzal mentegette magát, hogy Mária Dorottya főhercegasszony már negyvenhárom éves, de még húszéves korában sem lehetett ráfogni, hogy szép. En természetesen sértődötten tiltakoztam a féltékenység gyanúja ellen, nem is tudnék féltékeny lenni, egyszerűen csak undorodom a hűtlenségtől . . . Azonkívül pedig mit jelent az, hogy a fenséges asszony negyvenhárom éves és nem valami elbűvölő szépség? Hát először is én csak három évvel vagyok fiatalabb, másodszor pedig a főhercegnők, akárcsak a görög istennők, öröktől fogva s örökké szépek, fiatalok és ellenállhatatlanok. Végül pedig István, ami a nőket illeti..

Crescence grófnő szeméből most már patakzott a könny. Eszébe jutott, hogy mennyit szenvedett ő István miatt, Zichy Károly életében is. Az ura folyton gyötörte a féltékenységgel, ő meg folyton gyötródött abban a félelemben, hogy István megcsalja.

Felkelt és megállt a tükör előtt.

— Hát annyira megváltoztam már, hogy nem

tudok egy férfit kielégíteni? — kérdezte a maga tükörképétől.

A tükör, ha a beléje néző Crescence nem lett volna olyan kicsinyhitű, megnyugtatta volna. Meghízott ugyan, de ezáltal az arcán meg is feszült a bor, tehát semmit sem veszített leányos üdeségéből és harmatosságából. A haja, amely fiatalkorában gesztenyebarna volt, egészen megsötétült és ez még jobban kiemelte bőre fehérségét. De ő csak azt vette észre, hogy a felső ajka felett, mintha valami halvány árnyék vonná be az élénk színeket, finom kis pihék mutatkoztak, a hangja elmélyült s a fogai kissé megsárgultak; ezt nyilván a sok dohányzás tette. Hogy a járása már nem volt fiatalos; és István egyszer azt mondta, hogy az aszszonyok korát mozgásukról és hanghordozásukról is meg lehet állapítani. .

Crescence Zichy Károly gróf mellett örökké zavart, félénk, szégyenlős volt, mintha folyton a féltékeny férj dühkitöréseitől, vagy a rágalmaktól reszketett volna. Kapkodó, pihegő beszéde, a titkolt szerelem és félelem édesen együgyűvé és gyermekessé tette. Most a maga fenséges diadalérzetében és női kielégültségében zavara elmúlt és beszédmodora, tekintete és hanglejtése higgadt, öntudatos, sokszor kemény és szigorú lett. A szavak most is r betűk nélkül csurrantak ki fogai közül, de dallamosságukat és zenei bájukat elvesztették.

István gróf ezeket a változásokat nem vette észre. Most, hogy felszaladt a lépcsőn és berontott Crescence szobájába, olyan szerelmesnek érezte magát, akár azon a pozsonyi országgyűlésen, amely alatt szemben vett lakást a Consilium házzal, hogy a magyar kamara? elnök híres szép feleségét mindennap láthassa.

— Crescence, drága madárkám, tudja-e, hogy mához egy hétre István, napja lesz?

— Oh, ezzel én akartam meglepni magát.

— Nagy társaság lesz, országgyűlési barátaim, az üvegházát kell berendezni ebédlőnek.

Crescence elkedvetlenedett,

— Kár! Úgy szerettem volna, ha magunkban ünneplünk...

István gróf hiába magyarázta neki, hogy most az ország legkitűnőbb emberei gyűlnek össze nála s ezen talán a nemzet sorsa dől el. . . Metternich ... az új rendszer ... a kibékülés . . . Szervezkedni kell.. . István gróf ajkáról bőségesen és lelkesen ömlött a szó, de csakhamar a legnagyobb megdöbbenéssel vette észre, hogy a grófné oda sem hallgat, kinéz az ablakon, durcás kis szája reszket és alig bírja haragját titkolni.

— Megbántottam valamivel magát, kis madárkám? Nem akarattal tettem.

A grófné patétikus hangon válaszolt.

—> Tudom. Maga már nem tart engem érdemesnek arra, hogy szántszándékkal fájdalmat okozzon.

*- Crescence!

— Maga csak egyszerűen elfelejtkezik a létezéséről.

— Crescence!

— De most nem is rólam van szó. A kis Ödönke beteg.

— Orvos?

— Maga csak annyit tud, hogy aki beteg, annak orvosra van szüksége.

— Crescence! Azonnal be kell fogatni... Bécs közelebb van ... mi baja van a kicsikének?

— Nem tudom. Talán foga jön . . . lázas ... és ilyenkor maga vendégeket csődít a házba.

István gróf elszomorodott. Nem tudta hirtelenében, hogy nincs-e igaza Crescence-nek, aki, természetesen, a csecsemője egészségét a világ minden politikái válságánál fontosabbnak tartja. Már gyanakodni kezdett, hogy az ő leikéből hiányzanak azok az elemi ösztönök, amelyek a legdurvább embert is jó apává tudják átformálni — de aztán eszébe jutott, hogy egy kilenchnapos gyermek sokszor nyűgösködik s végre is a kis Odönke hasmenése miatt nem lehet egy nagy életművet félbeszakítani, vagy elrontani. Ezt az anya talán nem látja be, vagy nem akarja tudomásul venni, de igazi erős férfiút ez nem állíthat meg a maga útján.

— Crescence, szeretném látni a kicsikét.

A grófné tiltakozva ugrott fel a karosszékből.

— Jókor jut eszébe. Mikor látta utoljára?

— Crescence, ne bántson. Szeretném látni.

— Nem vonom kétségbe. Ödönke azonban most alszik.

— Az más — felelte a gróf és megcsókolta Crescence szép, fehér homlokát.

Aztán lassan kiment a szobából, átment a folyosón az új szárnyépületbe, amelyben könyvtára s a maga külön lakosztálya volt. Itt leült egy magastámlás, angol karosszékbe és igyekezett összeszedni gondolatait.

V.

Crescencenak — gondolta magában elkeseredve — nincs kedvére, hogy névnapomra vendégeim lesznek. Beteg a kisfiam. A feleségem annyira haragszik, hogy oda sem enged a gyermekem betegágyához. Én pedig azért házasodtam meg, mert irtóztam az egyedülléttől. Egyedül voltam és nem jó az embernek egyedül lenni, mondá az Úr. Vagy hogyan is van a bibliában?

István gróf Angliában ismerkedett meg a bibliával. A katolikusok nem bibliás emberek. Az egyház nem bízza laikusokra a bibliaolvasást. Az angolok pedig úgy vélik, hogy birodalmuk a doveri mészkösziklákon, az Angol Bankon és a biblián nyugszik — mondogatta magában sokszor István gróf és most elővette Mária Dorottya hercegasszony ajándékát és olvasni kezdte: ... És az Úr Isten azt az oldalbordát, amelyet kivett az emberből, asszonnyá alkotta és vivé az emberhez. És mondá az ember t Ez már csontomból való csont és testemből való test. Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és az ő anyját és ragaszkodik feleségéhez; és lesznek egy testté.

Ez a házasság — mondta István gróf önmagának. — De miért is tette ezt az Isten? Az is meg van írva. Nem jó az embernek egyedül lenni; szerzek neki tehát segítőtársat, hozzáállót.

Valósággal megörült, hogy rábukkant erre a versre. Nem jó az embernek egyedül lenni. Bizony, nagyon

nem jó. És mégis — gondolta hozzá elkomorodva — Aalbach páter, a ferences barát körömszakadtig elnevezte, hogy Crescencet feleségül vegyem. Általánosságokat és együgyűségeket mondott a közélet embereiről, az agglegénység nyugalmáról, a nemzetről, amelynek nem szabad engem elveszíteni... de akkor is sejtettem, hogy a barát nem beszél őszintén. Most már tudom, hogy nem bízott bennem. A barátaim sem lelkesedtek túlságosan azon, hogy megházasodom. Féltetek, hogy nem leszek jó férj. Inkább az ellenségeim biztattak, hogy: no, ezt az Isten is így rendezte, semmi habozás ... Haboztam? Csakugyan haboztam. Magam sem voltam olyan biztos a dologban, egyszer még azt az otrombaságot is elkövettem, hogy pénzdarábot dobtam fel a magasba, hogy: ha fej lesz, megkérem Crescence kezét, ha írás, maradok agglegény. Írás lett. De azt mondták, hogy ha tizenegy esztendeig kompromittáltam, akkor most kötelességem ... magam is éreztem, hogy van benne valami. Crescence is várta. Lehet, hogy csak gyávaságból házasodtam meg. Akkor negyvenöt éves voltam, érzékileg épen olyan fiatal és éhes és telhetetlen, mint például a bécsi kongresszus idején vagy — és itt elnevette magát — mint most. Crescence végre testileg is enyém lett s azt hittem, hogy ezzel most már megoldottam életem egyik leggyötrőbb problémáját s felszabadulván az érzékiség bilincsei alól, olyan leszek, mint a kerubok, akiknek nincs nemük, vagy az öreg bécsi nyárspolgárok, akiknek csak a feleségük ágyában jut néha eszükbe, hogy hímneműek.

Nem lettem kerub és nem lettem boldog, bamba nyárspolgár. Jó. De legalább Crescencet tudnám boldoggá tenni. Ha mérlegre tesszük a dolog hasznát és kárát, mind a ketten rossz üzletet kötöttünk. Mind a ketten áldozatot hoztunk és már meg is bántuk talán. Nem. Én nem bántam meg. Csak nem lettem boldogabb. És ami a legnagyobb baj, nem szüntem meg egyedül lenni.

Nem mondhatja, mintha csalódott volna Crescenceben, sőt betegségé alatt sokszor megállapította, hogy Crescence a világ legjobb irgalmas nővére. Hogy

apró asszonyi hibái vannak, azt már azelőtt is észre vette. Eszéágában sincs például azon csodálkozni, hogy Crescence nem tud olyan pontos lenni, mint ő, akinek napjai szinte másodpercekre vannak beosztva. Asszonyi gyengeség, hogy mindenről elkésik, még akkor is majdnem elkészt, amikor a nagy árvíz elől menekülni kellett. A Diana-házban a hullámok már elborították a kapubejáratot és az első lépcsőfokokat nyaldosták. Rémképeket látott, képzeletében már összedőlt a ház s s romjai alá temette az imádott asszonyt. . . lihegve rohant fel a lépcsőn, valósággal beesett az ajtón, rekedten elbődüib: Crescence, az Istenért, meneküljünk, jöjjön velem szívem, adja ide a kezét, ha nem tud járni, a karjaimon viszem le, a csónak á ház előtt vár, Crescence, Crescence, madárkám, jöjjön! . . . — az egész háznép hegyén-hátán bukdácsolt lefelé a lépcsőn, Crescence pedig, noha szemmel láthatólag remegett a veszedelemtől, előbb mindenáron rendbe akarta hozni szétbomlott hajfürteit. Micsoda mérhetetlen és életveszélyes hiúság! . . . Úgy kellett őt erőszakkal magával vonszolni és kimenteni az áradatból. Ezt sohasem tudja elfelejteni.

Aztán eszébe jutott, hogy Crescence, amint az évek során mind tettebb és nehezkesebb lett, akként veszette el testi rugalmasságával együtt lelki frissességét is. Nem lehet tagadni, hogy Crescence testileg és lelkileg egy kissé lomha lett, túlságosan sok időt tölt el szép, de kissé hanyag pongyolában egy olyan empire-korabeli nyugágyon, aminőn Jacques Louis Dávid festette meg Récamier asszonyt.. . Crescence elomlik és legszívesebben egész nap édességet szopogatna, vagy könnyed szépirodalmi művek olvasgatásával töltené idejét. Nem tehet róla, ilyenkor mindig eszébe jut szegény boldogult, édes jó anyja, aki ziháló tüdejével, elkoptatott szívével, reumás lábaival szakadatlanul járt-kelt, tett-vett, mintha minden az ő éber figyelmén és szorgalmán múlnék a házban. Pedig édesanyja a leggazdagabb, leggőgösebb és legszeszélyesebb magyar nagyúr testvérhuga volt, aki igazán fejedelmi életet látott maga körül és fejedelmi tétlenségben tölthette volna el napjait.

István gróf e pillanatban már meg is sajnálta Crescencet.

— Drága jó Crescence, bocsáss meg ezért a gyengédtelenségért. Végre is te nem lehetsz olyan, mint én, aki reggel félnégykor felköltetem magam, hogy vad iramban, lélekszakadva, magamat roskadásig meggyötörve, valahogy el tudjam végezni azt a sok munkát, amit nyakamba vettem. De azért fáj néha, hogy nem érdekel téged, amit írok vagy cselekszem, hogy az arkanyalok közönyével nézed az én sziszifuszi erőlködésemet, talán te is komédiásnak, eszeveszett nagyravágyónak, mániákusnak és egzaltálnak tartasz . . . lehetséges, hogy igazad is van, de jobb szeretném, ha erényben és bűnben egyaránt kicsit jobban hasonlítanál hozzám. Látod, az is fáj, bizonyára észre is vetted, hogy tizenöt év alatt nem tudtál magyarul megtanulni s nekem, valahányszor mágnásasszonyaink ellen mennydörgők, mindig el kell pirulnom, hogy még a saját feleségemet sem tudtam megmagyarosítani.

István gróf most föl és alá járkált a könyvtárszobában, mint mindig, amikor túlságosan felizgatta magát. Arca kigyult, szemöldökei haragosan összeborultak, vállá rángatózott és hangosan beszélni kezdett:

— Ami pedig a féltékenykedéseidet illeti, Crescence, azok egyszerűen tűrhetetlenek. Tizenegy évig vártam rád epedő szerelmi vágygal. Ha tudnád, hogy mit szénvedtem, valahányszor lebetegedtél!. .. Eh, de ezt hagyjuk.

István gróf valósággal elszégyelte magát. Kinézett az ablakon, rábámult a négy óriás platánra, amelyen fázósan reszkettek a levelek, mert leszállt az est és hűvös éjszaka ígérkezett. Sokáig állt ott, aztán végigsimította bozontos szemöldökeit és tenyerébe hajtotta homlokát.

— Nem, nem — gondolta magában, — nem szabad Crescencet okolnom semmiért. Akárhogy vesszük a dolgot, mégis az én védőangyalom és mindent neki köszönhetek. Crescence nagyon jó hozzám, Crescence nagyon boldoggá tett, Crescence kedves, drága lény

S én jobban szeretem őt, mint az életemet. Csak bennem van a hiba. Vagy talán bennem sem. Az a baj, hogy többet várunk a házasságtól, mint amennyit adhat; pedig a házasság semmit sem jelent, csak nagy terhet és kötelezettséget, valamiféle rabszolgaságot, amely minden testi és lelki gyönyört megfoszt az ízétől. Házasság! . . . Boldog házasságot életemben csak egyet láttam, még pedig akkor, amikor a pozsonyi országgyűlésről Pestre jöttem hajón. Ez a boldogság, egy lomha, pudvás, undorító emberpár émelygő enyelgésében, megútáltatta velem a szerelmet és a házasságot. Házasság! ... Az emberiség évezredek óta lázadzik ellene és időnkint iparkodik lerázni magáról ezt a baromi igát. Most is valóságos szektája van a nőközösségben vagy szabadszerелеmben élő pároknak Párizsban, házassággellenes ligák alakulnak Németországban . . . mit, ligák? . . . egész egyházak, amelyek vallásos meggyőződéssel hirdetik a házasság erkölcstelen voltát. De ez is ostobaság! A házasság intézménye örökéletű, még pedig azért, mert az emberiség nem tud jobbat kieszelni. Szabadszerелеm? Ez a hisztériás asszonyok, prostituáltak, nimfomániában szenvedő aggszűzek, örömlégények ' és vén kéjencek erkölcsbölcselete. A házasságba bele kell nyugodni, mert a házasság olyan, amilyen. Olyan, mint az egész élet. Tökéletlen, fárasztó, szomorú ténfergés egy előszobában, amelyből szárnyasajtó vezet a halál csarnokába. Nekem mindennap térdenállva kell hálát adnom, hogy az Isten olyan asszonyt adott melém ebben a ténfergésben, mint Crescence.

Aztán keserűen felnevetett.

— Csak az a furcsa, hogy minden, ami a házasságban szép, jó, magasztos, isteni, azt Crescencetől a házasságunk előtt kaptam. Akkor segítő társam volt, hozzám illő, ahogy a biblia mondja. Csak épen azóta nem az, amióta a krisztinavárosi templomból visszajöttünk ... Előtte tizenegy évig nem voltam egyedül, azóta egyedül vagyok ... óh, édes Istenem, bizonyára nem így gondoltad te, amikor az ember oldalbordáját kivetted és abból asszonyt alkottál...

Egyszerre csak megdöbbenve csapott a homlokára.

— Vagy talán bennem van a hiba s nem benne s nem az isteni műben, mely csontomból való csontot és testemből való testet adott mellém? Lehet. Én vagyok az oka, hogy mind a ketten egyedül vagyunk. A kis Bélát és Ödönkét néha hetekig nem látom és vannak olyan hangulataim, amikor velük együtt Crescence létezéséről is megfélelkezem. Ebben is, mint mindenben igaz a Crescencenak, az én szegény, árva kis madárkámnak.

— Istenem, aki úgy vélte, hogy nem jó az embernek egyedül lenni és szerzél neki segítőtársat, ő hozzá illőt, bocsásd meg, de mi nagyon egyedül vagyunk.

* * *

Felugrott, átszaladt Crescence grófnéhez és a keblére vonta.

— Édes kis madárkám, békülj ki velem.

Crescence szája sírásra görbült és most éppen olyan volt, mint amikor István gróf először pillantotta meg Zichy Károly gróf huszonöt éves csodaszép feleségét.

Nem haragról van szó, István — zokogta a férje nyakába.

— Hanem?

— István, én borzasztóan félek.

— Mitől?

Crescence könnyei most már egészen átnedvesítették István arcát, nyakát, vállát.

— Attól félek, hogy te már nem szeretsz engem.

A gróf, aki törekeny testű, sovány, beteges kinézésű volt és alig nyomott hatvan kilogrammot, karjaiba emelte a gyönyörű, nagy darab asszonyt és mint egy kis gyermeket, úgy vitte egy virágosmintájú öblös karos-szék felé. Ott leült és Crescencet az ölébe vette.

— Madárkám, nem akard, hogy vendégek jöjjenek?

— Ahogy neked tetszik.

— Ödönke komoly beteg?

— Most már, hála Isten, nem ...

— Hogy tudod?

— Megnéztem. Nevet és játszik és úgy ragyog a szeme, mint a tied ...

— És te?

Crescence odacsókolta a füle alá:

— Én olyan boldog vagyok ... És te?

István gróf szerelmesen simogatta a hófehér karokat, amelyekről az á la Grecque-pongyola egészen lecsúszott.

— Tehát lovaslegényeket küldök szét barátaimhoz, hogy ne jöjjenek.

— Az Istenért, azt csak ne! Azt akarom, hogy olyan nagy ünnep legyen a névnapod, István, mint a régi Ferenc-napok, a boldogult édesapád névnap ünnepélyei, amelyekről annyit beszéltél.

István gróf, aki szinte érzéki gyönyörűséggel hallgatta Crescence hízelgéseit, érezte, hogy a grófné finom, puha hegyes ujjai a nyaka körül babrálnak, ott, ahol kis aranyié ncocskán az apja utolsó levelét hordja. Crescence érzéki hangja, meleg ujjainak érintése, édesapjának emlegetése, amely a gyermekkori emlékek búbajos kepeit idézte fel, olyan boldoggá tették, hogy neki is kicsordult a könny a szeméből. Sokáig maradtak így s amíg bőrét finoman csiklandozták Crescence forró ujjai, a régi szép Namenstagokra gondolt; eszébe jutott Monsieur Poupar, a francia abbé, aki tölesérral akarta fejébe betölteni a francia nyelvet, de ehelyett ő tanult meg magyarul (amiben a csinos komornáknak nem kis érdemük volt); eszébe jutott a mindig szomorú Révai Miklós, aki rajzra és architektúrára tanította, habár a főtisztelendő úr akkor már a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára volt. Eszébe jutottak Fanny nővérenek karrikaturái, amelyek a család tagjait ábrázolták, a színelőadások, a bohókás szórakozások, a vörös borjúbőrbe kötött, aranykapcsokkal díszített album, amelynek belső tábláját drága jó, édesanyjának aranykeretes, zöld selyem takaróval lefedett arcképe díszítette. Ezt az albumot két évvel a bécsi kongresszus után anyjuk születésnapjára készítették s abba régi kódexek mintájára festett miniatűrökkel és szövegírással a Főeredetű Asszonynak, Jámbor, Tökéletes Jóságú, Tolnai Gróf Festetich Juliánának a család minden tagja emléksorokat írt. Ő is. Még pedig magyarul. Olyan édes, boldog, földöntúli

idillnek tűnt fel most képzeletében egész gyermek-kora. Csodálatosképen minden régi dologról arra emlékszik legjobban, ami itt Cenkén történt. Hiába, mégis csak itt van az ő igazi otthona. Cenk. Az apai ház. Ahol először hallott magyar szót és ahol először látott parasztot, földet, szántást, aratást, búzát, bort... életet, magyar életet, amelyből kisarjadt a Széchenyi vagyon, a Széchenyi dicsőség, a Széchenyi ház. Aratás... emlékszik, hogy édesapja életében mindig nagy ünnepekkel ülték meg az aratás befejezését. Nagy vigalom, tánc, ökörsütés, idillikus pásztorjáték, mintha Vergilius bukolikáiból játszottak volna el egy jelenetet, ékes felköszöntők, az uraság és a jobbágy összelelkezése és neki kisgyermek korában egyszer meg kellett csókolni egy öreg béres kezét.. . akkor emiatt nagyon haragudott, most meg, ha rágondol, a könnyekig elérzékenyedik.

István gróf, aki eközben a finom, forró, puha ujjak csiklandó simogatása alatt egész testében lázas izgalmat kezdett érezni, nem is vette észre, hogy a gyermekkori családi emlékekről lassanként megint átlibben a fantáziája arra a múltra, ahol megszűnik az egyéni és családi kultusz és fellép helyette egy roppant szimbólum . . . e pillanatban úgy érezte, hogy a bőre alatt, amely Crescence simogatásától egészen átforrósodott, a bordák között a szíve tele van millió és millió vetélytárssal, akikkel Crescence-nek — hiába minden könny és féltékenység — osztozkodnia kell Széchenyi István gróf szerelmében.

— István! — sóhajtott a grófné, mintha maga is érezte volna, hogy mi megy most végbe az ura lelkében.

István gróf felriadt.

— Madárka!

— István, a névnapot mindenképen meg kell tartanod ... akarom .. . hiszen én is készülök rá . . . de mondd meg nekem István . . . igaz telkedre, szeretsz te engem?

— Madárkám, mondtam már, hogy jobban szeretlek, mint valaha...

— Igen, de mégis borzasztóan félek.

— Crescence!

— ... Te megcsalsz engem . . . István . . . nem?...
Esküszöl? . . . Vigyázz István, mert ha mégis . . .

A grófnő nem tudta a mondatot befejezni, mert egészen elalélt István gróf csókjai alatt. . .

VI.

A névnap lezajlott. Ott volt csaknem az egész rokonság, (Lajos gróf kivételével, aki Zsófia főhercegnő mellől nem mozdulhatott), ott voltak Károlyi György, Andrásy György, Esterházy Mihály és Vince grófok, Eötvös József báró, Klauzál Gábor, Bezerédj István, Deák Ferenc; voltak mintegy hetvenen az üvegházban felterített asztaloknál és este a nagy juhakolban nagy népünnepélyt rendeztek, amelyre kihozták a kis Béla grófot s az megcsókolta a legöregebb béres kezét ép-úgy, mint valamikor apja . . . Mindenki könnyezett, a béresek odatódultak földesurukhoz és kezét csókolgatták ... így váltottak szerelmi csókot a nagy magyar gróf és a nagy magyar nép ... Crescence grófnő elszavalta Vörösmarty Mihály Szózatát, a paraszt gyermekek pedig Berzsenyi, Kölcsey és Bajza verseiből szavaltak ... így beszélgettek egymással a gróf felesége és a nép gyermekei. .. Ebédnél Deák Ferenc, a Világ című könyvre célozva, magasztalta azt a világosságot, amely kezdetben, amikor derengeni kezdett, nem minden szemnek volt elviselhető, de ma már nélkülözhetetlen, mint a napfény. Mindenki boldog volt, még az sem zavarta a harmóniát, hogy Crescence grófnő mostoha fia, a huszonhatéves Zichy Hermán gróf elragadtatásában Wesselényi báróra mondott lelkes pohárköszöntőt, pedig az ellentétek áthidalhatatlan szakadéka választotta már el a börtönben megvakult Miklós bárót a házigazdától.

István gróf úgy érezte, hogy most már talán valamivel nyugodtabb évek következnek. Olyan sebes rágtatás volt az utolsó tíz-tizenöt év, hogy visszafelé

pillantva összefolynak előtte az események, mint ahogy a szivárvány színeit sebes forgásban piszkos szürkének, majd végül egészen fehérnek látja az ember. De mi lesz most, hogy kopaszodó és szürkülő fővel túl jutott a delelőn s élete lefelé hajlik, mint a délutáni nap az égboltozaton? De ez sem nyugtalanította túlságosan. Azt hitte, hogy a múltból és jelenből ki tudja számítani a nagy Ismeretlent, amit Jövőnek nevezünk.

Metternich úgylátszik észre tért, az országgyűlésen körülbelül kialakult a helyzet, a pártok elrendeződtek és a vezetés jó kezekbe került. A főrendi táblán a konzervatívok vezére Dessewffy Aurél gróf lett, fia az öreg Dessewffy Pipsznek, aki annak idején a Hitel ellen a mérges Taglatatot írta. A főrangú ellenzék vezére, Batthyány Lajos gróf, mindössze hat éve foglalkozik komolyan politikával, azelőtt körülbelül olyan életet élt, mint ő fiatal kapitány korában. Széchenyi István, Károlyi György, Esterházy Mihály, Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér mind egyvégből való, mind egy talajból nőtt, mindnek a szívében egyszer csak lángra lobban egy kis pislogó mécs s ebben a lobogásban megvilágosodik . . . vagy. . . talán ... el is ég a lelkük. Batthyány Lajos gróf egy kissé hirtelen vált Saulusból Paulussá és úgy járt, mint minden neophita: túl akar tenni az öreg hitvallókon, túlzásba esik és túllő a célon. Most még egy kicsit zavaros a feje, mint egy nagy részegség után a kijózanodás délelőttjén. A lelke olyan, mint amikor az új bor forr. Minden pillanatban attól kell tartani, hogy szétveti a hordót. Túlságosan Wesselényi Miklós hatása alatt áll. Nem csodálom. Volt idő, amikor engem is kivetkőztetett a saját mivoltomból az a zsidói bölény. Rettenetes ember. A börtön nem törte meg s amint hallom, már engem is árulónak és bécsi lakájnak tart.

És Kossuth . . . Valóban égbekiáltó dőreség volt, hogy ebből az emberből mártírt csináltak. Most az egész ország megbolondul érte. De szerencsére nem Kossuth, hanem Deák Ferenc az ellenzék vezére. Deák Ferenc, az más. Ha szobrász volnék s meg kellene mintázni a magyar táblabíró tipikus alakját, őt válasz-

tanám modellül. Szép ember, nagy szeme ragyogó, hangja erős és férfias, beszéde klasszikus. Testileg kissé lomha és kövér s emiatt már harmincesztendő korában úgy kezelték, mint a nemzet bölcs nagybácsiját. Ami azt illeti, udvari bálok sikamlós parkettjén, romlott párizsi vagy bécsi asszonyok szalonjaiban nem nagyon állná meg a helyét. Kissé parasztos és híján van minden arisztokratikus eleganciának. De vajjon számít-e ez valamit az emberi nagyság megmérésénél? Angliában legutóbb M. O. Donnel azt mondta Napóleonnól: »il n⁴est pás un héros élégant«. Milyen kicsinyes, alacsony előítélet! Mintha bizony Sokrates, Zénó, Epiktetos, Cato, Scipio valami nagyon fashionable urak lettek volna. Bizonyára Franklint és Washingtonot sem tartják elegáns embernek, Bolivárt is legfeljebb azért, mert a hölgyek nemrég á la Bolivar-kalapokat viseltek a párizsi boulevardokon. Azt nem merném Deákról állítani, hogy lángész. Kevés benne a lendület s az Lteni szikra. De pompás okoskodó gép s most éppen arra van szükség. És meg kell adni, hogy erényeiben éppúgy, mint gyarlóságaiban egyaránt nagyszerű. Véralkatában és egész valójában ellentéte annak, ami én vagyok, de beismerem, hogy a magyar őstípusnak ő az igazi remeke, nem pedig én. Sok mindent tanulhatnék tőle, leginkább azt a méltóságteljes komolyságot és következetességet, ami modorában van. Nos, ezzel a Deákkal nincs semmi bajom. Ő is azon az állásponton van, hogy most fel kell függeszteni az ellenzéki agitációt. ő is türelmesen várja, mit hoz Metternich és az új kormány s nem tartja lehetetlennek, hogy végre-valahára talán együtt lehet dolgozni Béccsel.

Egy pillanatra eszébe jutott, hogy mindezt Kossuth, Wesselényi, vagy a tüzes fejű Batthyány Louis felboríthatja. De aztán iparkodott megvigasztalni magát. Wesselényit közre kell fogni, mint a dühöngő bikát s barátilag és szeretettel el kell zárni őt a nyilvánosság elől. Louist majd maga mellé veszi. Ők végre is egyforma ízlésű, rangú, neveltetésű emberek, ők me fogják érteni egymást. És attól a Kossuthtól sem fél túlságosan. Az ő egyéni múltjában takargatni való

feltok vannak, ez a feltörekvő ember mindenáron rehabilitálni akarja magát, szívesen keresi az arisztokraták és előkelő asszonyok kegyét... az ördögbe is, talán mégis rosszul tette, hogy fogsága alatt töröltette őt a kaszinó tagjai közül ' . . . Körülbelül ugyanazt cselekedte vele társadalmilag, amit Metternich herceg politikailag. Felbőszítette.

István gróf lelkét egyszerre csak olyan heves szemrehányás fogta el, hogy vágyott valaki után, akivel a dolgot megbeszélje. Behívatta magához Tásnert.

Tasner minden megalázkodás nélkül, halkan, finoman megállt az ajtóban — így állhat meg őfelsége Anglia királya előtt egy angol lord — és várta gazdája rendelkezését. István gróf rögtön megrohanta.

— Mi a véleménye önnek, kedves Tasner . . . üljön lekérem . . . gyűjtsen rá . . . ön nem dohányzik? Mondja, mi a véleménye önnek Wesselényiről? ... Az ördögbe is, mikor hagyta abba a dohányzást? Mi? Vagy nem is kezdte el soha? Mit tart ön Wesselényi politikájáról? Aki nem dohányzik, nem is tudja, miért él. Az öreg Eötvös báró (nagy gazember volt, az Isten nyugosztalja) azt mondta, hogy ha nem volna vallás és pipa, nem is volna érdemes élni. . . Wesselényi báró . . . szegény Miklós . . . mit tart ön Wesselényiről?

— Nagy magyar, egyike a legnagyobbaknak — felelte Tasner úr szárazon. — Rajongó szív, koncepciózus fő, a Szózat című könyve a dunai konföderációról igazi remekmű.

A gróf gúnyosan nézett Tasner úrra és arcán csodálkozásból, ijedségből, felháborodásból összetett groteszk fintor jelent meg.

— Úgy? És ha szabad kérdezném, azért tartja őt nagy embernek, mert Magyarországot összeveszejtette az uralkodóházzal s ezzel vagy öt esztendőre a legkeserűesebb elnyomatást zúdította ránk?

— Ez politikai felfogás dolga; de amit az árvíz idején cselekedett...

— Soha senki nem vonta kétségbe, hogy bátor és hősl elkü ember. Én is szeretem és bámulom őt. Lelke tisztaságáról bizonyom vagyok. De hiú, hetvenfedő,

öntelt komédiás. Mit vonogatja a vállát? Talán azt akarja mondani, hogy én is az vagyok? Kérem, gyűjtson rá.

Tasner Antal hosszú lábait maga alá húzta és nagy vörös tenyerét a térdére fektette. Mozdulatlanul ült és várta a fergeteg elvonulását. A gróf azonban nyomban lecsillapodott.

— Kedves Tasner, ön hiába tesz nekem szemrehányásokat (Tasner ki sem nyitotta a száját), kedves barátom, én megtettem iránta a kötelességemet. Tédig lejártam a lábamat, hogy vonják vissza az ellene tett vádat. Miklós bárónak azonban háromezer évvel ezelőtt kellett volna születnie, a trójai háborúban jobban megállta volna a helyét. Ajax, igen Ajax . . .

— A báró mindig rajongott Méltóságodért.

István gróf egészen megzavarodott és erőltetett nevetésre fakadt.

— Wesselényi Ajax tiszteli Széchenyi Odysseust, tehát jogában van a hazáját tönkre tenni... ezt akarja mondani, kedves fiam?

— Amint méltóztatik látni, a haza még áll.

— De ez nem az ő érdeme. Ez csak azt jelenti, hogy még Metternich is jobban ismeri Magyarorszáig igazi érdekeit, mint ő. Kedves Tasner, értsük meg egymást. Miklós báró berontott az én kertembe, s mint egy erdélyi bölény, legázolta ültetvényeimet. Ha valaki politikával foglalkozik, akkor csak azt nézem, mennyi hasznot hajthat. Miklós báró nem hasznos ember, ellenkezőleg ártalmas ember. Tehát, bármennyire rajong értem s én bármennyire imádom is őt, magam nyújtom neki a bürökpoharat. Érti, kedves Tasner?

Tasner, bár következetesen a padlót nézte, látta, hogy a gróf homlokán veríték gyöngyözik, mert nem tudta magát meggyőzni, akárhogyan erőlködött is. Látta, hogy a grófnak majd a szíve szakad meg Wesselényiért.

— És Kossuth Lajos úr? — hördült fel a gróf hirtelen, hogy megszabaduljon Wesselényitől.

— A jövő embere — felelte Tasner csendesen.

A gróf arca megmerevedett. Sokáig elképedve, üve-

ges szemmel bámulta az előtte ülő feszes, szőke, csontvázsoványságú, fekete selyemkendővel felpeckelt állú viaszfigurát, aztán óvatosan előre hajolt és a karját megtapogatta, hogy vajjon élő ember, kitömött báb, vagy csak fantóm-e, a saját felizgatott képzeletének teremtménye-e az, aki ellent mer neki mondani. Aztán rekedten megszólalt.

— Tasner úr, ön bátor ember.

A titkár elmosolyodott.

— Nincs, aki bántson. Két klubkarosszékben eszmecserét folytatunk és én Méltóságod parancsára tiszteletteljesen válaszolok a kérdéseire.

A gróf rágyújtott egy vastag szivarra, hogy valamivel elfoglalja magát.

— Kedves fiam, — mondta aztán elérzékenyedve — sajnálom, hogy el kell veszítenem önt. Körülbelül ön az *egyetlen* ember, akivel meg tudok félni egy fedél, alatt. És bizonyára pn az egyetlen, aki velem kibírja.

— Végtelenül elszomorítana...

— Várjon csak, — kiáltott közbe a gróf — ön miért helyesli Kossuth politikáját?

Tasner, úr felvetette a fejét.

— Nem mondtam gróf úr, hogy helyeslem. Ki kell jelentenem, hogy Kossuth úr koncepcióját nem is ismerem. Sőt az a gyanúm, hogy nincs is neki koncepciója.

— Hát az Isten szerelmére, mije van neki? — recsegett a gróf hangja türelmetlenül.

— Tolla és hangja.

— Akkor menjen el kanári madárnak.

— Méltóságod is tollával és szavával teremtette meg az új Magyarországot. Rettenetes fegyver a toll és a szó.

A gróf elpirult, de a küzdelmet nem adta fel. Tasner türelmesen állta a harcot. Akkor sem rebbent meg a szempillája, amikor a gróf ezzel a kérdéssel rontott neki.

— Mondja kedves Tasner, miből él az a Kossuth Lajos?

— Ügyvéd — felelte a titkár s a vállát vonogatta.

— Egyetlen ügye sincs.

— Kis birtoka és apjának némi jövedelme van.

— Semmije sincs és anyját ő tartja.

Tasner száraz humorral felelt.

— Különben most három évig börtönben ült és nem volt gondja a megélhetésre.

— De azelőtt? — rivallt rá a gróf és Tasner gyanakodni kezdett, hogy gazdája irigyli Kossutlitól azt a három évi börtönt, amelyet a hazáért szenvedett. De nem árulta el gondolatait, csak a kérdésre felelt.

— Újságot szerkesztett, gyűjtöttek neki, talán kölcsönöket vesz fel — mit tudom én? Elvégre ez az ő gondja.

— Nem igaz! Tasner, olyan idöket élünk, hogy minden politikust, aki egy lebújban tormás kolbászt eszik, meg kell kérdezni: miből telik önnek erre a kolbászra? Politikával csak anyagilag független embernek szabad foglalkozni.

Tasner a fejét rázta.

— Ez ellenkezik a demokratikus elvekkel, mert így a földbirtokosok és pénzarisztokraták kezébe kerülne minden hatalom.

— Ne beszéljen nekem demokráciáról. . . Én nemrég jártam Párizsban és láttam, hogy mit terem az ön drágalátos demokráciája. Nagyon jól ismerem Lajos Fülöpöt, aki katona, matematikus, bölcsész, sebész és államférfiú egyszemélyben. Valóságos modern Marcus Aurelius. A tízéves királykodás éppen csak annyira rontotta meg, amennyire az minden földi halandót elrontana. Guizot Ferenc közoktatásügyi miniszter ebédre vitt hozzá — kevés olyan jó ebédet ettem, pedig a királyoknak általában véve olyan szakácsaik vannak, akik mindig elsőzzák a levest. . . lásd Metternichet és szakácstársait, — de Lajos Fülöpnek szerencsés keze van . . . s a búcsúzáskor így szólt: Kedves gróf, ha legközelebb újra Párizsba jön, remélem, hogy Metternich jobban meg lesz velünk elégedve, mert a bécsi tanácskozások által okozott ellentétek hamarosan el fognak simulni. Mire én: — Felség, ha Metternich megelégedett, még nem jelenti azt, hogy a világ népei is megelégedettek. Lajos Fülöpnek, aki előbb úgy be-

szélt, mint egy okos diplomata, most hirtelen eszébe jutott a koronája és helyesnek vélte, hogy kissé megsértődve, helyreigazítson. — Éh azt mondtam, hogy én vagyok megalégedve Metternich-chel — mondta félrehúzott szájjal. — Kedves Tasner, én már megtanultam, hogy uralkodókkal soha nem szabad erőltetni az értelmes beszédet, ennélfogva így bókoltam neki: — Bizonyosra veszem, hogy Felsőged megalégedése az egész világ és Franciaország békéjét jelenti. — Mondja kedves Tasner, mivel magyarázza maga, hogy ilyen együgyűek voltunk mind a Letten?

Tasner felemelte világos pillákkal szegett nehéz, vörös szemhéjait.

— Gróf úr, nagy emberek között rendszeren így szoktak lefolyni a beszélgetések. Még Goethe és Napóleon sem tudtak valami okos dolgot kieszelni a történelem számára, amikor egymással szembe kerültek.

Egyikük sem vette észre, hogy ebben a feleletben a gróf emberi nagyságára Tasner Antal micsoda rangjelzést használt. A gróf hirtelen visszatért a tárgyra.

— Lajos Fülöp hamarosan beletanult a királykodás mesterségébe és rájött a titokra, hogy parlamentáris rendszer és miniszteri felelősség mellett miként lehet a nemzetet mint valami csordát arrafelé terelni, amerre Rothschild és a többi multimilliomos érdeke kívánja. Ez a modern Marcus Aurelius az egész képviselőházat megvesztegette és a közéletet a pénzügyi szélhámosságok által korrumpálta. Ennyit ér az alkotmány és a szabadság, ha a nemzetben nincs elég erkölcsi erő, kötelességtudás, puritán heroizmus. Hiába van szabadság és alkotmány, minden a nemzetben, a társadalom erkölcsi erején, a közfelfogás tisztaságán, a hagyományok szentségén és az emberek derékségén múlik. Ezért nem helyeslem a közjogi harcokat s a modern alkotmányos formák után való törekedést; én először a nemzetet szeretném olyanná nevelni, hogy anyagi és erkölcsi téren megállja a sarat és hitvány kormány, ellenséges érzületű uralkodó s kedvezőtlen európai konstelláció ellenében is meg tudja őrizni függetlenségét.

— Ehhez azonban elsősorban szabadságra van szükség — felelte halkán a titkár.

— Vagy inkább tiszta erkölcsökre és kötelességtudásra.

— Ehhez is szabadság kell, gróf úr.

István gróf összeráncolta a homlokát és egy ideig elgondolkozott. Aztán hirtelen felcsattant/

— Fiatal koromban eleget fecsegetem a szabadságról. Most is vallom, hogy szabadság nélkül nem lehet élni... De élni annyit is jelent, mint megélni...

Tasner Antal szeme felcsillant.

— Szabadság nélkül nem lehet élni, de pusztán szabadságból sem lehet megélni.

— Úgy van — helyeselt a gróf. — Lengyelországot a bécsi kongresszus teremtette s a cár olyan nemzet i alkotmányt adott neki, amilyen kevés van Európában. Még a helytartójukkal is szerencsájük volt, mert a jószívű és buta vadállat, Konstantin nagyherceg — Úristen mi lett volna belőlem, ha elmentem volna vele Oroszországba? — Gruzsinszka grófnőt feleségül vette... Nos mindezek ellenére a lengyel urak egy része éppúgy tüntetett a dinasztia ellen, mint most Batthyány Louis s a lengyel ügyvédek éppúgy megrészegedtek a francia forradalom és a carbonarismus tanaitól, mint az ön barátja, Kossuth Lajos úr s a júliusi forradalom hírére egyszerre csak minden ok nélkül megbolondultak. Tasner, ez nem érdekli önt?

— Kérem gróf úr. ..

— Vagy azt hiszi, hogy ön jobban tudja a történelmet, mint én?

— Az évszámokat talán.

— De én jobban látom az események mögött álló fátum kezét. És írja fel magának, amit most beszélek. Ne adja isten, hogy valaha velünk is az történjék, de a történelem mindig ismétli magát, a történelem mindig ugyanazt a színdarabot játssza, csak mi vagyunk olyan vakok ... Nos, igaz, vagy sem?

Tasner áhítattal nézett a grófra és bólintott.

— Igaz.

— Ismerjük Lengyelország tragédiáját. Forrada-

lom, orosz túlerő, vereség, pártharcok és személyeskedés, a kormány lemond, hazafias klub, Varsó utcáin a vörösök a fehérekkel verekednek, Metternich a parasztokat rázúdítja az arisztokratákra, a fővezérek napról-napra változnak, a cárt detronizálják, az országgyűlés és a fővezér egymás ellen küzd, Dembinszky és Bem serege elolvad, Paskievics beveszi Varsót és Lengyelország...

Tasner ijedten látta, hogy a gróf arca eltorzul, a válla rángatózik, a melle zihál, szeme kitágul és kerekre nyilva, eszelős félelemmel bámul a messzeségbe.

— Gróf úr!

De nem lehetett megállítani.

— Nem gondolja ön, hogy égbekiáltó felelősséget vettek magukra a lengyel urak, akik a biztos fejlődést kockára tették egy szabadságharc előreláthatólag szerencsétlen kimeneteléért?

— Igen.

— Vagy ön talán azt hiszi, hogy a függetlenség álomképe megérte a teljes összeomlást?

— Nem.

— Nahát, ezt legyen szíves megmondani Kossuth Lajos úrnak. Batthyány Louisnak majd megmondom magam.

Tasner elhárítólag emelte fel nagy, csontos kezét

— Nem volna értelme, gróf úr. Nálunk senki sem gondol ilyesmire. Batthyány gróf és Kossuth úr a kormány ellen küzd és ez érthető is.

— Érthető? Nekem nem érthető. Én utálok a vénasszonyos lamentációt, amely minden bajért a kormányt teszi felelőssé. Segíts magadon, az Isten is megsegít. Minden nemzetnek olyan kormánya van, aminőt érdemel. Ha valami oknál fogva ostoba, vagy komisz emberek ülnek egy bölcs és becsületes nép nyakára, akkor a nép azokat a silány fickókat minél hamarabb a pokol fenekére küldi. De ha egy hitvány kormány huzamosan megmarad a helyén, akkor bizonyos, hogy a nemzetben van a hiba. Akkor az a nemzet aljas, vagy műveletlen. Mit használna a délafrikai feketék-

nek az, ha valami isteni hatalom megajándékozna őket Anglia, Franciaország, vagy Magyarország alkotmányával?

Tasner bólintott és felállt, mert azt hitte, hogy István grófnak nincs több mondanivalója. A gróf azonban, mintha Lajos Fülöpről, Lengyelországról, a nemzet és kormány egymáshoz való viszonyáról csak úgy két zárójel között beszélt volna, hirtelen visszatért az első kérdésre.

— Tehát Kossuth Lajos úr miből él?

— Nem tudom.

— Szóval a politikából. Vagyis abból, hogy vigyáz a hazára.

— Még ez sem volna diffamáló. A főispánok, helytartósági tisztviselők, az adminisztrátorok, sőt az alispánok is fizetést kapnak azért, mert. . .

— Tehát Kossuth Lajos úr, mivel nem kapott állást a helytartóságnál, vagy a kancellárián, mivel el kellett hagynia ügyészi állását, kinevezte magát az összes vármegyeék legfőbb ügyészének, a törvényhatósági élet fogadatlan prókátorának s ezért a szegény vármegyéket még meg is adóztatja. Ezzel szemben William Pitt olyan szegény volt, mint a templom egere. Ügyvédi hivatalát a közügyek miatt feladta és fogadóban élt háromszáz font évjáradékból. Vissza utasította barátai gyűjtését, amellyel anyagi függetlenségét akarták biztosítani. Visszautasította a kincstári könyvvívő sinecuráját, amely háromezer fontot jövedelmez. Még a térszalagrendet sem fogadta el. Halála után az alsóház fizette ki adósságait.

Tasner úr ezzel szemben egy tucat angol államférfiút tudott volna felsorolni, akik hazájukért tett szolgálataikat busásan megfizették. Arról is sokat tudott volna mondani, hogy a gróf felfogása lehetetlenné tenné minden tehetséges, de szegény ember számára a politizálást és néhány gazdag, de esetleg ostoba mágánás, vagy lelkiismeretlen iparlovag kezébe kerülne minden hatalom. De nem szólt. Tudta, hogy nem erről van szó.

A grófból végre kilobbant a gyűlölet lángja,

— Kossuth úrnak, úgy tudom, volt már dolga a vármegyei törvényszékkal is.

Egy árnyalattal Tasner úr is felemelte a hangját.

— Ez csakugyan megtörtént, de illetékes bírósága rehabilitálta Kossuth urat. Andrassy Károly gróf, Szapáry Etelka grófnő férje, volt a feljelentő, de ő maga tépte ki a bűnvádi feljelentést a vármegye jegyzőkönyvéből.

István gróf egészen közel hajolt a titkárhoz, úgy, hogy lehellelte megcsapta annak sápadt, csontos arcát.

— Mondja kedves Tasner, miért védi maga anyyira Kossuth táblabíró urat? És miért védi éppen velem szemben?

A titkár felállt és hódolatteljesen meghajolt.

— Nem őt védem én Méltóságod ellen.

— Hát kit?

— Méltóságodat.

A gróf elpirult.

— Köszönöm a leckét — szólt és Tasner Antal kezét erősen megszorította. Aztán, nehéz kínos csönd után hozzátette:

— Magyarorszáiban sok nagyurat láttam, de kevés gentlemant. Olyant pedig egyet sem, mint ön.

VII.

Déli tizenkettőt ütött a pesti városháza torony-órája. Izgatott fiatal emberek jártak-keltek a Gránátos utcába torkolló mellékutcákban. Valakit vártak. Hírvivők jöttek és mentek, kipirult arccal újságolták egymásnak a legújabb eseményeket és sűrűn hangzott el ez a két név: Széchenyi és Kossuth. A vármegyeháza nagytermében már bent ült Deák Ferenc, a kehidai földesúr, akit az országgyűlési ifjúság Pozsonyból ismert, a pesti utca pedig most kezdi megismerni, amint kissé lomha mozdulattal végig ballag a Váci-utcán. Benn volt a teremben Wesselényi Miklós báró is s azonkívül a politikai élet néhány most feltűnt új csillaga, Batthyány Lajos gróf, Szemere Bertalan, Szalay Imre,

Eötvös József báró, Andrássy Gyula gróf, de az ifjú Magyarország nem volt kíváncsi másra, csak Széchenyire és Kossuth Lajosra. Széchenyit már régen nem látták Pesten. A gróf, aki valami felhőntúli magasságban trónolt a közönséges emberek fölött, az utóbbi időben sokat betegeskedett és sokat tartózkodott Cenkén.

Csodálatosképen Kossuth úgy tudott besurranni a vármegyeházára, hogy nem vette észre senki. A közgyűlés tagjai csak akkor pillantották meg beesett, halvány, beteges arcát, amikor már helyet foglalt Deák és Wesselényi báró között. Mindenki feléje tódult. Majdnem agyonölelgették, kezét szorongatták, vigasztalták, egészsége felől kérdezősködtek, amelyet a börtön levegője alaposan megviselt, szerencsét kívántak neki közelgő házasságához, politikai tervei felől kérdezősködtek — mindenki szeretett volna valamit adni Kossuthnak, mert úgy érezte, hogy a fiatal politikus helyette és érte szenvedte a három évi keserves börtönt.

Aztán Wesselényi bárót ünnepelték, aki Gráfenbergből majdnem vakon jött haza s fölöle valóságos legendák keringtek egy kis gráfenbergi polgárleányhoz való szerelmével kapcsolatosan. A vak gladiátort áhítattal bámulta mindenki, amidőn Reviczky és Pálffy Fidél gróf ellen mennydörgött; egekig magasztalták, amikor az árvíz idején ezreket mentett meg önfeláldozó hősiességével; vad fogcsikorgatással szálltak síkra érte, amikor pörbe fogták és elítélték; megkönnyezték őt, amikor hallották, hogy a börtönben csaknem egészen megvakult és emiatt keserűségében polgári halottnak nevezi magát, mert úgy érzi, hogy testi és lelki csapások által a cselekvéstől elzárva, többé már nem élő tagja a nemzet családjának és csak földi porhüvelyét vonszolja honfitársai között, újjongva fogadták, amikor visszatért, ünnepelték, amikor hallották, hogy a kenyér nélkül álló mártírtársnak, Kossuth Lajosnak jószágigazgatói állást ajánlott fel erdélyi birtokán, — magyar ember mindig rajongott a szép gesztusok, a tragikai bukás, a hazáért való sikertelen küzdelmek és szenvedések hőseiért — de egyáltalában figyelemre sem méltatták a Szózat című könyvet, amelyben Wesselényi

Miklós nemcsak Magyarország, de Ausztria világpolitikai helyzetét is genialis történelmi látással megjelölte s ezzel a tagadás és kritika teréről az alkotás mezejére lépett.

A fiatalság szinte rossz néven vette Kossuthtól és Wesselényitől, hogy kijátszva a felállított előőrsöket, meghíúsították a diadalmas bevonulás hónapok óta tervezett színjátékát. A fiatalság ünnepelni szeretett volna és szerette volna magára felhívni az új vezér figyelmét, másrészt pedig elégtételt akart neki adni nemcsak a börtön, hanem bizonyos politikai körök által okozott fájdalmakért is. Elterjedt a hír, hogy Széchenyi István gróf javaslatára a mártíromságot szenvedett embert törölték a Nemzeti Kaszinó tagjai közül. A fiatalság felháborodva tárgyalta a dolgot.

Dél volt. A Ferenciek templomában, a Szervitáknál, az öreg városháza tornyában és a Dunaparton, a Belváros ősi egyházában megkondultak a harangok s az ifjú Magyarország Kossuth beszédét és Széchenyi István gróf megjelenését várta remegő izgalommal.

Mayerffy Károly, akinek szebb lovai voltak, mint Batthyány Kázmérnak, vagy Sándor Móric grófnak, könnyű Esterházy-kocsiján fel és alá nyargalt az utcákon és egyszer csak roppant izgalommal hírül hozta, hogy a gróf, úgy ahogy szokott, gyalogosan kilépett a Diana-házban lévő lakásából és a vármegyeháza felé közeledik. Erre a hírre végigfutott a várakozók között valami furcsa izgalom, amelyben a legellentétesebb érzelmek jelentkeztek: bámulat, rajongás, félelem, gyanakvás, sőt a gyűlölet egy neme is, amely nagyon közel állott a szerelemhez. Akik egyformán rajongtak a két politikusért, el sem tudták képzelni, hogy azok is ne rajongjanak egymásért. Akik Széchenyi és Kossuth között nem tudtak választani, szomorúan vagy elkeseredve roskadtak magukba s látszott rajtuk, hogy a pillanat hangulata fogja eldönteni, melyik pártra állnak. Voltak azonban olyanok, akik titkolózva sugdostak valamit szomszédjuk fülébe s az tovább adta a jelszót, mint ahogy az összeesküvők és merénylők szokták. Izgalom, feszültség és lefojtott indulat volt a levegőben,

mint amikor vihar előtt nagyon alacsony a légnyomás, tűrhetetlen a meleg s az ember attól fél, hogy orrán-száján elered a vére. Ilyen izgalom remeghet a levegőben merényletek és politikai gyilkosságok alkalmával, amelyekről Magyarországon csak hírből hallottak.

Pedig csakugyan merénylet készült. Az ifjak egy része felizgulva a mende-mondákon, tüntetni akart Széchenyi István gróf ellen.

A gróf gyalogosan ballagott a vármegyeház felé. Nem volt ember Pesten, aki ne ismerte volna. Sokan megcsodálták, sokan mosolyogtak furcsa, sőt különöc Öltözködésén. Izmos, szikár, de a betegsége óta kissé megöregedett alakján — az egész ember nem nyomott többet hatvan kilónál — csak úgy lógott a Londonból hozatott ruha, amelynek rendkívül finom anyagán a pesti szabók elálmélkodtak, de szabásán és összeállításán sok kinevetnivalót talált a közönséges polgári ízlés. Most kék frakkot viselt, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kékszínű nyakkendő, amelyet, nedves idő lévén, nagy indiai sál takart el, kockás skót kelméjű mellényt, rendkívül bő nadrágot, amely a bokájánál összeszűkül és a szokottnál szélesebb karimájú és alacsonyabb puha kalapot, amely egészen árnyékba borította sötét bőrű, epés és túlságosan kipirult arcát, redőkbe vont homlokát, komor szeméit, dús és összevont szemöldökeit, erős hajlott orrát, széles száját és erélyes állát. Ehhez járult, hogy derekát vörös szövetű, széles szerb övvel kerítette körül, amelybe, ha megállt, vagy valakivel beszélgetett, önfeledten bedugta ujjait. Dereka feltűnően egyenes volt, mellkasa domború és ahogy kezét a nadrágja zsebébe, vagy az öve alá dugta, ez a mozdulat gögös és kihívó külsőt adott neki. Kezén nem volt kesztyű. Annyira szerette a fizikai munkát, annyira szeretett mindent kézbe venni, megvizsgálni, kitanulmányozni és erejét vagy ügyességét azon próbára tenni, annyira szüksége volt mindig a tapintó érzékeire, hogy egy pillanatra sem tudott kesztyűt tűrni a kezén. Balkarja alatt nagy fekete táskát szorongatott, amely telistele volt tömve nemcsak levelekkel, hanem mindenféle apró szerszám-

mai, órával, tollkessel, kulcsokkal, műszerekkel, nagyító-
üveggel, iránytűvel, cédulákkal, írószerekkel, emlék-
tárgyakkal, amulettekkel, a hasznos és haszontalan
dolgok egész arzenáljával.

Nem volt egyedül. Mellette ballagott a merev és
hallgatag Tasner, a titkár, akivel élénken és széles tag-
lejtések között nagyon egyoldalú társalgást folytatott.
De nem tudott két lépést tenni úgy, hogy ne adjon
valami dolga. Mindenkit ismert és mindenki ismerte őt,
mindenkivel volt valami elintézni valója. Alig került
útjába tudós, iparos, gazdag ember, mágnás, befolyásos
polgár, bankember, kereskedő vagy földbirtokos, hogy
meg ne szólította volna. Az utcán pedig ezalatt egyre
gyűlt a fiatal jurátusok, ügyvédek, diákok, gavallérok
és szájtátók hada. Az utca, amefre haladt, nagy szín-
padnak látszott, amelyen megjelent a hős s a rendező
előírása szerint a néma tömeg, a népség és katonaság
hajlong, üdvözöl, éljenez, suttog, mutogat és hódol.
Mayerffy Károly pedig leszállva a kocsiról, szinte lábujj-
hegyen, mint valami szolgálattevő diakónus egy szent
szertartáson, úgy libegett, hol a gróf előtt, hol a gróf
nyomán.

Ezalatt a gróf már az Úri-utca kövezetét taposta,
ahol hirtelen megállt Trattner János könyvnyomtató-
műhelye előtt, bement, valamit megbeszért a gazdával
s aztán meggyorsítva lépteit a Gránátos ucca felé
sietett. Tasner Antal, mint az árnyék, némán, feltűnés
nélkül, de elmaradhatatlanul követte őt. Tasner tudta,
hogy a gróf ellen valami készül, tudta, hogy a gróf, akit
szívtelen, cinikus és fölényes embernek tartottak, titok-
ban érzékenylelkű, fájdalmasan hiú és minden igazi,
vagy vélt sérelemre asszonyosan reagáló lélek. Ezért
volt olyan sok lovagias ügye és párbaja is. Ez az érzé-
kenység egyéni és családi ügyeiben is megnyilatkozott;
olyankor pedig, ha közéleti szereplésről volt szó, a leg-
tiszteletteljesebb ellenvélemény is a kétségbeesésig el-
keserítette. Volt azonban két-három embere, akiket
mintha azért tartott volna maga körül, hogy minden
hibájára figyelmeztessék, hogy vele vitatkozzanak,
hogy minden keserű igazságot szemébe mondjanak.

Aalbach Szaniszlót, a szerzetest, akit szabadszájúsága miatt elhelyeztek Pestről, Bécsben is felkereste, hogy megtudja tőle a kellemetlen igazságokat. Tasnernek is kötelessége volt, hogy oly kíméletlenül beszéljen vele, ahogy csak tud. Tasner ezen a furcsaságon sokat gondolkozott. Mi ez? Lelki önsanyargatás, vagy nagyúri szeszély? Vagy talán az az oka ennek, hogy a gróf maga is ismervén a természetében rejlő imperatori ösztönöket, ezek ellen mesterségesen épít gátakat s magát lelki zsandárokkal őrizteti, hogy atavisztikus titáni bűnei el ne hatalmasodjanak.

Ezért féltette őt Tasner a tüntetéstől. Azonkívül tudta, hogy a grófnak egyébként is rossz napjai vannak. Erre vonatkozott az a kérdése is, amelyet hirtelen megtorpanva a Gránátos utca elején, alig hallhatóan feléje dörmögött.

— Nem jött értesítés?

— Nem.

— Az ördögbe is, nem lett volna szabad elengednem.

Aztán gondterhes arccal újra megindult a vármegyeház felé.

A grófnak újabban nagyon meggyűlt a baja családi dolgokkal. Crescence-nek Zichy Károlytól való gyermekei sok súlyos gondot okoztak neki. A fiúk rakoncátlan természete és fogyatékos szellemi képességei elszomorították, vagyoni viszonyaik is rendezetlenek voltak, a gróf tehát elhatározta, hogy valamelyik Zichy-birtokot eladja. Az egyiket már fel is kínálta Sina bárónak, de az nem mutatott kedvet a vásárra. Ez is bosszantotta. De talán minden hozzátartozója között legtöbb gondot jelentett számára egy szép, sudár, fekete hajú és kékszemű ifjú katonatiszt, szikrázó szellemű, elbájoló modorú, de zabolátlan és duhaj legény, a nagykiterjedésű Széchenyi-család dédelgetett kedvence és mégis kis árvája, akire István gróf gondolni sem tudott anélkül, hogy meleg szeretet és egyúttal égő fájdalom ne futott volna végig a szívéen. Ezt a fiatal katonatisztet Széchenyi Andornak hívták. Nagyon hasonlít korán elhunyt édesanyjára, Lady

Karolinára, akinek nemcsak szépségét, hanem szeszélyes és fékezhetetlen temperamentumát, merész fantáziáját és boldogtalanságát is örökölte. Édesapja, Pál gróf, aki Karolina halála után nemsokára újból megházasodott, első házasságából való fiának nevelését meglehetősen elhanyagolta. A kis Andor gróf majdnem úgy nevelkedett, mint apja, Pál és nagybátyja, István: minden komoly készültség és nyilvános iskola nélkül és tizennyolc esztendőskorában ő sem tehetett okosabbat, minthogy beállt a hadsereg kötelékébe. Pál gróf Metternich herceg pártfogásába ajánlotta fiát s a herceg, aki jól emlékezett a bécsi kongresszus beauté coquette-jére, a regényes életű és tragikus halálu Lady Karolinára, a fiatal Andor gróft kinevezette hadnaggyá az első számú dragonyosezredbe. Pál gróf azt hitte, hogy eleget tett minden apai kötelezettségének, ha fiát elindította azon az úton, amelyen a Dienstreglement a legvásottabb sihederből is embert farag.

István gróft közéleti gondjai tarwiuk vissza attól, hogy szemmeltartsa unokaöccsét s meglegedett azzal, hogy huszonhat esztendőskorára kijárta kapitányi kinevezését, egyszer-másszor kifizette, vagy Pál gróffal kifizettette adósságait, néhányszor meglátogatta Bécsben, vagy magával vitte Pestre és résztvett az ő és fiatal tisztársai dáridóiban. Alkalomadtán iparkodott a szívére beszélni és szerette volna rábírní, hogy legalább katonai téren igyekezzék magát kitüntetni. A fiú ilyenkor elkomolyodott és nagy kék szeméből sugárzott a jószándék és a nagybátyja iránt való rajongó szeretet. István gróf pedig lekapta a fiú arcáról a tekintetét, mert túlságosan hasonlított Karolinára s ez a hasonlatosság mindig megfélemlítette.

A rettegett és híres államférfiú s a könnyelmű dragonyostisztecske kölcsönösen féltek egymástól. István gróf mindén találkozás után napokig Karolina szellemét érezte maga körül. Éjszakánként Karolinával álmodott, aki borzasztó szemrehányásokkal illette, amiért a kis Andort oly korán el kellett hagynia. És István gróf kínlódott, szívdobogást kapott,

kiugrott az ágyból, felöltözött, átbarangolta az éjszakát és félájultan érkezett haza, mint az alvajáró, vagy holdkóros egy nehéz roham után.

Ezek az álmok néha ébren is megismétlődtek. Láttá Karolinát, amint kézenfogva vezeti hozzá a kis Andort és könnyörög neki.

— Stefferl, amikor utoljára beszéltem veled, Andorkát a te gondjaidra bízam. Teljesítetted a kötelességedet?

István gróf nem tudott felelni. Karolina megfenyegette.

— Vigyázz, Stefferl, ha látom, hogy nem törödsz Andorkával, lemegyek érte és felhozom magammal ide a csillagok közé.

István gróf megesküdött, hogy Andorka minden lépését szemmel kíséri.

Ez a feladat azonban túlságosan nehéznek bizonyult. Andor gróf ezrede hol itt, hol ott állomásozott s a fiatal dragonyostiszt nem bírta el a gyámkodás kényelmetlen terhét. Makacs és indulatos volt és ittas állapotban teljesen elvesztette minden önuralmát. Minduntalan botrányokba keveredett. Néhány hónappal előbb Csákvárott, ahol a divíziója állomásozott, részeg fővel megverte a községi bírót. Az eset vármegyeszerte nagy feltűnést keltett. Hogy a dologból komoly baj nem lett, azt Andor gróf az éppen altkor alispánná választott huszonnégy éves Fiáth Ferenc bárónak köszönhette. Az eset megvizsgálására tisztekből és táblabírákból összeállított bizottság ült össze, amelynek az elnöke az alispán, tagjai pedig a katonaság részéről egy öreg alezredes, egy kapitány és egy főhadnagy voltak, akik nem valami bajtársias jóindulattal nézték az ügyet. Fiáth báró latba vetvén alispáni tekintélyét, ülés előtt magához hívatta a községi bírót, megmagyarázta neki, hogy Széchenyi kapitányi valószínűleg be fogják zárni, amiből neki magának semmi haszna nem lesz, a kapitány nagybátyját, Széchenyi István grófot pedig nagyon megszorítja. A községi bírót ismerte a nagy gróf nevét, elérzékenyedett s megbocsájtott. Erre előző ke-

nyedett az alispán is és a bírót tíz darab arannyal megajándékozta.

A fiatal gróf azonban az eset után nem találta helyét tisztársai között. Nagybátyjához fordult, hogy szerezzen neki valami megbízatást, amellyel, mint a hadsereg tagja, külföldre mehessen. István gróf úgy érezte, mintha húsz évvel ezelőtt történt dolgok ismétlődnének. Ha egy Széchenyit valami nagy fájdalom ér, vagy zabolátlan vérmérséklete valami bajba sodorja, akkor messze földek, titokzatos idegenség, fáradságos utak — mint valami zarándoklás vagy kanosszajárás — után vágyakozik. A fiatal Andorban sajátmagát látta, amint ott áll Metternich kancellár előtt és megkapja tőle útlevelét először Olaszországba, aztán Párizsba és Londonba, majd keletre Isztambul felé. Metternich és Széchenyi István gróf most megint szembe kerültek egymással a kancellária rózsaillesztos és bíbor-tapétás dolgozószobájában (István grófnak eszébe jutott Bagration hercegnő szalonja Párizsban) s egy fiatal kapitányról beszélgettek, akit el kellene küldeni, mint kurírt Konstantiné polyba.

November elején Széchenyi Andor gróf a Siet Perwas hajón már a Márvány-tenger hullámain ringatózott. István grófnak nagyon fáj a szíve Karolina egyetlen, árva kislánya után.

— Miért is engedtem el, — tépelődött magában — ha valami baj éri, hogy számolok be róla Karolinának?

Ezalatt odaért a vármegyeház korintusi oszlopai alá. A jurátusok, akik az előre küldött kengyelfutók jelentéseiből már tudták, hogy közeledik, elszántan készülődtek arra, hogy lehurrogják. Tasner komoly méltósággal követte a gróft és magában eltökélte, hogyha valaki gazdáját netalántán egy ujjal megérintené, azt roppant öklével letaglózza, vagy ha kell, egy pisztolygolyóval a másvilágra küldi. Tasner nem volt sem izgatott, sem elkeseredett, csak nagyon fáj a szíve, amikor felesége és kislánya, a hároméves Géza, eszébe jutott. Ha itt most vér folyik, abból nekik lesz a legnagyobb káruk, mert ők mindent elveszítenek: apát, férjet, a maguk boldogságát. De hát ez eszébe jut a

katonának is, akit tűzbe vezényelnek; eszébe jut annak is, aki becsületéért, nagy eszméért, tudományért vagy meggyőződéséért az életét kockára teszi. Nagy kockázat, nagy baj, de nem lehet előle kitérni.

A megyeháza előtt hozzácsatlakozott egy markáns arcú, komoly, előkelő fellépésű fiatalember, akivel tudományos és irodalmi dolgokban már régen összebarátkozott: a huszonhat esztendőes Kemény Zsigmond báró, aki a bécsi egyetemen természettudományokat, főleg anatómiát hallgat, de most éppen Pesten időzik és a politikai életet tanulmányozza. Csak 'ej biccentéssel köszöntötték egymást, de mindegyik látta a másik arcáról, hogy egy dologban járnak: vigyáznak a grófra. A báró lépten-nyomon kis jegyzőkönyvet húzott ki zsebéből s abba jegyeztetett. Erdélyi ember létére minden új volt neki, amit itt látott. Természettudós, író, politikus és történelembölcseő hajlama szerint mindentől megfigyelést, fiziológiai és lélektani tanulmányt csinált. E pillanatban meg különösképen úgy érezte, mintha egy viharban hánykolódó hajó fedélzetén volna és feljegyzéseket hagyna hátra azok számára, akik a hajótöröttek zsebeit majd átkutatják. Annyira beleélte magát ebbe a romantikus elképzelésbe, hogy jegyzeteit legszívesebben beledugaszolta volna egy üres palackba, amelyet a tenger hullámai majd partra vetnek, — Erdély partjaira —, hogy az emberek okuljanak az utolsó pillanatok leírásából.

A gróf ezalatt a vármegyeháza udvarára ért. Kemény báró és Tasner, mint két titkos testőr szívszorongva figyelt. A jurátusok arcán kigyult az izgalom. A gróf maga elé meredve sietett át a rosszul kövezett udvaron. A jurátusok egymást lökdösték, maguk közt suttogtak, bizonyára azt sem tudva, mit. A gróf megtorpant és körülnézett. Az ifjak erre elsápadtak. A zavar nőttön-nőtt. A sorfal megingott, hullámzott, néhányan önkénytelenül lekapták a kalpagot fejükről. Egyszerre csak a fiatal Mayerffy Károly elkiáltotta:

— Vivat gróf Széchenyi István!

Báró Kemény és Tasner jobbról-balról odaugrottak a gróf oldaléra. Talán ez a vivát a jeladás, amelyre

meg kell indulnia a füttykoncertnek és macskazenének! Nem. Az elhangzott éljenek először bizonytalan, aztán mindjobban erősödő, végül falrengető üdvrivalgásba olvadt diadalmas visszhangja támadt. A tüntetők arca kipirult, a kalapok a levegőbe röptek s a kétemeletes loggiás udvar falai szinte megremegtek az ujjongástól.

A gróf elmosolyodott, hátra sem nézett, meg sem köszönte az ovációt, nem akart elérzékenyedni, három fokot ugorva egyszerre rohant fel a lépcsőn és besietett az ülésterembe.

VIII.

A teremben minden szem feléje fordult, látni lehetett, hogy vegyes indulatok hozzák lázba a táblabírák kedélyét. A szónokot alig hallgatta valaki, minden szemben a kíváncsiság, figyelem, találgatás és félelem tükrözött: mi lesz itt most, amikor a gróf és a Kaszinóból kizárt mártír, a hirtelen egetverő népszerűségre emelkedett Kossuth először kerülnek egymással szembe?

A gróf pedig ezalatt belevetette magát a székébe, kinyitotta kulcsával a nagy fekete tárcát, levelek vett ki. amelyeket csak a félszemével olvasott el közben szomszédjától az ülés tárgyáról kérdezősködött.

Kemény Zsigmond báró pedig jegyezhetett.

».. A gróf arcjátéka megelégnül, ajkain hol keserű gúny, hol pajzán mosoly suhan át, felvont szemöldökeiről és félig hunyt szeméből úgy látom, mintha a törtéteken, vagy a tárgyalás modorán csodálkoznék. Aztán megint rosszkedvűen nyúl tárcája tartalma után, néhány levelei elolvas, egy-kettő ráírja a választ, majd megcsóválja fejét és indulatosan összetép egyet. Am ezalatt a figyelme korántsem terelődik el a tanácskozásról. Az olvasás alatt szónokol a szónokokkal, megbírálja, ledorongolja vagy felmagasztalja a szőnyegen levő tárgy mellett vagy ellene használt érveket; azonban mindezt csak valami csodálatos arcjáték, taglejtések, indulatszavak s a szónokok frázisai közé dobott

groteszk, rövid közbeszólások árulják el, amelyek oly hamar röppennek és pattannak szét, hogy az elnöknek ideje és alkalmja sincs a rendreutasításra. A gróf arca a tanácskozás alatt proteusi változásokon megy át részben heves érzései, részben bizonyos veleszületett komédiázási hajlam következtében, amely még sajátmagát sem kíméli, ha arra éppen alkalom kínálkozik. Az effajta komédiázási vágy még a komoly Julius Caesarban és a hallgatag Cromwellben is megvolt, sőt az utóbbinál többnyire burleszk és pórias modorban szokott kitörni. . .«

Míg a fiatal erdélyi báró nagy buzgalommal jegyezte ezeket a megfigyeléseket a jegyzőkönyvébe, az egész gyűlésterem figyelme Széchenyi és Kossuth felé fordult. Mindenki feszengett a helyén, a szónokokat alig akarták meghallgatni, a teremből mintha * kiszivattyúzták volna a levegőt, az emberek a várakozástól főfájást kaptak, szívük hevesen, dobogott és úie-» Kéz, lihegő, szapbra lélgzzejük szinte hallhatóvá lett. Csak két emberen nem látszott meg ez az izgalom.» A grófon, aki a táskájából előszedegetett levelek olvasásába merült el és Kossuth Lajoson, aki sovány, sápadt arcát felemelve mereven nézte a terem mennyezetét.

Most Dessewffy Aurél gróf állott fel szólásra. Aurél gróf, akiben a beavatottak Metternich herceg bizalmi emberét és a legközelebb kinevezendő kancellárt látták, mindössze harminckét esztendő volt s István grófnak mindig eszébe juttatta William Fittet, angol eszményképét. Beszélték, hogy tízéves korában Aurél gróf már tudta az Ilias első könyvét. Görögre és latinra, apja, francia és olasz nyelvre édesanyja tanította, a német ráragadt a házban, a belső cselédségről. Tizenhárom éves gyermek léteére eljárt a megyegy ülésekre, tökéletesen ismerte Tacitust, de azért éplelkű, vidám volt, nagyokat mulatott báró Münchhausen hazudozásain és önfeledten játszott pajtásaival. Tizennyolc éves siheder korában már valóságos polihisztor, Felsőmagyarországi Minerva címen folyóiratot alapított, az országgyűlésen beszédekert írt a gyengébb szónokok számára,

bejárt Széchenyi István gróf pozsonyi, majd pesti klubjába ég Sir Henry Wellesley, William Pitt barátja számára francia nyelven naplót szerkesztett. Aztán a bécsi kancelláriában fogalmazó lett, nagyvilági életet élt, éjjelenként ivott és kártyázott, reggel nyolc óraker pontosan az íróasztalhoz ült, akárcsak Fox, a nagy William Pitt zseniális, korhely ellenfele. Néhány párbaja volt asszonyok miatt, cikkeket írt az Edinbourgh Review-be, a francia hírlapokba, a Jelenkor s a Világ című magyar újságba, bevásárltatta magát az alsóházba s Metternich felfedezte benne a rendkívüli embert. A teremben mindenki tisztelettel hallgatta az eleven, mozgékony, kistermetű embert, aki gyenge és tompa hangján tömör, klasszikus mondatokban beszélt, került minden szóvirágot, — ő is' okoskodó gépi volt a tanácsteremben, mint ahogy István gróf Deák-ról mondta. Ez a gép azonban, valahányszor okoskodni kezdett, mindig felmelegítette. István gróf szívét, mert úgy érezte, mintha saját szavainak' visszahangját hallaná. Most is húzogatni kezdte kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülne, majd székét otthagya közelebb ment a szónokhoz, hogy egyetlen szavát se veszítse el.

Aurél gróf éppen arról beszélt, ami őt is hónapok óta foglalkoztatta.

— A múlt országgyűlés Végével bizonyos kölcsönös jóakarat szállotta meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdelem után az ellenzék emberei bámulva látták, hogy igen közel jutottak a kormánypárt egyes tagjaihoz. A képzelt ellenségben barátra találtak. Látták, hogy az is azon munkálkodik, ami után ők áhítoznak: a kibékülésen. Ily módon lassanként sikerült néhány becsületes embernek — homályban és minden feltűnés nélkül;— nagynehezen helyrehozni a bizalmat, amelyet mások — nagy robajjal és görögtűz mellett — megrontottak.

— Ez már államférfiúi beszéd — mondta halkan István gróf, szúrós tekintetével először Batthyány Lajos gróf, majd Kossuth felé pillantott és Dessewffy gróf után ő is szólásra jelentkezett.

A teremben megreccsentek a székek, lábak dobogása és ruhasuhogás halk moraja hallatszott, mindenki megmozdult s a levegőben a feszült várakozás izgalma reszketett. A gróf pedig jobbkezevel fejetetejét súrolva, igen mérsékelt hangon, de támadó és politizáló modorban kezdett rögtönzött szónoklatához, amelynek vázlatát sem készítette el s magát teljesen a perc ötleteinek és az agyában csapongó eszmék hatalmának engedte át. Beszéd közben taglejtései szélesebbek, hangja ércesebb lett és arcjátéka híven kísérte a gondolatok egymásutánját. Körülötte az emberek egy kis üres kört hagytak és ebben mint egy ketrecben, a gróf fel és alá járkált:

— Uraim! Országgyűlésünknek utolsó ülészaka eszembe juttatta azt a történelmi pillanatot, amikor a szövetségesek elsőízben vették be Párizst. A földi dolgok akkor is annyira összegabalyodtak, hogy valamennyiünk úgy érezte: no, itt emberek befolyásainál sem sokat nyom többé és az istenek közvetlen* beavatkozása veszi kezdetét. (A gróf arca gúnyos mosolyra torzult.) Tisztelet, becsület és hála a szövetséges hadvezéreknek és diplomataknak, e jeles férfiak Párizs bevétele után a baklövések olyan sorozatát követték el, hogy még egyetlen napi huzavona és Napóleon ismét kisöpör bennünket Franciaországból. (A gúnyos arc megnyúlt és harag meg szomorúság érzelme viharzott át rajta.) Hát a legutolsó országgyűlésen is csak egy hajszálon lógott, hogy ősi szokás szerint, mint egy aristophanesi komédia Után a színészek, dolgunk végezetlen, vagy azokat még csak jobban összekúsálva, szégyenszemre rongyosan és éhesen hazakullogjunk. És alkalmasint el is szakad ez a hajszál, ha nincs a nagy idők könyvébe írva »A népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedő bálvány t;«

Ezeknél a szavaknál a gróf szenvedélyesen csapott az asztalra, majd amikor nyugtalan és tompa mormogás hallatszott az ellenzék felől, látszott rajta, hogy még fullánkosabb ötletekkel akarja a közvéleményt elképesztőnk. A gróf, sajnos, sohasem vette igénybe azokat az apró fogásokat, amelyek által a gyakorlott

szónok a duzzogó kedélyeket visszahódítja és az ingadozó csatát tapsvihar közepette mégis megnyert. Ő diplomata volt a szalonokban, kimeríthetetlen ügyességű ott, ahol egyéneket kellett terveihez csábítani, de vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tudott eléggé alázatos lenni, hogy a népszerűség árját maga felé fordíthassa. Most a konzervatív párton némelyek éljenezni kezdtek, de a gróf kezének egy gögös mozdulatával leintette őket,

— Amint a lipcsei csata után, most is kölcsönösen egymásra hárították a napról-napra növekvő baj felelősségét s ha valahonnan valami égi segítség jelentkezett, a legparányibb ember is rögtön a maga személyében kezdte tisztelgetni a nagy csodadoktort. (Vájon kire céloz a gróf? — kérdezték egymástól a táblabírák pillantásai.) Az utolsó országgyűlés óta új korszak nyílt meg. Senki és semmi sem áll útjában annak, hogy haladjunk. Ott fenn észretértek. Megunták, hogy huszonnégy óránként tömögessék. be az államhajó repedéseit, míg az alatt újak és újak támadnak szüntelen; megdőlt a »tökéletes rendszer«, az annyiszor hallott »szisztéma« csalhatatlanságába vetett hit. (Ez Metternichnek szól! — súgta Deák Wesselényi báró fülébe.) A bécsi hatalmasságok, akik a trónhoz legközelebb állnak, maguk is elismerik nemzeti és alkotmányos fejlődésünk szükségességét és ekkép mi néhányan, közlegények és szegénylegények, nem vagyunk többé kénytelenek dagály és orkán ellen harcolni erőnk fogytaig; hanem olyan erős egységek zászlaja alatt indulhatunk harcba, amelyeket állásukból sem nyugati, sem keleti szél nem tud kiforgatni. (Most a gróf szúrós tekintete Kossuth felé nyilait.) De még ennél is fontosabbnak tartom, hogy hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai, fölfogván az idők változását (a szúrós tekintet most Kossuthról átsiklott Deákra), bátran kimondták és remélem eszerint cselekednek is: — hogy ezidőszerint nincs szükség semmiféle heves agitációra.

A fiatal Kemény báró odaszólt Tasnernek:

— Nézd azt a három koponyát.

— Melyiket?

— Széchenyiét, Batthyányit és Wesselényiét. Ebben a teremben véleményem szerint csak három olyan fej van, amelyet, ha egy vadidegen emberekből álló tömeg megpillant, ellenállhatatlan erővel buggyan ki belőle a bámulat és elragadtatás.

Tasner bólintott.

— Az arcuk nem szép, még csak kellemesnek sem lehet mondani, de mindig tiszteletet igénylő, néha leigéző és megdöbrentő, sőt félelmes az erős szenvedélyek pillanataiban. Nézd csak gróf Batthyány fejét. Mintha csak a nagy görög szellemek szobrairól másolták volna. Nála csak az örökké halvány arc, a szem égő tüze s a vonalakban nyugvó dac mutatja a szenvedélyek mélységét. Wesselényi feje a mindig hátraszegzett nyakával egy harcra hívó politikai gladiátoré, a régi világ eszményképeitől kölcsönzött homloka és bennfekvő szeme pedig egy Augustusé.

— De a profilja inkább egy kalmük törzsfőnöké — jegyezte ^{me}o Tasner.

— Mondasz valamit — bólintott a báró, aki most Széchenyi gróf fejét vizsgálgatta. — Látod, az övé tipikusan romantikus arc sötét alapokon; a komor és unatkozó vonalakból szilaj és féktelen aktivitás, embergyűlölet és emberszeretet, ábránd és rideg valóság keveréke rajzolódik ki; egy méltóságos s komoly angol oligarcha arca a francia forradalmi eszmék laypmgó tüzétő] megvilágítva; arc, amely a nagy elszán sok és kicsinyes gondok, a mély tervek és apró imy re;szíók képét élesen visszatükrözi; arc, amely a lélekkel szakadatlan összeköttetésben áll, amely mindig tele van írva, mindig olvastat magáról valódi vagy csinált érzéseket, míg más emberek arca csak kivételes állapotban szokott a lélek könyvévé, az eszmék kirakatává és a képzelet mágikus lámpájává válni.

— Érdekes volna, ha tanulmányt írnál, amelyben Batthyányt, Wesselényit és a grófort koponyaalkati és fiziognómiai tekintetben összehasonlítanád — súgta Tasner Kemény bárónak.

— Ez rengeteg olyan ismeretet igényelne, amely felülmúlja az én erőimet. De talán te . . .

— Oh, én sem akarok a phrenológusok és Lavaterok tanítványainak anyagot szolgáltatni — szabadkozott Tasner és áhítattal hallgatta gazdája szavait a Párizsba való bevonulásról és az új korszak felvirradásáról.

A beszédnek a táblabírákra nem volt olyan nagy hatása, mint a fiatal titkárra és a fiatal erdélyi publicistára, akik vallásos rajongással bámulták mesterüket és minden szavát kinyilatkoztatásnak vették. A megyei urak, akik éveken keresztül szinte életük egyetlen céljának tartották a börtönben szenvedő Kossuth kiszabadítását — nem mintha Kossuthot jobban ismerték, vagy őt nagyobb hazafinak tartották volna Széchenyi grófnál, hanem, mert nevéből és mártíriuságából lassanként a magyar sérelmi politika szimbóluma, jelszava és zászlaja lett — ebből a beszédből mindössze csak annyit értettek meg, hogy a Hitel, Világ és Stádium írója nem Kossuthal és nem a Kossuth-féle szimbólummal, hanem Béccsel, Metternich-chel, Dessewffy Auréllal, az aulikusokkal és konzervatívokkal remél zöld ágra vergődni. Sőt olyanok is voltak, akik a gróf beszéde után egyszerűen úgy fogalmazták meg a maguk véleményét, hogy Széchenyi lepaktált Béccsel. Kossuth barátainak eszébe jutott, hogy Széchenyi csak száz forintot írt alá a Kossuth családja érdekében megindult gyűjtésre és kirekesztette őt a Kaszinóból. A mérsékeltek, a szkeptikusok és félénkek kutatva lesték Deák és Wesselényi arcát: vájjon ez a két nagy magyar mit szól a gróf pálf ordulásához? Wesselényi báró, aki vak szemével a semmibe meredt, érthetetlen szavakat dörögött maga elé. A mély mordulásból, elsötétült arcából, összeszorított ökölből mindenki azt következtette, hogy ez a vulkanikus lelkű, rettenetes ember most megint szörnyű küzdelmet vív önmagával, hogy fel ne üvöltsön, mint valami sebzett oroszán és egyetlen ugrással rá ne vesse magát mindenkire, aki a békét meri hirdetni.

Kemény Zsigmond bárónak, aki mindenkinél job-

bán ismerte a Wesselényieket, eszébe jutott, hogy a másik, az öreg Wesselényi, aki jót-rosszat egyformán titáni méretekben hordozott magában, ilyen esetekben letépte ruháit, kannaszám öntözött magára jeges vizet s míg térdei reszkettek, az arca változatlan maradt és tiszta, száraz inget húzott verejtékező testére. Ezt meg is súgta a mellette álló Tasnernak és hozzátette:

— A Wesselényiek lelkében úgy forr a láng, mint az Aetnában, de a külsejük hideg tud maradni, mint ahogy a tűzhányó tetejét mindig hó takarja.

Deák kövérkés, szenttelen, joviális arca is sápadt volt, de nem azért, mintha e pillanatban maga is nem értett volna egyet a két szónokkal, hanem, mert tudta, hogy most Kossuth következik.

És Kossuth felállt. A fiatalság percekig nem engedte szóhoz. Itt el kell most valakinek pusztulnia — gondolták sokan reszkető félelemmel, de senki sem tudta volna megmondani, hogy ki lesz a győztes és ki lesz az áldozat. Tasner agyán hirtelen át villant a gróf néhány perccel előbb elhangzott néhány mondata: No, itt emberek befolyása már nem sokat nyom többé a latba és az istenek közvetlen beavatkozása veszi kezdetét... A népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedett bálványt. De Úristen, melyik bálvány fog itt most ledőlni? Ha az istenek hatalma meg nem könyörül most a népek árján, akkor ezzel a bukással elbukik, ami még Kossuthná és Széchenyinél is drágább és féltettebb kincs: elbukik egész Magyarország. Szíve összeszorult. Hol Kossuthra, hol Széchenyre nézett és sötét sejtelmek lepték meg, hogy itt most jóvátehetetlen dolgok következnek. Milyen jó lenne, ha most itt volna a közelben a nádorné főhercegasszony, aki némely ijesztően kritikus pillanatban kihivatta őt a tanácssteremből. . . Érezte tehetetlenségét, ajkai remegtek . . . hiába, nem lehet feltartóztatni a végzet hatalmát, történjék, aminek történnie kell... és fehér szemöldökeit összerántva, figyelte a gróft.

A gróf pedig közönyt színelve, barátai gratulációit fogadta, mosolygott, aktatáskájába gyömöszölte iratait

s elővette kulcsát, hogy a táskát bezárja, mintha távozn készülne.

Kossuth pedig ezalatt már beszélt. Tasner egész erejét megfeszítve figyelt a szónok szavaira, de szemével a gróf arcvonásait és mozdulatait leste és minden észlelő-képessége a grófert való aggodalomba s abba az erőlködésbe fulladt, hogy arcáról leolvassa annak lelkiállapotát. Tasner alig értett valamit Kossuth beszédéből. Szinte csak kitalálta, hogy Kossuth megköszöni a vármegyék szolidaritását, barátai aggódó figyelmét, a gyengéd kezet, amely pénzt gyűjtött támasz nélkül maradt családjá számára . . . aztán megütötte a fülét valami patetikus ’ mondat arról, hogy a sötétséget már meguntá és meggyűlölte minden tiszta és becsületes lélek, hogy ez a nemzet a világosság felé vágyakozik — mi ez? csak ne m a Világról van szó? ... — és aztán hallja, hogy Kössük h Lajos kiejti a Széchenyi nevet, valamiért köszönetét -caond és biztosítja a gróft, hogy a haza minden fia mindig rajongó hálával emlegeti majd őt, akinél nagyobb magyart nem ismernek a nemzet évkönyvei, akinél századokra ható eredményekben senki sem tett többet, akinél a nemzet újjászületésén senki sem munkálkodott sikeresebben . . . hogy senkit sem ismer mást históriánkban, akinek százados hatásra számított lépései nem érkeztek sem korán, sem későn ... és aztán megint felhangzik a szónok ajkán: a legnagyobb magyar... Tasner nem akar hinni a füleinek — lehetséges ez? — de a teremben dörgő éljenzés támad, — éljen a legnagyobb magyar! — szá jról-szájra röppen ez az új, frappáns jelző, az arcok kigyúlnak, a szemekben boldog láng lobog, az emberek egymás kezét rázzák, a vérmesebbek összeölelkeznek, a fiatalság újjong, szinte üvölt gyönyörűségében és örömeiben . . . csak két férfiú áll sápadtan, vértelen ajakkal, farkaszemet nézve egymással, megdöbbenve és szinte beszámíthatatlan izgalomban. Az egyik a gróf, a másik Kossuth Lajos . . .

Tasner Antal lelkében a félelem, izgalom, aggodalom gyötrődése hirtelen felolvadt a megkönnyebbülés könnyeibe, úgy érezte, hogy túvel szurkálják az arcát,

a hátgerincén bizsergés fut végig s a szíve fájdalmasan dobog, mint a szerelem extázisában. És többé nem hallott semmit. . .

Azt is csak másoktól hallotta, hogy a gróf az ülés végén odament Kossuthoz, kezét fogott vele és azt mondta neki.

— Uram, miért tette ezt velem? Miért emel olyan magasba, ahol nem tarthatom magam?

IX.

István gróf ekkor már egész családjával felköltözött Pestre a téli hónapokra. November és december a magyar égalj két átkozott hónapja. Oroszországban már leesik a hó, Itália ege alatt, vagy a a Pireneusokban még szelíd és bágyadtan szép az ősz, itt hűvös szél, e ő, locspocs, sűrű köd teszi nyirkossá a nappalokat, az éjszaka hideg, a szobákat már fűteni kell és mindenki epedve várja a fehér karácsonyt, amely rendesen nem fehér, hanem sáros, piszkos és mindenféle ragályos betegség szülője. Pest ilyenkor a pestiek szemében unalmas, csaknem gyűlöletes lesz, de a vidékiek számára még mindig elviselhetőbb, mint a falu, vagy pusztá, ahonnan a tehetős földbirtokos ember nyakra-főre menekül fel a városba. Ilyenkor a magyar büszke lesz Pestre, ahol mégis csak kövezettek az utcák, este már itt-ott gázlámpák égnek, színház, hangverseny, cukrászda, tánciskola, kávéház fogadja barátságosan a havas-eső vagy szélvihar elől menekülőket. El lehet járni a magyar színházba, amely félszázados küszködés után, három esztendővel ezelőtt nyílt meg és éppen most vette fel a Nemzeti nevet. Tulajdonképen ez is a grófnak köszönhető, aki a Nemzeti Játékszínről írt röpiratában ugyan a Dunapartra, az Akadémia telkének egy részére tervezte, de a türelmetlen Földváry Gábor alispán a város végén, por- és sártenger közepén lévő Grassalkovich-féle telken sietve felépíttette s emiatt rossz időben bizony kong az ürességtől. Pedig olyan színészek játszottak ott, akik Európa bármely színpadán

feltűntek volna. Megyeri Károly, a kistermetű, nagyfejú, mindig változó arcú, rekedtes hangú magyar Garrick, megrikatta és megkacagtatta az egész országot; a méltóságteljes külsejű Szentpétery Zsigmond olyan nagyra nőtt a színházban, mint az országgyűlésen Deák Ferenc. A hősszerelmes Egressy Gábor gyalog ment Becsbe, hogy a Burgtheater előadásait tanulmányozza és Párizsba, hogy Rachelt lássa. A pesti arszlán azonban — valljuk be az igazat — a női gárda miatt ment a színházba, ahol hiányzott ugyan a nagy Kántorné, aki Ophelia, Stuart Mária, Sappho szerepeiben élete végéig a vidéket járta Ristorival és Rachel-el egyenrangú művészetével, de ott láthatta a szoborszép Laborfalvy Rózát, Hivatal Anikót és a nagy Dérynét is. Bajza József, majd Ráday Gedeon volt az igazgató és Vörösmarty Mihály írta a színházi krónikát. Azonban a Nemzeti Színházban hiába adtak operát és hiába szerződtették oda a híres Schodelné Klein Rózát (ami miatt Bajza József otthagya az igazgatói széket), hiába szavazott meg számára az országgyűlés majdnem félmilliót, a még mindig németül beszélő mágnás és polgár szívesebben járt a Dunaparton álló német színházba, amely oroszánrészben operákat adott, leginkább vendégszereplőkkel. Az utóbbi időben néhány botrány kavarta fel a kedélyeket — egyszer a Marseillaise miatt a magyar színházban, máskor a csalogányhangú, szép, kis pesti polgárleány, Minkné Schweizer Lina, vagy az isteni Elssler Fanny miatt a német Operaházban, sőt még a jámbor Vieuxtemps Henrik hegedűművész miatt is a hangversenyteremben, utcán és hírlapokban — és a botrányok még Széchenyi István grófot is megszólaltatták.

A vidékről felözönlött magyar urakat, akik a bálokon akartak férjet szerezni eladó leányaiknak, nappal a belvárosi utcákban, vagy a Városerdő-i kocsi-korzón bámulták meg a pesti polgárok, akik lassanként már a lovakról megismerték Széchenyi István, Sándor Móric, Andrássy György és Károlyi György grófok fogatait. Néhány főúr palotát építtetett magának Budán és Pesten; a palotákban estélyeket és bálakat tartottak s a

gazdag polgárok szalonjaiban a főnemesek modorát és érintkezési formáit utánozták. Mayerffy József a leg-gazdagabb polgár meghalt és özvegye, aki egész életeiben fogcsikorgatva szenvedett puritán férjének takarékoskodása, visszavonultsága és zsarnoksága miatt, most pazar, nyílt házat vitt a Nádor-utcában, termeit megnyitotta az írók, művészek és azok bárnulói előtt és estélyeiről a Világ, Honderű, Életképek és Pesti Divatlap című újságokban Frankenburg Adolf, vagy Petrichevich Horváth Lázár éppoly entuziasmussal számoltak be, akár a szép Batthyány Lajosné grófné estélyeiről. Apró regények, múló szerelmi kalandok és néha halk, vagy nagyon is hangos tragédiák játszódtak le ezekben a szalonokban, amelyek mellett rendszeren olyan szoba is volt, ahol a férfiak magukra maradtak és két nagy ősi szenvedélyüknek hódoltak: a kártyának és a politikának. Mind a két szenvedély vagyonokat úsztatott el és egzisztenciákat tett tönkre; de egyiket sem tudta kiirtani sem Széchenyi István gróf, sem a templomok szószékein prédikáló pap, sem a feleségek és gyermekek könnye; de ebben nem Pest volt a hibás. Ilyen tragédiák megtörténtek a vidéki kúriákban és Pozsonyban az országgyűlések alatt is és ezek nélkül, mint ahogy éh--ég és falánkság, szomjúság és részegség, illúziók és kiábrándulás, vágy és csömör, bűn és vezeklés nélkül nincs is emberi élet.

Pest kezdett nagyvárossá lenni s ahogy külső képe a dunaparti palotásor, a forgalmas és színes utcák, sétateretek és korzók révén megváltozott, akként a lelke is kezdett nagyvilági lenni. A vidékről felkerült fiatal jurátusok és patvaristák néha már el is tévedtek ebben a sűrű és forró levegőjű pesti életben. Megtanulták, hogy mi az a drôlesse, femme incomprise, szirén és kurtizán, a nappali és éjjeli szerelmek szép, romlott papnője, aki féllábbal még a polgári társadalomban, féllábbal már a mocsárban gázol. Már kifejlődött a színházi cocotte típusa, aki inkább szépségével, mint tehetségével keresi kenyerét. Előadások után már ott várták a fiatal vagy örökifjú lovagok szívük királynőjét a hátsó bejárat előtt és gyalog, hordszéken, vagy fiákeron el-

röpítették őket lakásukra, vagy valamelyik étterembe. Kis novellák és nagy regények születtek meg s a pesti élet ezeket bécsi vagy párizsi mintára kezdi komponálni. A lapok kezdenek állandó rovatot nyitni a botránykrónikáknak. Egy Nagy Ignác nevű tehetséges író és hírlapíró életképeket ír s abban a jámbor pesti polgár s a Pesten farsangoló vidéki magyar izgalomtól kimeredt szemmel olvashat főurakról, akik egy-egy nagy színésznő, vagy szirén hálószobájában töltik életük felét, gazdag polgárfiúkról, akik apjuk keservesen szerzett vagyonát az arisztokraták bűneinek utánzásában tékozzolják el, görög és szerb szépségek könnyen olvadó szívéről, az egyik Hatvani-utcai ház első emeleti lakásáról, ahol egy német kereskedő, aki egész vagyonát a lakás úrnőjére költötte el, leszúrta a szép bestiát, a saját ereit pedig felmetszette. Nem minden kaland végződött ilyen tragikusan; mindkét Dunaparton, Pesten a Lloyd-épülettől a Molnár-utca végéig és Budán a hajóhídtól a Gellérthegyig, a Belváros szűk utcáiban és a Tabán össze-vissza épült apró házacskáiban, a Szarka-utcai orosz gőzfürdő kabinjaiban, a budai kis kocsmákban és a városvégi szállodák sötét odúiban hárfás, kintornás és cigánylányok, az utca szegény szerelmi páriái nem voltak ilyen vérszopó piócák. Ezeket a helyeket legföljebb apró késelések és zsebtolvajlások tették veszedelmessé, de a jurátusok és patvaristák nem hiába viselték oldalukon a nemes embereknek kijáró kardot. A Dunánál, ahol most kezdték a Lánchíd számára összehordani a hatalmas gránittömböket s az állványoknak való gerendákat, a susogó víz mentén, a fővenyparton halászbódék, vízimalmok és kikötők sötét tömkelegében minden bűn és merénylet kivirágzott, mint ahogy azt Nagy Ignác a Magyar Titkok-ban és Kuthy Lajos a Hazai Rejtelmek című Sue-utánzó rémregényében olyan rikító színekkel megfestették.

Pest kezdett nagyváros lenni, annak minden szép és ocsmány romantikájával és Lichnovszky herceg nem hiába félt attól, hogy ez a romantika a pénzes vidéki magyarokat most már nem Bécsbe, hanem Pestre csábítja. Felülről és alulról megindult valami folyamat,

amely megmérgezte a régi magyar patriarkális erkölcsöket. Kialakult a középosztály, amely nagyrészt idegenekből állott, csak az ügyvédek, a várbeli és megyei tisztviselők és a néhány évet Pesten átdorbézoló vidéki diákok képviselték benne a magyar elemet. A pesti kereskedők és iparosok, akik közül kávéház, csokoládégyár, bőripar, mészárosmesterség, kékfestőgyár, terménykereskedés, építkezés révén sokan már csakúgy meggazdagodtak, mint a Mayerffyak, felülről a fényűzést és a finom európai szokásokat, alulról a laza erkölcsöket, a semmittevést és a bűn romantikáját hamar megtanulták. Széchenyi István gróf eljárt a polgári szalonokba is és látott már megtért Magdolnát és még tisztességes szép fiatal asszonyokat, akik a Magdolnák szerepére áhítoztak. Látott hebe-hurgyákat, akik furcsa, felemás szerepet játszottak egy olyan tragikomédiában, amelyben a nagyvilági nyugalom és a naiv Balkán összelelkezett; látta a hetyke és fiús ihodorú Báy-leányokat, akik szépségükkel, pajkosságukkal és férfias kedvteléseikkel beillettek volna a polgárkirályság alatt eldurvult Párizs játékbarlangjaiba, vagy a Quartier Latin diákhoteleibe; látta a schwärmente Jungfraut, a meg nem értett asszonyt, a képzelt beteget, a gazdag és szerelmek között vergődő, jobb sorsra érdemes polgárnőt, akinek kedvéért százsámra fordították le a fantáziát izgató francia és német ponyvát. A gróf nem botránkozott meg a magyar életnek ezen a bizarr változásain. Tudta, hogy ez mind hozzátartozik a városi élet elnyugatosodásához s nem ettől féltette a régi szittya erkölcsöket s az ősi magyar virtust. Az azonban nem tetszett neki, hogy az újságok szívesebben teregetik ki a város szennyését, mint üdítő és nemes szépségeit. Még azt sem helyeselte, hogy Dessewffy Aurél gróf az újságokba cikkeket ír a nemzetközi leánykereskedelemlről, amelynek legkelendőbb áruja a szép magyar lány, a névaparti orgiákról, amelyhez egy ipagyar asszony szállítja a legkívánatosabb anyagot, a prostitúció és a nyilvánosházak szükségességéről, a nemiség erkölcséről, a fiatalság felvilágosításáról, a Rácfürdő mögött kezdődő orientális szerelmi piacról,

a tabáni barlanglakokról és a prostituáltak kitartottjairól. István gróf nem volt hipokrita és nem volt szenteskedő, szemforgató erkölcsprédikátor; ezeket a helyeket maga is ismerte, akárcsak a Montmartre bohémányait; de beszélni nem szeretett róla és különösen nem szerette nyomtatásban látni, mert félt, hogy ebből is tőkét csinálnak ellenünk Bécsben a magyarok ellenségei. A Kaszinó előtt csirkefogók, utcai lányok, koldusok s az éjszakai élet páriái nagyon elszaporodtak; a gróf ropant tekintélyével rábírta a különben lanyha és felületes pesti rendőrséget, hogy a környéket alaposan kitisztogassa; a Kaszinóban ugyanis megfordultak előkelő bécsi követek, franciák, németek és angolok — különösen angolok! — a Nemzeti Kaszinó társalgója néha úgy festett, mintha valami angol klub volna. Az öblös karosszékekben angolul beszéltek, angol kártyajátékokat játszottak; angol lordok rakták fel lábaikat a kandalló rácsára s ezek között a világjáró angolok között sokán valószínűleg beleszerettek a gróf hazájába. Most különösen'egész- kis angol kolónia alakult ki Pesten a hajóhid környékén. Tyrney és Adam Clark körül egy sereg mérnök, rajzoló, mechanikus, lakatos, caissonmunkás, kőfaragó, kovács telepedett le, sőt egy skót presbitert is hoztak magukkal, hogy vallási téren se érezzék itt az idegenséget. Arról is volt szó, hogy néhány tízezer angol, főképp iparos, munkás, bányász és technikus telepszik meg Magyarországon és a gróf már elképzelte a peJj, pozsonyi, debreceni, pécsi, nagyváradii, aradi angol kolóniákat, amelyek az angol gentleman, okos és hasznos erkölcsseit elterjesztik Noé bárkájában.

- Magyarországi vidéki kastélyaiban, a közép- és kiseniesség fiatalságában már megindult a vágy a nagyváros titokzatos, forró légköre után. A vidéki kúriák; Hálószobáiban nyugtalankodni kezdtek a húszéves; leikék ·· egyét-mást hallottak már idősebb testvéreiktől, apjuktól, nevelőiktől, kóbor színészekről, pesti fiskálisoktól, vagy katonatisztektől az izgató nagyvárosi dzsungel gyönyörűségeiről. A lányok feljártak hálózni. sűrZ asszonyok, akik regényekből valami homályos képzet- raiZóitak maguknak Párizs-és London rejtelméről, kezd-

ték megenni az ősi tradíciót, amely a gyerekszobába és a konyhába internálta őket. A fiatal dámák kezdték nem érteni, hogy miért kell nekik húszéves koruktól negyvenig évente gyermeket szülni, szoptatni és életük végéig a férfiak számára végeérhetetlen lakomák ételfogásait sütni-főzni a konyhában. A gróf, ha most végigjárja az országot, már nem igen találja azt a világot, amelyet ő és apja láttak a vidéki kúriákban. A politikai gondolkodás, a gazdasági élet és a közvélemény megváltozásával nagy változás történt a lelkek mélyén, azok legintimebb rejtekeiben is. Az öregurak, a lányukat féltő, matrónák s az apák, akik fiaikban idegeneket, sőt sokszor ellenfeleket láttak, elkeseredtek ezeken a változásokon. Hangzatos frázisokat dörögtek az erkölcsök lazulásán és Berzsenyi verseit idézgették Róma bukásáról, a szibarita-vázzról s a romlásnak indult haldan erős magyarról. Az öregekre azonban nem hallgatott senki, s: a fiatalság kezdett a saját fejével gondolkozni. N.em-baj., csak nagyon sok függ attól, hogy milyen ez a fej. Egészséges, tiszta és erősen áll-e anyákén, hasonlít-e arra a kiművelt emberfőre, akire Széchenyi István gróf rá akarja bízni az új Magyarországot! A magyarok kezdtek büszkékké lenni Pestre és Pest kezdte túlszárnyalni Budát, amelynek csak folyóparti része vette át Pest erkölceit. Fenn a magasban, a királyi palota és a katonai és polgári hivatalok körül, a várhegyen, József főherceg, az öreg nádor és Dorottya főhercegnő, a puritán és bibliás fejedelmi matróna szellemében még merev és élettelen élet unatkozott.

A gróf, aki az év részében Pesten szándékozott lakni, régi pesti lakását, a Diana-fürdő épületében-túl-ságosan szűknek találta a maga és Crescence-családjá-szá-mára, tehát bérbe vette Ulmann Mór nagykereskedő nádorutcai palotájának első emeletét. A palóta már--'vány lépcsőházával és Cassagrande Marcus olasz szobrász -plasztikai műveivel, színes ablakaival, teremszerű szobaival, márvány kandallóival Pest egyik legszebb épülete volt — igazi, főúri otthon. Ez a ház ugyancsak a Dunapartra nézett, második szomszédja — volt a Diana-

épületnek és közöttük állt Kóburg-Koháry herceg palotája, amelynek istállóiban és felszereiben a gróf hintói és pompás félvér ügetői is helyet kaptak.

A gróf hirtelen egy nagy és népes család központjába került. Négy asztalnál összesen tizenhét felnőtt és hat gyermek étkezett a házban. Az úri asztalnál a családfő, Crescence grófnő, Zichy Karolina, a nevelőnő és Flórián páter, a házi káplán; a gyerekasztalnál Zichy Mária, Imre, Ilona, valamint a kis Széchenyi Béla és Ödön; a tisztai asztalnál Kiss Márton titkár, Krebs, az öreg szakács, a komorna, valamint Nina és Kata szobalányok; végül a szolgák asztalánál három komornyik, két konyhalány és két dajka étkezett, — a kocsisok, lovászok, trénerok, istállófiúk részijén a Kóburg-palotában, részben saját otthonukban laktak.

A mostohagyermekék mind -több és több gondot okoztak néki. Zichy Mária tüdőcsúcshurutban szenvedett, Alfréd, aki Steinbach professzor, felügyelete alatt jogásznak készült, megmagyarázhatatlan ellenszenvet mutatott mostohaapja iránt, Géza nagy korhely és kártyás volt, minduntalan súlyos pénzzavarokból kellett kimenteni, Imre pedig, aki katonának készült, kínos botrányokba keveredett bele. Unokaöccsétől, Andortól két hónap óta sem ő, sem az édesapja nem kapott levelet. Azalatt a két hónap alatt nem volt éjszaka, hogy ébren vagy álmában ne látta volna Karolinát. Karolina ilyenkor sok mindenről beszélt, ami már magában a* ívé ve is meggyötörte, de a végén mindig megkérdezte tőle: Mit tudsz Andorkáról?

István gróf dadogott, mentegette magát, de nem tudta megmondani, hogy hol van Andorka. November közepén levél érkezett tőle Konstantinápolyból. Ebből megtudta, hogy a Márvány-tengeren a Seri Perwas hajót vihar érte utol, tizenkét óra hosszat küzdött a hullámokkal s az égiháborúval, vitorláit lerongyolódtak, árbocai eltörték, a rozoga alkotmány védtelenül az elemek martaléka lett s a dühöngő hullámok az utasok közül ötszáznegyven embert a tengerbe sodortak. Vele együtt csak két tucat ember maradt életben, akiket

a Crescent nevű gőzös felszedett és magával vitt Konstantinápolyba.

A következő levél Smyrnából jött, ahol Andor gróf a Pension Suisse-ben töltött néhány napot s innen december tizenötödikén indult el Cyprusba, majd Palesztinába. öccse tehát, ahelyett, hogy Konstantiné polyba ment volna, a Szentföldre vetődött, ahova ő is el akart menni a Karolina-tragédia után. A hajó, mely Andort megmentette, Crescent nevet viselt. Crescence tehát megmenti Karolina fiát, Karolina pedig kibékül Crescence-al és beleegyezik a házasságba. A Szentföldön Andor pótolja azt, amit ő huszonhárom esztendővel ezelőtt keleti útjában elmulasztott. Andort a végzet vitte arra a helyre. Andorka őt helyettesíti s Andorka további sorsa meg fogja mutatni, hogy mi történt volna vele, ha csakugyan betartja eredeti tervét és a Szentföldre megy zarándokolni. Lehet, hogy nagy jótétemény és boldogság származik ebből az összes Széchenyiekre. Lehet, hogy ez mindent jóvá tesz, amit ő vétkezett. Lehet, hogy ezzel elcsendesül minden, Karolina megnyugszik, nem gyötri őt tovább és visszavonja rettenetes fenyegetését, amellyel a bécsi kongresszus alatt olaszországi útjára elbocsátotta. István gróf néha majdnem annyira hitt az ilyen misztikus összefüggésekben, mint annak idején, az ő keleti útja alatt, Karolina.

A fiatal kapitány ezután — a Széchenyiek szokása szerint — szorgalmasan küldözgette tudósításait. Ezekből megtudták, hogy a karácsonyt Saidában töltötte, onnan Ptolemausba, majd Názáretbe ment és január elsején érkezett meg Jeruzsálembe.

István gróf megnyugodott,

* * *

Ha családi bajairól megfeledkezett, bevallotta magának, hogy sohasem örült az életnek annyira, mint most, amikor ötvenedik évét betöltötte. Az ország dolgai jobbra fordultak, egészsége túrhető, idegei megnyugodtak, embertársaival semmi különösebb baja, ellenfelei meghajoltak, népszerűsége sohasem volt olyan nagy és őszinte, mint most, az ország népe úgy tekint

fel rá, mint a Messiásra, élete szakadatlan ünnepeletetés és tömjénezés — ennek azért örül, mert ez a népszerűség még azokat is megfélemlíti, akik egyébként szívesen megakadályoznák minden törekvését. Tekintélye és a személyét illető hódolat oly nagy, hogy amikor a városházán hivatali visszaélések, botrányok és a költségvetés körül súlyos problémák merültek fel, már arról is beszéltek, hogy felkérjük a gróft: vállalja el a polgármesterséget. Az újságok már előre újjongtak, hogy egy ilyen lordmayor csakugyan mérföldcsizmás léptekkel vinné közelebb világvárossá való fejlődéséhez Pestet és Budát. A Lánchíd-ügye elvben már dűlőre jutott és jövőre talán már le is tehetik a híd alapkövét. A híd önmagától megoldja a két város egyesítésének kérdését közjogilag is. És Budapest akkor a gróf szédületes fantáziája, emberfeletti munkabírása és szinte csodatevő hatalma révén csakugyan a magyarok Londonja lesz. A polgármesterségből azonban nem lett semmi. A nyárs-polgárok nem engedték megzavarni kis játékaikat a hivatalok osztogatásánál és a többé-kevésbé tiszta városi üzletek lebonyolításánál.

Tasner Antal, aki féltette a gróf személyét az apró cseprő igazgatási és rendőri ügyek piszkos hullámaiktól, kifejtette a Kaszinóban, hogy a Széchenyi-féle emberek nem is valók semmiféle hivataloskodásra. A lángész nem szívesen látott vendég még a világ sorsának intézésében sem, nemhogy egy kis város közigazgatásában. Egyáltalán: hivatalnoknak — a legkisebb fogalmazócskától a főkancellárig — csak közepes tehetségű ember való. Aktákat elintézni, igazgatni, üzemet vezetni, rendre felügyelni: ez a könnyű fajsúlyú, alkalmazkodásra képes, hangyaszorgalmú, engedelmeskedni tudó emberek kenyere. A lángész a maga roppant egyéniségével agyonnyomja az intézményeket, amelyek a középszerű s még annál is silányabb lelkek számára készültek. A pesti polgárok ezt az okoskodást nem értették meg, csak félték a gróf főúri gögjétől, különködésétől és mindenekfelett félték az ő megmérhetetlen erkölcsi fölényétől. Maga a gróf sem bánta/hogy a terv nem sikerült. Minden hivatalos állástól féltette függet-

fenségét s úgy érezte, hogy mint magánember sokkal többet tehet Pest érdekében, mintha elvállalja a polgármesterséget. Annál szívesebben vesződött a lóversenyek rendezésével és a Kaszinóval.

A lóversenyeket most már nemcsak a magyar és osztrák arisztokraták, hanem a vidéki nemesek és a pestiek is megkedvelték. István gróf maga otthon volt az angol Gypekönyvek misztériumaiban, a telivér-állomány méneskönyveiben, a berber kancák, angol apamének, derby-nyerők pedigreejében, a newmarketi istállók, epsomi versenyek, díjak és fogadások, istálló-tulajdonosok és jockeyk címjegyzékében. Ismerte a mérkőzések, steeplechaseok, lefutások, veszteségek történetét és kastélyának folyosóit tele aggatta híres angol lovakról, vagy versenyekről készült acélmetszetekkel. Könyv nélkül — jobban mondva a könyveknél is hitelesebb és megbízhatóbb Tasner nélkül — is tudta, hogy az 1837. évi leamingtoni Grand Steeple-Chase-ben Warwick, az 1839-iki liverpooli Steeple-Chase-ben pedig Railroad volt az első — ismerte az összes angol lóhírességeket, de csak arra vágyott, hogy egyszer, valaha magyar telivértenyésztés és magyar ló is szerepelhessen az angol évkönyvekben. Ezért vigyázott annyira a magyar versenyügyekre, a pesti pályára, amelyen másfél évtizede futották le az első versenyt és az első nyerő az ő Gawing nevű telivérje volt. A díjak szegények voltak és az első pályadíj egy száz aranyat érő serleget juttatott a boldog nyerőnek. Azóta természetesen már egész más stílusban folyik a pesti lóversenyélet. Nádasdy Tamás gróf méneskönyve után egyre-másra jelennek meg az effajta munkák, az idén már ötvenhárom istálló-tulajdonos szerepel az egylet könyvében, Károlyi György gróf Furioso nevű versenylovára fél Pest és fél Buda feltette a pénzét, de a futtatásokon még most is áhítattal nézik Széchenyi István gróf színeit, — fehér test, vörös ujjak és sapka — valamint Wesselényi Miklós báró kék és fehér csíkos dresszét. István gróf egyébként most csinálja a propagandát, hogy a versenyeket rendező társaság vegye föl a Pesti Lovaregylet nevet.

A gróf, ha meg akarta kedélyét nyugtatni, ide járt ki az Üllői-út végén lévő gyepre, vagy a Kaszinóba, amely napról-napra tekintélyesebb szerve lett a magyar közéletnek. Crescence grófné karácsony előtt jótékony-célra a rendesnél fényesebb estélyt rendezett a Kaszinóban. Az estélyen megjelent a főherceg nádor is. Ott volt az egész magyar mágnásvilág és Bécsből is sokan, a magyar arisztokraták rokonai közül. Sugárzó szépsége, pazar öltözéke, kincseket érő ékszerei Crescence grófnét még akkor is központjává tették volna a kaszinói bálnak, ha nem ő lett volna Széchenyi István gróf felesége. Még mindig világszép asszony s azonkívül regényalak, egy példátlanul nagy és szent szerelem hősnője — nem csoda, hogy a grófné szakadatlan bámulat és ünneplés tárgya volt mindig, ha megjelent a nyilvánosság előtt.

A bál fényesen sikerült. Szünóra alatt a táncolók az étkező termekbe mentek vacsorázni s helyüket a táncteremben elfoglalták az idősebb urak. A gróf a középső nagy csillár alatt állt és Sina György báró, a gazdag bankár, aki hol magyarországi birtokain, hol Bécsben lakott, elragadtatással nyilatkozott a francia négyesről, amelyet szerinte Párizsban sem járnak ilyen elbájoszó eleganciával.

A gróf homloka ráncokba borult és a körülötte álló urakhoz fordult.

— Erről jut eszembe, hogy a mi báljainkon a legszébb táncot, a magyart, még sohasem láttam.

— Nincs is a táncrendben — szólt egy bátortalan hang a sokaságból.

A gróf a hang felé fordult.

— Éppen ez a hiba! Miért ne lehetne itt magyar táncot jární?

A gróf körül nagy zsidongás támadt.

— Was ist dórt?

— Was spricht der Graf?

— Vielleicht über die Kettenbrücken-Akzien? ..;

— Mi van ott, pajtás?

— Uramöcsém! Tudja meg, kérem, vájjon mi történik ott a csillár alatt?

Károlyi György gróf mentegette a rendezőséget.

— István, te nem gondolsz arra, hogy a magyar táncot nehéz úgy táncolni, hogy az szalonképes legyen?

A gróf a vállát vonogatta.

— Lehet. Ámbár én még sohasem láttam olyan szalonképes táncot, mint aminőt a mi népünk odakinn a falukon táncol.

Csend lett, nem szólt senki. A gróf azonban nem hagyta annyiban.

•— Uram, nincs itt valaki a fiatalok között, aki a szünóra alatt be tudná mutatni a mi nemzeti táncunkat?

— Orczy Pista! — kiáltott fel valaki nagyon éles hangon a tömegben. — Lássuk a debreceni kapások táncát!

— Ez az én táncom! — kiáltott fel kipirulva a gróf, aki most éppoly szenvedéllyel lelkendezett a magyar kapáslegények táncáért, mint a híd vagy az Alduna vagy az egyenlő teherviselés gondolatáért.

A teremben általános lett az izgalom és mindenkinek a hátgerincén végig futott valami bizsergés. A magyar népies tánc belekerült a reformok közé.

Pillanat múlva István grófnak már bemutatták a fiatal Orczy István bárót. A gróf atyai gyengédséggel pihentette tekintetét a rózsás, üde, legényes arcon. Akik csak közéleti működéséből vagy hírből ismerték, nem is sejtették, hogy a gőgös, rideg, ingerlékeny embernek ilyen meleg szeme és simogató lágy hangjai is vannak.

— Hallom, fiam, hogy szépen táncolod a mi népünk táncát.

— Én csak a debreceni kapások táncát tudom, — szerénykedett a fiatal báró.

— Éppen erről van szó — nevetett a gróf és eszébe jutott a Merweldt huszárezred, Simonyi óbester, a vén Bokor és egész izgalmas, lázas fiatalsága, a mely mindörökre elmúlt, de most, ötvenéves fővel, a pezsgő, a bál, az emlékezés enyhe mámorában olyan jó azt kicsit felidézni.

Most még csak a muzsika hiányzott, ami a táncot kísérné. A kaszinóban a pesti háziezred zenekara játszott. A társaság zavara nőttön-nőtt. Végre a fiatal Podmaniczky Frigyes báró odaszólt az első hegedűsnek.

— Alorelli, der Herr Graf lässt fragen, ob Sie ein Ungarisches spielen könnten?

— Ja, zu dienen, Herr Baron, ich habe aber die Noten nicht mitgebracht!

— Also lassen Sie 's holen! Sinds weit von hier?

— Nein, ich bitte, hier im Hause am zweiten Stock.

— Also nur geschwind.

Elhozták a hangjegyeket, kiosztották a partitúra egyes füzetét és elkezdtek játszani Biharinak egy klasszikus palotás magyarját. Néhányan ismerték a művet, de a katonazenészek játékában nem ismertek rá. A fiatal Orczy báró kétségbeesett tekintettel nézett jobbra-balra. Úgy látszott, hogy a gyöngyösi kapások táncát mégsem fogják látni ma a Kaszinóban. A gróf egészen elkedvetlenedett. Arra gondolt, hogy vajjon hasonló eset megtörténhetik-e Londonban, Párizsban, vagy Szentpétervárott? És eszébe jutott Konstantin trónörökös, Rasumovszky herceg és a balalajka. Mi, szegény magyarok, még mindig nem jutottunk el oda, hogy főrangú emberek eljárassák a nemzeti táncot, mint ahogy Bagration hercegné és Kuruta tábornok eljárták Bécsben a kongresszus alatt.

Tasner Antal megdöbbenve nézett a grófra, ű tudta, hogy az ilyen apróságok éppúgy le tudják rombolni optimizmusát, mint a nagy kudarcok. Egyszerre mentő gondolata támadt.

— Spielen Sie Martinovics? — kérdezte halkán a zenészekből.

— Bitte tausendmal um Entschuldigung, kann aber wirklich nicht dienen — válaszolt zavartan a német karmester.

De ebben a pillanatban megszólalt a karzaton Alorelli szekondhegedűse, egy feketebajuszú, magyaros kinézésű fiatal ember,

— Instálom alásan, én a Martinovics-nótát kotta nélkül tudom.

A gróf fellélegzett. E pillanatban szerette volna a szívére ölelni a bajuszos magyart. Oh, a bajuszosok! Beethoven Lajos bajuszosai, akik gyönyörűen énekelnek, játszanak, festenek és akiknek — ah! — gyönyörű asszonyaik vannak. Beethoven, Konstantin nagyherceg, Rasumovszky, Bihari. . . milyen különböző teremtményei az Úristennek . . . már mind a föld alatt pihennek, csak Bagration hercegasszony nem hal meg soha. Minden elmúlik, csak a bűn halhatatlan.

Ezalatt a bajuszos magyar hevenyészve betanította társait és néhány perc múlva a pesti Nemzeti Kaszinóban felhangzott a Martinovics-nóta.

A fiatal Orczy báró elfogódva mondta a grófnak.

— Megpróbálom.

Orczy báró középmagasságú, csinos, magyaros természetű, könnyű testalkatú, kedves, nyájasarcú fiú volt — tánca kellemes, nem mesterkélte, de nem is túl pajkos. Tökéletesen ismerte a magyar tánc hol elmélázón komoly, hol önfeledt és csintalan változatait s minden finomkodás nélkül, egyszerűen lemásolta a kapás parasztok táncát, amelynek fenséges, komoly büszkesége, gáláns kecsessége és szoborszerű attitűdjei István grófot már Debrecenben is majdnem könnyekig meghatották.

A báró aztán befutott a szomszéd társalgóterembe s onnan édesanyja mellől unokahúgát, Orczy Elise bárónőt hozta a karján. Mindenki lélekzetfojtva bámulta őket. A fiú előbb karcsú derekán átölelve, jobbra-balra többször megforgatta húgát, vele helyben állva bokázott, majd karjai közül szabadon engedte s aztán külön, többnyire egymással szemben, a kör szélén járták el a páros táncot.

A kis bárónő tökéletes példánya volt a magyar szabású szépségeknek. Arca kerekded, alakja nem magas, de karcsú és arányos, tánca könnyű, mint a pillangó röpte. István gróf ott állt a nagy csillár alatt a terein közepén, mint egy bronzszobor, jobb

lábára ránehezedve, balkezét mellénye gombjai között, jobb kezefejét az álla alá tartva. Alit és nézte, nézte őket, akik részben a saját lobogó vérmérsékletük forróságában, részben a sikeren felbátorodva, teljesen átengedték magukat a tánc gyönyörűségének.

István gróf elámult azon az ősi művészetben, amely a táncolók mozdulataiból, taglejtéseiből és arcjátékából kisugárzott. A kis bárónő, mivelhogy köténye nem volt, báliruhájának elejét ujjacskái hegyével parányit felkapta és a parasztlányok finnyáskodását utánozva, menekülni próbált a szerelmi ostrom elől, de amikor már úgy látszott, hogy sikerül elmenekülnie, párját csintalan kacsintással újra felbátorította az üldözésre. Egész pantomim volt ez, egy falusi jelenet dramatizálása, a föld egyszerű, boldog gyermekeinek egészséges, ősi erotikájával, mitológiai naivitással, mintha szatírok, faunok, nimfák és najádok táncolnának olajfaligetben, kék holdfényes éjszaka valahol Scio szigetén ... A társaság odavolt a gyönyörűségtől. István gróf boldogan nézett szét a bámulok között. Érezte, hogy most valami történt, ami nem jelentéktelenebb, mint egy megnyert ütközet, vagy .mint egy szívós küzdelemmel kicsikart alkotmányvédelmi törvény. A táncospár magyar táncot járt, a nép táncát járta, szüztiszta, mesterkéletlen egyszerűségben. A nézők azt hiszik, hogy ők most csak a magyar táncot fedezték fel, pedig sokkal több történt. A Nemzeti Kaszinó tánctermebe bevonult a nép. A paraszt Dózsa György népe. A nemzet fogalma kibővült és hatalmasan megduzzadt, meggazdagodott, átalakult: a nemzetből nép lett. Ez a legfiatalabb nép Európában.

A teremben senki sem tudta, hogy Széchenyi István gróf most végleg eldöntötte magában a kérdést, hogy ennek a népnek múltja vagy jövője van-e, hogy hátrafelé vagy előre nézzen-e, ha igazi magyart akar látni. Hogy Magyarország volt-e, vagy lesz.

A Nemzeti Kaszinó tagjai csak azt látták, hogy a fiatal Orczy báró elfogta, karjaira ölelte s jobbra-balra jól megforgatta a táncosnőjét, aztán viharos

tapsok közt a társalgóterembe édesanyjához visszavitte. A terem közepén álló urak csak azt látták, hogy a gróf a legény táncot komolyan és meghatotta nézi, de a páros tánc után sápadt, sárga arca kígyói, szeme felcsillan és hol vastag szemöldökét, hol bajuszát húzogatva boldogan mosolyog. Crescence grófné szinte irigykedve és féltékenyen nézett a távozó pár után. Eszébe jutott, hogy ő évek óta nem tudott ilyen boldog mosolyt csalni az ura arcára. Érezte, hogy minden nagy és őszinte szerelem mellett István gróf és az Orczy-bárók közt van valami misztikus közösség, ami közte és a gróf között nincs meg. A faj közössége.

István gróf pedig magához kérte a fiatal bárót és megszorítván kezét, csak annyit mondott neki magyarul:

— Ez a mi táncunk.

Ezeket a szavakat Crescence grófné is megértette B úgy érezte, mintha kést döftek volna a szívébe.

X.

A gróf, akinek annyiszor szemére vetették, hogy csak mágnásokat tűr meg maga körül, maga is csodálkozva vette észre, hogy Tasner iránt egészen kivételes szeretetet és bizalmat érez. Úgy látszik mindenkinek szüksége van valakire, aki előtt testileg és lelkileg meztelenül megmutathatja magát. Ennélfogva talán senki sem ismerte úgy a grófot, mint ő. Egészen a lelke fenekéig természetesen, ő sem. És ha néha megfejt-hetetlen titokra bukkant, Tasnernak eszébe jutottak azok a bagariabőrbe kötött, kapcsos, belakatolt, hatalmas könyvek és arra gondolt, hogy a grófot majd csak annak lesz módjában tökéletesen megismerni, aki a naplóköteteket elolvassa. Crescence grófné, Lajos és Pál grófok, a gróf nővérei, barátai és barátnői nem is sejtették, hogy mennyi titok lappang az ő életének felszíne alatt. A roppant óceánok hátán jéghegyek, zátonyra futott hajók roncsai, leszaggatott fatörzsek,

csónakok, dereglyék, gőzösök úsznak, sőt néhány vízimadár is leereszkedik a hullámokra. Ezen a szinten megfigyelhetjük az apály és dagály, valamint az áramlások változásait s leláthatunk kétszáz öl mélyre. Eddig terjed a parti élettájék, amelyben a napfényre rászoruló állatvilág él. Kétszáz ölnél kezdődik a mély tenger s a legmélyebb pont több, mint négyezer öl. Kétszáz ölig könnyű szemmel megfigyelhetjük a halakat, rákokat, puhatestűeket, de a mélybe, ahol a medúzák, polipok, tengeri pillangók élnek, emberi szem nem tud bepillantani. A gróf lelke felületét mindenki ismeri. Kétszáz öl mélyre még lelát közvetlen környezete, családi és baráti köre, néhány száz ölet csak Tasner Antal ismer, de a mélysztintig maga az öntudat sem tud leereszkedni.

Tasner Antal sohasem beszélt a grófról, csak néha Kemény Zsigmond báróval cserélték ki iránta való rajongásukat és hűségük halk, rövid vallomásait. De még ilyenkor is gondosan ügyelt arra, hogy csak a maga benyomásait közölje és semmit sem áruljon el abból, amit a gróf szájából hallott, vagy amit a gróf rá, mint titkárára bízott. A közlékenység vágya azonban ott lappangott az ő szívében is és hogy ennek valahogy utat nyisson, lejegyezte az eseményeket, amelyek ritkán vele, legtöbbsnyire a gróffal, meg a gróf által történtek.

1840 december 20.

Híre jár, hogy új esztendőre új magyar újság jelenik meg a meggazdagodott Landerer Lajos nyomdászkodásában. Ez a Landerer, aki Heckenasttal, a Wiegand-féle könyvkereskedés tulajdonosával társult, igen jó szakember hírében áll, de egyúttal azt is suttojják róla, hogy valamiféle kapcsolatban van a bécsi titkosrendőrséggel. Csak ilyen módon tudják megmagyarázni, hogy a gonoszarcú, keszeg, sípoló hangú és szakállas kis Landerer a kormánytól engedélyt kapott politikai lap alapítására s ráadásul még megengedik neki, hogy szerkesztőnek Kossuth Lajost szerződtesse. Az új lapnak Pesti Hírlap lesz a neve és hetenként kétszer akarják megjelentetni. A gróf, aki családi gondjai miatt az

utóbbi időben már amúgy is túlságosan idegesnek és kedvetlennek látszik, e hírek hallatára egyik ámulatból a másikba esett. Landerer kiadó, Kossuth Lajos szerkesztő — ezek ott Bécsben megbolondultak? Haragszik a nádorra, hogy erről előzőleg egyetlen szót sem szolt neki és haragszik Metternich hercegre, hogy a legvéresebb szájú újságírónak ilyen nyilvánosságot ad. Döbrentei Gábor, az Akadémia titkára azzal akarta a gróft megnyugtadni, hogy Kossuth Lajos bizonyára beadta derekát és olyan kötelezettségeket vállalt a rendőrfőnök . előtt, amelyek a Pesti Hírlapot ártalmatlan és szelíd lapocskává silányítják. A gróf gorombán lehurrogta az ügyetlen embert. — Nekem nincs valami jó véleményem — úgymond — arról a monoki fiskálisról, de abban biztos vagyok, hogy sem pénz, sem fenyegetés nem tudja őt az ellenzéki politika útjáról letéríteni. Aztán szokott heves módján kikelt az újságok és újságírók ellen s amikor valaki figyelmeztette, hogy ezzel sajátmagával jön ellentétbe, mivelhogy éveken keresztül éppen ő hirdette a közvélemény és a nyilvánosság szükségességét, keserűen kitört: Az én Stádium-om megjelenését a cenzúra nem engedélyezte, Kossuth Lajosnak azonban, aki izgága szellemét már az Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósításokban megmutatta, odadobja prédául a túlhevített fantáziájú fiatal-ságot. Ennél nagyobb ostobaságot még a bécsi kormány sem tudott volna elkövetni.

Én nem tartom olyan veszedelemnek az új lap alapítását, habár hallomásom szerint Deák és Wesselényi báró is helytelenítette, hogy Kossuth elfogadta Landerer ajánlatát. A magyarságnak már igazán szüksége van valódi újságra, amely tájékoztatja őt nemcsak az udvari hírekről, a főhivatalnokok által adott estélyekről, valamint a külföldön született ötlábú borjakról, szakállas nőkről és számolni tudó lovakról, hanem a magyar élet égető problémáiról, a pesti és vidéki eseményekről is és itt már az ideje, hogy mind-ezekről véleményt is mondjon.

December 23.

A kaszinóban nagy vacsora volt. A tagok Batthyány Lajos grófot, Wenckheim Béla bárót és Almásy György grófot ünnepelték, akik akkor érkeztek vissza Palesztinából. A gróf természetesen rögtön megkérdezte tőlük, hogy nem találkoztak-e Andor gróffal, az unokaöccsével.

— Nem, — felelte Batthyány Lajos gróf — de nem is találkozhattunk, mert jónak láttuk, hogy december elején elmeneküljünk arról a szörnyűséges helyről.

— Miért szörnyűséges?'

— A Szentsír felé igyekeztünk Názáretbe, — mesélte Batthyány Lajos gróf — holott már Szíriában figyelmeztettek, hogy ott évek óta pestis és feketehimlő dühög.

— Pestis? — kiáltott fel a gróf rémülten.

Batthyány Lajos szomorúan bólintott.

— Ott kezdtem megérteni, hogy a középkorban miért akarták mindenáron kiragadni Palesztinát a szultán kezei közül, hogy miért hurcoltak oda még serdületlen gyermekeket is . . .

— Beszélj, mit láttál Jeruzsálemben?

— Nem jutottam oda.

— Miért?

— A pestis és a feketehimlő miatt valósággal elnéptelenedett az egész környék. Mi hárman makacsul ragaszkodtunk ahhoz, hogy a karácsonyt Názáretben töltsük. Expedíciós sereget akartunk szervezni, de a bennszülöttek semmi pénzért nem voltak hajlandók bennünket a dögvészes utakon kísérni.

A gróf bizonyára öccsére gondolt, mert kétségbeesve felkiáltott.

— Micsoda esztelen vállalkozás!

Batthyány Lajos gróf magára értette és helybenhagyólag bólintott.

— Valóban az volt. A Libanon bércei hegyei között rablók támadtak meg.

— Rablók?

— Kicsi híja, hogy le nem kaszaboltak. Mi, szolgálóinkkal együtt, már alig voltunk hatan, vagy heten.

azok között Is a legtöbb beteg. Magam is megkaptam a feketehimlőt.

— És a rablók?

— Hatalmukba kerítették valamennyiünket s csak nagy váltságdíj ellenében engedtek szabadon.

A gróf szó nélkül elrohant a kaszinóból, még aznap írt Bécsnek, hogy a külügyminisztériumból futárt küldjenek Andor gróf után.

December 25.

Bécsben vagyok, gazdám Metternich herceghez küldött, hogy utasítást eszközöljek ki tőle Andor gróf felkutatására. Metternich herceg kiadta a parancsot, hogy a gróf kérését teljesítsék. Karácsony napja van. Nekem is nagyon fáj a szívem a családom után.

December 27.

A külügyminisztériumban megmutatták Stürmer báró konstantinápolyi követ levelét. Eszerint Andor gróf a Szentföldről betegen érkezett Konstantinápolyba. Egyébként Konstantinápoly a legrosszabb hely most a földkerekségén, mert a kisázsiai pestis oda is áterjedt és a legszörnyűbb rémület közepette az egész város vesztegár alatt van. Holnap megyek haza. Félttem a grófort. Borzasztó napok következnek.

1841 január 3.

Tegnap érkeztem haza, gazdámat kétségbeesett aggodalomban találtam. Csak annyit tudott szólni.

— Mit kell most tennem?

1841 január 4.

A Pesti Hírlap első száma megjelent, a gróf mint valami merénylőre rávetette magát. Az első cikk a főrangúakhoz és a konzervatív nemesekhez szól, homlokán ezzel a fenyegető, de tagadhatatlanul klasszikus tömörségű jellegével: »Veletek, sőt általatok, ha akarjátok: nélkületek, sőt ellenetek, ha kell«.

Éjszaka magához hivatott, hogy valaki előtt ki-tárja a szívét. Kezében egy ötpecsétes levél reszketett, amelyet Deák Ferencnek kell feladnom Kehidára. — Megírtam — úgymond — Deáknak, hogy semmiképpen sem tudok megbarátkozni a Pesti Hírlap modorával. Nem tűröm, valóban nem, hogy otrombául elgázolják azt a magot, amely már csírázik, de amelyből a Pe-di Hírlap izgatásai következtében megint valami diktatúra virágozhat ki. Én a felsőbb önkény ellen is homlokegyenest kiálló, de éppúgy kész vagyok a mindent felzavaró terrorizmusnak is ellene szegülni. Még nem tudom, mit teszek, semmi sem fog hátráltatni, hogy a hamis prófétáknak le ne rántsam az álarcát. Cséphadaróktól éppoly kevésbé félek, mint bajonettektől.

A gróf felindulása olyan fokra hágott, hogy egész testében remegett.

Január 30.

Meg kell adni, hogy Kossuth Lajos, mint hírlapíró, éppen olyan fenomén, mint amilyen tüneményes szónok. Az egész európai sajtóban ezidőszerint nem ismerek embert, aki oly biztosan tudna uralkodni olvasóinak értelmén, szívéen és fantáziáján. Talán csak Lamartinet lehetne hozzá hasonlítani. Kossuth Lajos cikkének olvasása alatt az ember úgy érzi, mintha csak valamelyik párizsi kávéházban ülne és Lamennais valamelyik írásán forna fel a szíve. Legutóbbi számában például ezt írta: »Szombat van és Pécssett hetivásár. A nap örvendve ragyog le a mennyek kék színéből a nagy vásártérre, ahol föl s alá hullámszik az eladók és vevők tarkabarka népe, örül az életnek és a szép tavaszi napnak. Egyszerre kardok és láncok csörögnek, szuro-nyok csillámlanak és jó a megyeház búzhödt földalatti börtöneiből egy sereg, szennyes rongyokba burkolt, sápadt, elfonnyadt arcú rab. A szegény páriák közül kettő egy tölgyfából való rémitő derest és jókora kötet mogyorópálcát cipel a vállán s a vásáros nép már sejti, hogy most mi következik. Az egész expedíció megáll a piacon; tódul a sokaság, hogy a vérfagyaláló igazságtévést, embertársának borzalmas megkínóztatását, mint

valami színpadi látványosságot megbámulja. A poroslók valóságos művészek az ütlegek osztogatásában. A bábész tömegből egyik-másik elismerőleg dicsérgeti az ütlegvirtuózokat, mások szájtátva nézik, hogy a félájult delikvenst hogy dobják le durva hajdúk a deresről, be egy kád vízbe, amelyben összegörnyedve, nyöszörögve tapogatja véres sebeit. Szegény hazám . . .!« Akárcsak Victor Hugónak Miserables-ját olvasná az ember.

A következő héten:

»Megemlékeztünk arról, hogy miként verik a tanítók vesszővel és korbáccsal a gyermekek fejébe a tudományt, miként csepegtet cselédje keblébe hűséget bottal a ház ura, akivel szemben a béres igen sok helyütt még rabszolgasorban van. Megemlékeztünk a szolgabírákról és szolgabírácskákról, akik hatalmuk egész teljességét a mogyorófpálca szimbólumában látják. Láttuk a végrehajtó-hatalom záróköveit, a falusi bírakat a be nem hajtott adó miatt deresen fekvé jajveszékelné, megemlékeztünk ifjú korunk vadászéveiről, amikor szolgabíró barátaink egy kiszalasztott vadacska miatt keserves botütéseket osztogattattak. Eszünkbe jutottak az ütlegvirtuózok, akik a forspontostól s a macskalovakkal kitérni nem tudó szekeresestől kezdve föl egész a helység bírájáig mindenkit vernek és örökké vernek. Eszünkbe jutottak törvényszéki jelenetek várfalakon kívül és belül és emlékezetünkben kísértetiesen felrémlétt a pálca, amely bíró, kisbíró, hajdú és káplár kezében a legfelsőbb igazság jelképe gyanánt szerepel, eszünkbe jutottak a vesszőzés mézarlásai és a pesti rendőrszolgák, akik agyba-főbe verik az utcán civakodókat, minthogy verekedni tilos . . .«

Andor grófról még semmi hír.

Február 20.

Kossuth Lajos érti a módját, hogy olvasóinak érdeklődését a legfelsőbb fokra csigázza. Az olvasók minden szám után égőbb kíváncsisággal várják a rémregénybe illő jelenetek leírását és a hozzájuk fűzött

kommentárokat. Várják a kifakadásokat a szívtelen háziurak ellen, akik egészségtelen zugokért két-három forint hetibért szednek. Nem tudják, melyiknek örüljenek jobban: a »Pénzszükének«-e, amely a kereskedőknek látja el a baját, vagy a »Nyilvánosságnak« és »Szelíd tortúrának«, vagy azoknak, amelyek a pestvárosi botrányokról rántják le a leplet. A mi engem illet, én nem látok ezekben a cikkekben semmi különösen lazító vagy izgató tendenciát; a gróf azonban minden szó mögött a forradalom démonát látja, már magán a vezércikk elnevezésén is fennakad, mert úgy értelmezi, hogy a vezércikk szó a vezérnek a cikkét jelenti. Ezen a vezér kifejezésen napokig háborgott. Ki bírta meg Kossuthot a vezérkedéssel? Hogy meri magát a nemzet vezérének nevezni? Én nekem például nem vezérem, pedig én is a nemzethez tatózónak valom magamat — fakadt ki felháborodva és én a magam részéről csakugyan megértem, ha ő nevenségesnek — találja, hogy Kossuth Lajos, mint vezér, őt akarja kitanítani, lelkesíteni, harcba vinni, ütközetben a helyét kijelölni, esetleg feláldozni őt a maga stratégiájának. A gróf csak abban téved, hogy Kossuthról ezt feltételezi. Hiszen Kossuth épelméjű ember és sokkal jobban ismeri a gróf érdemeit, semhogy ilyesmit akarna. A vármegyék, az országgyűlési ellenzék, fiatalság, a pesti és vidéki intellektuelek azonban — vezércikk ide, vezércikk oda — Kossuthban csakugyan a vezérüket látják, még talán maga Deák Ferenc is, aki névleg elnöke az ellenzéknek.

A gróf le akar utazni Konstantinápolyba Andor gróf után.

Február 5.

Ma végre kijelentette előttem, — amit már régen vártam — hogy felelni fog Kossuth cikkeire. — Melyik újságban? — kérdeztem én, de a gróf megvetőleg tiltakozott: — Újságba nem írok, nem tartom komoly dolognak az apró cikkecskéket. Az én közéleti szereplésem eddig sem volt olyan, mint egy alkalmi darab rövid jelenete, amelyben a hős meghal a hazájáért és

félórával később jóízűen vacsorái a vendéglőben. Nem játszom színházat, nem pályázom tapsokra, utálok azokat a bohózatokat (jobban mondva tragikus komédiákat) amelyekben a felzúgult magyar vérben forgó szemekkel nekirohan — nem is tudja, minek, elsüti pisztolyát — nem is tudja, mire s amikor a nagy lövöldözés után felnyújtják neki a babérkoszorút, még jó, ha a felhőkbe repül és nem kullog bűnbánóan Bécsbe, a kancellária karjaiba, vagy pedig haza, hogy puha párnái között kialudj a magát.

Tiszteletteljesen kértem a grófot, hogy álljon el ettől a szándékától és várja meg, mire megy Kossuth a Pesti Hírlappal. Nem lehet vele beszélni. Miközben kifejtettem előtte, hogy a Pesti Hírlap végre is ugyanazt akarja, mint amit ő, sőt bizonyos dolgokban sokkal kevésbé radikális, mint ő, behívatta magához a. kis- Béla grófot, és odaállította az asztal elé, amelyen a Pesti Hírlap eddig, megjelent számai heverték kitergetve. Ebben a pillanatban hirtelen. elérzékeny[^]ett. Kezét a kisfia fejére tette. ;

— Kedves Tasner, nézze meg ezt a kis fekete szemű, szőkehajú fickót. A Pesti Hírlap ez ellen a kis emberke ellen írja a vezércikkeit.

— Hogyan? — kérdeztem megdöbbenve.

— Hát nem látja azt a vörös fonalat, amely minden ciltken végighúzódik? Nem hallja az izgatást minden birtok, minden gazda, minden tehetősebb úriember, minden felsőbbség és hatalom ellen? Nem hallja minden versszak után a refrain: *Ceterum censeo Carthaginem delendam esse* ... Talán nem is készakarva teszi, de a cikkíró bármiről beszél is, mindig ide lyukad ki, ez az a bizonyos vörös fonál... és éppen ebben van az ereje. Vannak komponisták, akik annyira felolvadnak bizonyos témákban, hogy akárhol, akármin kezdjék, mindig ugyanabba a dallamba tévednek bele. Bellim, noha ezer finom árnyalatban, de mégis mindig ugyanazt a témát variálja. Byronnak mindegyik verséből kidugja fejét a rombolás démona, a kis fekete fúria, bármilyen angyali kar zengedez is, bármilyen irgalmas samaritánus siránkozik is, bármennyire a humanitás szeráfi

gyengédsége leng is a sorok között. Ceterum censeo ... gyűlöletessé kell tenni minden tradíciót. ..

Láttam, hogy kár minden fáradságért, a gróftól ebből a rögeszméjéből nem lehet kigyógyítani. De nem is tudtam beszélni, annyira meghiúsított a jelenet ünneplőessége. A kis Béla ijedten nézett hol apjára, hol rám, hol a Pesti Hírlap egymásra dobált példányaira, a gróf pedig, akinek keze reszketett a göndör fürtökön, lóirításként tapasztalható csodálatos melegséggel a fiúhoz fordult.

— Gyere ide édes, kis fiam, aki éppoly véletlenül született grófnak, mint véletlenül magyarnak és szőkehajú és feketeszemű kis cherubinnak, te még most nem érted, de talán valami isteni csoda, vagy véletlen folytán meg tudod jegyezni magadnak, amit apád beszél. A véletlenül függ a hazád sorsa és a véletlentől függ a te sorsod is. (A gróf olyan keserűen ismételtette a véletlen szót, mintha ezzel a józan észnek, vagy a Gondviselésnek akart volna szemrehányást tenni.) Nézd meg ezeket az újságokat. Látod? Huszonkét darab van itt kiterítve. Ne félj fiam, nyúl bátran hozzájuk, fogd meg valamelyiket, azt ni, amelyikhez véletlenül épp odaér a kezed, húzd ki csak fiam. Hadd lássuk, melyik számot húztad? A tizennyolcadikat. Jól van.

A kis Béla gróf tehát kihúzta a Pesti Hírlap tizennyolcadik számát s aztán a komornyik a fiút kivezette. A gróf pedig olvasni kezdte a vezércikket, amelyet természetesen Kossuth Lajos írt. Hát bizony hátborzongató egy vezércikk volt az. Arról volt szó benne, hogy ezelőtt két esztendővel meghalt egy Bay József nevű táblabíró, akit koporsóba tettek és eltemettek. Most, két esztendő múltán a családnak egy másik tagját akarván nyugovóra tenni, a kriptát felnyitották, — és irtózatossággal meglepetéssel látják, hogy a táblabíró holtteste nem a koporsóban fekszik, hanem a kriptá ajtajánál. Nyilvánvaló tehát, hogy a szerencsétlen Bay táblabírót a hiányos orvosi vizsgálat és az egyáltalában nem létező ravatalozás és temetés törvények miatt élve temették el. A boldogtalan ember

aztán magához térve, feltörte kettős koporsóját, felvászorgott, ki akart menni, de természetesen nem tudta a kripta kövét felfeszegetni.

Kossuth az esetet egy Delacroix vérfagyasztó romantikájával festette meg, — rettenetesen szerencsétlen téma és borzasztó véletlen, hogy a kis Béla gróf éppen ezt a vezércikket húzta ki a Pesti Hirlap huszonkét megjelent számából! ... A gróf — pedig ki tudja, hányszor olvasta már? — szívéhez kapott és eltorzult az arca. Az élve való eltemettetés gondolata a Széchenyi-családban szinte örökletes rögeszme, apáról fiúra származó babonás rettegés tárgya. Már az öreg Ferenc gróf mind a két végrendeletében meghagyta,, hogy holttestét boncolják fel, nehogy élve temessék el. Gazdám pedig rekedt hangon, alig hallhatóan s nagy lihegéssel beszélni kezdett.

— Tasner, mintha ezt a szörnyű cikket egyenesen nekem írták volna. Egész életemben féltém az élve eltemettetés tragédiájától. Nem tehetek róla, magának bevallom. Tasner, ez a cikk valódi mestermű. Ez a Kossuth nagy költő, félelmetes módon kezeli a tollat. Ez az ember úgy elbánik az olvasóval, hogy a foga vacog, csontjai zörögnek és oldalbordái között hangosan kocog a szíve. Az én szívem is, Tasner. Ez a Bay féle tragédia ...

— Bocsánat gróf úr, — szóltam közbe mohón, hogy megnyugtassam — azóta már kiderült, hogy a kriptát betörők bontották ki s a szegény táblabíró holttestét azok vették ki a koporsóból. Szó sincs tehát tetszhalálról és élve való eltemettetésről.

A gróf szomorúan legyintett.

— Bay Józseffel nem történt meg, de azért velem megtörténhetik. Hát csak azt akarom mondani, Tasner, hogy benne van ugyan a végrendeletemben, de a rokonok az ilyenfajta meghagyásokat rendesen nem szokták teljesíteni, tehát, Tasner, az Isten szerelméért, legyen rá gondja, hogy temetésem előtt vegyék ki szívemet... mondja, Tasner, maga sem hiszi el, hogy nekem van szívem? Mert sokan azt tartják rólam, hogy szívtelen vagyok.. . Nahát, akkor majd mindenki

megtudja, hogy van, — tette hozzá félelmetes nevetéssel — akár a kezével is megtapogathatja. Azért mondom ezt, mert ha maga nem lesz résen, Tasner, akkor megtörténhetik, hogy ősi szokás szerint hármaskoporsóba szorítva befalaznak a kriptába és még csak a sírbolt ajtajához sem tudok el vánszorogni. . .! Kérem, én nem vagyok izgatott, engem nem kell csillapítani, bocsásson meg Tasner, de csak azt akarom tudni: igaz-e, hogy Oroszországban mindennapi dolog az élve való eltemetés?

— Nem hiszem, hogy egész Európában húsz év leforgása alatt egynél több tetszhalottat eltemetnének.

A gróf szemöldöke felszaladt egész a haja tövéig és eltorzult arccal nevetni kezdett.

— És ha én vagyok az az egyetlen egy?.

—Valamit akartam mondani, de ő megelőzött.

És még valamit, Tasner. Azt olvastam, hogy a tetszhalott, miután felébred, esetleg még évekig is élhet a koporsóban, mint valami fakir, a kárhozatnak emberi erővel ki nem bírható kínjai között.

— Mesebeszéd, — kiáltottam fel dühösen — csak a következő pillanatban vettem észre, hogy a tiszteletről és gyengédségről is megfeledkeztem.

A gróf szelíden lehajtotta sápadt és verejtékező homlokát.

— Mesebeszéd? Természetesen mesebeszéd. De azért szörnyű véletlen (a véletlen szót megint oly elkeseredett szemrehányással hangsúlyozta), hogy Kossuth éppen erről a témáról vezércikkezett és a kis Béla éppen ezt húzta ki a huszonkettő közül. Mit gondol, Tasner, ez a Kossuth nem hallott valamit arról, hogy én mennyire félek az élve-eltemetéstől? .

Összeszorult a szívem. Hát idáig jutottunk? Idáig ragadhatja el ezt a lángeszű embert a gyanakvás, gyűlölet és féltékenység? Ő maga is észrevette ezt és végigsimítva homlokát, nagy kinnal elkezdett mentegetődni.

— Ostobaságokat fecsegetem össze-vissza, Tasner.. Felejtse el. Hiszen az egészben csak az a lényeges, hogy Kossuth szerkesztő úr a fülénél fogva rángatja

elő az effajta borzalmat. Miért? Mi célja vele? Hiszen tudhatná, hogy a cikke miatt ugyan egyetlen egy tetszhalottal sem temetnek el kevesebbet Magyarországon. A cikknek tehát a pillanatnyi idegcsiklandozáson kívül semmi, de semmi haszna sincs. Másrészről ellenben ez a cikk és előtte tizenhét és utána még húsz, vagy ötven, vagy száz cikk igenis alkalmas arra, hogy a most ébredező magyar nemzetet, így ahogy van, elevenen a sírba temesse.

Február 10.

Levél jött Konstantinápolyból Stürmer nagykövettől. Széchenyi Andor gróf a Saint Jean de Acre felé vezető úton megkapta a pestist és azt magával vitte Konstantinápolyba. A gróf ideglázba esett, testileg és lelkileg összeomlott s nem tud felkelni az «gyból.

Február 14.

Konstantinápolyból írja a konzulátus, hogy Széchenyi Andor gróf kapitány február 28-án pestisben meghalt. A gróf a katasztrófa hírére kiugrott az ágyból a haragtól és fájdalomtól szinte eszelősen kijelentette, hogy felelni fog a Pesti Hírlap vezércikkeire.

XI.

Még aznap éjjel leült az íróasztalhoz és hajnalig dolgozott. Elkészítette egy nagyobb mű vázlatát, amely nemcsak felelet lesz Kossuth Lajos vezércikkeire, hanem végső és leghitelesebb megfogalmazása egész életművének előre és visszafelé is. Igen, visszafelé is, mert úgy vette észre, hogy amit eddig tett, az mind rögtönzés volt ugyan, de ezekben a rögtönzésekben, logikus sorrend és tervszerűség volt s ideje, hogy ezt a rendszert végre-valahára szabatosan megformulázza. Igaz, hogy a rendszer még önmagában véve nem jelent semmit. Legtöbbször nem más, mint némely professzori agyak ürességének ravasz elpalástolása, halotti szemfedő

eszmék koporsóján. Ámde azért Napóleonnak, akit a forradalom, a véletlenek játéka, a kortársak ügyefogyottsága, az egymásra torlódó események emeltek fel a csillagok magasságába, mégis világos rendszere volt, amelybe még a látszólag legnagyobb örültséget, az orosz hadjáratot is bele lehet illeszteni. Napóleon Franciaországot örökre meg akarta szabadítani az angol veszedelemtől és belátta, hogy ezt a célt csak óriási kerülő úton tudja elérni. Ez az út egész Európa egyesítése Anglia ellen. Első állomás a kontinentális zár, aztán jön a német államok meghódítása, a protektorátus, aztán az ellenszegülő országok elfoglalása, a megbízhatatlan uralkodóknak megbízhatókkal való kicserélése, a napóleoni dinasztia megalapítása és befolyásának egész Európa fölé való kiterjesztése. Amikor úgylátszott, hogy az Anglia-ellenes európai egység megteremtésének nincs már egyéb komoly akadálya, mint a cárizmus, az ortodoxia és az orosz nép elmaradottsága, meg kellett kísérelnie Oroszország meghódítását is. Ez volt a rendszer. Tehát a rendszer mégsem mindig német professzori pedantéria, hanem az előrelátó politika komoly követelménye. Be kell bizonyítania, hogy az ő reformátor! tevékenysége sem volt nagyúri játék, hóbort és ötletek tűzijátéka, commedia dellé arte a politikai színpadon, hanem épen olyan egységes és tervszerű építmény, mint a Corpus Juris, vagy a kilencszázéves magyar alkotmány. Ezt a rendszert kell igazolnia az új könyvben, amelynek talán Lélekharang, vagy Antivezércikkek lesz majd a címe.

Hajnalig dolgozott, másnap délig aludt, délután ismét munkához ült és egyik Írnokának öt óra hosszat diktált egyfolytában. A következő nap mindez megisméltódott. A munka sebesen haladt, az eszmék bőven és tündöklő fényvel ömlöttek agyából, talán soha nem dolgozott ilyen gyorsan, könnyen és szenvedéllyel. A rendszer is kezdett kidomborodni attól kezdve, hogy a lóidomítással a magyar lelket akarta idomítani, egész addig, hogy a Lánchídon fizetendő vámmal a nemesi adómentességen akar részt ütni és az egyenlő teherviselést akarja a magyar gondolkozásba becsempészni.

Napról-napra vastagabb lett a kéziratcsomó; napról-napra jobban kibontakoztak a rendszer monumentális körvonalai. Napról-napra nőtt a hatalmas építmény és már előre látta tömör falait, méltóságteljes oszlopsorait, könnyed íveit, magasbaszökkenő tornyait és az egész épületet megkoronázó büszke kupolát. Látta az egész Szent Péter-templomot, amelybe belefér az egész magyarság. A nagy mű most már szinte magától készült, mintha saját lelket és akaratot kapott volna a teremtőtől, aki az organikus életet megindította. Már a jó és végleges címet is megtalálta. »Kelet népe.« Igen, ez lesz a címe és jelenti a keletről származó magyar lélek helyét a nyugati civilizációban . . .

Sokszor maga, is elcsodálkozott, hogy a munka milyen felséges biztossággal halad a célja felé, úgy, ahogy a szentkönyveket írták, szinte álomban, az elragadtatás révületében. Pedig minden, ami benne és körülötte és vele és nélküle történt, minden éj és nap, minden érzés és hangulat, egész idegélete s egyéni és családi életének minden mozzanata akadályul szolgált. Minden ellene szegült és megnehezítette minden lépését. Most csakugyan bekövetkezett, amit egyszer mondott: szárnyai letörtek, lábán folytatta az utat, lábait levágták, a térdén csúszott, térdei elkoptak, a hasán mászott és hasonmászva is oly gyorsan haladt, mintha repülne.

Közben hetenként kétszer újabb Kossuth-cikk jelent meg s ha ilyenkor a kaszinóba belépett, észrevette, hogy barátai hirtelen elhallgatnak; nyilvánvaló, hogy a vezércikkeket magasztalták, de tapintatból nem akarták ezzel ingerelni. Látta, hogy Kossuth népszerűsége nőttön-nő s az övé rohamosan hanyatlik. Mintha kezdenék olyan embernek tekinteni, aki megtette kötelességét, — hála és tisztelet illel ezért — de az aktív politika terén nincs több keresnivalója. Dessewffy Aurél grófot s a fiatal konzervatívokat legalább szidják és rágalmazzák; a nádor és felesége viszont Kossuthot szidja, de ez csak azt mutatja, hogy rettegnek tőle. Őt semmibe sem veszik. Metternich azelőtt néha-néha üzent neki, vágly alkalmat adott, hogy beszélgethesse-

nek, Most, a magyarokkal való békekötés pillanatában, a korszakalkotó változás küszöbén, eszébe sem jut, hogy tanácsait, vagy véleményét kérje. Pesten alig hívják valahova. Batthyány Lajos gróf kihagyta őt a politikai megbeszélésekből, mert aulikusnak tartja. Majláth kancellár és Dessewffy mellőzik, mert az ellenzékhez számítják. Nem tudják, de nem is kíváncsiak, hogy min dolgozik, a Kelet népét úgy írja, mint egy anakoréta, aki kiáll a barlangja elé és mivel az emberek nem kíváncsiak rá, a sivatag vadjainak és a levegő madarainak beszél.

Ehhez járult, hogy családi élete egyre sivárabb lett. Crescence féltékenykedése, amely szerelmük kezdetén büszkévé tette, most mértéktelenül idegesítette. Akkor a féltékenységet úgy fogadta, mint a vizsontszerelem bizonyítékát; most már csak arra emlékeztette, hogy Crescencenek jogai vannak, amelyek tűrhetetlenek. Crescence pedig mindenkire féltékeny volt: az irodalmi szalonokban csevegő polgárnőkre, a német és magyar színház tagjaira, a külföldi vendégszereplőkre, még Elssler Fannyra is, pedig tudta, hogy az Almássy gróf kedvéért jött Pestre. Féltékeny Batthyány Lajosné grófnéra pusztán csak ászért, mert a grófné sokat politizált, már pedig ha Magyarországon egy hölgy politizál, az nem teheti egyébért, minthogy István gróffal alkalma legyen összemelgedni. Féltékeny Tasner Antal feleségére, akit egyszer látott és elragadó francia típusnak talált; féltékeny Cenken az összes gazdatisztek feleségére, leányaira, sőt még a szép parasztmenyecskekére és a cselédség csinos nőtagjaira is. De legfőképpen féltékeny Clam-Martinitz grófnéra, Lady Selinára, akiről mindenki azt mondta, hogy döbbenetesen hasonlít a szegény Karolinára és hogy halálosan szerelmes Istvánba.

István gróf, aki ismerte a szerelem minden szépségét és átkát, az átokból már nem kért s habár megértette Crescence izgatott idegállapotát, nem tudta szelíd türelemmel oltogatni a fel-fellobbanó féltékenységi lángokat. Elég volt neki lebírní és féken tartani a maga féltékenységét, amely egyetlen, igazi és örök szerelmét

megmérgezte: azt a rettenetes, szörnyű kínlódást, amellyel a magyar nemzetet féltette mindenkitől. Voltak derültebb pillanatai, amikor Crescence grófnő és a maga féltékenységét össze tudta hasonlítani s ilyenkor nem tudta, hogy kit sajnáljon inkább: önmagát-e, vagy a feleségét? Megmosolyogta mind a két féltékenységet, de aztán úgy érezte, hogy a grófnő féltékenységének semmi alapja sincs, az övé ellenben már nem is féltékenység, hanem tragikus meggyőződés a nemzet hűtlenségéről. Ezért sokszor valósággal irigyelte Crescencet. Úgy képzelte, hogy Crescence a földkerekség egyik legboldogabb embere lehetne. Szereti az urát, szereti a gyermekeit, az élete teljes egész, önmagába visszatérő vonal, tökéletes kör, sőt annál is több, valóságos gömb, a legtökéletesebb mértani idom, egyanyagú ti-zta valósággal telve. Ezzel szemben ő maga boldogtalan, elátkozott ember. Az emberek úgy látják, hogy szereti a feleségét és gyermekeit, szereti birtokát, kastélyát, jobbágyait, Cenket, a lovait, juhait, szederfáit és selyemhernyóit, szereti a családi ünnepeket, vendégjárást, vadászatot, lovaglást, a jó bort, finom szivart, a fanyar pezsgőt és a tiszta francia pálinkákat, Byront, Berzsenyit, Vörösmarty!, könyveit, bútorait és a műtárgyait, szeret whistezni, labdázni, úszni, rendben van a gazdasága, a jövedelmét most már sohasem költi el, nincs különös baja a gazdatisztjeivel, lovászaival, zsokéival, cselédeivel, sokat jár társaságban vidám is tud lenni, az asszonyok is szeretik még, Bécsben, Pesten, sőt még itt Cenken is annyi sikere van, amennyit akar, a magánélete tehát emberi fogalmak szerint boldog és fényes, mint egy angol lordé — és egészbenvéve mégis boldogtalan.

Miért?

Mert beteg.

Ezt hála Isten, nem tudja senki, csak ő. Még Crescence sem, még Tasner Antal sem, pedig előtte akarva, nem akarva, már túlságosan kinyitotta lelkét. A barátai még csak nem is sejtik. Az emberek, akikkel érintkezik, fel sem mernék tenni, hogy ő milyen beteg. Akik csak messziről ismerik, vagy csak hallomásból tudnak róla

egyet és mást, igaz, néha úgy emlegetik, hogy különc, angломániás, komédiás, bolond. De a bolond szót nem patológiai, csak kulináris értelemben alkalmazzák rá, mint mindenkire, aki nem olyan szürke, unalmas, ügyefogyott nyárspolgár, mint ők. Bolondnak tartották például annak idején az öreg Wesselényi Miklóst, most meg Sándor Móric grófot, amiért fogaton, vagy lóháton jár föl s alá a vár lépcsőin. Ez a jelző nem fáj neki, sőt mulat rajta. De azt sohasem szabad tudni senkinek, hogy milyen beteg. Nem olyan betegségről van szó, mint aminő ezelőtt három esztendővel, a nagy pesti árvíz után megtámadta. Az egészen jó, barátságos és kellemes betegség volt, még akkor is, amikor csak az imádság választotta el a haláltól. Mert akkor legalább jó volt feküdni, jó volt Crescence olyan nagy odaadással ápolta, jó volt lábbadozni, meggyógyulni, most Isten a tanúja, sokszor visszakívánja azt a boldog állapotot.

E pillanatban eszébe jutott, hogy milyen titokzatos, de félreismerhetetlen összefüggés van a maga egészségi állapota és a politikai viszonyok között. Amikor olyan nagybeteg volt, akkor Pálffy Fidél gróf ült a kancellári székben, alávaló, hitvány ember és alávaló hitvány magyar. Ha még sokáig tart a garázdálkodása, vagy forradalomba tör ki a nemzet, vagy tökéletesen széjjelrohad. Ugyanakkor őt betegség láncolta az ágyhoz, mintha csak valami kozmikus hatalom eltávolította volna a fórumról. Ez a betegség talán az életét mentette meg. Lehet, hogy megőrült volna, vagy valami katasztrófába sodorja magát. Az Isten kényszerzubonyt adott rá, hogy sem magában, sem másban ne tehessen kárt. Ez máskép azt jelenti, hogy valamiféle misztikus szálakkal összeköttetésben van nemcsak az emberekkel, akik között él, hanem a dolgokkal, a szerves és szervetlen világgal, az országgal, a földrésszel, amelyen lakik, az egész földkerekséggel... tovább! .. tovább! ... a bolygókkal és ál ócsillagokkal, az egész világegyetemmel. Bizonyára nem egyedül ő, hanem minden ember. Hiszen az egész Univerzum egységes és osztatlan valami, lehetetlen, hogy a vonzás törvénye, amely a naprendszeret egyensúlyban tartja. levegő és rezgése, a

fény és a hő s az égitestek között kitört konfliktusok hatással ne lennének az emberre, aki éppen úgy tagja ennek az Universumnak, mint a meteorkövek, vagy mint a naprendszer.

István gróf elmosolyodott.

— No, nem kell éppen ilyen messzire menni, de annyi bizonyos, hogy idegrendszerem megérzi mindazt a változást, ami Magyarország sorsában hősüllyedést, vagy emelkedést, borút vagy derút, jó vagy rossz fordulatot jelent. Amikor a dolgok jobbra fordultak, egészséges és erős lettem s csak azóta vagyok megint beteg, amióta ez a Kossuth-féle agitáció a magyar élet biztonságát újból megrendítette. Néha nem tudom ugyan, hogy a dolgok állása miatt vagyok-e vagy éppen megfordítva, egészségem jó, vagy rossz állapota szerint látom-e a politikai dolgokat rózsaszínű, vagy sötét szemüvegen át, — Istenemre mondom, nem vagyok benne bizonyos, hogy melyik az ok és melyik az okozat — de a kettő között valami összefüggés van, az kétségtelen. Erről eszembe jut az is, hogy az emberek néha kerülnek, néha a tenyerükön hordoznak és majd szétépnek szeretetükben. Ilyenkor magam is szeretem, vagy gyűlölöm magamat, boldog, vagy boldogtalan vagyok. Már most az a kérdés, azért szeretnek-e olykor az emberek, mert kellemes, nyugodt és optimista vagyok, vagy azért derűs a kedélyem, mert az emberek szeretetét látom és jól esik sütkéreznem a népszerűségben? Nem tudom magamat élve felboncolni, nem értem a nagy összefüggéseket magam s az engem körülvevő világ között — vajjon van-e ember, aki ezt érti? — én csak annyit tudok, hogy most megint nagyon beteg vagyok.

Ez a nagy öntudatosság, a maga lelkiállapotának ily tiszta és mély analízise csak február közepéig tartott. Andor gróf halála után már megint elveszítette azt a higgadt önkritikát, megszűnt a maga orvosa lenni s átadta magát a szenvedéseinek. A világ előtt megőrizte büszke férfiasságát és egész méltóságát, családjá előtt játszott a szeretetreméltó, jókedélyű embert, járt-kelt az életben, mint azelőtt, napi teendőit pontosan végezte

s emellett naponta nyolc órát dolgozott készülő könyvén, — de amikor egyedül maradt, hirtelen összeomlott és csüggedése nem ismert határt. Rossz éjjelei és borzasztó álmai voltak, a halál és az örökkévalóság rámeresztette üveges szemeit és ébredése is inkább az önkívületből való felriadáshoz hasonlított. Alig volt nap, amikor meg tudott volna szabadulni az öngyilkosság gondolatától. Néha azt hitte, hogy minden ember hátat fordít neki, hiába dolgozott és hiába fáradozik most is éj jel-nappal, hiába írja a könyvét, minden ember félreismeri, gyűlöli, vagy kineveti.

Valamelyik nap beszélgetés közben elmondta a kaszinóban, hogy a gellérthegyi citadella helyén szeretne egy nemzeti Pantheont, vagy Walhallát építeni, amelyben a haza nagyjainak holtteste pihenne. Döbrentei Gábor nagyokat kacagott ezen az ötleten, majd pedig azt indítványozta, hogy menjenek el a Tabádba s válasszanak helyet a Pantheon számára. Odrendelte kocsiját, maga mellé ültette Döbrenteit és e' hajatott a Gellérthegy alá. Döbrentei aztán elvezette őt azokba a barlanglakásokba, ahol a prostitúció legaljasabb söpredéke tanyázik és rideg önróniával kijelentette, hogy a maga részéről itt, az utcánálányok, kerítönök s örömlégények között kívánna eltemetkezni. Aznap éjjel nem tudott aludni. Nem tudta, hogy szégyelje-e magát naivitása miatt, vagy pedig megfenyítse az arcátlan embert. Másnap vette csak észre, hogy megint feleslegesen érzékenykedett, senki sem bántotta s hogy rendes körülmények között maga is egészen másként fogta volna fel a Döbrentei-ügyet. Rájött, hogy semmi nevetséges sem volna abban, ha párizsi mintára a magyarok felépítenék a maguk Pantheonját, — viszont az is igaz, hogy a Várhegy és Gellérthegy között fekvő völgyet előbb nemzeti parkká kellene átalakítani, a Gellérthegyen fel kellene építeni a magyar Akropolist.

Kissé megnyugodott, egész nap dolgozott, halálos fáradtan feküdt le, nem is tudta, elaludt-e vagy sem, de egyszerre csak megint látomása volt. Megjelent előtte Karolina hollófekete haja és ibolyakék szeme.

Először csak a haja és a szeme. Aztán lassan kibontakozott elefántcsontszínű, keskeny, hosszas arca, piros szája és gyengéden hajló saszorra, végül a ködből, amelyből született, lassan kiemelkedett az a gyönyörű test, amelyet ő fiatalon, virágzón, tele vággyal és gyönyörrel, huszonötéztendő korában a másvilágra küldött. Felugrott az ágyból, nem is mert többé lefeküdni, munkához látott és egész nap a Kelet népén dolgozott. Este whistet játszott, de oly nyomorúságos volt a játéka, hogy kinevették. Felbőszítette, hogy még az ilyen kis dolgokban sincsen szerencséje, a nemezis üldözi s úgy érezte, hogy szívesen vesztegetné meg a sorsot kétezer arannyal, hogy kettőt tudjon nyerni.

XII.

Csak az vigasztalta, hogy az ország sorsa nem a Pesti Hírlap szerkesztőségében, a pesti utcán és az ellenzéki hölgyek szalonjaiban dől el, hanem a megokosodott bécsiek és kijózanodott magyarok szövetségében s az általános nemzetközi konstellációkban. Talán Szentpétervárott vagy Párizsban, a külügyi hivatalokban, vagy a nagykövetek tanácskozásain. Elhatározta, hogy elutazik Bécsbe és szemügyre veszi az udvari és kancelláriai köröket, megvizsgálja a bécsi planéták állását, hogy horoszkópot készíthessen a magyarság számára.

Bécsben meglátogatta Lajos bátyját, de tőle nem tudott meg semmit. Lajos gróf azok közé a boldog halandók közé tartozik, akik, ha nincs hiba az emésztésük körül, hivatali, baráti és családi életükben lényegesebb gondok, sérelmek nem érik, ha jól áll a szénájuk és apró kedvteléseiknek nincs útjában senki és semmi, akkor azt hiszik, hogy ezen a földgolyón minden rendben van és csak hóbortos vagy becestelen emberek agyából pattannak ki mindenféle eszeveszett ötletek, amelyek ezt a szép harmóniát felboríthatják. Lichnovszky Eduard, Windischgraetz Alfréd, a Liechtensteinek és Schwarzenbergeek eszejárását annyira is-

merte, hogy nem is volt kíváncsi a véleményükre. Az egyetlen hely, ahol remélhette, hogy valamit megtud, Metternich herceg, a főkancellár hivatalos szobája, vagy — ami még annál is magasabb kilátótorony az európai káosz hullámain — a rennvegi palotában Meianie hercegnő fogadóterme.

Meianie hercegné, a ki még mindig fiatal és szép, több, mint egy évtizede él a kancellár mellett, aki még rokkantságában és öregségében is elbűvölő gavallér, csodálatosan bölcs és szellemes ember. Ez az évtized alapján véve felforgatta egész Európát, egynegyedül csupán csak ő maradt változatlan, a főkancellár, aki némi kacérsággal a világháza öreg orvosának mondja magát. A rendszertől nem enged semmit; ő is látja, hogy Európa viharosan száguld valami ismeretlen felé, de az ijedőseket megnyugtatja, hogy ez a száguldás, mint a bolygók pályája: önmagába vi/szatérő kör. A föld mégis csak a nap körül forog és a nap.: Metternich kancellár rendszere; a rendszer centripetális ereje pedig változatlan. »Ott ölöm meg a liberálismust, ahol meglátom. Éjfélkor keltsenek fel ágyamból, helyt állok mindenért. Kezemben a zsilipek; ha valahol eszelős főrendek, vagy eszelős polgárok, romantikusok és liberálisok megmoccannak, rájuk fordítom ezeket a zsilipeket; agyonüttem őket a parasztokkal.« Amikor a porosz kormány és a német Bund ellen a heidelbergi professzorok nyíltan állást foglaltak, azt mondta: »Nincsenek nyomorultabb összeesküvők a professzoroknál«. Amikor az angol és francia lapok megindították ellene a hadjáratot, kijelentette, hogy »a sajtószabadság nagyobb veszedelem a pestisnél' és kolerajárványnál, hasonló a rákbetegséghez, mert lapangva öl és gyógyíthatatlan. Az újságírás mérge tönkreteszi a polgári rend egészséges gondolkodását«. Arra már egyáltalán nem akart emlékezni, hogy legnagyobb sikereit Gentz Frigyes ragyogó hírlapi cikkeinek és emlékiratainak köszönheti. A jó Gentz, miután a külügyminisztérium sajtóalapját, Rothschild és Pereira bankárok szubvencióját, az angol kormánytól és az orosz, cártól húzott, évjáradékokat, a császár ajándékait

a Bagration hercegnőtől Elssler Fanny-ig terjedő szerelmi fronton viharos gyorsasággal eltékozolta, hirtelen meghalt. Azóta a kancellár megveti azokat az újságírókat, akik támogatják, mert pénzébe kerülnek s megveti azokat, akik támadják, mert egyszerűen ostoba és szemtelen felforgatóknak tekinti őket. A rendszerből nem enged semmit, de a rendszer nem megörögzött, merev mozdulatlanság. Amióta a Szent Szövetséget nem lehet többé feltámasztani és egész Európát a forradalom lappangó betegsége sorvasztja, a rendszer szerint a forradalom egyetlen ellenszere a reform. Ahol lehet, a rendszer kisajátítja az ellenzék programját. Ezt teszi még Magyarországon is, noha erről az országról a kancellárnak az a véleménye, hogy terhe és rákfenéje a monarchiának. A herceg büszke arra, hogy ő az igazi okos haladás embere. Haladó konzervatív. Halad a korrallal. Tehát megköveteli, hogyhagyják őt békén reformálni. Aki kevesebbet akar, az retrográd elme, obskúrus sírásója a haladó konzervativizmusnak, aki többet akar, az forradalmár.

Mindezt tudja róla István gróf is és úgy érezte, hogy a kancellár most végre olyan útra lépett, amely — ha kacskaringósan is — de végeredményben az általa kitűzött célra vezethet. A gróf már régen megtanulta, hogy a politikában nem az egyenes út a legrovidebb. Fejjel menni a falnak, ez az oktondiság rendszeresen nem a falat, hanem a koponyát zúzza szét. Szabadság, liberalizmus, demokrácia, jogegyenlőség, francia forradalmi eszmék, Lamennais-féle humanizmus, miniszteri felelősség, népképviselő — nem, Metternich erre nem kapható. De kapható a reformokra, amelyek automatikusan olyan erőssé teszik majd Magyarországot, hogy ...

Metternich éppen gyengélkedett, de azért derűsen mosolygott. Egyedül fogadta a gróft, akitől mindenképp előtte Crescence grófnő egészsége felől kérdezősködött. Aztán szerencsét kívánt a két kis fiúcskához. Megemlégtette, hogy legközelebb, ha teheti, ő is megnézi a lánchíd építkezését. Ellenállhatatlan érdeklődés vonzza őt a technikai tudományok felé. Most, a hetven felé is

sajnálja még, hogy nem lett mérnök vagy orvos. Liebig, akinek büszke a barátságára, azt mondta, hogy bármikor odaülhetne a szigorló orvosok közé. De most már csak a világbetegségek orvoslásával kénytelen foglalkozni. Szép, de szomorú mesterség. Szerencse, hogy ebben Mordpraxisa van. Európa már elfelejtette, hogy mi volt a francia forradalom. Michelet, akit Lajos Fülöp király olyan érthetetlen elfogultsággal favorizál, nem történettudós, hanem költő és regényíró. Éppen most jelent meg legújabb könyve a francia forradalomról. Olyan gyönyörű, olyan csodálatos remekmű, hogy szerzőjét a gályákra kellene küldeni. Lamartine elbújhat mögötte a girondistákról írt ponyvaregényével. Hiába, rettenetes fegyver a toll; hallom, az a Kossuth is efféle boszorkánymester. Vigyázni kell reá és félni kell tőle; nem neki, hanem az igazi jó magyar hazafiaknak. A saját hazáját lángba boríthatja, a nélkül, hogy neki ártani tudna.

Ne felejtsetek el, hogy micsoda parasztlázadás volt a kolera alatt. Én nem félek sem egyesektől, sem pártoktól, sem országoktól. Én Napóleont is meghajszoltam . . . bekerítettem és leterítettem. Nekem nincs szükségem fegyvertársakra. A pártokra nem adok semmit. A konzervatívok is csalódnak, ha azt hiszik, hogy engem az orromnál fogva vezethetnek. Valahányszor velük beszélek, mindig eszembe jut a komornyikom, aki, ha véletlenül az enyémmel ellenkező vélemény csúszott ki a száján, rögtön kijavította magát, hogy ő is éppen azt akarta mondani, csak nem tudta magát jól kifejezni ... És az ellenzék? Nos, úgy ismerem az egész ellenzékot, akár a zsebemet. Vannak alkotmányos gondolkozású patrióták, de már semmi talajuk a sok radikális között. Az egész monarchiában már csak én veszem komolyan az öreg Corpus Jurist. Ez nem aphorisma. Vannak szabadelvűek, de csak hiú teoriák áldozatai; radikálisok, akik részint tudatosan, részint öntudatlanul az anarchiát készítik elő; magyaroskodó népbarát politikusok, akiknek az a szerencsétlenségük, hogy ma már nincs, aki ellen harcoljanak. És végül vannak Kossuthisták. Ezek, jól tudom,

szívük titkos vágya szerint el akarnak szakadni a monarchiától. Egészen esztelen emberek. A saját hazájuk legnagyobb ellenségei. Velük szóba sem állok, csak egyszerűen rájuk szabadítom Windischgraetzet és a nemzetiségeket. Én a magam részéről értem a tréfát, de Alfréd herceggel nem lehet mókázni. Gondoljunk csak a cseh fészkelődésre. Az ilyen komédia nem tart tovább két-három hétnél és lefolyása mindig egyforma. Ennek a színjátéknak négy felvonása van s a felvonások között a függöny le sem gördül. A négy felvonás: felkelés, bevonulás, győzelem, összeomlás. Előadás után a főszereplőket Windischgraetz felakasztatja. De hát ne fessük az ördögöt a falra. Beszéljünk vidámabb dolgokról. Milyen élet van a Kaszinóban? Hogy ízlik klubtársaimnak a Johannesbergi? Az idei termés felülmúlt minden várakozást. Vetekedik a tokajival. Hallom, hogy a magyarok díszkardot adtak Liszt Ferencnek. Liszt ezentúl karddal az oldalán, sarkantyús csizmában és lóháton fog zongorázni. Remek. Nagy kópé ez a Liszt. Szegény D'Agoult grófnét, aki három gyermeket szült neki, egyszerűen visszaküldte Párizsba az édesapjához. Ön azt mondja, hogy Liszt magyar ember? Felőlem magyar is lehet. Nekem csak az a fontos, hogy hallottam őt és megríkatott. Irigylem: Lássa, Beethoven, Liszt vagy Paganini dicsőségéért odaadnám minden diplomáciai sikeremet. Zeneköltő vagy virtuóz szerettem volna lenni. Ön azt mondja, hogy én is az vagyok, csak más hangszeren játszom. Köszönöm. De ez az ócska, repedt kintorna . . . pfuj . . . egész életemben utáltam a mesterségemet. . . Ha néhány szép és okos asszony nem tette volna elviselhetővé, én volnék a legszerencsétlenebb ember a földön.

E pillanatban belépett a szobába a hercegasszony és kedves pajtáskodással üdvözölte a gróft. A kancellár néhány percig beszélgetett velük, aztán engedelmet kért, hogy visszavonuljon, mert néhány hivatalos ügyet kell elintéznie.

Ahogy magukra maradtak, Melanie hercegné elkomolyodott.

— Kedves gróf, maga hűtlen a barátaihoz.

István gróf válla megrándult, homlokán a ráncok összefutottak és szemöldöke felborzolódott, mint mindig, amikor indulatba jött.

— Én vagyok hűtelen? Mikor Angliában először utaztam vonaton, feltűnt nekem, hogy a fák, hátrafelé szaladnak a sínek mentén.

— Én még nem ültem vonaton, — szólt közbe a hercegnő — és nem is akarok ... útalatos és veszedelmes dolog, hóbortos embereknek való. De a fák?...

— Optikai csalódás.

— Mit akar ezzel mondani?

— Azt, hogy én mozdulatlanul állok, a hercegnő azonban vonaton száguld és úgy látja, mintha én visszafelé mennék. A barátaim is ilyen optikai csalódásban ringatják magukat és én végül egyedül maradok.

A hercegnő felsóhajtott.

— Mindenki egyedül marad. Előbb, vagy utóbb én is . . . Kelemen is . . .

— Oh...

A hercegnő hirtelen felkapja a fejét.

— Milyenek találja Kelemen?

— Fiatalnak és rendíthetetlennek.

A hercegnő hangja fátyolos lett.

— Stefferl.. .

István gróf szíve megdobbant. Régen hallotta ezt a szót. Más szájából talán nem is találná kellemesnek, de most a szívét egészen átmelegítette.

— Melanie hercegné! . . .

— Mi mindig jó barátok voltunk. Én nem ülök vonatra soha és ön nem szalad hátra. . . Stefferl, mondja meg nekem a? igazat: Kelemen, ugy-e, nagyon megváltozott?

A gróf elámult ezen a hangon.

— Esküszöm hercegné, én nem veszem észre. A herceg ma is legelbűvölőbb gavallérja Európának.

— Nem arról van szó.

— És a legkeményebb, leghatalmasabb államférfiú.

A hercegnő lehorgasztotta szép, kerek, magyaros fejét.

— Ah, ha maga tudná . . .

— Képzelőds hercegné, rémlátás, — erősködött a gróf — tudom, hogy két éve nagy beteg volt, de hamarosan, lábra állt és keményebben áll a talpán, mint valaha.

— Kelemen pompás színész . . .

A gróf nyugtalankodni kezdett.

— Már ez is nagyszerű adomány az ő korában.

— Kelemen nem gyógyult meg... Stefferl, magának jól esik el panaszkodnom. Kelemen most már csak színészi képességeivel tudja elhitetni, hogy . . .

— De elhiszik neki s ez a lényeg.

A hercegné mintha megbánta volna őszinteségét.

— Oh, ami az ő lángeszét illeti... abban töretlen és mindenekfölött való ... és nem is arról van szó, mintha Európa sorsát ma is nem azzal a csodálatos szellemi erővel intézné, amellyel őt a Gondviselés megajándékozta. De az egészsége és a kedélye .. . mint ember ... a maga legbensőbb énjében, a lelke mélyén...

A gróf meghatottan nézett Melanie hercegné arcába.

— Ez a hitves túlzott aggodalmaskodása.

— Igen, lehet, — sóhajtott a hercegasszony — de ennek az aggodalomnak súlyos alapja van. Kelemen kezd csüggedni. . . kezd tisztán látni, hogy a monarchia olyan kolosszus, amely agyaglábakon jár. Érti, hogy a korszellem megváltozott. A minap keserűen felkiáltott: Nem tudom, én vagyok-e bolond, de úgy látom, mintha bolondoktól volnék körülvéve.

A gróf meghökkent.

— Igen, az ember néha nem tudja. . .

— Csüggedése sokszor megdöböntő. Olykor csakugyan azt hiszem, mintha öregnek érezné magát, hogy a küzdelmet folytassa. Nem bízik magában . .

— Nem bízik? — kérdezte önkénytelenül a gróf — Metternich Kelemen herceg nem bízik magában?

— Egy alkalommal azt mondta nekem: Látom,

hogy fürge lábakkal közeledik a vég és nem tehetek ellene semmit.

A gróf akaratlanul utána mondta magában a hercegné szavait és az ajka reszketett. Hát már Metternich is? A hercegasszony pedig hozzátette.

— Félek, hogy Kelemen az öregség aggályossá teszi.

— Ellenkezőleg ...

— Maga nem érzi, hogy Európát borzasztó válság fenyegeti.

A gróf nem tudott felelni, ő eddig azt hitte, hogy most jön a kibontakozás, megértés, építés kora, ő csak Kossuthtól fél... egyedül... vagy talán még Batthyánytól, de azt nem hitte, hogy Metternichnek is van oka félni. Vájjon kitől fél Metternich?

A hercegné tovább panaszkodott.

— Már csak Isten kezéből várja a ...

A grófnak ugyanazok a szavak'jöttek az ajkára, mint a pesti vármegyeházán.

— Vannak helyzetek, amelyekben emberek befolyása már nem sokat segít és az istenek közvetlen befolyása veszi kezdetét.

A hercegné szeme tágra meredt.

— Ezt mondja Kelemen is ... Vagy tőle halotta?

István gróf felállt, megcsókolta a hercegné kezét és távozni készült, de a háziasszony még egy pillanatra visszatartotta.

— Kedves *gróf*, ha ideje engedi, látogassa meg a szegény kis Selmát. Nagyon beteg... és olyan egyedül van...

— Az ura?

Melanie hercegné bosszúsán legyintett a strucc-tollas legyezőjével.

— Ugyan ne beszéljen ilyen badarságokat. A kis Sel sohasem szerette az urát. A kis Sel — tette hozzá súgva — egész életében csak magát szerette. Elvárom, hogy meg'átogassa. Adieu, kedves gróf.

István gróf egy illúzióval szegényebben és egy kétségbeejtő rögeszmében megerősödve hagyta el a

Rennvegi-villát. Metternich herceg, akit ő a rendíthetetlen erő és önbizalom csodájának nézett, akit annyira szeretett volna utánozni, a nagy Metternich-szobor. ledől és darabokra tört. Metternich fél és a gyáva ember kegyetlenkedik... Úristen, mi lesz Magyarországból, ha Metternich és Kossuth összefognak?

Csak aztán jutott eszébe, hogy a kis Selt meg kell látogatnia.

XIII.

A Lichnovszky-palota, amelyben a bécsi kongresszus alatt havonként egyszer-kétszer vonósnégyes, vagy nagy zenekar Mozart, Haydn és Beethoven műveit játszotta — olyankor a kapu előtt jobbra-balra száz lépésnyire utcahosszat fogat fogat hátán tolongott és öntötte magából a fejedelmi és főnemesi vendégeket, — a Lichnovszky-ház, melyben egykor Christiane hercegné tartotta legfelső ítélőszékét az egész nemzetközi arisztokrácia erkölcsi fölött, mialatt körülötte egy féltucat gögös és szenvedő ember imbolygott a lefüggönyözött, nehézpompájú termekben, — most elhagyatva, majdnem üresen meredt kivilágítatlan ablakszemeivel az esti sötétségbe. Lakói elköltöztek vagy a másvilágra, vagy más országokba s a régi időkből nem maradt más ott, mint két-három elfonyhyadt lélek és a boldogtalanság. A palotában most Clam-Martinitz gróf főhadsegéd lakott a feleségével, Lady Selmával s a második emeleten kis lakosztálya volt Tante Lulunak, a fogadott árvának, aki — korán megvénülve, bús leányfővel — félig rokon, félig cselédminőségben ott maradt a grófné szolgálatában.

A gróf, aki Windischgraetz herceggel együtt a kancellár után körülbelül a legnagyobb hatalmasság volt a monarchiában, most nem volt Bécsben. Lady Selina betegen feküdt ugyanabban a szobában, mint a kongresszus alatt és Tante Lulu ápolta, akárcsak ezelőtt huszonhat évvel. Selina és a férje alig éltek házaseletet, hálósobáikat a palota két, egymástól leg-

távolabb eső pontján rendezték be, de nem tíz-tizenöt szoba, hanem mintha egy egész világrész, vagy óceán választotta volna el őket egymástól. A kis Sel hálószobája most is mintha leányszoba volna a Burgbéli szobák mintájára készült Mária Terézia-korabeli fehérrel lakkozott, aranycirádás bútoraival. Clam-Martinitz grófné, aki nemrég még a császárváros egyik legszebb asszonya volt és napról-napra inkább hasonlított elhunyt nővéréhez, a boldogtalan Karolinához, most már csaknem féléve beteg s ha ágyát elhagyja, csak a palota szomorú kis kertjében, a rózsalugasok alatt, vagy valamelyik templom szentélyében keresi a gyógyulást a sorvadás ellen. Most már hetek óta megint az ágyát őrzi. Sötétbarna haja, nagy tengerkék szeme, sovány, sárga kis arca alig látszik ki a csipke- és selyemfelhőkből, az ágy mennyezete alól és fonnyadt kis teste egészen összezsugorodik a pihepaplan alatt.

— Tante Lulu, nincs ma levelem? Tante Lulu, miért van ilyen csend? Tante Lulu, ma biztosra vettem, hogy levelet kapok.

Ugyanazok a szavak, mint a bécsi kongresszus alatt, amikor a Fráterban hálaadó istentiszteletet tartottak a lipcsei csata évfordulóján. Tante Lulu nem sokkal idősebb, mint a kis Sel, de egész életében az anyát játszotta s ez a szerep egészen megöregítette. Mosolyogva nézi szép, beteg gyermekét az ágyban, aki a csipkehuzatos selyempaplanra egész csomó levelet rakott ki, rózsaszín, lila, kék és aransárga selyemszalaggal átkötött levélsomókat, éppen úgy, mint amikor a napóleoni háborúból Stefferl leveleit várta. A kis Sel mindig levelekkel játszik. Vannak itt huszonöt évvel ezelőtt írt levelek, amelyeket egy fiatal lovas-tiszt küldött a tizenöté vés menyasszonyának. A menyasszony azóta férjhez ment, de nem a bohókáskedvű, sűrű szemöldökű, szép kis huszárcapitányhoz, hanem egy pedáns, mogorva, kellemetlen udvari emberhez, aki mindig úgy jár-kei a világban, mintha aktatáskákat hordozna a hóna alatt, még a feleségét is úgy öleli át, mint egy aktatáskát. Egyébként Clam-Martinitz gróf aktatáskák nélkül is idegen, unalmas, később pedig

tűrhetetlen és gyűlöletes volt a szemében. Most már mindegy. Az aktatáskás ember altábornagy, a főhadsegéd, a király egyik legbizalmasabb embere, a monarchia oszlopa, nagyon tiszteletreméltó oszlop, de épp oly merev és hideg, mint a kancelláriai palota előtt hivalkodó roppant jön oszlopok. A kis Sel, aki most múlt negyven éves, húsz év óta sok mindent megpróbált, hogy az életét tűrhetővé tegye, de most már csak a leveleit rendezgeti és olvasgatja napokon, heteken, hónapokon keresztül és leveleket vár, amelyek néha megjönnek, de többnyire nem. Az egyik kötegel halvány, kékeres kezébe veszi és odamutatja Tante Lulunak.

— Tudod-e, hogy kinek a levelei ezek?

Tante Lulu, aki már százszor és százszor felelt erre a kérdésre, angyali türelemmel bólogat és mosolyogva néz a betegre.

— Az ő levelei.

A kis Sel arca felragyog.

— Stefferl levelei. — Aztán hirtelen elkomolyodik. — Te Lulu, mondd csak, miért olyan kék az én körmöm?

Tante Lulu alig tudja visszatartani a könnyeit. Csak nem mondhatja meg a kis Selnek, hogy a tüdőbaj miatt, amely immár gyógyíthatatlanul szétroncsolta egész szervezetét. A beteg azonban nem is várja meg a feleletet. Valami megint eszébe jutott.

— Ezek szerelmes levelek. De nagyon szerelmesek ám! Az ő levelei! Amikor férjhez mentem, Tante Christiane megparancsolta, hogy mutassam meg őket Clam-Martinitz grófnak. (A kis Sel az urát sohasem említette másképp, mint a vezetéknévén, vagy a hivatalos rangján: Clam-Martinitz gróf . . . gróf Clam ... az altábornagy . . . Sohasem tudta kimondani sem a keresztnévét, sem pedig ezt a szót: férjem.) Tudod, Lulu, akkor még gyáva voltam és Christiane Tante minden szavát szentírásnak vettem. A gróf nagyon szerelmes volt belém és rettenetesen féltékeny Stefferlre. Hát én felkínáltam neki a levélcsomót: íme itt van, olvassa el, kedves barátom, hogy tudjon rólam

mindent, hogy ne legyen titkom maga előtt, nem akarom, hogy egyszer később azt érezze, mintha meg akartam volna csinálni!

— És elolvasta? — kérdezte érdeklődve Lulu, mert ezt a történetet még nem hallotta.

— Nem. A gróf azt mondta, hogy ő nem kételkedik a tisztaságomban. Megbízik bennem. Szentségtörésnek venné, ha egy kisleány múltjába betolakodnék.

— Szép.

— De aztán később is jöttek levelek — folytatta a kis Sel és kezébe vette a kékselyemmel átkötött csomót. — Látod, ezeket már nem ő írta ... de a legtöbbet ő róla írták . . . ő, ezek borzasztó levelek, ha ezeket az altábornagy elolvassa, azt hiszem, irtózatos tragédia lett volna abból.

Tante Lulu elmosolyodott.

— Na, de ezeket már ugy-e nem kínáltad oda elolvasásra?

A kis Sel nagy keservesen felemelkedett az ágyában, titokzatosan nézett Lulu szemébe, jobbkezének mutatóujját felemelte és halkán suttogott.

— Bizony ezeket is meg akartam mutatni neki. Mondtam, hogy olvassa el, nem szabad, hogy titok legyen köztünk ... Tudod, kedves Lulu, úgy szerettem volna, hogy elolvassa. De hiába kértem, könyörögtem, követeltem. Szerettem volna, ha megtudja, mennyire gyűlölöm és mily sok gyalázatot hoztam a nevére.

Tante Lulu arca égett az izgalomtól.

— És elolvasta?

— Nem. Pedig nagyon szerelmes volt és féltékeny az eszeveszettségig.

Most Tante Lulu suttogott titokzatosan.

— Tudod, hogy miért nem olvasta el a leveleidet? Mert nem merte, szegény. Nem, a világ minden kincséért sem merte volna. A férfiak, ha nagyon szerelmesek, nem mernek az igazságról megbizonyosodni. A férfiak gyávák.

— Gondolod? Lehet... Most nemrégén azonban

megint megmutattam neki ezeket a sárga és lila szalagos és mindenféle egyéb leveleket. A gróf most is visszautasította. Tante Lulu, azt hiszed, hogy ez az ember még mindig olyan gyáva?

Tante Lulu a fejét rázta.

— Most már nem gyáva. Most már csak egyszerűen nem kíváncsi a leveleidre. Először azért nem olvasta el, mert annyira szeretett, hogy megbízott benned; aztán annyira szeretett, hogy nem mert megbizonyosodni felőled; végül pedig, mert nem volt kíváncsi rád, mert közönyössé lett.

— Igazad lehet. Én sem vagyok kíváncsi az ő leveleire.

Hosszú, kínos csend. Aztán a kis Sel egymásután kezébe vette a levélcsomókat, egyet-egyet kihúzott és olvasni kezdte.

— Hallgass ide Lulu. Ebben azt írja valaki, hogy együtt látott vele Hemalsban, abban a házban, amelyikben valamikor Beethoven, a zeneszerző lakott.

— Kivel láttak téged? — kérdezte Lulu megdöbbenve.

— Stefferlrel — suttogott Sel titokzatosan.

Tante Lulu arca hosszúra nyúlt. Szívdobogást kapott és nyakán az erek kidagadtak.

— Ott találkoztatok?

A kis Sel mosolygott és egy másik levelet vett a kezébe.

— Ebben valaki figyelmeztet, hogy vigyázzak, mert Karolina sorsára jutok.

— Ki volt az a hitvány gonosztevő?

— Nincsen aláírás — felelte a kis Sel csodálkozva, hogy ilyen is lehet kérdezni. — Ezek a levelek egyáltalában nincsenek aláírva. Csak nem gondolod, hogy az ilyen leveleket alá is írják?

— Névtelen levelek?

— De én azért tudom, hogy kitől valók.

Tante Lulu szomorúan nézett a betegre. Mi ez? Már félrebeszél? Végigsimította a beteg homlokát, hogy megtudja: nincs-e forrósága. A kéz jéghideg volt.

— Drága kis szívem, tréfálsz velem?

A kis Sel sértődött arccal válaszolt:

— Hogy gondolsz ilyet? Azt hiszed talán, hogy delirizálok? Nagyon tévedsz Lulu. Nincsen semmi bajom, pompásan érzem magamat, ha az orvosok nem okoskodnának, legszívesebben felkelnék és kilovagolnék a Práterbe. Holnap fel is kelek és elmegyek Metternichékhez ... ő is ott lesz, Lulu . . . találkozni akarok vele. Megmondom neki, hogy nincs értelme a levelezésnek.

Aztán hirtelen előrehajolt, megragadta Tante Lulu karját és görcsösen magához húzta.

— Tante Lulu, mondd igaz telkedre, csakugyan itt van ő most Bécsben? Esküszöl? Nem azért mondd csak, hogy megnyugtass?

— Miért kételkedel?

— Mert három hónap óta egyetlen sort sem írt. Vagy talán elikkasztják a leveleit?

Tante Lulu elfordult, mert nem tudta visszatartani a könnyeit. Majdnem a szíve szakadt meg szegénykéért. Künn az utcán pedig a császár névnapját ünnepelték. Zenekarok jártak föl és alá, a nép együtt menetelt a századokkal, velük énekelte a császári himnuszt és virágokat dobált a katonákra. Éppen, mint akkor, a bécsi kongresszus alatt, amikor csak ketten voltak otthon, mert az egész ház künn volt a Praterban, a tábori istentiszteleten. Egyébként minden olyan kísértetiesen hasonlított azokra a rég elmúlt napokra. Most is csak ketten vannak otthon. A város ünnepel. Az utca boldog rivalgása megreszkettette az ablakokat.

A kis Sel egyszerre csak kiugrott az ágyból és összezsucsorított szája elé tette a mutatóujját.

— Tante Lulu, mintha valaki kopogna az ajtón.

— Képzeldő!, kicsim — és Tante Lulu mindenképpen vissza akarta nyomni őt az ágyba. De a kis Sel most már sikoltozva ismételte.

— De igen, valaki csenget a portásfülkében.

Tante Lulu megdöbbsent. Most már ő is hallotta, hogy valaki csenget. Lement az előcsarnokba és been-

gedte a vendéget. Leültette az egyik szalonba s aztán bement a beteghez. Ahogy belépett, a kis Sel széttárta karjait és mennyei elragadtatással suttogetta.

— Ő az! Ő az! Ő az!

— Széchenyi gróf.

Tante Lulu arcáról lerítt a kétségbeesés. Látszott rajta, hogy nem tudja, vajjon helyesen cselekedett-e, amikor a grófot beengedte. De a kis Sel arcán olyan mennyei elragadtatás és boldogság sugárzott, hogy úgy érezte, sem a beteg egészsége, sem a feleség jóhír-neve ellen nem követett el bűnt.

* * *

István grófot már a szalonban megdöbbenette valami, amiről eleinte voltaképpen nem is tudta megállapítani, hogy melyik érzékszervével fogta fel; a benyomás oly erős volt, mintha egyszerre a szívét támadta volna meg: elragadtatásba ejtette, mámorba ringatta, testi kéjt okozott neki, de egyúttal meg is félemlítette. Úgy érezte, mintha valami nagy bűnt követett volna el azáltal, hogy itt jár és beleheli a ház levegőjét. Csak lassan jött a tudatára annak, hogy csakugyan valami olyanról van szó, amit a levegővel égyütt belehel, belélelegzik, magába szív gyönyörrel és megdöbbenéssel: hogy a szoba levegőjében úszó illatról van szó, a mosuszból és rózsavízből megkomponált illatról, aminő csak egy volt a világon, amelyet egy asszony komponált, mint valami zeneművet. . . Karolina parfümjét érezte, amelyet ő Szentivánéji álomnak nevezett. A Szentivánéji álom illatát. . . amelyhez hasonló csak a nápolyi királyné udvarában, Napóleon nővérének szobáiban részegítette meg. . . István gróf már ettől is szívdobogást kapott és úgy érezte, mintha huszonhat esztendővel megfiatalodott volna és nem a kis Sel, hanem Karolina szobájába lépne be egy késő őszi estén, amikor Pál bátyja nincs otthon. De amint belépett, majdnem visszatántorodott. Aki ott feküdt az ágyban, az nem Karolina volt, sőt még csak a kis Selhez is alig hasonlított. Egy kísérteties árnyék volt.

— Hogy van, drága grófné? Azt hiszem, hogy maga csak kényeskedik, mert tudja, hogy milyen szép így, érdekes sápadtságában, ágyban fekve és kinyújtózva.

A kis Sel bágyadtan mosolygott.

— Vártam magát. Maga nagyon elhanyagol engem. Mondja, kedves barátom, miért nem tud hozzám őszinte lenni? Most is csak Melanie kérésére jött. Bevallom magának, Melaniet én kértem meg, hogy küldje ide. Le akarok magával számolni. Egyszer végre-valahára már meg kell mondanunk egymásnak az igazat. Ismerje be, hogy maga megunt engem.

A kis Sel olyan keservesen kacagott, hogy István gróf azt sem tudta, mitévő legyen. Nem tudta, hogy tréfás enyelgéssel csillapítsa-e a beteg izgatottságát, vagy pedig atyai hangon figyelmeztesse, hogy vigyázzon az egészségére. Közben, elérékenyedve és iszonyattal nézte a kis Selt. Nézte a beteg és fonnyadt kis állacskát, a kiálló csontokat, a vértelen ajkat, a lázban lobogó nagy, tengerszínű szemet. Már alig volt rajta valami asszonyi. De az az illat, amely a testéből áradt, az ágy körül felhődzött és betöltötte az egész szobát, az annyira asszonyi volt, akárcsak a kis Sel tavaly és Karolina a kongresszus alatt. És ahogy nézte, a kis Sel arcán kigyúltak a rózsák, a szája kipirosodott, a bőre kisimult, a haja megfeketedett és a selyem paplan alól felségesen telt, szoborszerű kemény és ruganyos lábszárak, enyhén hajló csípők, duzzadt, kemény mellek, széles vállak, egy egész gyönyörű izgató asszonyi test rajzolódott ki. . . Karolina teste. Most már nem Sel feküdt ott az ágyban, hanem egy félelmetes és titokzatos szépség a múltból és mintha ezt Sel is tudta volna, elragadtatással mosolyogva nézett a mennyezetre, mint aki várja, hogy megöleljék és boldoggá tegyék.

István grófot ez a káprázat — a Szentivánéji álom káprázata — oly erővel vette hatalmába, hogy mindent elfelejtett, ami eddig olyan távol tartotta Clam-Martinitz grófnétól, a kis Seltől, első szerelmétől, aki egy sötét tragédia után örökre meggyűlölte őt. Elfelej-

tette azt a tizenegyéves szerelmet, amely Zichy Károly feleségéhez, Seilem Crescence grófnőhöz láncolta, elfelejtette ötesztendő házaséletét és elfelejtette a maga nehéz, viharos és szenvedésekkel teli ötven esztendejét, elfelejtette a milliókat, akiket a szívében hord, azt az egész roppant felelősséget, amelyet a milliók sorsában magára vállalt és csak arra gondolt, hogy Selina, aki most itt fekszik az ágyban, tegnap még eleven valóság volt, Karolinának egy másodpéldánya, vagy talán nem .is másodpéldány, de ő volt az eredeti, igazi Karolina, az egyetlen és elmúlhatatlan s az a másik, aki húsz év óta a cenki sírboltban pihen, az csak egy fantom volt, vagy a legjobb esetben előfutárja az igazi asszonynak . . . Mindegy. Ez a kis beteg tegnap még gyönyörű, erőteljes és szerelmes asszony volt és ő minden ok nélküi

— Istenem, Crescence már régen nem ok és régen nem jelent tilalomfát — botorul és gyáván megfutamodott ez elől az asszony elől, az egyetlen elől, akire még kíváncsi lett volna. Foga vacogott, a torka kiszáradt. Nehezen kapkodott levegő után. Iszonyú szúrást érzett a bordái között balfelől, ott, ahol az emberek közönségesen a szívet gondolják. Ezt a szörnyű szívszúrást csak négyszer vagy ötször érezte életében, elviselhetetlen izgalmak, gyötrelmek, várakozások alatt, akkor érezte például, amikor Badenben Crescencet a karjai közé kapta . . . Nahát, most szeretne fejével a falnak rohanni, hogy ezt a gyönyörű asszonyt oly bambán eltaszította — vagy csak a Szentivánéji álom teszi ezt?

— mindegy, égbekiáltó mulasztás volt és most az életét oda tudná adni, hogy egy órára feltámassza a régi, szerelmes kis Selt.

Egyszer csak megszólalt a beteg.

— Mondja, Stefferl, miért nem vett el maga feleségül? Nem tud válaszolni? Maga szörnyű bűnt követett el ellenem, Karolina miatt. Igen igen, tudom, később már megbánta és szerette volna a bűnt jóvátenni. Istenem, eleget ostromolt aztán, de én még nagyon fiatal voltam s a fiatalság soha, csak az öregség tud megbocsátani. És Karolina még élt. És én úgy szerettem szegény, drága Rollyt.

— Rolly!... Ezt a szót több, mint húsz eszten-deje nem mondta ki senki, egyedül csak ő, vergődései, lelkiismeretfurdalása és félelmei között. Rolly! ... Hogy tudja a kis Sel, hogy ő Rollynak hívta? Vagy, ha tudta, miért nem mondta ki azelőtt és miért jutott eszébe éppen most, ebben a szörnyű pillanatban? István gróf félt, hogy elájul és lefordul a székről. Lehuntya a szemét, mint mindig, ha szédüléstől vagy ájulástól tartott. És így, szemlehuntyva, mintha a túl-világról hallotta volna a hangokat.

— No, jó, hát megbocsátom, amit akkor vétkezett ... de azt nem bocsátom meg, hogy aztán később ... hogy azóta soha . . . mondja Stefferl. . maga nem vette észre? . . .

A kis Sel elfáradt, köhögni és fuldokolni kezdett, feje hátrahanyatlott és lecsukta a szemét. István gróf kétségbeesve nézte a szenvedő asszonyt.

— Sel, drága kis Sel, ne gyötörjük magunk . . .

— Nem gyötörődöm, Stefferl. Nem szenvedek már. Én már nem szeretem magát, maga nem kell nekem, — itt megint köhögés rázta meg — de azért az Isten megbünteti, hogy amikor még szenvedtem . . . oh, csak az Isten tudja, hogy mennyit szenvedtem . . . mit gondolt maga? Félt tőlem? Mitől félt? Nem akartam mást, csak három hónapot... esküszöm, hogy mindössze három hónapig szerettem volna boldog lenni. Stefferl, én utálok a nagy szerelmeket, én csak három hónapot akartam . . . maga pedig tizenegy esztendeig epekedett Crescence után. És csakugyan nem volt maguk között semmi? Becsületszavára? Hát akkor szégyeljék magukat. Különben maga soha életében nem tudott sem egészen erkölcsös, sem egészen erkölcstelen lenni. Látja, én sokkal függetlenebb és szabadabb vagyok, én olyan boldogan adtam volna oda magamat — én a szerelemben nem tudok megtagadni semmit — oh, édes Istenem, nem lettem volna a terhére egy nappal sem tovább, mint ameddig maga akarja . . . Nekem semmi hajlamom nincs a kínládásra, önostorozásra és kegyetlenségre. Én nem vagyok Crescence, én szerettem magát és egyetlen szavára odaadtam volna magának

testemet, lelkemet, egész életemet. Másnak is odaadtam volna, sokszor már el is határoztam, hogy magát valakivel helyettesítem, csakhogy, sajnos, mást nem tudtam szeretni... Az uramat sem. Tehát úgy éltem, mint egy anakoréta. Mert csak két szép dolog van a világon, az egyik a tökéletes aszkézis, a másik a tökéletes gyönyör. Utálom azokat, akik a középúton ténferegnek, a lemondás és a tobzódás között. Maga vallásos ember? Igen? Akkor magát a világon soha semmi baj nem érheti. Kedves barátom, akkor ön nagyon boldog ember. Irigylem magát.

István gróf megrendülve hallgatta a lázas önkívületnek ezeket a kusza vallomásait. De amikor a kis Sel azt mondta, hogy irigyli az ő boldogságát, érezte, hogy tiltakoznia kell.

— Boldogtalan ember vagyok és sohasem voltam boldogtalanabb, mint most . . .

A kis Sel a nyugágyon kissé lejjebb csúszott és kinyújtózkodott, úgy, hogy keblén egészen kibomlott a ruha. Most éppen olyan volt, mint akkor, amikor Párizsból jövet, a Práterben tartott hálaadó istentisztelet alatt a tizenötéves fejletlen kis Selt a betegágyban megpillantotta. István grófnak elszorult a szíve, amikor látta, hogy a beteg asszony sárga, fonnyadt kis keze ökölbe szorul és a szája hang nélkül mozog, mintha imádkoznék.

Megkísérelte, hogy vigasztalja. Megfogta a kezét.

— Drága, kis Sel, ne izgassa magát. Ha szót fogad az orvosainak, vigyáz magára és sokat eszik, sokat fekszik, sokat imádkozik, meglátja, hogy szépen meggyógyul. Az Isten megsegít bennünket édes, drága, kis Sel.

— Tehát maga hiszi, hogy van Isten? — kapta fel a fejét hirtelen és sötét gyűlölettel nézett István szemébe.

— Selina, drága kis Sel, csillapodjék.

A lázban égő tengerkék szem, amely majdnem eltűnt keskeny, mandulavágású üregeiben, most hirtelen kitágult.

— Volt idő, amikor én is hittem Benne. De ő nem hitt bennem.

— Kiről beszél, Sel?

A beteg arca kigyúlt a haragtól.

— Nem láttam soha. Őt az ember találta ki, márványból faragta, vagy sárból gyúrta, semmiből teremtette a maga képére és hasonlatosságára.

István gróf megint megfogta a kezét, hogy lecsillapítsa és mondani akart valamit, de a beteg a kezével intett, hogy még nem fejezte be.

— Sőt nem is a jó, hanem a gonosz emberek találták ki Őt, mert olyan tulajdonságokkal ruházták föl, aminők csak együgyű, kegyetlen és ravasz emberekben vannak. Ezek elhitték a világgal, hogy van egy Mindenekfölött Jó Atya, aki minden rosszat megenged a gazembereknek; van egy Mindenható, aki hallani sem akar az asszonyok nyomorúságáról, szenvedéseiről, vágyairól; ez a Mindenütt Jelenlévő Lény sehol sincs, amikor a legnagyobb szükség volna rá, hogy megvédelmezze a gyengéket, megtorolja a méltánytalanságot és megállítsa legalább fele útján a bűnt; ez a Legfőbb Jó, akinek tudtán kívül egyetlen hajszálunk sem görbülhet meg, aki csupa szeretet, megértés, atyai gondoskodás és előrelátás, az embert olyan gyengének teremtette, hogy a legszentebb is naponta hétszer bukik el és ezt a bukást — ha véletlenül bűnbocsánat s az utolsó szentségek nélkül hal meg a nyomorult, pária — mégis egy örökkön-örökké tartó pokollal bünteti. Ez a Mindenható már az anya méhében lévő magzatról tudja, hogy halála után a pokolba kerül-e, vagy a mennyországba és megakadályozhatná, hogy élve a világra jöjjön, vagy ha mindenáron meg kell születnie, olyan lelket lehelhetne bele, amely ellent tud mondani a bűnnek, sőt legvégső esetben az is módjában volna, hogy halála előtt az utolsó szentségek kegyelmében részesíthetné . . . Ámde nem teszi meg, mert nincs Neki szíve. Mondja Stefferl, miféle erkölcsű emberek voltak azok, akik ilyen istent találtak ki és ilyen istent szabadítottak rá az emberiségre?

István gróf csillapította.

— Drága kis Sel, ön túlságosan szenved, azért beszél így.

— Es mindezek ellen ön mit tud felhozni, kedves gróf?

István gróf nem akart olajat önteni a tűzre.

— Én nem vagyok jezsuita páter, én nem vagyok otthon a hitvitákban.

A kis Sel hirtelen felhúzta a lábát, felső testével előrehajolt, összekuporodott, mint egy kis macska és csodálatos szemeit — ezek a húnyó csillagok mindig igazabbak és titokzatosabbak lettek — ráfüggesztette István gróf arcára. Nem tudott beszélni.

Tante Lulu bejött a szobába és a szemével könyörgött, hogy a beteget István gróf hagyja magára.

Á gróf kiosont a szobából és imbolygó, tétova léptekkel leballagott a lépcsőn az utcára. Ekkor már igazán nem tudta, hogy az a beteg asszony ott a baldachinos, csipkés ágy alatt valóság volt-e, vagy egyike azoknak az éber állapotban támadt'vízióknak, amelyek az utolsó időkben annyit gyötörték. Nem tudta, hogy Karolina volt-e az, vagy a kis Sel. Lelkében ez a két asszony egészen összeolvadt és kicserélődött; hol az egyik, hol a másik tűnt fel valóságnak; sohasem tudta, hogy melyiket hordja magában. Csak azt az egyet érezte, hogy mind a kettő az ő áldozata. Ezt a makacs rögeszmét nem tudta kiverni szegény, fáradt, boldogtalan fejéből.

XIII.

István gróf Bécsben azt hitte, hogy fiatalságának emlékei, a világváros tarka élete, új emberek, új benyomások közepette kissé megerősödnek az idegei. Csalódott. A Selinánál tett látogatás, óta még sokkal betegebbnek érezte magát. A régi gyötrelmekhez még egy új is járult: a kis Sel fantomja, amely összeolvadt Karolináival. Emiatt mindaz, ami szép, megható, vagy vigasztaló volt a Stefferl-korszakban, ha egy-egy pillanatra fel is ötlött az emlékezetében, közönyösen hagyta. E helyett minden utca, mindén ismerős, minden lépés

azokra az esztendőkre emlékeztette, amelyeket szeretett volna kitörölni örökre az életéből. Csodálatos dolog: otthon Cenken, a családi sírboltban, ahol sokszor a könyökével súrolta Karolina szarkofágját, csak ritkán gondolt rá. Legtöbbnyire csak augusztus huszonkilencedike, a halálos évforduló felé tódult a lelkére Karolina árnya. Itt Bécsben minden ház, ahol közös ismerősük lakott, minden régi arc, melyet még Karolina is látott, a város minden zuga, ahol kettecskén sétáltak, minden, minden eszébe juttatta. A Stephanskirche mögött megismerte azt a borbélyműhelyt, amelyben neki egy műkedvelői előadásra parókát készítettett. A Graben egy finom, barokkművű, de rozoga kapuján megdöbbenéssel olvasta: Manikűr és Pedikúrszalón. Ennek a tulajdonosa járt el Karolinához. Hernalsban szemébe ötlött egy emléktábla: Itt lakott Beethoven Lajos ... és szinte hallani vélte a VII. szimfónia életörömben ujjongó zárótételét, amely oly mámorba ejtette Karolinát, hogy a mellére bűjt és a fülébe súgta: úgy szeretem a magyarokat, Stefferl, úgy szeretlek téged . . . Ha szülei, vagy Pál grófék régi lakása előtt vitt el az útja, megtorpant és visszafordult. A mikor végig kellett hajtatnia a Landstrassen és kocsijának el kellett haladnia a régi Szechenyi-ház előtt, behunyta a szemét, vadul dobogott a szíve, szakadt róla a verejték, erősen belekapaszkodott a hintó kartámlájába, mert attól félt, hogy földöntúli kényszer hatása alatt kiugrik és futásnak ered. Ezt mind Sel betegsége, Selina későn bevallott szerelme, Selina, szegény, árva kis Sel tragédiája okozta? — kérdezte magától kétségbeesve.

Be azok a helyek, amelyektől irtózott, mégis iszonyú erővel húzták maguk felé. Éjjel kiugrott az ágyból, hogy felöltözik és elmegy a Lichnovszkyháza, meglágyítja Tante Lulu szívét, vagy megvesztegeti a cselédséget és beoson abba a szobába... Selina biztosan várja de miért Selinához? . . . akkor már inkább elrohan Pálék régi lakásába, ahol minden szoba, minden bútor, a falak minden pórusa a Szentivánéji álom szagát lehelte magából... hisz

úgyis csak arra a finom és buja szagra van szüksége, hogy kielégül jön, . . . már nem is tudja, hogy Karoliné volt-e az igazi, vagy pedig az, amellyel most megint tele van a ruhája, a szobája, az egész ház, egész Bécs, az egész világ. És majdnem megőrült ettől az illattól, amely édes és mámorító volt, de volt abban valami a halottaszoba, koszorúk, ravatal, gyertya és tömjén szagából is. Rettenetes küzdelem volt ez a Rolly- és Selina-szerelem egymásbafonódott emlékével.

Minden nap elhatározta, hogy elmenekül ebből az átkozott városból. Folyton csomagolt, készülődött és búcsúzkodott... Üvegablakos óriási utazóhintájába naponta befogatott, levitette remek angol bőrdíjait s útikésztségeit, aztán az egészet újra felhordatta a szobáiba és a lovakat megint kifogatta. Agyában ezalatt egymást kergették a rémképek; hol Karolinát, hol Selinát látta holtan, kiterítve, hol Metternich jóslatait hallotta: felkelés, bevonulás, győzelem, összeomlás. Eszébe jutott; ahogy a magyarok ráébredtek a maguk nemzetiségére, akként támad fel a Magyarországon lakó kurvátok, románok, szlovákok., németek öntudata is. A Noé bárkája — Lavalette apó, az öreg francia archeológus bárkája — évszázadokon át tartó szélcsend után egyszerre viharos tengerekre kerül s a hullámok tetején hanykolódní kezd. Azelőtt, a régi latin világban erről szó sem volt. A feudális Magyarországon nem volt magyar nemzetiségi öntudat, de nem volt nemzeti-ségi probléma sem. Hogy születik meg ez a tatárjárásnál, töröknél, szigeti veszedelemnél, németesítésnél és josephinismusnál is nagyobb, új veszedelem? Talán csak nem a Hitel, Világ, Stádium nyomán? Csak nem? Szent Ég, de ha mégis? .. Hátha mégis Széchenyi István gróf adta a példát az illyr és szlovák apostoloknak? ... Vájjon ki adna erre igaz, megfellebbezhetetlen feleletet? Metternich talán? Metternich mátr régen megadta a választ. Számtalanszor megjósolta, hogy az út, amely az Ő jószándékaival van kikövezve, a pokolba vezet. Metternich, ha élj a

az ideje, mindenért majd őt vonja kérdőre. És lehet, hogy őt teszi felelőssé ezért az Úristen is, aki a magyarokra kilencszáz évig vigyázott és megtartotta őket nyomorult, elmaradt, Ausztriától függő állapotukban is magyaroknak. Ő pedig felzaklatta őket, megbolondította szegényeket és utat egyengetett Kossuth Lajos számára, hogy a rombolás művét befejezze.

A negyedik nap már érezte, hogy betegebb, mint volt. Megint minduntalan megtapogatta fegyvertokjait s erősen ügyelt, hogy a pisztoly mindig kézél legyen íróasztalában, útipoggyászában, hintójának ülése alatt, a ruhája zsebében. Gondja volt arra, hogy két nélkülözhetetlen pajtása mindenhova elkísérje: apja utolsó levele, amely aranyzsinóron szíve felett lógott és a pisztolya, amely gondosan megtöltve várta, hogy mikor kell teljesítenie kötelességét.

Az öngyilkossági gondolatok őrző izalmában azonban eszébe ötlött, hogy most már ehhez sinus joga, mert neki felesége és fiai vannak. Ilz még főbban elkeserítette. Ha arra gondolt, hogy neki felesége van, kétségbeesve állapította meg, hogy nem való férjnek; ha fiai jutottak eszébe, rémületen kérdezte magától: Úristen, hogyan tudom én azokat fölnevelni? Szegény kis árvák, ők nem is tudják, hogy milyen egyedül vannak. És ilyenkor bánatában és rémületében sírva fakadt. Ez a sírásra való hajlam aztán mind sűrűbben jelentkezett. Úristen, hát ez meg micsoda új nyomorúság? Attól kezdett félni, hogy ezt az elpityeredést majd a nyilvánosság előtt sem tudja visszatartani és akkor egyszerűen nevetségessé lesz. Ha ez bekövetkezik, úgy csakugyan nincs más hátra, mint hogy megölje magát. Aztán azt képzelte, hogy szellemi képességei rohamosan fogynak. El sem tudta képzelni, hogy ő az, aki a Hitel, Világ és Stádium című könyveket írta. Megdöbbenve állapította meg magáról, hogy a legtöbb dologban félkegyelmű, sőt egészen hülye.; Szinte attól félt, hogy egyszer májdt, amikor be akar valakinek mutatkozni, vagy valamit alá kell írnia., el fogja felejteni nevét. Gyötrő szellemi vizsgálatnak vetette alá magát, úgy, hogy hogy azt az

elmeogyintézetekben az orvosoktól látta. Megpróbált számolni. Felelevenítette magában tanulmányait. Mindenáron idézni akarta emlékezetből Smith Adani, Bentham egy-egy tételét, Byron valamelyik költeményét, a történelem nevezetesebb évszámait, fel akarta sorolni az egész világ uralkodóit, minisztereit, követeit, vagy hegyeit, folyóit, városait, a magyar királyokat egymásután és kétségbeesett, hogy mindegyik kérdésen elbukott. Annyira megremült, hogy most már kipróbálta, el tudja-e mondani testvérei, unokaöccsei, sógorai és azok gyermekei, végül a saját mostohagyermekai nevét. Ez még csak sikerült. De, hogy ki, mikor született és kinek mikor van a születésnapja, vagy névünnepe, — ezekben már megint cserbenhagyta az emlékezte. Tehát megállapította, hogy az agy veleje lágyl.

Aztán megint Karolina fia, a szegény kis Andorba emléke sötétítette el amúgyis napról-napra fokozódó búskomorságát. Éjszaka Karolina alakja bukkant fel emlékezetében s a halott asszony eszébe juttatta az elveszett fiút, nappal meg az Andorért való aggódás idézte fel az anya titokzatos árnyát. Mind a két esetben összeolvadt és egymásra torlódott a két szívszorító rémkép: anya és fia holtteste s mind a kettő őt vádolta a maga fiatal életének elpusztulásáért. Andor most éppen annyi idős, mint Karolina volt, amikor meghalt. . . Mind a kettő húsz és néhány éves. Ebben a korban a halál a természet legszörnyűbb igazságtalansága ... És ennek az igazságtalanságnak most a kis Sel is áldozatul esik . . . István gróf a legerősebb altatószerekkel sem tudta magát elkábítani. Karolina hol a szerelmes asszony, hol a kétségbeesett anya szerepében jelent meg előtte, amint zokogva kérdezi tőle:

— Mit tudsz Andorkáról?

István gróf dadogott, mentegette magát, de nem tudta megmondani, hogy hol van Andorka.

Erre megint izgalomba esett, befogatott és elhatározta, hogy — szép, tiszta csillagos volt az égboltozat — még az éjszaka útnak indul. Hova? Azt

még nem is tudja. Pest, esetleg Cenk felé, mindegy, csak el innen, a kísértetek közül. Elbúcsúzkodott Lajos bátyjától és családjától, akik vacsora után néhány pohár pezsgőt ürítettek az egészségére. István gróf izgatottsága egy kissé alábbhagyott s eszébe ötlött, hogy Lajossal, aki komoly, higgadt ember, tíz évvel idősebb, mint ő és Zsófia főhercegnő udvarában részt vesz a jövő császár és király, Ferenc József nevelésében, még egyetlen szót sem váltott arról, ami legjobban nyomja a szívét. Most hirtelen megrohanta a kérdéseivel.

— Milyennek látod a helyzetet? Mit szólna ahhoz, hogy mennyire megöregedett ez a Metternich? Csakugyan olyan rosszul állanak a dolgok Itáliában? Ki lesz az új kancellár? Igaz-e, hogy a főhercegnő gyűlöli a magyarokat?

Lajos gróf arca haragosra vált.

— Csak annyit mondhatok, hogy a Fenséges Asszonynak sokkal több esze van, semhogy a monarchia legerősebb népét gyűlölné. Egyébként...

Lajos gróf legyintett, mintha megbánta volna, hogy a mondatot folytatni akarta. Öccse azonban nem hagyta abban.

— Csak mondd meg, hogy egyébként mi a véleményed?

— Az udvarnál félnek, hogy Itália és Magyarország mindenáron el akar szakadni a monarchiától. István, én azt tartanám jónak, ha te egészen az udvar mellé állanál. Most azt hiszem, nem volna lehetetlenség, hogy téged kancellárrá kineveztesselek.

István gróf arca elborult.

— És nem gondolod, hogy engem megbízhatatlannak, sőt rebellisnek néznek? Nem tudod, hogy minden lépésemet figyeli a titkosrendőrség?

Lajos gróf bólintott.

— Éppen azért volna arra szükség, hogy megcáfolhatatlanul megmutasd a magad érzelmeit.

István gróf erre gúnyos hahotába tört ki.

— Hogy megmutassam? De mi lesz akkor, ha megmutatom és kiderül, hogy nem vagyok aulikus

és mindent gyűlölök és megvetek, Bécsset, az államtanácsot, a főkancelláriát, a bürokráciát és a hadsereg tábornokait, minden polgári és katonai hatalmas-ságot? Mi lesz, ha megtudják, hogy én szívemből út álom azt az egész lakáj-hadat, amely most a szegény együgyű, nyavalyatörős császár talpát nyalja? Mi? Akkor is megmutassam a magam érzelmeit? Megmutassam, hogy én csak annyiban különbözöm Batthyányéktól, amennyiben ezt az útálatot szükségesnek tartom titokban tartani, hogy én nem ellenük, hanem velük akarom a reformokat megvalósítani s e végből őket, Bécsset, Ausztriát, Metternichet, udvart, uralkodót a magam céljaira felhasználni? Mi? Ezt is megmutassam?

•— István I — kiáltott föl az idősebb Széchenyi és rémülten nézett szét a szobában, ahol lakájok sürgötek-forogtak az asztal körül s arra gondolt, hogy ki tudja, melyik áll közülük a titkosrendőrség szolgálatában? . . .

István gróf azonban se látott, se hallott, csak lázban égő szemei villámlottak és rekedtes hangja rikácsolt.

— Egész életem munkáját zúznám össze, ha most melléjük állnék. Honfitársaim joggal a szemembe vághatnak, hogy belekergetem őket egy olyan ütközetbe, amelyben mind egy szálíg elpusztulhatnak és én a döntő pillanatban megszöktem és átpártoltam az ellenséghez. Nem, Istenemre nem, inkább agyonlövöm magam!

Lajos gróf csillapította.

— Sajnálom, hogy ennyire felizgattalak. Biztosíthatlak, hogy ha maguk a magyarok nem állják útját, minden a legjobb mederbe terelődhetik.

István gróf ezekre a szavakra nemhogy lecsillapodott volna, hanem dühöngése még csak fokozódott.

— Ha a magyarok nem állják útját? . . . Csak-hogy útját állják ám! Van neked valami fogalmad a magyarok mostani vezéreiről? Útáлом és gyűlölöm azt az egész esztelen nemzetet, amely önmagának

legdühöngőbb ellensége gyanánt kilencszáz esztendeje marcangolja magát.

István grófon most kitört a sírógörcs. Rettenetes volt ez a fel-felcsukló, visszatarthatatlan, tragikus férfizokogás, amely úgy elérzékenyítette Lajos grófort is, hogy szerette volna öccsét a karjaira venni és lefektetni, mint egy kisgyermeket. István pedig szégyenkezve, dühös rémülettel törölgette könnyektől ázott arcát.

— Gyűlölöm, gyűlölöm mind, kivétel nélkül, még magamat is és a két fiamat is, amiért magyarok vagyunk.

Lajos gróf csitította és vigasztalta és összeölelgette.

— István, csillapodjál... Ha ezt tudtam volna... Bocsáss meg István ...

István pedig felszárította a könnyeit, nem zokogott, de már csak hörögni tudott.

— Te persze azt mondod, hogy ha ennyire helytelenítem az ellenzék politikáját, akkor vagy álljak a kormány mellé, vagy fordítsak hátat az egész közéletnek és jöjjenek ide Becsbe, vagy menjek Londonba és iratkozzam be Londonderry marquis klubjába? Lajos add becsületszavadat, hogy senkinek a világon nem árurol el, milyen beteg vagyok.

— Ne gyötörd magad — békítette öccsét a házigazda, aki félt, hogy az előbbi jelenet újból megismétlődik.

— Minél nagyobb a baj, annál inkább kötelességem, hogy közöttük maradjak és megvédelmezem őket önmaguktól és Béctől, vagyis a két legnagyobb ellenségüktől — folytatta most már sokkal higgadtabban István.

— Örültség! — szaladt ki Lajos száján az ellenkezés.

István most már egészen megszelídült.

— Olyan örültség, mint aminőt szegény apánk mutatott egész életében és Pál érsek, a szatmári békekötés előtt és György primás... és minden igazi Széchenyi.

— Én is igazi Széchenyi vagyok — lobbant ki Lajos grófból a gőg.

István gróf az asztalra csapott.

— Ha igazi Széchenyi volnál, akkor tudnád, hogy nekünk hol van a helyünk. Akarod tudni? Nahát megmondom. Nekünk minden örütségben és eszeveszelt égben és a poklok fenekén is a magyarok közt van a helyünk, hiszen mi magyarok . . . Lajos, az t.-ten szerelmére, neked még nem jutott eszedbe? . . . hogy mi magyarok milyen egyedül vagyunk ezen a földkerekségén? . . .

A két Széchenyi összeölelkezett és megcsókolta egymást.

Másnap mégsem utazott el, mert eszébe jutott Selina s úgy érezte, hogy a Lichnovszky-palota betegszobájából két asszony keze nyúlik ki feléje és ellenállhatatlan erővel húzza magához és bilincsekbe veri. Karolina . . . Selina, most Összeesküdtek ellene és közös hadjáratra egyesültek. Sokáig habozott, hogy melyiket keresse fel és melyiket békítse ki, a Lichnovszky-palota deliriumos betegét-e, vagy a cenki sírbolt félelmetesen néma és mozdulatlan lakóját. Sajátmaga előtt most már minden tartózkodás nélkül megvallotta, hogy minden baja s gondja mellett ezekkel az imaginárius fantomokkal is szüntelen háborúban van. Effajta fantomoknak már egész légiója üldözi őt húsz esztendő óta. Ha visszafelé lapozna a naplójában, névszerint kijegyezhetné azokat a kísérteteket. Isten ments, hogy ezt megtegye, némelyik kísértet már megunta és letette a maga rémítő szerepét, kár volna azokat újra felébreszteni és felizgatni.

István grófnak voltak olyan nyugodt órái is, amikor ezeket a képzelődéseket szinte tudományos pontossággal el tudta helyezni oda, ahova valók; nem is vette túlságos komolyan a bajt. Örült, hogy ezek a furcsa lelki drámák titokban folynak le és ha lefolytak, nem hagynak maguk után egyebet az emlékezés keserűségénél. Sokszor volt már így. Most meg

különösképpen nem csodálta, mert lady Selina betegsége mindenkit mélyen meghatott s a Selmához fűződő emlékek az ő lelkét minden ideggyengeség és hallucináció nélkül is mélységesen megrendíthették. Tiszán emberi szánakozás, egy régi szerelem halvány emléke s valami rút férfiúi bosszúság egy elszalasztott alkalom, egy el nem csattant csók, egy meg nem történt szerelmi ölelés miatt. . . Ötven esztendő embernél ez már talán kissé nevetséges és visszataszító is, de hiába, az ő képzelete és szerelmi készsége húsz esztendő kora óta változatlanul színes és lobogó és kimeríthetetlen ... Ha őszinte akar lenni önmagához, ő most is éppen olyan szerelmes tudna lenni valakibe, mint akkor, a bécsi kongresszus alatt, csak természetesen most már nagyon finnyás és válogatós és igazi remekműnek kell lenni annak az aszszonynak testileg és lelkileg egyaránt. Ezt meg kell vallania önmaga előtt, de azt is érzi, hogy nincs mit dicsekednie vele. Nem ismer embert, akinek ezt ilyen nyíltan meg merné mondani. Általában véve az ötven esztendő ember olybá tűnik fel, mintha nagyon leegyszerűsödött és lehiggadt volna. Az ötvenéves ember már nem sokat vesződik azzal, hogy különbnek lássék, mint aminő a valóságban. Eiatal korában sokszor észrevette, hogy minden helyzetben és mindenki előtt szerepet játszik; az egész ifjúságát átszínészkedte; de ezért nem tehet magának különös szemrehányást, mert minden ember ilyen. Most már megelégszik a saját nappali énjével, nem festi ki magát, nem ragaszt álszakállt és bajuszt, nem öltözködik különböző jelmezekbe és nem tanulja tükörben a negédes, vagy hányaveti mozdulatokat. Mint a vén színész, aki végleg visszavonult és egyszerű nyárspolgári alakjában lézeng az emberek között, már ő sem gondol azzal, hogy tetszik-e vagy nem, bámulják-e, avagy észre sem veszik. Minden valamirevaló ötvenesztendő ember eljut idáig, — de viszont az ötvenéves férfi lelkében felgyülemlik egy csomó hiúság, amely azelőtt nem nyugtalanította. Hiú kezd lenni arra, hogy kiveszett belőle a fiatal emberek egypár gyengésége és szégyelni kezdi, ha

azokat a gyengeségeket magában véletlenül mégis fedezi. Az ötvenéves ember fölötte hiú kezd lenni arra, hogy belőle már minden hiúság kiveszett. Ő is szerencsétlennek érezné magát, ha valaki tudná, mennyire foglalkoztatja most — még most is! — az a kis Sel, aki tavaly még a császárváros egyik legünnepeltebb szépsége volt. És az is kétségbeejtő, ha valaki belátna az ő izgatott leikébe . . . Karolina, Sel. . .

E pillanatban hirtelen eszébe jutott, hogy mégis inkább Karolinát fogja felkeresni és emiatt nem is szükséges, hogy elutazzék Cenkre, hiszen Karolinát, ha akarja, itt is megtalálja ... Az elmúlt napokban éppen az volt a baj, hogy minden lépten-nyomon találkozott vele, még akkor is, amikor nem akarta. Hát most akarja.

Hányadika van ma? November három. Borzasztó dátum. 1814 november harmadikén történt. Akkor este tizenegy órakor írta a naplójába: ma félkilenc táján történt valami, ami miatt előbb vagy utóbb egész bizonyosan öngyilkossá kellennem. Aznap délután a Salzgries-utcában levő Maria am Gestade templomban voltak Karolinával és Werner Zakariás megjövendölte, hogy Napóleon kitör Elba szigetéről. Elmegy tehát a Maria am Gestade templomba.

. .. Alig talált rá a Salzgries nevű ódon városrészre. Azon a helyen, ahol apró kőházak, szállások, vendégfogadók szorongtak egymás mellett és a kaszárnya körül rosszhírű lányok, utcai vándorkofák, facér iparoslegények és részeg fiatal katonák csatangoltak, ahol a Passauer-Hof gótikus házsora után elkezdődött a gettó zeg-zugos nyomortanyája, ott most nyílegyenes, széles utcákat talált, roppant bérkaszárnnyákkal, egy újonnan rendezett városrészt, a munkások negyedét, óriás házakat apró tyűkktrecszerű lakásokkal, beskatulyázott életet, rendet és félelmetes csöndet, amelytől Metternich titokban annyira félt. Az öreg Maria am Gestade ónémet stílusú temploma szinte elveszett a bérkaszárnnyák között. Már nem jártak arra ezüstveretes ragyogó fogatok fullajtárokkal, lámpahordókkal és lakájokkal. A templom boltívei

alatt a gyóntatószékekben nem suttogták el nagyvilági bűneiket hercegasszonyok és nemzetközi kurtizánok. Üres volt a templom. A Salzgries mostani lakói nem igen jártak istentiszteletre, mert nem a mennyei erőktől, hanem a maguk félelmetes, durva erejétől várták a megváltást. István gróf aggódott, hogy itt bizony hiába keresi Karolinát.

Mégis bement a templomba. Eszébe jutott az öreg Lichnovszky hercegné, aki valamikor itt vádolta be közvetlenül az Úr színe előtt erkölcstelen, házasságtörő nagyúri barátait és barátnőit. A hercegné már halott. Halott az öreg hercegérsek is és Werner Zakariás tenorja sem csurog alá a szószék magasságából, mint valami tüzes lávafolyam. Néhány vénasszony térdelt csak a szentély előtt. Ezek is csak szórakozásból járnak ide, hiszen nem járhatnak sem az Operába, sem a táncpalotákba.

István gróf kikereste azt a helyet, ahol Karolinával együtt hallgatták Werner Zakariás átkozódásait és jeremiádjait. Letérdelt és imádkozni próbált. De még a Miatyánkot sem tudta elmondani. Folyton azon járt az esze, ami akkor este félkilenc táján ... de minden lelkierejét megfeszítve iparkodott magától elűzni ezeket a bűnös gondolatokat. Egyszerre csak halk neszt hallott a templom bejáratánál. Finom, puha léptek... és egyszerre megütötte orrát az a felülmúlhatatlan és mámorító parföm, Szentivánéji álom, amelyet csak két Karolina ismert a világon. A Szentivánéji álom illata egyszerre betöltötte az egész templomot és már tudta, hogy Karolina mégis megjelent. Ez a Karolina csak akkora volt, mint *egy tízesztendő*s gyermek, bágyadtan csüngött Tante Lulu karján és vonszoltatta magát. Ez a Karolina minden harmadik lépésnél megállt, köhögött és fuldoklott s utána percekig pihegett a kimerültségtől. Ez a Karolina felkelt az ágyból, idejött a Lichnovszky-palotából és — ki tudja milyen misztikus hatalom parancsára? — ártalálkát kért az Úristentől, hogy kibéküljön vele. Selina teste volt, a beteg, tüdőbajos kis Sel testének romjai; de a lelke bizonyára Karolináé — gondolta

magában István és visszahúzódott a templom sötét sarkába, hogy ne zavarja őket.

Selma pedig végre nagynehezen odaért az oltár lépcsőjéhez, leborult és homlokát a hideg márványlapra nyomta. Keservesen zokogott és közben felfel jajdult.

— Én édes Istenem, te Mindenekfelett jó Atya, te Mindenható és Mindenütt jelenlevő Lény, te Legfőbb Jó, aki csupa szeretet, megértés, atyai gondoskodás és előrelátás vagy, édes jó Istenem, te bűnbocsátó Isten, ne engedj engem ilyen korán, ilyen nyomorultan, ilyen dolgomvégezetlen elpusztulni. Édes, jó Istenem, csak három esztendőt, vagy ha ez lehetlenség, csak három hónapot kérek tőled . . . Oh, édes Istenem. . . ha lehetséges, tégy csodát értem.

István gróf úgy érezte, hogy rengeteg idő telt el addig, amíg a kis Sel el tudta mondani ezt az imádságot. Minden harmadik szó között elcsuklott a hangja, vagy a zokogástól, vagy a köhögéstől, vagy a kimerültségtől. Aztán felsikoltott és ájultan esett az oltár lépcsőjére. István gróf nem mert megmozdulni. Úgy érezte, hogy ebbe a szent misztériumba nincsen joga beleavatkozni. Ezt majd elintézik ők Letten; Selma és az Úristen.

Lassan, a maga bűneinek súlya alatt meggörnyedve, kisompolygott a templomból és szinte futva hagyta el a Salzgries környékét.

XIV.

1842 június 23.

Ma egy esztendeje, hogy gazdám a Kelet népe című könyvét megjelentette. Oh, bárcsak hagyta volna még néhány évig az íróasztalában. Semmi szükség sem volt arra, hogy most, amikor annyit tudott volna használni imádott hazájának, maga ellen ingerlje az ország közvéleményét. Nem csoda, hogy ahányan olvasták a könyvet, annyiképpen magyarázták. Némelyekre azt a hatást tette, mintha a gróf

meg akarná benne tagadni egész múltját, meg akarná akasztani azt a szellemi mozgalmat, amelyet ő maga indított meg, meg akarná állítani az órát, amelyet saját kezével húzott fel és ki akarná törölni a nemzet történetéből az egész reformmunkát, amelynek ő volt az apja. Voltak, akik egy féktelen természet dacos dühkitörésének tartották a Kelet népe háromszáz oldalát. Azt hitték, hogy tisztán a Kossuth személye ellen való gyűlölet indította őt a könyve megírására. Voltak, akik meggyanúsították, hogy eladta magát Metternichnek. Voltak, akik valósággal hazaárulót láttak benne s várták, hogy mikor lesz titkos tanácsos, mikor kapja meg a Szent István-rendet, Vagy az aranygyapjat. Voltak, — és ezek közé tartozott Kossuth Lajos is — akik egyszerűen kezdődő elmebajnak, vagy legalább is az idegrendszer súlyos megbetegedésének tartották a munkát. így vélekedtek azok, akik személyükben érezték magukat megbántva, de általában mindenkit, még leghívebb barátait is megdöbentette a könyv alaphangja. Egyszerre négyen-öten feleltek neki. Felelt maga Kossuth Lajos is, finoman, szerényen, de önérzetesen. Felelt báró Eötvös József és Vörösmarty Mihály is, akik többé-kevésbé Kossuthnak adtak igazat. Az ifjúság azzal felelt, hogy fáklyásmenetet rendezett Kossuth tiszteletére. Fáy András, Szentkirályi Móric már az irigykedés gyanúját kezdik rebesgetni, Wesselényi báró dül-fül haragjában, Deák nyíltan kimondta, hogy sokért nem adná, ha Széchenyi nem írja meg a Kelet népét, Klauzál Gábor, Bezerédj István a szakadástól félnek, Batthyány Lajos gróf, természetesen Kossuth pártjára állt, sőt még gazdám leghívebb, barátai, Károlyi György és Andrassy György gróf, nemkülönben Desséwffy Aurél gróf és a konzervatív párt sem állt melléje, hanem beleült a magas bírói székbe és hűvös tárgyilagossággal ítélkezett a Széchenyi—Kossuth, vitában. Széchenyi—Kossuth vita T Milyen megalázó, silány fogalmazás. A gróf és Kossuth Lajos közt nem lehet vita, hiszen a Pesti Hírlap egyetlen. olyan eszmét sem vetett fel, amely nem volna benne a Világban

és a Stádiumban. Kossuth Lajos fiatal tanítványa a prófétának, a legnagyobb magyarnak (mind a két jelzőt ő adta neki), de a fiatal tanítvány más eszközökkel akarja elterjeszteni az új magyar hitvallást, mint a mester, aki azt alapította. A mester ezért szent haragra gerjedt. Ennyi az egész. Dessewffy Aurél grófnak tudnia kellett volna, hogy mi a kötelessége.

június 25.

Tegnap felejthetetlen beszélgetésem volt a gróffal, aki csodálatos erővel tudja magáról azt a látszatot kelteni, mintha a támadások és népszerűségének szemmel látható csökkenése egy cseppet sem hozná ki a sodrából. A párbeszéd tartalmát emlékezetből jegyzem le s azért nem bizonyos, hogy szószerint vissza tudom adni a gróf kijelentéseit, de a lényegért helyt állok.

Fiam, az Akadémiában még keményebb igazságokat vágok Kossúthék fejéhez; mint a-Kelet"népé-
Een. Holnap kész a beszéd kézírata, fáradjon el hozzám, fel akarom magának olvasni.

— Köszönöm, gróf úr, de félek ...

— Mitől?

— Hogy épp úgy félreértik ...

— Ugyan ne beszéljen nekem félreértésről. Egyszer már beszéljünk őszintén erről a tragikus komédiáról. A nemzetet nem kell olyan értelmetlennek tartani, mint ahogy azt hiszik. A nemzet jól megértett engem s a nemzet nekem ad igazat. Csak a nemzet vezérei. .. vezérek, hah, egyszerre mennyi vezére lett ennek a vezértelen, szanaszét bolyongó, csupa makacs, vastagnyakú, dölyfos individualistából álló nemzetnek! . . . Nos, néhány hivatásos politizáló¹, aki abból él, amiért élne és halnod kellene . . . nos, néhány újságíró és nagyravágyó ügyvéd mindenáron a művelt nyugatot akarja utánozni alkotmányos berendezkedésben és életstílusban.

— Méltóságod hirdette ezt tizenöt évig...

— Nem. Én csak azt hirdettem, hogy nem szabad

elmaradnunk a művelt nyugat mögött. Hogy a színvonal ne legyen alacsonyabb... Ez egészen más. A külföldi ötemeletes palotában lakik, mi se érzük be bivalybőrből készült sátorokkal. Ha a nyugati népek százöles magasságban élnek a föld fölött, mi se maradjunk csúszó-mászó férgek. De ezt az ötemeletes palotát, ezt a százöles magasságot, ezt a nyugati színvonalat magyar étellel töltjük föl, ezt a házat magyarok, még pedig művelt és gazdag magyarok lakják, ne pedig herék és korcsok, keleti kényurak és egyiptomi rabszolgák, tatár khánok és magyar jobbágyok, ők azonban francia parlamentárizmust, ir repealt, belga függetlenséget, angol munkástörvényeket, elvont német büntetőjogot, List-féle önellátó iparpolitikát követelnek ... csupa olyan dolog, amely, lehet hogy a külföldön beválik, de Magyarországon a legjobb esetben felesleges ostobaság, de sokkal valószínűbben, ártalmas és pusztító tömegbetegséggé, hanemha katasztrofális nemzeti csapássá válik.

— De Kossuthnak eszeágában sincs...

— Elhiszem. Neki még nincs, de a barátainak már ilyenfajta céljaik vannak ...

— Talán csak taktikából, hogy aztán engedhesenek.

— Hát éppen itt van a különbség köztünk. Jól mondja, taktika. Igaza van. Minden a taktikán fordul meg. De a taktikával nemcsak győzni lehet, abba bele is lehet halni, fiam. Hát igen, éppen a taktikájuk miatt gyűlölöm őket.

— Csak tudatlanok és tapasztalatlanok, de becsületes igaz magyarok.

— Isten mentse meg az országot a jó, de korlátolt s amellet öntelt, hiú és uralkodni vágyó magyaroktól. A gyújtogató csak egyszer gyújtja fel a házat, a vigyázatlan tízszer. Bár inkább zseniális gazemberek volnának, akkor hamarabb elbánnék velük. Én nem félek a hazaárulóktól: felköttem, őket. De rettegek a jószándékú együgyűektől, mert azok szentek és sérthetetlenek, miközben megmérhetetlen károkat okoznak nekünk. A duhaj fenegyere-

keket, a kocsmai verekedőket, a rablókat és bérgyilkosokat könnyű kiirtani. Azoktól a tudatlan, de megrögzött kuruzslóktól, akik doktori diplomájukra támaszkodva rossz diagnózisukkal, hibás kezeléssel és mérges kotyvalékaikkal a beteget lassan a másvilágra küldik, semmi és senki nem tud bennünket megoltalmazni.

— Mire érti ezt gróf úr?

— Hát például az elszakadási törekvésekre.

— A Habsburgok . . .

— Ne beszéljen nekem a Habsburgokról. Én jobban ismerem őket, mint Batthyány Louis, Kossuth, vagy Deák. Hogy a Habsburgok sokat vétkeztek ellenünk? Igaz! De Anglia királyai is sokat vétkeztek az angol nép ellen.

— Azok nemzeti királyok . . .

— Mindegy. A királyok sem jót, sem rosszat nem tehetnek, ha olyan nemzettel állanak szemben, akik meg tudnak állani a maguk talpán. Ostobaság mindig a Habsburgokban vagy Bécsben keresni a bűnbakot... Ez ellen tizenöt éve harcolok, fiam. Először nemzetet kell teremteni, akkor aztán tehetnek a Habsburgok, vagy tehet a német, amit akar, mi a fél kezünkkel elbánunk velük.

— Az ellenzék is meg tudja védeni a maga álláspontját. ők először szabadságot akarnak, mert a szabadság levegőjében majd kivirágoznak a nemzet erényei.

— Fellengős frázis. Papiros-igazság. Útálom az ilyen akadémikus és doktrinár bolondgombákat. Most nem elméletről, hanem életről van szó. Kossuthék, amikor szabadságról és függetlenségről szónokolnak, csak Bécs és a Habsburgok ellen harcolnak.

— Itt kezdődik ugyanis . . .

— De itt is végződik, értse meg Tasner, itt is végződik az egész komédia.

— Ausztria szorongatott helyzetben van . . .

— De ne felejtse, hogy az orosz cár az olaszok ellen is felkínált ötvenezer embert.

— Metternich visszautasította.

— De másvalaki, majd ha a magyarokról lesz szó, elfogadja.

— Ezt Európa nem fogja engedni.

— Hah, kedves Tasner, Európának mi Hekuba vagyunk . . . Egyedül vagyunk, Tasner, egyedül vagyunk ebben a Noé bárkájában. Kérem, egyszer és műidenkorra hagyjunk fel ezekkel az együgyű illúziókkal. Sőt, többet mondok Tasner. Mi, magyarok még a Noé bárkájában, a saját hazánkban is ellenségek közt és egyedül vagyunk. Ha mi fellázadunk, akkor Lengyelország sorsára jutunk. Akkor sem szabadság, sem ország, sem nemzet. De igen. Debrecen majd meghagyják önálló magyar köztársaságnak. Debrecen szabad és független lesz, Debrecennek parlamentje, felelős minisztériuma, modern alkotmánya, demokráciája, Debrecennek mindene meg lesz, csak országa nem lesz Debrecennek. Meglesz a szabadság, de elvesz az ország.

— Nem gondolja Méltóságod, hogy ez túlságosan sötét pesszimizmus?

— Lehet. De én még akkor sem válnék ki a monarchiából, ha ezt minden veszedelem, véráldozat, kockázat nélkül megtehetném. Nem. Mert Magyarország önmagában nem tud megállni, épp úgy, ahogy a monarchia sem tud Magyarország nélkül... Ezt még Wesselényi Miklós sem tagadja, habár ő a szemévilágával együtt a politikai éleslátását is elveszítette.

— Gróf úr, szabad megjegyeznem . . .

— Nem szabad, hanem kell. Kérem, sőt megkövetelem, hogy ne kezeljen úgy, mint beteg, vagy elmebajos embert, önnek kutyakötelessége . . .

— Tehát akkor tisztelettel rámutatok arra, hogy volt idő, amikor gróf úr mindezeknek az ellenkezőjét állította.

— Az ellenkezőjét? Hab, ezt ugyancsak helyesen mondta. Úgy van, az ellenkezőjét. Azt ám, de még mennyire az ellenkezőjét! . . .

— Tehát ne méltóztassék csodálni, ha . . .

— De hallgasson végig. Tehát az ellenkezőjét mondtam egykor annak, amit most a Kelet népe

mond. Erre vonatkozólag vegye tudomásul a következőket: Lehet, hogy akkor nem volt igazam. Lehet, hogy akkor ostobaságot mondtam. Lehet, hogy tévedtem. Lehet, hogy akkor igazam volt. Akkor az volt az igazság. Abból, hogy valami igaz volt akkor, még nem következik, hogy az most is igaz. Lehet, hogy most is és akkor is egy az igazság. Altkor azonban az volt a helyes, hogy az igazságot nyersen kimondjuk, világgá kürtöljük, tele harsogjuk vele az égboltozatot, mert akkor úgy látszott, hogy ez a harsogás le tudja dönteni Jerichó falait. Ebből azonban még nem következik, hogy most is helyes taktika a trombitaharsogás és hogy Jerichó falai most is leomlanak az igazság kimondására. És végül kedves Tasner, ma ez az igazság, holnap meg annak az ellenkezője. Mi, gyarló emberek ne beszéljünk igazságokról, maradjunk meg csak a véleményeknél. És nekem — jegyezze meg magának fiam — most az a véleményem, hogy egy lat békesség, megértés, erélyesség, vagy bánom is én, egy lat ravasz, ügyes, okos taktika többet ér, mint egy mázsa — mint egy mázsa? — többet éi a világ minden igazságánál.

, június 30.

Nézetem szerint tökéletesen igaza van a grófnak mindabban, amit a Kelet népében s az Akadémia számára elkészített beszédében mond. De éppen a taktika szempontjából, amelyet ő olyan fontosnak tart a politikában, mindazokat az igazságokat csak négy szemközt, szűk baráti körben, vagy legfeljebb a Kaszinóban lett volna szabad elmondania Csodálatos dolog, hogy a gróf milyen tisztán látja a dolgok lényegét és összefüggését. — ez a lángelme legjellemzőbb tulajdonsága — de mégis mennyire nem képes indulatain és hangulatain uralkodni. Ez az ő legnagyobb szerencsétlensége. Nem akarja elhinni, hogy éppen most nem lett volna szabad kockáztatnia népszerűségét. Ő mondta, hogy most nem igazságokról, hanem véleményekről van szó. De nem gondolt arra, hogy az ő véleményét sokkal könnyebben el tudná fogadtatni

a nemzettel, ha ezt nem trombitaharsogással kiáltaná be az ország közvéleményébe, hanem olyan csendes, alattomos, ravasz taktikával, mint aminőt Béccsel szemben Kossuthnak ajánl. A grófnak az a tragédiája; hogy a nemzettel szemben éppen olyan taktikát követ, mint Kossuth és az ellenzék a kormánnyal szemben.

Július 5,

A grófnak csak népszerűsége rendült meg, de személyes tekintélye nem. Mindenütt tisztelet és hódolat veszi körül s ez a grófot néha megtéveszti. Annál bosszantóbb lesz a kiábrándulás, ha észreveszi, hogy csak mint valami szent ereklyét, mint egy letűnt kor dicső emlékét, mint egy divatból kiment vallás főpapját tartják tiszteletben, de politikájától eltávolodtak és Kossuthhoz pártoltak. Őt mindenki magasztalja, de mái csak nagyon kevesen hallgatnak rá. Pedig napról-napra jobban kiviláglik, hogy neki van igaza. Ezt azonban egyelőre még csak a konzervatívok merik hangoztatni s ez is többet árt, mint használ a grófnak! A konzervál ív párt, amely Dessewffy Aurél gróf halálával vezér nélkül maradt, őt pedig nem tudja kényszeríteni, hogy a vezér - séget elvállalja, most már ezer mentséget talál a Kelet népe elkeseredett hangjára és a Kossuth személyére vonatkozó kíméletlen, gyűlölködő célzásokra is. A gróf a magyar fajt arisztokratikus alapon akarja fenntartani; de ezt azzal mentegetik, hogy a politikai jogok kiterjesztése a magyar nemzetiségi elvet veszélyeztetné és ránk zúdítaná a hazánk területén lakó más nemzetiségeket. Igaz, hogy az ország újjáalakításának munkáját ő maga néhány kiváló mágnástársa segítségével óhajtaná elvégezni; igaz, hogy az úgynevezett középosztályban nem lát elég politikai belátást és gyakorlati tapasztalatot; — de mindehhez joga van, mert a gróf végre is nem gondolkozhatik csak a saját eszével és nem élhet csak a saját ízlése és belátása szerint.

Július 15.

Kossuth helyzete nehéz. Az Istennek egynémely adományával — tehetség, férfiú-szépség, becsvágy,

Szónoki képesség, remekírói készség — barátok nélkül, pénz nélkül, keresztül-kasul beteg tüdővel, folytonos lázzal egy kis vidéki hajlékból idejön Pestre . . . az Istentől adott ilyen előnyök és hátrányok mellett hány derék fiatal magyar kallódott el borgőzös kocsmákban, kártyabarlangokban, közönséges némberek szoknyái körül, penészes hivatalszobákban! Hány vidéki nemesi kúria fellengős ábrándja fordult keserű kiábrándulásra fiatal patvaristák vagy ügyvédek néhány évi pesti vergődése után! Valaki eljött Monokorról Pestre . . . miután siheder korában egy mágnásaszszony hatalmába került, kártyázott, izgága és hetvenkedő volt. . . Istenem, ha ez a valaki tapintatlan akarna lenni, mennyi joggal vethetné gazdám szemére, hogy a bécsi kongresszus alatt és még azután is évekig ... De ne beszéljünk erről. A gróf szokta mondogatni: az élet egyik fele abban telik el, hogy ostobaságot ostobaságra halmozunk, a másik fele pedig abban az erőlködésben, hogy ezeket az ostobaságokat jóvátegyük. Azt is ő mondta, hogy jaj annak a fiatalembernek, akinek a lelke megfér a bőrében, ő mondta ezt is: sok ember minden terv nélkül tölti el egész életét; sors és körülmények majd az erény, majd a bűn útjára terelik. Ügy szeretném sokszor elébe tárnai a maga gyönyörű aforizmáit, amelyekből ezerféle menteséget lehetne kovácsolni nemcsak Kossuth Lajos számára, de egy fiatal huszárcapitány számára is, akit Stefferl néven becézgettek. Szeretném például emlékeztetni őt arra, amit ugyancsak tőle hallottam: Valamit rosszul tenni ezer és millió mód van, ellenben helyesen cselekedni csak egyetlenegy módon lehet. Egyetlen ember sem olyan rossz, mint aminőnek élete némelyik percében látszik, ő maga panaszkodott, hogy mostoha fia, Alfréd, egész életét a kártyaasztal mellett tölti és minden pénzét elvesztegeti. Manó elostobáskodja, Ottó elspekulálja. Esterházy Pál herceg eszeveszett gyönyörűséggel szórja a pénzét, csak azért, hogy még a valóságnál is gazdagabbnak tartsák. Lichnovszky Károly herceg egész vagyonát félvilági nőkre, muzsikusokra, Pálffy Ferdinánd színészetre, Wesselényi báró

elköltötte a népszerűségre. Ha gazdám következetes akarna lenni, nem is volna szabad szóba állnia Batthyány Lajossal, aki katonakorában olyan botrányos életet élt Bécsben, hogy majdnem kiutasították* De hiábavaló erőlködés volna őt ezekre figyelmeztetni. A szenvedély még sohasem adta be derekát a logikának. Andrássy György gróf Pozsonyban az országgyűlés alatt véletlenül legszerencsétlenebb oldaláról mutatott meg neki egy ifjú politikust, aki ettől fogva lépésről-lépésre kisajátította gazdámnak nemcsak a programját, de — ki hitte volna? — azonfelül még azt a helyet is, amelyet ő a nemzet szívében elfoglalt. A grófnak joga van ezért egy életen keresztül neheztelni arra a fiatal képviselőre. De joga van Kossuthot, mint embert szeretni, vagy gyűlölni, kicsinek vagy nagynak tartani, minden motiválás nélkül is éppúgy, ahogy ugyanez Kossuthnak is elvitathatatlan egyéni joga a gróffal szemben. Joga van mindegyikünknek hinni valakiben, vagy benne kételkedni. Ízlés, hajlam, természet dolga mindez. A Pesti Hírlap szerkesztője annyira ellenszenves a gazdám szemében, hogy a legszentebb ügy is, amely Kossuth agyából pattant ki, amelyet Kossuth propagál, amelynek megvalósítására Kossuth érzi magát hivatottnak, vagy amely Kossuth kezében csakugyan inkább megvalósíthatónak látszik, mint az övében, a gróf előtt már pusztán csak ennél az egyetlenegy oknál fogva is ellenszenves. Én is ismerek olyan embereket, akik ... de ez igazán nem fontos. Megértem a grófot, de meg tudom érteni azokat is, akik érthetetlennek találják ezt az ellenszenvet. Gazdám tizenöt évig küzdött valamiért s akkor jött egy ismeretlen fiatal ember és elvette tőle egész életmunkája eredményét és dicsőségét. Én is elmondhatnám, amit a napokban Disraeli mondott a wigh-ek-re: A tory-k éppen fürödni voltak s ezalatt a wigh-ek ellopták és magukra öltötték a fürdőzők ruháját. Abban is igazat adok a grófnak, hogy ő nem látja Batthyány Lajos vagy Kossuth kezében jó helyen a nemzet vezérletét. Az még nem minden, hogy ugyanez a programjuk, mint az övé volt tíz évvel ezelőtt. Az sem elég még, hogy éppen úgy szere-

tik a hazát, mint ő. Hiába csillog-villog sok ragyogó tulajdonságuk, mégis el tudom képzelni, hogy kezükben minden nagy és nemes dolog szétmállik, az ország népe rossz útra téved és katasztrófa zúdul a nemzet fejére.

A gróf azt szokta hangoztatni, hogy Anglia alkotmánya olyan tökéletes, hogy azt semmiféle emberi gyengeség nem tudja megrontani, — csakhogy ehhez angol emberek, angol szellem, évszázados angol erények és tradíciók, szóval angol nemzeti őserő és tökéletesség szükséges. Nálunk a nemzet gyenge és nevelésre szorul. Nálunk az intézmények tökéletlenek, minden az emberektől függ, akik a nemzet sorsát kezükben tartják. Ha majd mi is felemelkedünk az angol nemzeti erények magaslatára, akkor nálunk is mindegy lesz, hogy Széchenyi István gróf vagy Kossuth Lajos valószínű-e meg a szükséges reformokat.

Mindezek azonban még nem adják magyarázatát annak a beteges ellenszenvnek, félelemnek és aggodalomnak, amely a gróf lelkét előnti, ha Kossuthról, vagy Kossuth barátjairól van szó. Az igazi magyarázat abban a mérhetetlen és emésztő szenvedélyben van, amelyhez hasonló csak a vallásalapítók, a vértanúk, a rajongók és az örültek fanatizmusához hasonlítható. A grófiján minden érzés túlfeszített, de ez a többit mind elborítja. Valósággal szerelem ez a szerelem minden mellé közöngéjével. Tudom, néha a gróf saját maga is abban az optikai csalódásban ringatta magát, hogy egyetlen igaz szerelme Crescence grófné volt Már olyasmit is mondott keserűségében, hogy csak a grófné miatt lett hazafivá. A gróf téved. Az ő egyetlen szerelme Magyarország. A gróf Crescence grófnét sem tudja szeretni, csak a hazájával együtt, a hazáján keresztül s ez a szerelem is csak azért született meg, hogy vele stimulálja magát, ha ellanyhulna a hazáért való szolgálatban. A gróf féltékeny, nem a maga műveire, nem a népszerűségére, nem a reformokra, hanem Magyarországra. Ez a féltékenység olyan, mint aminőre a regényírók az örült vagy a halálos jelzöt alkalmazzák. Széchenyi István gróf örülten szerelmes a hazájába és örülten féltékeny rá és meg tudna halni a hazájáért.

A grófot sokan szívtelen, rideg, könyörtelen embernek tartják. Ebből csak annyi igaz, hogy például hiába ostromolják őt a kölcsönkérők. Én tudom a leg-hitelesebben, hogy tavaly kisebb-nagyobb tételekben négyszázezer forintot kértek tőle kölcsön olyanok, akiknek igazán nehéz volt nem-et mondani. De ki-mondta a nem-et, amivel megint szépszámú ellenséget szerzett magának. Mindig elítélte azokat a barátait, akik két kézzel szórják a pénzt, kizárólag magának a pénzszerzés művészetének fitogtatásáért. Hát ilyen veszedelem őt már nem fenyegeti. A jövedelmét, amióta férj és apa, sohasem költi el teljesen, de nem is fukai ember. A grófnét elhalmozza ékszerekkel, jobbágyait kíméli, szemet huny gazdatisztjeinek önző sáfárkodása előtt (valamennyi meggazdagodik), sokat költ kastélyra, lóra, háztartásra, reprezentálásra, Pesten, Pózsonyban állandó szállást tart, a kaszinót több ízben gazdagon megajándékozta. Más az, ha közdolgokról van szó. Politikai tevékenysége, utazgatásai rengeteg pénzbe kerülnek. Egész irodát tart fenn, titkárokkal, másolókkal, fordítókkal, és könyvtárnokokkal. Lun-kányi és én vagyok a megmondhatója, hogy köz-gazdasági vállalatain mindenki nyer, egyedül ő veszít, eddig kétszázezer forintnál is többet. Ezt sem tudja róla senki; egyáltalán az emberek csak díszmagyaros, vagy excentrikus és angломániás politikai alakját lát-ják. A grófné is felületesen ismeri, még pedig nem is a legjobb oldaláról. Különös egy helyzet. Önző és szívtelen ember hírében áll a legnagyobb magyar . . . pedig . . . még fehérneműt sem tud váltani a nélkül, hogy eszébe ne jusson: milyen fehérneműjük van a magyaroknak, hányszor váltanak inget egy héten, hol készül az alsónadrágjuk, mennyit fizetnek gyolcsért, vászonért, selyemért idegeneknek, hogy lehetne a ma-gyarok ipari rabszolgaságát megszüntetni. Nem tudom, Istennek áldása, vagy átka-e ez, de a gróf sohasem egyes személyekről gondolkodik, még feleségéről és fiairól, még sajátmagáról is megfélekedzik, az ő szívé-

ben mindig milliók élnek, akiket együttvéve népnek vagy nemzetnek hívnak, ő csak tízmillió magyar szempontjából nézi az élet minden megnyilvánulását, a történelmet, Európa vízrajzi térképét, az egész emberiséget, az eget és a földet, még a túlvilági boldogságot is. Az egyes ember nem érdekli, nem érdekli az úgynevezett emberiség sem. Neki nem kell az emberiség üdve, nem érdeklik az emberi jogok, ennél fogva nem érti a világboldogító eszméket és azok hordozóit, ő a keresztes háborúkat, a humanisták antik műveltségét, Dantet, Shakespearet, Amerika felfedezését, Cromwellt, a francia forradalmat, a gőzgép, vasút, gőzhajó, fonógép feltalálását, Newton gravitációs elméletét, Metternich rendszerét és az angol telivértenyészést is csak abból a szempontból nézi, hogy az mennyit ártott vagy használt a magyaroknak. Bevallja, hogy örömmel üdvözléne azt a találmányt, történelmi eseményt, vallási mozgalmat, rendszert, embert vagy kozmikus csodát, amely a világ minden népeinek ártana, egyedül csak a magyaroknak válnék hasznára és dicsőségére. Ő nem világpolgár és nem magánember. Ő ropant távolságban érzi magát azoktól a fiataloktól, akiknek az egész emberiség javáért fáj a fejük. Akik a lengyelekért, görögökért, vagy az amerikai rabszolgákért meg akarnák izcnni a háborút Oroszországnak, Törökországnak, Amerikának. A gróf egyetlen lengyel menekültnek sem adna szállást; 'a lengyel forradalom őt két szempontból érdekelte: először, hogy emiatt kiütött a kolerajárvány és sok ezernyi magyart elpusztított, másodsor, hogy a lengyelek példáján okuljon és a magyar közéletből, amely veszedelmesen hasonlít a lengyelhez, minden forradalmasító anyagot és energiát eltávolítson. Néha semmisségeken érzékenyekedik, máskor a cinizmus álarca alá rejti érzelmességét. Nem tagadom, vannak esetek, amikor engem is megdöbben a gögje. Az országgyűlésen a követek általában tegeződnek. Ő csak a legelőkelőbb mágnásokat tünteti ki ezzel, még Deákot is magázza s Kossuthot, akivel eddig összesen kétszer fogott kezét, szerkesztő vagy táblabíró úrnak szólítja. Még a titkos

tanácsos tehát excellenciás Sina bárót is lemagázza. Azt azonban kevesen tudják, hogy velünk, gazdasztjtjeivel, titkáraival, sőt még a cselédségével is milyen elragadó, kedves, közlékeny és gyengéd. Velem például olyan udvarias, hogy sokszor elpirulok. Néha déltájt akar valamit megbeszélni velem, ilyenkor felszalad a lakásomra, hátul beszél a konyhába és megkérdezi, hogy mikor ebédelünk. Ha éppen az asztalnál ülünk, megtiltja a szakácsnénak, hogy elárulja és szó nélkül odébb áll; ha ebéd előtt vagyunk, megkéri a cselédet, hogy kissé húzza-halassza a tálalást, mert tízpercnyi dolga volna velem. Mindezt pedig nem leereszkedéssel cselekszi, hanem finoman tapintatból és igazságosságból. Amit a maga számára nem tartana kellemesnek, azt mással szemben sem tart ja méltányosnak. Igaz, hogy voltaképpen arisztokratikus lényéből fakad ez is. Jó és gyengéd csak olyanhoz tud lenni, akit szeret; maga mellett pedig — jószágigazgatótól kezdve az utolsó inasig — csak olyan embert tűr meg, akit megszeretett. Lunkányi jószágigazgatóval például nagyobb tisztelettel beszél, mint a nádorral. A szobalányokkal szemben sokkal udvariasabb, mint a hercegnőkkel. (De, ha valakit meggyűlöl, hercegnőt és szobalányt egyképpen egyetlen szavával meg tud semmisíteni.)

Mindennek pedig mi a lélektani magyarázata? Az, hogy a gróf olyan mérhetetlen magasságban érzi magát a többi ember fölött, hogy abból a magasságból már mindenki egyformának látszik. (Ez a császárok, kényurak, világszép asszonyok és lángelmék demokratikus leereszkedése.)

Július 28.

Sokat gondolkoztam azon, hogy a grófnak van-e joga azokhoz a cézári attitűdökhöz, amelyekben honfirtársaival szemben megmutatkozik. Van. A gróf nem tartozik senkihez, sem párthoz, sem klikkhez, sem hagyományhoz, sem babonához, ő nem aulikus, nem rebellis, nem megyei ember, nem hivatalnok, nem tesz különbséget katolikusok és protestánsok, dunántúliak és alföldiek, északmagyarországiak és erdélyiek, grófok

és polgárok, fertálmágnások és bocskorosok között. Mindegyik társadalmi rétegnek látja hibáit és erényeit, képességeit és képtelenségeit, legjobban megveti az arisztokráciát s legtöbbször becsüli a parasztot, akiben minden tetszik neki: hal Igatagsága, méltóságteljes mozdulatai, királyi tartása, keleti gögje, exótikus éneke, zenéje, bámulatos lelki bátorsága, hősiessége, türelme... Ő az egyetlen ember Magyarországon, aki fölötté áll minden előítéletnek, még azoknak is, amelyek a Corpus Juris, az Arany Bulla, a nemesi kiváltságok és a vármegye körül rakodtak le, mint szent tradíciók. A gróf tabula rasa-t akar csinálni Magyarországon, ilyen értelemben nagyobb forradalmár és radikálisabb politikus, mint Kossuth, Batthyány Lajos, vagy Madarász László. Sokszor annyira megy, hogy szinte szeretné az egész múltat kitörölni a magyar történetből. A lángelme mindent magába felszívó abszolutizmusával úgy érzi, hogy ő és Magyarország egy test, egy lélek. Látja, ami elhibázott és rossz, látja, hogy az egész épület ferde és silány tákolmány, pedig amiből készült, vagyis föld, folyamok, hegy-völgy, emberek — főleg a föld emberei 1 — a legkitűnőbb minőség, a legremekesebb és legtisztább anyag.

Egyedül csak ő lát tisztán Magyarországon. Jól ismeri a diplomácia és politikai élet minden kulisszatitkát. Ismeri a minisztereket, nagyköveteket, hadvezéreket, sőt az uralkodókat is személyesen. Metternichnek bizalmas barátja. Saját bőrén érzi a bécsi udvar ellenszenvét a magyarok iránt. A maga kis hazája európai helyzetét kívülről látja és meg tudja mérni azokat a lehetőségeket, amelyeket Magyarország földrajzi fekvése, éghajlati viszonyai, földjének termőképessége, lakosságának száma, ereje, képességei jelentenek. Ő tudja legjobban, hogy a roppant erős bécsi hatalom nem fogja túrni a magyar függetlenségi törekvéseket és ha kenyértörésre kerül a sor . . . de Isten óvja meg hazánkat ettől a szerencsétlenségtől...

XIV.

Forró nyári nap volt, augusztus huszonegyediké. István grófnak eszébe jutott, hogy öt nap múlva lesz Karolina halálának évfordulója s egy hét múlva a maga születésnapja. Ekkor lép az ötvenegyedik esztendejébe. Négy nappal ezelőtt zajlott le a névnap, amelyet mindig fényesen megünnepeltek. Most csak a család tagjait látta vendégül, a politika távol maradt. István gróf úgy érezte, hogy a névnapi ebéden nem jelent meg a legfontosabb vendég. Még csak ki sem mentette magát. A magyar nemzet még a névjegyet sem küldte el, a nemzet megneheztelt rá a Kelet népe miatt és szakadatlanul ünnepli Kosuthot. De azért a hídnak mégis leteszik az alapkövet és a hidat mégis ő teremtette. Ezért talán mégis érdemes volt élni. Crescence boldogan készül az ünnepekre. Tegnap próbát tartott, magára vette pompás magyar díszruháját, olyan szép volt benne, hogy szeretné megfestetni ebben a ruhában, amelyet valamikor az ő drága édesanyja viselt. A hiú Crescence úgy érzi, hogy a hídalapkő letételének ünnepélyén olyan szerepet kap, mint Beauharnais Eugénie, amikor az urát Franciaország császárává koronázták. Napóleon és Josephine is próbát tartottak a hermelines császári díszruhában; az elsőt Talma, a másodikat pedig Mars kisasszony tanította be a fejedelmi mozdulatokra. Ő a maga részéről legegyszerűbb magyar ruháját fogja felöltem. Semmi kedve sincs a színészkedésre, pedig rengeteget színészkedett, amíg a híd dolgát nyélbe tudta ütni. Egyébként sincs kedve reprezentálni. Mintha semmi része sem volna a dologban, oly kevésbe veszik, a nádor még arról is elfelejtkezett, hogy valami rendjelet vagy nyomorult címet szerezzen neki. Onnönmagának bevallotta, hogy ezt elvárta volna és a mellőzés fájdalmat okoz. Az emberek ezt közönséges hiúságnak vennék, szánakoznának vagy kárörvendő mosollyal mulatnának rajta. Maga is megdöbbsent,

hogy ilyen kicsinyesség a lelkéhez férközhetik. Eszébe jutott a saját mondása, hogy az a magyar ember, aki megtartja függetlenségét, aki címet, rangot, királyi adományt nem kér, nem vár és nem fogad el, az Magyarországon mindent elérhet, amit csak akar... Minden kitüntetés és minden Bécsből jött elismerés gyanús és kellemetlen hűbe hozza azt, akit azzal feldíszítettek. Kossuth Lajos táborában van egy Madarász László nevű vidéki nemes, akit már ezüstkanállal is meggyanúsítottak, ezt a gondolatot nagyon szellemesen így fejezte ki: Nálunk a közéleti ember olyan, mint a kéményseprő; minél magasabbra hág, annál kormosabb lesz. És mégis ... A rendjel az ő számára nem jelent egyebet, mint egy köszönöm szót. Elvégre ott fenn Bécsben a király, vagy legalább itt Budán a nádor ezt a köszönöm szót kimondhatta volna. Tegnap Károly főherceg, aki az alapkövetélnél az uralkodót fogja képviselni, az esti gőzhajóval megérkezett Pestre. Ekkor már fényözönben úszott mind a két főváros. A gellérthegyi őrszem megpillantotta a nagymáli Dunaparton felvillanó röppentyűket, amelyek a főherceg hajójának közeledését jelentették, erre megadta a jelet és megkezdődött az ágyúzás a citadellában. Ágyú- és taráckdurrogás, tűzijáték, kivilágított Dunapart, rengeteg tömeg, roppant éljenzés és a gőzhajó kikötőjénél a főherceg-nádor, akit az ország nagyjai kísérték. Őt nem vették be az ország nagyjai közé. Voltaképpen semmi sérelem sincs ebben, mert hiszen neki semmiféle közjogi méltósága nincs, nem tartozik a zászlósurak közé, nem is hivatalnok s a főherceg-nádor szigorúan ragaszkodik a bürokratikus formaságokhoz. De talán ebben az esetben a nádornak mégis eszébe juthatott volna, hogy kinek köszönheti ezt az ünnepséget. A köszönöm szó még ebben a formában is elmaradt tehát. Természetesen azért mégis kiment a Dunaparra, báró Sina György, a gazdag bécsi bankár társaságában. A bankár apja pénzért kapta a báróságot, meg kell adni, mind a két Sina derék és hasznos ember, görög bevándorlót, az öregapjuk még társzekéren járt

faluról-falura és árult minden elképzelhető és árulható holmit. Ez a görög, aki inkább bankár, mint báró s magyar főúr ugyan, de egyetlen szót sem tud magyarul, ez a Sina már megkapta a titkos tanácsosságot, mert temérdek pénzből valamit adott az athéni görög akadémia megalapítására. Igaz, hogy ő is adott, de csak a magyar Akadémiára. Ezért is elmaradt az a bizonyos köszönöm szó. No, de most már mindegy. Most arról van szó, hogy mialatt az ország nagyjai a főherceget fogadták, Széchenyi István gróf báró Sinával arról tárgyalt, hogy megvinné-e tőle egyik somogyi birtokát. Közben Deák Ferenc, aki szintén nem tartozik az ország nagyjai közé, megsúgta neki, hogy a jurátusok és patvaristák holnap fáklyászenével tisztelik meg. Hát mégis jön valami kis köszönöm . . . Hiába, a legjobb anyag mégis a fiatalság, annak még van szíve ... de a következő pillanatban ezt az örömét is elrontották, mert valaki megsúgta, hogy az ifjúság aznap este Kossuth Lajost is megtiszteli fáklyászenével. Hm. Tehát a lánchíd alapkövetétele, amelyért p tíz esztendeig küzdött, ugyancsak jó alkalom arra, hogy Pest Kossuth Lajos urat ünnepelje. Most már kezdi érteni a dolgot. Itt van egy főherceg, a várost kivilágítják, a budai polgárság bandériumot állít ki, az egész ország ünnepel, ennél fogva ebben az örömmámorban elszalad a nemzet Kossuth Lajoshoz fáklyászenével. A nemzet itt meg is állott volna, de a derék és jószívű Deák Ferencnek eszébe jutott, hogy a fáklyásmenet ejtse útba szegény Széchenyit is, hogy el ne keseredjék. Annyi bizonyos, hogy hálás egy nemzet. Legközelebb, az Akadémia megalapításának évfordulóján is Kossuth Lajos kap majd fáklyászenét. Hiába, fent és lent, császárok és népek egyaránt csodálatos találékonyságot fejtenek ki az érdemek jutalmazásában. Elmondhatja ezt Clark Tirney és Clark Ádám is, akik Európa egyik legnagyobb műszaki remekét alkották meg; egy-egy csinos kis dohányszelence alakjában ők is megkapták a köszönöm szót, mégpedig főhercegi kézből. Helytartótanácsosok, néhány főispán és kan-

celláriai főhivatalnok Szent István-rendeket és hangzatos címeket, a nagy angol mérnökök pedig, mint az udvari lakájok és parádés kocsisok, szelencét kaptak.

Szinte csodálkozott, hogy a pesti hídfő helyén, az állványok és gerendásatok alatt épített, zöld és skarlátszín szövettel bevont óriási csarnokban mégis megengedték, hogy a délutáni ünnepeken a főhercegnek Széchenyi István gróf nyújtsa át a kalapácsot, Tirney Clark a kanalat, Clark Adám a tervrajzokat, báró Sina György pedig az oklevelet. A főherceg a harminc-negyvenmázsás kőtömbökből épült pillér üregébe tette az oklevelet, amelyre egy százharmincmázsás gránitkövet hengerít ettek. Az ország nagyjai ájultoztak a hódolattól és rajongva nézték az uralkodó képviselőjét, amint háromszor ráüt a gránitkockára. E pillanatban mindenki azt hihette volna, hogy a lánchíd építése a főherceg érdeme és a nemzet ezért hálásan leborul a trón zsámolyához.

Éjszaka a fiatalság fáklyászenével Széchenyi lakása elé vonult, de a grófot nem találta otthon. Az ifjúság ezután Kossuth ablakai alatt gyülekezett. Kossuth Lajos otthon volt. Megjelent az ablakban és beszédében gyönyörű szavakkal magasztalta Széchenyi Istvánt és azt indítványozta, hogy a hidat Széchenyi István grófról nevezzék el. Ez az elegáns meghajlás valósággal lázba hozta és a rajongásig fokozta a fiatalok szeretetét — Kossuth Lajos iránt.

István gróf most már csak arra volt kíváncsi, hogy mit ír az alapköletételről a Pesti Hírlap. Vezércikket írt. A vezércikket Kossuth Lajos írta és István gróf mohón olvasta az alábbi sorokat.

». . . És így most már a híd többé nem hipotézis. Alapját letettük s ezzel egyszersmind egy nagy elvet szentesítettünk. E pillanatban találkozott alkotmányunk az örök emberi jogokkal. A híd alapkövével voltaképpen alapkövét tettük le a polgári egyenlőségnek, megtettük az első lépést a közterhek egyenlő viselésére. Ez a híd rengeteg küzdés és várakozás után jutott el odáig, hogy végre csakugyan létesülni engedti

azt a magyarok Istene. Ha felépül, legyen intőjel, amely előttünk az ember és a polgár kötelességének ösvényére mutat. És eljön majd egy szebb kor, amely utódainktól már nem követel olyan emberfölötti erőmegfeszítést, annyi küzdelmet, mint amennyit nekünk kell megvívni a magyar jövőért. Eljön egy szebb kor, amelyben utódaink a most elvetett magnak érett gyümölcseit élvezhetik. És akkor ezerszeres fényben ragyognak nevei azoknak, akik soha nem csüggedő lélekkel munkálkodtak a haza jövőjén. De mindenek fölött és mindenekelőtt millió ajak magasztalja majd azt a nagy hazafit, aki a tespedés és elaljasultság korában merészen emelte fel férfias szavát és villám gyanánt szórta az igazságot az alvó nemzet szeme közé, aki fáradhatatlan munkássággal igyekezett jóléte teremtani ebben az országban s aki sikerrel koronázott tetteivel dicsőségesebb emléket épített magának, mint aminőt az emberi kéz vagy a művészet géniusza nyújthatna neki...«

István gróf kiejtette kezéből a Pesti Hírlapot. Behívatta magához Tasnert és megkérdezte tőle, hogy olvasta-e ezt a dicsőítő cikket? Tasner bólintott.

— Tegnap azt hallottam a kaszinóban, hogy Kossuth gúnyból indítványozta azt, hogy a hidat rólam nevezzék el.

Tasner szeme tágrameredt.

— Képtelenség! — lihegte önkénytelenül. — Mi oka volna neki erre a gúnyolódásra?

— Kossuth környezetében azt beszélik, hogy a híd részvényeivel Sina báró és én nagy nyereségre spekulálunk.

— Örültség!

— De ebben az örültségben taktika van, ez az örültség ragadós és ezt az örültséget róluk feltételezem.

Tasner felkapta a fejét.

— Kossuthról, gróf úr, nem szabad feltételeznie.

Kossuth Lajos először is okos, másodsor pedig tapintatos és finomlélkű ember.

— A cikkei . .

Tasner bocsánatkérőleg nézett a grófra.

— Ne vegye rossznéven, gróf úr, a cikkek lehetnek romantikusan túlzók és lehetnek tapintatlanok, de írójuk Méltóságoddal szemben, mint egyén az egyénnel szemben, tele van lojalitással és hódolattal. Kossuth sokkal eszesebb ember, semhogy ne tudná: a Lánchíd részvényein csak veszíteni lehet.

A gróf elégedetlenül rázta a fejét.

— De én azt akarom, hogy azok a nadrágtalanok, akik Kossuth testőrségét teszik, azok is tudják meg, hogy mit érnek a Lánchíd részvényei. Kedves Tasner, tegyen közzé hirdetést az újságokban, hogy Széchenyi István gróf minden Lánchíd-részvényét hajlandó eladni uapi árfolyamon.

— Ahogy parancsolja.

— Nem engedem magamat meggyanúsítani — viharzott a gróf lelke tovább. — A szerencsétlen magyar minden aljas rágalomnak könnyen felül és minden cselekedet mögött hajlandó valami ocsmány háttérret keresni. Igaz, — folytatta elborult arccal —> hogy sok keserves tapasztalat vitte őt erre az útra, sok hitvány áruló, kém, ingatag jellem, nyomorult féreg csúszik-mászik közöttünk... de erről nem szabad hangosan beszélni, Tasner. Nem szabad, hogy ezt a külföldön meghallják . . . Borzasztóan sajnálom már azt is, hogy megengedtem a Hítel-nek németre való fordítását. . . Ma már nem tenném.

Tasner tiszteletteljesen felemelte a szavát.

— Gróf úr, a magyar társadalomban csakugyan 'sok a kivetnivaló hitvány, szemét; de éppen azért, ha megengedi, őszintén elpanaszlom Méltóságodnak, hogy mi fáj nekem a legjobban.

A gróf gyanakodva nézte Tasnert, aki ott állt előtte mereven, állig begombolkozva és fekete nyakendőjével állát felpeckelve, keskeny, vértelen ajkát be-

húzva, sörtehájával és fehér szemöldökével, mint egy viaszbábu.

— *Miről* van szó, Tasner?

— Minden magyar nyomorúságunk között az a legkétségbeejtőbb, hogy ha akad két igazán nagy és nemesszívű ember, akik egyképpen bármely pillanatban vérüket adnák a hazáért, az a két ember Szent István korától kezdve a mai napig valami szörnyű magyar átok törvénye szerint engesztelhetetlenül féltékeny egymásra, vagy gyűlöli egymást...

MÁSODIK RÉSZ.

1.

A csillár alatt ült, ráhajtotta fejét az öklére és karjával az asztalra könyökölt. Előtte levelek heverték, néhány könyv, felbontott borosüveg és pezsgőspalack, kávé, konyak, szivarok, a tálcában rengeteg hamu. Nehéz, fülledt levegő. A felülről megvilágított ember homloka fénylett, a bozontos szemöldökök azöhiban az egész* arcot beárnyékolták; Egyedül völt'. Az ég'ész szoba elsüllyedt a félhomályban, csak ez a koponya uralkodott diadalmasan ember és tárgyak, félhomály és világosság fölött, koncentrált fényben, mintha a csillár gyertyái egészen átvilágították volna. Abba a koponyába belesűrűsödött egy egész világ: azaz egy emberi lélek, amely a mozdulatlan tárgyak között félhomályban, csendben, roppant mozgalmas, világos, zajos életet élt. Benn a koponyában minden forrott, bugyborékölt és gőzölgött, mint egy lombikban, amely alatt színtelenül lobognak a lángok. Ebben a lombikban az agyvelő is égett — remek agyvelő, hihetetlenül mély és tekervényes barázdákkal, való* ságos labirintus — s benne föl és alá száguldozták a gondolatok, mint megvadult paripák, amelyek nem találják a kijáratot. Ez az agyvelő, mint ezerkarú polip élt, dolgozott fáradhatatlanul, roppant - erőfeszítéssel, hogy elsuhant esztendőök eseményeit megragadva, eszmék és érzések rengeteg anyagát összemarkolja. Mindenáron emlékezni akart, az emlékeket sommázni s az eredményből kiszámítani a következ-

menyeket. Nem volt nagy rend ebben a koponyában, az emlékek egymáshoz nem való molekulái egymásba torlódtak, megszakadtak, összekeveredtek, vegyileg felbomlottak s egymásba olvadtak és ártatlan elemek vegyülékéből kár hozatos méréganyagok párolódtak le.

Ez az eleven gép már órák óta működésben volt s az első emlék, amit feldolgozott, természetesen a hídra vonatkozott. Letették a nagy mű alapkövét, öt év múlva kész lesz és aki át akar menni, mindenkinek fizet, még az is, aki kilencszáz év óta nem fizetett semmit, hacsak nem jószántából, nagyúri kedvéből vagy szánalomból. Aztán két beszéd az Akadémiában... rettentő felzúdulás, mindenki összefog ellene és Wesselényi Miklós, akivel való barátsága oly régóta romlik, most nyíltan kiáll ellene... nohát, ő sem hagyja magát, újságcikkre újságcikkkel felel, elszerződik vezércikkírónak a Jelenkor című laphoz. Micsoda viadal!... Kossuth most már kezdi elhagyni régi alázatos és hódolatos hangját, kezd fölényeskedni és gúnyolódni. Egyszer fejére idézi Schillert: Ejnye, de aprókat lép ez a nagy ember! Máskor ráolvassa, hogy a szavak is lehetnek cselekedetek ... »A nemes gróf a hazát veszélyben látja, úgy érzi, hogy nemzetünk testén a rothadás jelei mutatkoznak, a nemes gróf kiáll a porondra, a harc ugyan másoknak is szól, de az első mérkőzés szerencséjében minket részesített, üdvözljük őt a sorompók között. . . minden fegyvert elfogadunk, ami nekünk tetszik.« Kossuth most már így beszél vele. Kezdi magát egyenrangúnak tekinteni vele. Be nemcsak Kossuth, hanem aprócska csatlósai is, valami Erankenburg nevű firkász, meg tudja-ördög-hogy-hívják fiskális, zugüggyvéd, árverési hiéna és oly hetykén leckézteti, hogy az ilyen támadásokra nem lehet keserőséggel, csak humorral válaszolni. A nép természetesen nem neki, hanem Kossuthnak, Wesselényinek és Frankenburgnak tapsol. Ezen sincs semmi csodálkoznivaló. A párizsiak annakidején Danton szónoklatait is langyosnak találták és Sokratestől kezdve számtalan áldozaton keresztül a nép mindig igazságtalan bíró volt... sajnos! Egyszerűen meg-

állapítják, hogy ő, Széchenyi István csak egy törpe minoritás tagja, a fiatalság és az utca elfordult tőle, vagyis elvesztette népszerűségét. Pedig, — mondja Kossuth — akinek nincsen népszerűsége, az hasonlít a mágnestűhöz, amely a hajónak megmutatja ugyan az égitájakat, de sohasem tudja útnak indítani. Népszerűség! . . . önáluk, úgylátszik, ez az általános mérték az államférfiúi nagyság megítélésére. Kossuth most már azt is magyarázgatni kezdi, hogy miért nevezte őt a legnagyobb magyarnak. Nyilván megbánta, vagy megsokalta már, hogy nagylelkűségének egy gyenge pillanatában legkegyelmesebben ezt a címet s jelleget adta neki. Most már csak az óramutató szerepét hagyja meg számára, hozzátéve, hogy »aki korának óramutatója, az még nem Prometheusa; inkább őt teremtette a kor, mintsem ő a kort; de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt s a teremtés szerepét akarja magának kisajátítani, akkor tragikus tévedés áldozata lesz és végkép elveszti a nemzet szeretetét«. Népszerűtlenség és törpe minoritás — ezt veti szemére Kossuth. Nagy megtiszteltetés. Fényes történelmi díszhely Sokrates és Jézus Krisztus között, aki a jeruzsálemi nép körében Barabásnál is népszerűtlenebb volt s csak egy törpe minoritás, az apostolok és a szent asszonyok maradtak mellette a kereszt tövében. Eötvös József báró a szemére vetette, hogy az országgyűlésen ellene szavazott' olyan javaslatoknak, amelyeket tulajdonképpen ő vetett fel Magyarországon. Ilyesmit már Tasner is mondott neki. Eötvösnek is, Tasnernek is igaza van, az egész mostani ellenzéki programm benne van már a Stádiumban. Most már az egész ország Széchenyi István elveit vallja, egyedül csak ő tagadja meg a régi Széchenyi Istvánt. Hát ez is lehetséges? Igen. Lehetséges ...

Előtte nyitott könyv hevert. A *Revue des deux Mondes* legújabb száma, amely egy Heine Henrik nevű emigrált német költő párizsi levelét közölte. Ezt a Heinét nem szereti, olyan kártékony embernek tartja, akár... hirteleneken nem is tud jobb hason-

latot. . . akár Kossuth Lajost. De ez a Heine átkozottul szellemes fickó és pompásan felel meg helyette Eötvös Józsefnek és a többi gúnyolódónak, akik szemére vetik, hogy most saját elveit megtagadva, beáll a hagyományok és az alkotmány védői közé.

A csillár alatt, rossz világításban, szemét erőltetve — miközben a folyóirat lapjai zizegtek, az égő gyertya sercegett és kívülről szél verte az ablakkereteket — olvasni kezdett.

... Az atheismusnak most fanatikus papjai vannak, akik a hitetlenségnek valóságos főinquisitorai, akik még Voltaire-t máglyára tétetnék — mivel az megátalkodott hívő volt. Amíg az atheismus csak a szellemi aristocrazia szájából hangzott el s a bölcsészeti Petits-Soupers alatt körülöttünk sürgölődés előtt érthetetlen volt — addig magam is ama könnyelmű Esprits forts-hoz tartoztam, amelynek liberális Grand-Seigneur-tagjai közvetlenül a forradalom előtt az új eszmékkal igyekeztek üres és henye életük unalmát elűzni. De amidőn láttam, hogy a durva plebs, a csócselék is ugyanazt a témát kezdi hajtogatni piszkos csapszékeiben, ahol viaszfonat és girandolok helyett faggyúgyertya és olaj méceses pislog és szutykos csizmadia- és szabólegények merészelték mosdatlan szájjal Isten létét tagadni; amidőn az atheismus erősen kezdett emlékeztetni a sajt, pálinka és bagó illatára: akkor felnyíltak szemeim s amit elmémnel nem voltam képes felfogni, azt most megérteie velem szaglási érzésem. Az undor, hála Isten, egy-kettőre véget vetett atheismusomnak. Sőt, az igazat megvallva, nem pusztán az undor volt az. amiért az istentagadók elveire ráunva, megtértem. Hozzájárult ehhez bizonyos világi aggály is, amelyet sehogy sem tudtam eloszlatni. Láttam, hogy az atheismus többé-kevésbé titkos szövetséget kötött a legmeztelenebb és legdurvább kommunizmussal. Az utóbitól való félelemnek biz Isten egyáltalán nincs köze a szerencsefi aggodalmához, ki tőkési miatt reszket, sem a gazdagabb iparosok bosszúságához, kik abban kizsákmányoló üzleti eljárásuknak akadályát látják.

Nem. Engem a művész és tudós titkos aggodalma fog el, aki egész modern polgárosodásunkat, annyi évszázad fáradságos vívmányát, elődeink munkáinak gyümölcsét látja veszélyeztetve. Nagylelkű gondolkodóink eszméitől elragadtatva, ám áldozzuk fel a tudomány és művészet érdekeit, sőt összes osztály-érdekeinket a szenvedő és elnyomott nép érdekében; de gondoljuk meg, mi vár ránk, ha a nyers tömeg, amelyet némelyek népnek, mások pedig csőcseléknek hívnak s amelyet újabban felségjogokkal ruháztak fel, tényleges uralomra jut. Szívesen feláldozzuk magunkat a népért, — az önfeláldozás válogatott gyönyöreink közé tartozik — a nép emancipációja volt éltünk legszebb feladata s ezért küzdöttünk és szenvedtünk végtelen nyomort otthon és számkivetésben; de a költőnek tiszta és érzékeny természete tiltakozik a néppel való közvetlen érintkezés ellen s még inkább rettegünk, ha az ő cirógatásai jutnak eszünkbe. Egy nagy demokrata azt mondta egyszer: rögtön a tűzbe tartaná kezét, hogy megtisztuljon, ha egy király fogna vele kezét, — én pedig megmosnám kezemet, ha a souverain nép az ő kézszorításával tisztelne meg. Oh, a nép, e szegény, rongyos király, hízelgőkre talált, akik sokkal arcátlanabbak Bizánc és Versailles összes udvaroncainál. A népnek ezek az udvari lakájai folyton magasztalják az ő jelessegeit és erényeit. Pedig a tömeg, amelynek jóságát oly nagyon magasztalják, egyáltalában nem jó; sőt néha oly gonosz, mint némely más caesari hatalmasságok. Gonoszságának oka azonban az éhség; gondoskodnunk kell, hogy a felséges népnek legyen mindig mit ennie; ha kellőképp jóllakott, nyájasan és kegyelmesen fog mosolyogni rátok, őfelsége a nép továbbá nem nagyon értelmes; sőt ellenkezőleg, majdnem olyan ostoba, mint a kegyencei. Szeretetét és bizalmát csak az nyeri meg, ki szájaíze szerint beszél és szenvedélyeit dédelgeti; ellenben gyűlöli a becsületes férfit, ki az ész szavával fárad felvilágosításán és nemesítésén. így van ez Párizsban, így volt ez Jeruzsálemben. Bízátok a népre a választást a legigazabb férfiú és a leggono-

szabb haramia között, — biztosak lehettek, azt fogja kiáltani: Barabást akarjuk! Éljen Barabás! — E visszásság oka a tudatlanság; ezen jelentékeny bajon segítenünk kell nyilvános iskolák felállításával, melyekben a nép ingyenes oktatásban és a hozzátartozó vajaskenyér s egyéb élelmiszerek élvezetében részesül...

Könnyű ennek a Heinének, aki csakugyan utál ja a népet. (Ő nem tudja ilyen cinikus humorral kezelni a dolgot. De mennyire nem! Ő szenvedélyesen szeret egy népet és ez az ő veszte. Szereti és gyűlöli engesztelhetetlen szerelemmel és attól fél, hogy a nyilvánosság előtt egyszer elpityeredik, vagy dűhrohamban tör ki. Nemrég már úgysis botrányos színben mutatta be magát a pesti megyeházán. Egy Pálffy és egy Zay erősen támadták az arisztokratákat és azt indítványozták, hogy egyszerűen el kell törölni a főrendiházat. Ő felad, egész testében remegve beszélni kezd, védi a főrendeket és a magyar tradíciókat, amelyek között a főrendiház nem a legutolsó és nem a leghitványabb. Kijelenti, hogy minden olyan alkotmányváltoztatást, amelynek gyökerei nem nyúlnak le a kilencszázéves tradíciókba, amely ellenkezik a magyar történelmi jogfejlődéssel, leikéből gyűlöl és visszautasít. Valóban Isten csodája, hogy ez a magyar nemzet — itt a könnyeket már csak a legkétségbeesettebb erőfeszítéssel tudta visszatartani — szláv, német, török ellen oly sokat harcolván, magát fenn tudta tartani és az olyan ember, akinek helyén van a szíve, lehetetlen, hogy szimpátiát ne érezzen egy ilyen nemzet iránt. És meg kell a szívnek szakadni, — érezte, hogy már csak úgy csorog szeméből a könny — ha ezt a népet faragatlan kezek bántani merik s ha egyedül marad is és az lenne élete utolsó órája, akkor sem engedi, hogy bántsák a magyart! Borzasztó erőlködéssel tudta ezt a pár szót elmondani és majd a föld alá süllyedt szégyenletében, hogy annyira elérékenyedtett. De a java csak most következett. Az a Zay gróf mégegyszer felállt és gyűlölködő hangon szeméretette a Hitel nemzetostorozó kemény kifejezéseit, amelyeket még német nyelvre is lefordítottak, hogy a külföld is megértse, milyen vádakkal illeti a magyart

egy arisztokrata ... Erre a kegyetlen vádra úgy érezte, hogy a dühtől és kétségbeeséstől, a fájdalomtól és lelkiismeretfurdalástól hangos sírásra fakad s ettől a férfiatlan, beteg, szerencsétlen ellágyulástól annyira elborzadt, hogy mint egy hasáb fa, élettelenül zuhant a földre. Hazavitték, nagy rémület, futkosás, ágy-nak esett, senkit sem ismert meg, napokig beteg volt, Metternich is, a nádor is ijedten kérdezősködött. .. rettenetes volt.

A csillár néhány gyertyája csonkig leégett. A konya most már nem világított, csak halvány vöröses fényben égett s belül az emlékek körvonalai kissé elmosódtak. De szinte látni lehetett, hogy ismét Kossuth Lajos alakja körül kezdenek kikristályosodni. Az új vezér, úgylátszik, kezdi észrevenni, hogy a mélabús. siránkozó belletrista vezércikkekkel, a bot, vessző és a tetszhalottak emlegetésével már nem tudja izgalomban tartani a kedélyeket, tehát ő is rálép az általa kigúnyolt közgazdasági tevékenységre. Megalakította a Védegyletet. Magyar ipart akart teremteni márióholnapra. Bizonyára Amerikáról vette a példát, ahol kimondták az angol áruk bojkottját és azután csakhamar el is szakadtak Angliától. Még Deák sem vette észre, hogy ez voltaképpen első lépés akar lenni az Ausztriától való elszakadás felé és Szentgróton, ahol a Védegylet gróf Batthyány Kázmér elnöklete alatt ülést tartott, ezt mondta Deák: »Egykor egy franciát megkérdeztek, hogy ki verte meg Marengónál az ellenséget? — Én! — mondá a veterán — és még hetven-ez f r francia. Szintúgy ezen társulatnak is minden tagja elmondhatja egykoron magáról: Én meg millió védegyleti tag mentettük meg a sorvadó hazát.« Mi történt ezzel a Deákkal? Már ő is szellemeskedik? Már c is Kossuth- és Heine-féle frappáns anekdotákkal akarja megszerezni a népszerűséget? Csak Isten a tudója, hogy mily rosszul áll Deáknak ez a léha, könnyed szerep. Neki is eszébe jutott a jó Schiller Frigyes: milyen aprókat lép ez a nagycszimás, kövér magyar táblabíró! Nagyon csodálkozott e bölcs ember frivolitásán. A többien annál kevésbbé. Nem csodálkozott

például gróf Batthyány Louis-n, aki — meg kell adni — gyönyörű szál ember, igazi Adonisz, híres nőcsábító — egyéb semmi, hacsak azt nem rójuk fel érdemül, hogy a ruhái angol remekművek, ebben talán csak Kázmér gróf, a védegylet vezére, valamint a hóbortos Palocsay báró veheti fel vele a versenyt. A Batthyányakat divat dolgában feltétlenül elismeri tekintélynek, sőt vezérnek is, az asszonyok körül való sikereiket pedig egyenesen irigylitőlük, kivéve természetesen azt a hódítást, amelyet Louis gróf a monarchia leghatalmasabb asszonya, Zsófia főhercegnő szívében aratott. Ezt az egyet nem irigylitől. Sohasem szerette a mérges asszonyokat, különösen, ha azok csúnyák. Azon sem csodálkozik, hogy Batthyány Lajosné olyan buzgó tagja a védegyletnek. A szép Karolina grófnő ellenállhatatlan; de az a baj, hogy ő sem tud ellenállni annak, aki hiúságát valamivel felcsiklandozza. Crescence gyűlöli és Crescence-t a világért sem lehetne rábírní, hogy elmenjen Batthyáyné valamelyik estélyére, vagy azokra a kirándulásokra, amelyekben — úgy hallja — a hölgyek fontos védegyleti ügyeket beszélnek meg az igazgató úrral, Kossuth Lajossal. Védegylet! Igazgató! E nagy demokrata fizetést húz és kirándulásokat tesz ellenállhatatlan mágnásasszonyokkal, szívesen résztvesz a Batthyány-szalónban rendezett petits soupers-kon és eszébe sem jut megmosni a kezét, ha azt egy mágnásasszony megszorította.

A csillár alatt ülő ember megmozdult, karjai kinyúltak, ujjai dühösen nyomkodták a hamutálcában a szivarcsutkát, majd a pezsgős üveg után nyúlt és töltött magának. De elfelejtett inni.

— ... Kossuth tehát versenyezni akar velem az alkotások terén. Ez megint olyan, mint mikor a teknősbéka versenyt akar futni az agárral. Alkotni? Dolgozni? Ahhoz olyan munkaerő kell, amilyen az enyém. Pedig két nemezis üldöz, a szerelem és a politika. Naponta hat-nyolc órát dolgozom, írok, tanácskozom, elfogom az embereket, kapacitálom. Minden sivár és komor körülöttem. Magasabb ellenséges hatalmak karmai között vergődöm. Világos, hogy a lelkem el van zálo-

gosítva, de ébernek és józannak kell lennem. Ha valami szerencsétlenség történik, én, gyöngé féreg, hogy hárrítam azt el? Sok rosszat tettem, sok szerencsétlenséget okoztam. De rosszindulatból tettem-e vájjon? Az ördögnek tüzelőszer kell és az Isten nem enged át neki embereket. De az ördög mégis emberekre vágyik, mert az emberhúsnak van a legpompásabb füstje. Még meg találok ölni valakit, például ezt a Batthyány Louis-t. A múltkor is úgy összevesztem vele, hogy majdnem pisztolyig mentünk. Attól félek, hogy egyszer lepuffantom. Szép, szőke szakállának alsó csücskére célozok, homlokon találok és Louis összeesik, mint egy öbéli kutya, ó, jó Isten, milyen kedvet, milyen irtózatot kedvet is érzek ehhez!

A csillár alatt levő ember felkelt, az ajtóhoz lépett és meghúzta a csengőt. Belépett a lakáj.

— Fiam, tégy új gyertyákat . . . Nem . . . Hozz be két kandelábert. Ki akarom világitani magamat.

Újra leült s agyában tovább torlódtak a gondolatok. Miért is furdalja annyira a lelkiismerete? Hiszen mialatt Kossuth-tal és Wesselényivel újságban és könyvben vitázott, megírt két könyvet, megépítette a szervita-téri és az Újépület mellett levő sétateret, mindig ott volt az Akadémia ülésein, felépítette a csónakházat az óbudai hajógyárat, megvetette alapját egy cukorgyárnak, a soproni vasútnak, a budai alagútnak, a balatoni gőzhajózásnak és oly roppant lelki feszültséggel figyelte, tanulmányozta a híd építkezését, mintha valószággal a saját két kezével rakta volna le a pilléreket. Ehhez képest Kossuth úr magyar iparkiállítása csak egy kis álarcosbál volt, igaz, hogy az ország legszebb asszonyainak felvonulásával, gyönyörű magyar díszruhákban, vagy házias kartonban és selyemben. Viszont az is igaz, hogy a karton, selyem, bársony és posztó szélébe bele volt szőve, hogy honi gyártmány, de a legnagyobb rész Csehországban, vagy Angliában készült. Az asszonyok azonban gyönyörűek voltak. Crescence megint roppant féltékeny volt Batthyány Louis feleségére, sőt most már Károlyi George-néra, sőt Szapáry Antalnéra is, pedig arról köztudomású, hogy Batthyány

Kázmér a szerelme. És féltékeny volt Zichy Manónéra, aki angol asszony, s mint ilyen eszébe juttatta Karolinát. Crescence didergett közöttük és sírva jött haza a társaságukból. Az egyik asszony, amikor gratuláltam neki, hogy olyan eszményien szép gyermekei vannak, nevetve így felelt: »Tudja, mitől van ez? Mindegyiknek nagyon nagy gonddal néztem ki az apját.« Crescence halálsápadtan nézett rám, éreztem, hogy e pillanatban rettenetes félelem és gyanú járja át a szívét. Crescence nem érti a mai asszonyok nyelvét.

Az inas behozta a kandelábereket, az asztalra tette, aztán eloltotta a csillárban füstölgő néhány szál gyertyát. A kandeláberek lobogó sárga fényében szoborszerűen, mély árnyékokkal jelent meg a sápadt és sovány arc, a vértelen, keskeny, összészorított száj s ijesztően kiugrottak a mongol pofacsontok, amelyek az Uralmellékre, az Őshazára és a nagy ázsiai szteppekre emlékeztettek. Erről az arcról le lehetett olvasni azt a borzasztó forrongást, amely agyat, szívét, lelket egyaránt feldúlt. Le lehetett olvasni a testi és lelki képzelt betegségek rémképeit, a hallucinációkat, amelyek az ébrenlét és alvás állapotában egyaránt életre keltek.

A kandeláberek erősen megvilágították a reszkető száját, amely félhangosan monologizált.

— Egyedül vagyok és a hideg földön üldögélek. Két szék között a pad alá estem. A láthatár mindjobban elsötétedik, úgylátszik, hogy közel vagyok a haláltusához. Nemrég beszéltem Metternich-chel, aki figyelmeztetett, hogy ezernyolcszáznegyvenhétben felfordul minden. Micsoda évszám ez? Ő sem tudta megindokolni. De kétségtelen, hogy Metternich a csillagokból olvas. Ezt számtalanszor bebizonyította. Tehát mindössze még két év. Akkor ezzel a Wesselényivel is inkább kibékülök. Akárhogy viszem is a dolgot, szeretem Miklóst és sokat köszönhetek neki. És szegény nyomorult embernek annyi a baja. Gráfenbergből magával hozott egy kislányt, ha jól hallottam, Lux Annának hívják s az apja takácsmester. Most ott van az anyjánál az egész grafenbergi pereputtyával. Miklósnak mindig

ilyen ízlése volt. Nem lehetetlen, hogy feleségül veszi.

Levélpapírt vett ki az asztalfiókjából és írni kezdett. Drága Barátom Wesselényi! Vessünk leplet a múltra és kössünk ismét frigyet. Küszöbén állunk egy új életnek, amely vagy gyönyörű lesz, mindenkire meleget, életet és áldást hoz, vagy pedig megdermeszt mindent és halálra fagyaszt. En inkább az utóbbit hiszem, alig van már néhány esztendőnk. Kedves Miklós, hallom, hogy a szemednek a grafenbergi vízkúra semmit sem használt. Jöjj vissza Pestre, vagy menjünk Bécsbe, ha akarod, elviszlek Londonba és vizsgáltsassuk meg a szemedet a világ legjobb orvosai-val. Nem engedem meg, hogy kuruzslókkal és homeopatha gyógyszerekkel rongáld magadat. Ezek a homeopathák engem is majdnem a föld alá küldtek. Kedves Miklós! Ha mindehhez nincs kedved, vagy nincsen bizalmad már az orvosokban, szállj meg nálam valamelyik pesti házamban, jöjj el hozzám Cenkre, élj ott, Crescence, aki nagyrabecsül téged, szintén szívesen lát s akár el se menj tőlünk soha. Ügy tekintünk, mint családunk 1 agját. Hátralevő életünket, amely, ki tudja, milyen rövidie van már kiszabva, töltsük el egymással a lehető legjobb barátságban.

Egyszerre csak megállt a kéz, amely a lúdtollal sebesen repült a papíron. A sárgásbarna arc komorsága megenyhült, fájdalmas vonás húzódott le a szája szélén, azon a helyen, ahol a gőg és gúny fintorai szoktak megjelenni. A kandeláber előtt ülő ember Kossuthra gondolt. Ezzel a Kossuth-tal is legokosabb volna kibékülni. Kossuth fiatal korában csakugyan elkövetett néhány csúnya botlást... de ha meggondolom, hát az én fiatal-ságom? ... Bizonyos, hogy Kossuth a maga egyszerű vidéki életében tizedrészét sem követte el azoknak a botrányos cselekedeteknek, amelyeket én tizenhét esztendőös koromtól kezdve egész a házasságomig... sőt még azon túl is ... Mennyi titok rakódik le egy emberi életen keresztül az emlékezet mélyén, mennyi kis piszok a lelkiismeretben!... Úgy érzem, hogyha Kossuthnak odanyújtanám a jobbkezemet, akkor ...

Hiszen Kossuth alapjában véve derék és becsületes ember, a szíve is jó . . . egészen megható, hogy mennyire szereti az édesanyját . . . Aztán meg vegyük a dolgot úgy, ahogy nekem Tasner szokta beállítani. Ágrólszakadt, szegény vidéki fiatalember, háromszor csinált már magának egzisztenciát és most, amikor összeveszett a Pesti Hírlap kiadójával, most megint kenyér nélkül, állás nélkül és minden kilátás nélkül teng-leng a világban. Ostoba ember ez a Metternich. Az ilyen Kossuthokat mindenáron le kellene kenyereznie. Lám Gentz, aki valóságos jakobinus volt Kossuth-hoz képest, ahogy Metternich elhalmozta pénzzel, ahogy bevitte őt a nagyvilági élet, a nagyvilági szerelmek, a Bagrationok és Elsiet Eannyk Vénusbarlangjába, attól kezdve a Szent Szövetség és a Rendszer legelszántabb harcosává lett. Nem csodálom, hogy ^körülvéve hízelgőktől, kalandra' éhes mágnásasszonyoktól és Ostoba mágnásoktól, akik az ő eszével akarnak tündökölni, az ő tollával és az ő szavával akarnak maguknak hatalmat, -dicsőséget és népszerűséget szerezni, megrészegülve az éretlen fiatalok s a megbolondult csöcselék tömjénezésétől, ez a Kossuth Lajos végül is elbizakodottá lesz s azt hiszi, hogy felveheti a harcot a hatalommal, amellyel Magyarország háromszáz esztendő óta nem tud megbirkózni. Ha én Metternich volnék, az ilyen embereket vagy megvásárolnám, vagy felakasztatnám. Ezt egyszer megmondtam a kancellárnak is, de megmondtam Kossuth Lajosnak is. Az előbbi nem értette meg, az utóbbi pedig félreértette. Nemsokára majd megértik ők is, a magyarok és az osztrákok is és megérti az uralkodó is, hogy egy Kossuth Lajos áldása és átka is lehet nemcsak a nemzetnek, hanem az egész monarchiának, örültségeket beszélek össze-vissza. Kossuthnak egyelőre még elég baja van a barátaival, a pártfogóival és a lakájaival. Elég baja van a Kereskedelmi Társasággal, amelyet szembe akart állítani az én pénzügyezeteimmel és vállalataimmal, de mindenütt becsapták; az igazgatója elsikkasztotta az egész alaptőkét és elsikkasztotta Kossuth alelnökségét is, amelyből, szegény, tisztességes iparkodással meg akart élni. Elég baja van

neki az ellenzéki klubbal, a körülötte tolongó éhes nőstényekkel, a féltékeny, hatalomravágyó, gögös feleségével, a nyomorúságával. Szörnyű dolog lehet, ha valaki átveszi a nemzet vezérletét és nem tudja, hogy miből fizesse ki a lakását és miből vásároljon ruhát a feleségének. Mégis csak nagy dolog, hogy valaki beleszületik egy kis birodalomba, amelynek jobbágysai szorgalmasan fizetik neki az adót. . . Megértem ötvennégy esztendő és még soha sem jutott eszembe, hogy vannak kiművelt, finnyás ízlésű, előkelő gondolkodású, nagyvilági életre teremtett emberek, akiknek mindennapi kenyérgondjaik vannak .. ez rettenetes lehet. Nem csodálnám, ha az ilyen ember, mint a vak Sámson, megfogja, megrázza és kidönti a társadalmi rend oszlopait s magára rántja az egész épületet, amelyben neki nincs hol a fejét -lehajtsa. Megértem a társadalom ellenségeit. Most kezdem érteni a szocialistákat, a kommunistákat és -nem csodálkozom, hogy Lajos-Fülöp ellen most már a hetedik merényletet követik el. . . mindent megértek, ha arra gondolok, hogy az ökröket, fejősteheneket és versenylovakat pompásan eltartják, de lángelméknek és apostoloknak, az emberiség jótevőinek ádáz küzdelmet kell vívniok pusztán azért, hogy föl ne forduljanak éhen . . . Mindent megértek, de azért kétségbe kell esnem, hogy Crescence s a kis fiaim, házam népe, jó embereim és gazdatisztjeim, testvéreim és rokonaim és az egész szép, ostoba, nagy magyar nemzet néhány ilyen kétségbeesett ember áldozata lesz.

Felugrott és a fejéhez kapott.

— Szent Ég! Ez rettenetes dolog. Erről egy pillanatra sem szabad megfeledkezni. Még ma visszamegyek és kibékülök vele. . .

Sokáig lihegett az ablaknál, végre látszólag megnyugodott, visszament az íróasztalához és felhajtott egy pohárka bort.

— Örülök, hogy végre kitaláltam a kibontakozást. Úgy van, — kibékülök Wesselényivel, Batthyányval, Kossuthal, ha kell, bocsánatot kérek tőlük és megkérdem, akarják-e, hogy a táborukban mint közkatona velük marsoljak, megtűrnék-e maguk között,

rám bízna-e valami munkát, érdemesnek tartanák-e arra, hogy még a fórumon maradjak. Bevallom nekik őszintén: nyomorult lény vagyok, világosan érzem, hogy nem való vagyok sem politikusnak, sem gazdának, sem családfőnek, sem férjnek, szívesen adom át helyemet és eltűnök, mert nem akarom megvárni, hogy egészen elszigetelődjem, megcsúfoljanak és kifütyüljenek. Az élet undor, a halál borzadály. Bús-komorság száll rám, eljátszottam földi játékaimat és égi üdvösségemet, jön a pusztulás és a lassú halál, a helyzet számomra tarthatatlan, nekem semmi sem sikerül, szégyenlem magam. Uraim, mondják meg nekem őszintén, van-e valami helyem önök mögött, vagy pedig takarodjam el, menjek tébolydába, vagy menjek a trappisták közé? . . . Kérem szépen, mondják meg őszintén, mert rettentő kételyek kínoznak, szeretnék önmagamtól elmenekülni. Fejbe tudnám löni magamat, hogy ezzel a haláltusa kínjait elkerüljem. Uraim, ne kíméljenek! Ne emlegessék az érdemeimet, ne balzsamozzanak be élve, ne tegyenek el, mint egy múmiát, hanem mondják meg őszintén, hogy...

A kandeláberekben kísértetiesen lobogtak a kékes gyertyalángok. Ebben a túl világi félhomályban olyan volt az az arc, mintha már rajta volna a halál kezevonása.

— Megfulladok, — lihegte kétségbeesve — nem bírom tovább ... Kezdek együgyű, szentimentális és gyáva lenni. Miért akarok én Kossuthal kibékülni? Először is nem bizonyos, hogy a békejobbot ez az el bizakodott és pöffeszkedő plebejus elfogadná. Másodszor nem bizonyos, hogy a békeszerződést becsülettel meg is tartaná és abbahagyná izgatásait. Nagyon rosszul vagyok. Elsötétül minden körülöttem. Valami rettenetes ürességet érzek magam alatt, feneketlen gödröt, szörnyű szakadékot, amelyet gonosz hatalmak folyton mélyebbre és mélyebbre ásnak. A helyzetem tarthatatlanná válik. Aludni szeretnék. Álmos vagyok ...

De nem feküdt le, inkább kitérta az ablakokat és felnézett a csillagos égre.

— ... Milyen szép égi rend, milyen isteni harmónia a világűrben a naprendszerek között, milyen felséges nyugalom! . . . Én pedig itt lenn, a magam vakondok perspektívájával sírok és jajveszékelek, mint egy meghibbant vénasszony. Borzasztó szégyen. Maholnap én is odajutok, ahol a magyar nemes évszázadok óta vesztegel, a maga trágyadombján, mint a megnyomorodott bibliai Jób, ordít, sír, káromkodik és fizet... ahelyett, hogy talpraugornék és munkához látna. Utálatos dolog ez a magyar siránkozás. A nagy és erőteljes népek halomra gyilkolják egymást, ha nem tudnak megegyezni, hogy miként tegyék boldoggá a fajtájukat. Nisben láttam a koponyagúlákat... a polgárháború halottjainak katakombáit . . . sohasem felejttem el. . . milyen hősi nép, mennyi erő és elszántság! . . . Nálunk pedig az előkelő lelkek visszavonulnak a politikától. Egyáltalában kezd a közéleti tevékenység az egész kontinensen kalandorok és becsvágyó sansculotte-ok professzionátus mestersége lenni. A francia parlament fele a király, másik fele pedig Rothschild James zsoldjában van s a finnyás ízlésű főnemesség undorodik a közdolgoktól. Rettenetes bűn. A magyar közélettől is kezdenek visszahúzódni az érzékenylelkű és sértedős elemek. Deák Ferenc nem fogadta el a zalai követséget, mert korteskedés közben néhány ember az életét vesztette. Vértókat látna — mondta nekem — a megbízólevélen s az országgyűlésén a választási visszaélések miatt nem merne felszólalni, mert minden arcról leolvassná a szemrehányást, hogy ő is a korteskedés mesterkedéseinek köszönheti mandátumát. Nagyon kényelmes álláspont. Deák duzzog, Deák érzékenykedik, Deák sértődve félreáll, mert egy pár részeg kortest agyonverték és előkelő rezignációval nézi, hogy az egész alkotmányt s az egész magyar nemzetet agyonverjék. Ha ez ragadóssá lesz a magyar közéletben, lassanként eljutunk oda, hogy a nemzet legszentebb dolgaival csak csirkefogók és desperádók foglalkoznak s a tisztességes, tehetséges és a művelt ember sorsát becstelének vagy szemenszedett tökfilkók tartják a kezükben.

Lassan visszavánszorgott az asztalhoz, leroskadt a székre és tenyerébe hajtotta fejét.

— No, hát én nem vagyok olyan előkelő lélek, én nem vonulok vissza Cenkre, nem megyek semmiféle belső emigrációba; gondoljon rólam akárki akármit, gyűlöljenek meg, tartsanak bolondnak, gazembernek, hazaárulónak, bécsi lakájnak vagy magyar forradalmárnak, gyáva fickónak, hivatalért, címért, rangért áhítózó aljas törtetőnek, én dolgozni akarok az utolsó lehelletemig. Én csak a saját lelkiismeretemtől és az Istentől félek. Én elmegyek a nagy magyar Alföldre, magam köré gyűjtöm a táblabírákat, köznemeseket és parasztokat és megmagyarázom nekik, hogy a magyar nemzet sorsa a Tisza két partján, az Alföldön dől el. Írhatja Kossuth az ő jeremiádjait, alapíthatja a textilgyárakat, mennyi döröghet az alkotmány és szabadság szent elveiért úgy, ahogy keblének Istene sugalmazza, rendezhetnek neki fáklýameneteket, éjjelizenéket, amennyit akarnak, én dolgozom tovább. Metternich úr! Én már a Dunát felfedeztem, most felfedezem a Tiszát is és a Tisza völgyét földi paradicsommá változtatom. Kossuth Lajos úr! Ön csak gyártson honi selyemből alsószoknyákat, én addig kiszáritom a mocsarakat, kiegyenesítem a folyók medrét, csatornákat, öntözőműveket építek kiegészített puszta, én hollanduskerteket varázsolok a silány legelőkre, megtanítom az alföldi parasztot, hogyan kell gyümölcsös-, veteményes- és virágoskerteket létesíteni, én néhány száz vagy talán ezer négyszög-mérföld termékeny talajt adok a népemnek, befásítom a nagy magyar szteppét, oázist teremtek a nagy Szaharában, ez lesz a világ legszebb nemzeti parkja, Európa veteményeskertje, ott lesz a monarchia éléskamrája és a kamara gazdája gazdag, büszke, dolgos magyar parasztok lesznek. Igen. A magyarság sorsa a Tisza völgyén dől el. A Tisza az enyém. A magyarság az enyém. Nem a kormány és nem a vármegyék csinálják meg ezt az új honfoglalást, hanem — és itt slnevette magát — mint ahogy a francia veterán mondta, én és még néhány ezer dolgos magyar ember,

alföldi paraszt, egy nagy társulatban egyesülve és én néhány ezer magyar testvéremmel odalépek a külföld elé és hitelt kérek tőle. Tiszai papírokat fogok kibocsátani, amelyek kelendőségben a kontinens bármely részvényeivel kiállják a versenyt és hollandus, meg belga földművesek tiszai papírt vásárolnak majd a hágai és brüsszeli értéktőzsdén, hogy megtakarított tőkéiket a legbiztosabban elhelyezzék.

Éjszaka volt. Künn az égbolton csillagok ragyogtak, a nyitott ablakon csak úgy dőlt be a nyári éjszaka hűvös lehellete. A szobában két kandeléber számtalan apró lángocskája imbolygott egy óriási lángokkal lobogó lélek előtt. Csend volt. Csak a lelkendező ember lihegése, a gyertyák sercegése s egy fájdalomosan hevülő szív dobogása vert életet az éjszakai csendbe. A rángatózó arc rábukott egy görcsösen összeszorított ököltre, a hatalmas koponya, összekuszált ritkás hajzat s bozontos szemöldök szinte lánggra lobbant a gyertyák közelében s'benn a koponyában kavargóit, füstölőit az új hatalmas terv.

— Uraim! Én nem mondok el önöknek mindent, mert nem tartom fontosnak, hogy mit gondolnak rólam. Csak annyit mondhatok, hogy ki akarok békülni Metternichhel és a bécsi kormánnyal. Miért? Mert szükségem van rájuk. A magyar nép számára pénzt akarok előteremteni., pénzt, sok pénzt, sokkal többet, mint amennyit a vármegyék vagy a magánemberek vagy az összes magyarok összeadhatnának. Pénzt pedig csak a kormány kezessége mellett kapok. Ezenkívül egész mérnöki vezérkarra van szükségem, valamint térképek, tervek, technikai eszközök, gépek tömegére, amelyeket csak a kormány adhat. Szükségem van a kormányra, Metternichre, Kolowrathra, Kübeckre, báró Sinára, Rothschildra, az osztrák bankjára, szükségem van halalomra, címre, rangra, hogy a hivatalos körök előtt felléhessek, azokat megdolgozthassam. Uraim! Én most jelentkezem Metternich hercegnél, felajánlom magamat neki, hivatalt és hatalmat kérek tőlük, valamiféle ügyosztályt, amelyből önálló közmunkaügyi, közlekedésügyi, ipari

és kereskedelmi minisztériumot fogok megszervezni. Amit eddig tettem, az mind csak előkészület, apré cselekedetek, gyerekjáték volt. Amit most cselekszem! az évtizedekre és évszázadokra szól. Uraim! Hivatalnok leszek. Szükségem van a titkos tanácsosságra, a kegyelmes címre, mert hivatalnokok, kormányközegek, bankok és pénzemberek csak hivatalnoknak, kegyelmes úrnak és szépen dekorált kormányférfinak engedelmeskednek. Nem tudom, elhiszik-e nekem, hogy mindez csak eszköz a kezemben, amit hazánk javára akarok fordítani, nem tudom, nem hiszik-e inkább, hogy én leszek az eszköz a kormány kezében. Nekem most már mindegy. Remélem, meg tudom magamnak nyerni a kormányt arra, hogy cselekedhessen! és remélem, az eredmények megnyerik számomra majd a nemzetet, amely most gyanakszik és talán már el is fordult tőlem. Nekem már mindegy. Beláttam, hogy érvekkel, könyvekkel, hírlapi cikkekkel, országgyűlési és vármegyei beszédekkel, kapacitációval, agitációval nem megyek semmire. Visszatérek tehát arra az útra, amelyen első lépéseimet tettem hazám érdekében. Építeni fogok.

Felugrott, beszaladt a hálósobájába, levetkőzött és lefeküdt aludni. Nyomban elaludt. Reggel nyolc óráig egyetlenegyszer sem ébredt fel, húsz esztendő óta nem volt ilyen jó éjszakája.

Ez történt Bécsben ezernyolcszáznegyvenöt nyarán, Széchenyi Lajos gróf palotájának másodemeleti vendéglakosztályában, ahova tegnap érkezett a házigazda öccse, István gróf, Pestről.

II.

Kerek húsz esztendeig kerülgették egymást, mint a középkori lovasviadalokon a bajvívó leventék. Néha összerobbantak, aztán megfutamodtak, messziről kémlelték egymás mozdulatait . . . Vagy inkább középkori istenítélethez hasonlított ez a küzdelem. Egyikük talpig vasban, rengeteg dárdával, acélsisakkal, arabs pengéjű szablyával, hátán puska, övében remekmű pisztoly, az

egész ember csupa támadó- és védőfegyver, — a másik pőrére vetkőzve, fegyvertelenül, csak eszének fürgeségére és szívének bátorságára hagyva...; Ámbár lehet, hogy Polyphemos és Odysseus harca ez, vagy Dávidé, aki Goliáth ellen kiáll a kis parittyával.

A küzdőfelek néha meggondolták a dolgot, letették a fegyvert, mert mind a kettőjüknek eszébe jutott, hogy okosabb volna békét kötni. Csakhogy az erők roppant aránytalansága folytán az egyik diktálni akarta a feltételeket s ilyen módon nem tudtak zöldágra vergődni. Az egyik túlságosan elbizakodott volt a maga roppant hatalmának birtokában, esze csalhatatlanságában és Istentől való küldetésének illúziójában. Maga volt az olympusi derű, nyugalom és fenség. A másik hajthatatlan göggel, de tehetetlenül vergődött a leláncolt Prometheus bilincseiben. Őszintén szólva, ez a Prometheus nagyon irigyelte Zeus nyugalmát és magabiztonságát. Prometheus leopta ugyan a tüzet az emberek számára, de nem volt benne bizonyos, hogy ezzel nem ártott-e többet, mint amennyit használni akart. Ő az égi tűzzel világítani és melegíteni akart. A lángokat fel akarta használni az ember szolgálatában, az élet könnyűvé és kényelmessé tételére, a didergők felmelegítésére, kemencék fűtésére és lokomotívok hajtására, de amikor az emberek megismerkedtek a negyedik elemmel, arra is rájöttek, hogy azzal gyújtogatni lehet. Fel lehet gyújtani lelkeket, vetéseket, erdőket, házakat, városokat és egész országokat. Prometheus szkeptikussá lett s ez a kételkedés roppant mértékben gyengítette helyzetét Zeussal szemben. Így volt ez eddig, de a helyzet most váratlan fordulatot vett. A prometheusi láng mindjobban fenyegette a boldog Olympust és maga az istenek atyja is megfélemedett és a hitében megingott. Ha pedig egy istennek meginog a hite önmagában, akkor gyámoltalanabb lesz a földi halandónál.

Metternich Kelemen herceg és Széchenyi István végre eljutottak oda, hogy két kényelmes karosszékben beszélgessenek.

Augusztus huszonnegyedikén letette a valóságos, belső titkos tanácsosi esküt, két hétre rá Budán a helytartótanácsnál elkezdte új hivatala megszervezését, amely minden egyéb hatóságtól függetlenül a magyar közlekedési ügyek rendezését tűzte ki feladatául. István gróf hevenyészve összeállított valamiféle tisztviselői kart s odaszereződte tanácsadóul Clark mérnököt, aki a Lánchíd építkezését vezette s e közben komoly egyéniségével, roppant tudásával, gentlemanhez illő előkelő gondolkozásmódjával egészen beférkőzött a grófi szívébe. Hamarosan maga mellé vette járdánházi és berzencei Kovács Lajost, Wesselényi Miklós és Kemény Zsigmond báró barátját, aki valamikor a két báróval együtt lapot szerkesztett Erdélyben, aztán Szatmár megyében telepedett meg, földbirtokos és bányamérnök volt s vármegyéjének egyik követe az országgyűlésen. Ez a Kovács külsőleg tökéletes ellentéte volt Tasnei Antalnak, — mokány kis magyar, sötétbarna hajú, görögös szakállú, pirosposzsgás táblabírótípus — de lélekben legközelebbi rokona, szabad, független, művelt ember, roppant munkaerő, nyílt, bátor és becsületes magyar, aki hat esztendővel ezelőtt ismerte meg a grófot az országgyűlésen. Kovács, az ellenzék egyik legharcosabb tagja, ettől fogva még az ellenzékétől is függetlenítette magát és gögös függetlenségében a gróf fanatikus tanítványa és bámulója lett.

Így verődött össze egy kis csoportja a tanítványoknak. Tasner Antal, William Clark, Kovács Lajos; három egymástól különböző világból, három derék és kitűnő férfiú; a tiszavölgyi munkálatok vezetője, Vásárhelyi Pál, szintén mérnök, kissé fésületlen, mogorva és fontoskodó ember, de nagyszerűen ért a mesterségéhez; végül beállt a sorba egy természetudós, aki regényeket és politikai tanulmányokat írt: báró Kemény Zsigmond. Összesen öt ember. Rajtuk kívül Magyarország négyszázezer nemes emberéből és abból a nyolc-tízmillióból, akiért hús esztendő óta szinte beteg izgalommal dolgozott és gyötörte magát, — egyetlen lélek sem. Igaz, hogy ő is csak ezt az öt embert szerette. Ezek előtt Nyitotta meg

szívének még azokat a rekeszeit is, amelyeket egyéb barátai, József főherceg nádor, Metternich kancellár, vagy a magyar oligarchák, a három György, Károlyi, Andrassy és Apponyi grófok előtt is szigorúan elrejtették. Úgylátszik mindenki, aki a fegyverek vagy eszmék vagy érzelmek birodalmában magához ragadja a cézári hatalmat, maga körül új nemességet teremt s ezt az arisztokráciát a legdemokratikusabb módon válogatja össze. Julius Caesartól és Octavianus Augustusiól kezdve Mátyás királyig, vagy Napóleonig minden lángelme eltaszította magától a régi arisztokráciát s újat teremtett a maga képére és hasonlatosságára.

Semmi sem történt, csak ettől kezdve kegyelmes úrnak hívták a grófot, a pesti kávéházakban pedig fiatal jurátusok, költők, újságírók, diákok és ügyvédek megállapították, hogy a legnagyobb magyar beadta derekát Metternichnek és eladta a hazát. A főurak és előkelő nemesek gúnyosan mosolyogtak, Lónyay János és Lónyay Gábor kormányközegnek nevezték és maliciózan felszólították, hogy necsak ragyogó terveket szöjjön, hanem egyszer már, végre-valahára cselekedjék is — ezen a grófnak már igazán nevetnie kellett.— Szentiványi Vince tanácsos, akit helyettes gyanánt melléje adtak, szorgalmasan küldözte róla Becsbe a titkos kémjelentéseket, Kazinczy Gábor a kaszinóban egy állítólag Kossuthtól származó levelet olvasott fel, amelyben Széchenyi István gróf ármánykodásairól és sületlenségeiről volt valami szó. S mialatt Apponyi György arra kapacitálta, hogyha már úgyis eljátszotta a népszerűségét, akkor fegyverkezzen fel a hatalom egész teljességével, vagyis vállalja el a kancellárságot, a nádor meg a koronaörséget kínálta neki, Pesten macskazenét rendeztek neki, az utcán lehurrogták és szemére hánytorgatták kegyelmes címét. Mindez azonban most csodálatosképpen nem lohasztotta le munkakedvét és elindult, hogy végigjárja a Tiszát és megállapítsa a nagy mű munkatervét.

Kossuth Lajos, aki megvált a Pesti Hírlaptól és most a magyar iparfejlesztés propagandájára adta magát, gúnyosan nézte a gróf kirándulását a nagy

magyar Alföldre. Vele együtt senki sem hitte, hogy a kálvinista és háromszáz év óta rebellis, nyakas, büszke magyarok kedvezően fogadják a kegyelmes urat, aki most a Tisza-folyó partjainak kiegyengetés-ei akarja kárpótolni Magyarországot az elveszett szabadságért és függetlenségért. A gróf pedig egymás« után megjelent Aszódon, Gyöngyösön, Egerben, Nagy« kallón, Szatmárban, Debrecenben, Szolnokon, Szentesen, Kecskeméten, sőt, mint a . magyar közlekedés-ügyek intézője, vasúti és országúti vonalak kiszemelése végett megfordult Zágrábban, Triestben és Fiúmében és visszafelé kiszállt Grácban és Bécsben, de ahol csak járt, mindenütt roppant hódolattal figyelmeztették a tisztelői, hogy ne várjon sikert ettől az erőfeszítéstől és inkább hagyja abba az egészet, mintsem magát valami botrányba keverje.

Metternich, aki az első pillanattól fogva pesszimizmussal nézte vállalkozását, kivitte magával a rennwegi kastélyba és ott egészen fesztelenül, órákhósszat beszélgetett vele és emlékiratokat olvasott fel neki a politikai forradalmak lélektanáról. Metternich szerint máris egész Európa politikai lázba esett. Ez a láz az első stádiumban csak gyermekjáték, a másodikban is még orvosolható, de a harmadikban már gyógyíthatatlan. És arra a kérdésre, hogy szerinte Magyarország melyik stádiumban van, nagykomolyan azt felelte, hogy a másodikban.

Ezek a felolvasások nem nagyon izgatták fel, de annyi hatással mégis voltak rá, hogy eszébe juttatták a Gellért-hegyre tervezett nemzeti Pantheont.— Szeretném, — mondta Tasnernak, aki minden útjára elkísérte — hogy legalább egy közös temetőben egyesüljünk valamennyien, akik a vérünkért, fajtánkért, népünkért dolgozunk. Ez volna jutalmunk, ha esetleg diadalt aratunk, vagy vigasztalásunk, ha elbukunk ebben az erőlködésben. Bevallom magának őszintén, szeretném, ha engem is abba a Pantheonba temetnének el. Nagy megtiszteltetés volna csekély személyemre. Sokkal nagyobb, mint a kegyelmesi titulus, amit annyian irigyelnek tőlem. Szegények azt hiszik, hogy

nekem szükségem van ilyen sallangokra. Nem szorultam én. bécsi napsugárra, vagyok én akkora szentjánosbogár, hogy egy kicsit magamtól is tudok világítani. Kincsek és hatalmak után sem loholok, de azt bevallom magának, hogy szeretnék olyan férfiak között pihenni a földben, mint Berzsenyi, Kölcsey, Festetich, Kisfaludy. Miért kellene nekem azon pirulnom, hogy vágyakozom valami kitüntetésre, amelyet a saját vérem és népem tud adni? — kérdezte őszinte meghatottsággal és Tasner Antalnak eszébe jutott, hogy Széchenyi István gróf még halálában is egy saját maga alkotta arisztokrácia körébe vágyik, — Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy, szegény magyar írók körébe, mint ahogy életében szegény magyar mérnökökből és tanárokból alkotja meg a maga udvarának főméltóságait.

Közben, természetesen, nem várta, hogy helyette a Lónyayak cselekedjenek. Rengeteget tárgyalt a bécsi pénzügy miniszterrel, bécsi bankárokkal, a pesti Ullmannal, részt vett a megyegyűléseken, a politikai bankettokon, megcsinálta az alagút, a győri és központi vasút, az első balatoni gőzhajó tervét és megalkototta az első tiszai társulatot.

A nagy magyar Alföld, a Tisza mindkét partja le egész Titelig, az összes vármegyék, amelyek a Tisza keresztül folyik, egyszerre tele lettek vele, örjögő lelkesedéssel fogadták és kísérték minden útján s mialatt Pesten a jurátusok kávéházaiban lehazaárulózták, Debrecenben, Kecskeméten, Egerben és Szegeden imádkozott érte úr és paraszt, gazda és cseléd, katolikus és református s az útja valóságos diadalmenet lett mindenfelé. Akik vele voltak, először csodálkoztak, aztán ujjongtak, végül elfelejtették, hogy olyan magyarok is vannak a világon, akik a gróftól elfordultak és egészen természetesnek találták, hogy minden vármegye szélén, minden város kapujánál küldöttségek és lovas bandériumok fogadják, tiszteletére vacsorákat, fáklyásmeneteket, éjjeli zenéket és népünnepélyeket rendeznek, mint egy örökké tartó farsangon megkongatják a harangokat és a szónokok könnyezve könyörögnek neki, álljon a nemzet élére, legyen kancel-

lár vagy nádor. Mintha a nagy magyar. A földön nem is ismernék Batthyány Lajost vagy Kossuthot, a gróf egész kísérete, sőt báró Kemény Zsigmond is azt hitte, hogy Széchenyi István grófot, ha úgy tetszenék neki, akár királlyá is megkoronáznák. Egyedül maga a gróf nem hitt sem a lelkesedésnek, sem az ünneplésnek s valahányszor egyedül maradt egy urasági kastély vagy vármegyeháza hálósobájában, mindig úgy érezte, hogy ez csak káprázat, álom, részegség, hogy ennek hamarosan vége lesz és újra kezdődik a nagy magánosság. Naplóját teleírt a kétségbeesett panasz - kodással. »Milyen éjszaka, milyen álmok, nincs egy fényes pont, halálos álom, kimondhatatlan rettegés a haláltól, a legborzasztóbb melanchólia korbácsol, öh, ha sejtenék az emberek, mi megy végbe bennem! Gondolataim összezavarodnak. A magyar nemesség forradalmár, Pestmegye rendjei jakobinusok. A nemzet törekvése és mozgalmai az anarchia, a felbomlás előjelei. Pesten másért lelkesednek, nem a Tiszáért, az Alföldért, a csatornázásért és a mocsarak kiszáritásáért. Pesten Kossuth Lajosért lelkesednek.«

A másik, aki nem hitte, hogy ez a tiszai diadalét visszahozza Széchenyi igazi népszerűségét, a pesszista Tasner Szegeden félrehívta Kemény Zsigmond bárót és azt mondta neki:

— Nekem mostanában mindig eszembe jut Krisztus Urunk virágvasárnapi bevonulása Jeruzsálembe. Vedd csak elő Máté evangéliumát és olvasd fel nekem az idevaló részt.

És a bibliás Kemény Zsigmond báró olvasta.

— ... És mikor közeledtek Jeruzsálemhez s az olajfák hegyéhez jutottak, akkor elkülde Jézus két tanítványt és monda nekik: menjetek ebbe a faluba, amely előttetek van és legott találtok egy megkötött szamarat és vele együtt az ő vehető; oldjátok el és hozzátok ide nékem. A tanítványok pedig elmenvén úgy cselekedének, amint Jézus parancsolta nekik és mondták Sión leányának: Imhol jő a te királyod, alázatosan és számaron ülve, hogy beteljesedjék a próféta mondása. A sokaság pedig felsőruháit az útra

teríté, mások pedig a fákról galyakat vagdálnak és meghintik vele az utat. Az előtte és utána menő sokaság pedig kiált vala, mondván: Hozsánna Dávid fiának! Áldott, aki az Úr nevében jó! És amikor Jézus bemegy vala Jeruzsálembe, felháborodék az egész város, mondván: Ki ez az ember?

Kemény báró felütötte fejét és bámulva nézett Tasner vörösszeplős, csontos, száraz arcába.

— Megbolondultál? Azt hiszed, hogy a grófot is .. ?

Tasner pedig átlapozott néhány lapot a bibliában és most ő kezdte olvasni a huszonhatodik részt.

— És amikor mindezeket a beszédeket elvégezte vala Jézus, monda a tanítványainak: tudjátok, hogy hét nap múlva a húsvétnek ünnepe lesz és az embernek fia elárultatik, hogy megfeszíttessék.

Kemény Zsigmond báró aggodalmasan nézett Tasner arcába.

— A te idegeid is kimerültek, pajtás. Nem csoda. Nem lehet kibírni az iramot a mi grófunkkal.

III.

Mialatt István gróf meghódította magának az Alföld paraszt népét, az uralkodóház néhány tagját is meghódította. Nem volt ember a monarchiában, akit József nádor családja annyira a bizalmába fogadott volna, mint őt. Crescence grófné belátta, hogy a Dorottya főhercegnővel kapcsolatos mende-mondáknak éppúgy semmi alapjuk nincs, mint annak, hogy a főhercegasszony áttért a katolikus hitre. Amikor a nádor feleségét ő maga is jobban megismerte, restelni kezdte, hogy volt idő, amikor rá is féltékenykedett. Most csak az fáj neki, hogy az ura szinte több időt tölt a nádorcsalád körében, mint a sajátjában. Crescence grófné látta, hogy a főhercegnő erős lelkű, de testben összetört matróna lett, aki életének minden örömét családjában, protestáns testvéreinek támogatásában és az elhagyott árva gyerekek gondozásában találja g mostanában

különösen minden idejét lefoglalja a skót missziós egyház. Igaz, hogy ennek a skót missziónak is volt valami köze István grófhhoz. Az angolokat ő hozta Pestre. A Nemzeti Casinóban mindig ült néhány világotazó angol lord. A gróf pesti lakásán vagy cenki kastélyában be- és kijártak az angol gentlemanek. A Lánchíd építkezése, *Ví la nint* a hajógyár néhány száz angol munkást hozott Magyarországra, valóságos kis angol kolónia létesült Pesten a főhercegasszony és a *gróf* pártfogása alatt.

A skót hitterjesztő társulat két embere, Rév. Black és Rév. Keith, akik Kisásziából igyekeztek Magyarországon át hazafelé, itt rekedtek Pesten. Keith tisztelendő megbetegedett és hetekig feküdt az Angol Királyné szállóban. Dorottya főhercegnő felkereste, orvost és ápolónőt hivatott melléje és a beteg lelkész ágyánál Széchenyi István gróffal is találkozott. Már akkor szó volt arról, hogy a skótok missziót küldenek Pestre s titokban hívőket toboroznak egyházuk számára. Dorottya főhercegnő megígérte támogatását. Nemsokára megjött az első misszionárius, Smith Róbert, majd Wingate Vilmos, közben pedig dr. Duncan János, a nagy szónok és hittérítő. Nyíltan téríteni természetesen lehetetlen volt, hiszen még az is sok vesződségbe került, hogy néhány bibliát átcsempésszenek magukkal az osztrák határon. De azt mégis kieszközölte számukra a gróf, hogy a Lánchídnál dolgozó munkásoknak istentiszteletet tarthassanak. Dr. Duncan János szentbeszédein rendszeren megjelent a főhercegasszony, néhány angolul beszélő mágnás, egyetemi tanár, író és tudós, világot járt zsidó, sőt még katolikus papok is meghallgatták. Sokan át is tértek és ki tudja, nem alakul-e meg az angol egyházközseg Magyar országon, ha Duncant vissza nem hívják, hogy az Edinbourgh-egyetemen a keleti nyelvek tan-székét elfoglalja. A pesti skót misszió azért nem árvult el. Dorottya főhercegnő vasárnapi iskolát állított fel a lánchídi munkások gyermekei, valamint magyar keresztény és zsidó vallású gyermekek számára, akik ott egyúttal megtanulhatták az angol nyelvet. Smith

Róbert volt az iskola lelke, nagy hódolója a főherceg-asszonynak és Széchenyi grófnak.

A főherceg nádor már egészen aggastyán volt. Ő is, akárcsak Metternich herceg, akivel egyébként teljes életében hadilábon állott, testi elerőtlenedésével lelkiileg is megpuhult s aggodalmaskodóvá, szomorúvá és kishitűvé vált. Az a nemzedék, amely most Apponyi György gróf vezetése alatt kormányt alakított, éppen úgy idegen volt neki, mint a túlsó oldal, amelynek vezére Batthyány és Kossuth Lajos voltak. Volt idő, amikor a nádor Széchenyi István grófban is a hagyományos rend felforgatóját látta, félt tőle és szerette, volna őt valahogyan eltüntetni a közélet teréről. Most, budai magányában, mint egyetlen tanácsadójához, munkatársához és barátjához, ragaszkodott hozzá. Volt idő, amikor István gróf József főhercegben csak a császár helytartóját és Metternich öntudatlan eszközét látta. Később megenyhült iránta s elismerte, hogy a felsőház főleg a nádor befolyására hagyta jóvá az alsótábla által megszavazott reformokat. A legutóbbi időben pedig már csak azért neheztelt rá, mert gyengének találta Kossuthtal, az ellenzékkel, a védegyelettel, az iparegyesülettel és más ellenzéki akcióval szemben.

Amióta István gróf tagja lett a helytartótanácsnak, sokszor kellett megjelennie Budán, a nádor elnöklete alatt tartott üléseken. Az ülés végén a nádor rendesen odasúgott neki, hogy szívesen látná ebéden. István gróf ilyenkor megizente a grófnőnek, hogy ne várjanak rá. Ez a grófnét eleinte kissé idegesítette, de hozzá kellett szoknia ahhoz, hogy férje, akit hivatalán kívül társadalmi, közgazdasági és akadémiai dolgai is napról-napra jobban lefoglaltak, hetenként egyszer vagy kétezernél többször alig ebédelt a családjával. Egyetlen nap sem múlt el azonban anélkül, hogy az ebédről való távolmaradását valamelyik titkára vagy a kaszinó komornyikja által ki ne mentette volna a grófnénál. Ha titkárát küldte, akkor csak szóval, máskor sebtében papírra vetett néhány kedves, becézgető vagy tréfás sorral. Crescence grófnőt ez a figyelem mindig lefegyverezte.

December elején, amikor a korán beköszöntött tél itt-ott már vékony jégkéreggel vonta be a holt Dunaág tükkrét, Buda és Pest között a hajóhidat szétszedték s a folyam két partja egyszerre roppant távolságra került egymástól. A közlekedés eleinte kényelmetlen, aztán életveszélyes, végül lehetetlen volt. Ha a Duna zajlani kezdett, sem csónak, sem kocsi nem tudott átvergődni egyik partról a másikra. A hatalmas jégtorlódások miatt még akkor is istenkísértés volt ez, amikor kemény, hideg télen a Duna beállt. A helytartótanács azonban ilyen időben is megtartotta üléseit s a grófot a főherceg felszólította, hogy az ülések napjain meghívás nélkül is nála ebédeljen. Tavasszal, amikor a jég teljesen eltakarodott és a hajóhidat újból felállították, ülés alatt a nádor papírszeleten néhány öreges, reszkető kézzel írt sort küldött át neki. »Kedves gróf Széchenyi, a hajóhidat ugyan már összeállították, de ez ne okozzon semmi változást a mi viszonyunkban. Ebédre elvárom. Tekintse ezt egyszer és mindenkorra meghívásnak.« Ilyenformán hetenként legalább kétszer a nádornál ebédelt, eleinte mindig díszmagyarban, de aztán a nádor határozott kívánságára egész pongyolán, a maga furcsa, egyéni módon összeállított utcai ruhájában, minden spanyol etikett mellőzésével.

A főhercegi házaspáron kívül a harmadik hitvestől, Mária Dorottya hercegnőtől való három kis főhercegi gyermek, a tizennégyéves Erzsébet, a tizenkétéves József és a kilencéves Mária Henrietté ült az asztalnál. Az öreg főhercegnek, aki már két feleséget és három gyermeket eltemetett, nagyon fáj, hogy a második asszonytól, Hermina anhalti hercegnőtől való huszonnyolc éves István fia, mint Csehország polgári kormányzója, két év óta Prágában lakik. István fiát az öregúr nagyon szerette; és életének most már csak egyetlen célja volt.: biztosítani neki a magyar nádorságot. Metternich azonban eltávolította Magyarországból, ahol pedig máris népszerű volt, mert a n gy árvíz alkalmával a mentési munkálatoknál ugyancsak kitett magáért a karcsú, leányos arcú, gyenge testalkatú és érzékenylelkű ifjú István főherceg. A nádor

attól félt, hogy távolléte alatt a magyarok egészen elfelejtik. Elkövetkezhetik majd az idő, amikor nádorválasztásra kerül a sor és a magyarok nem Istvánra, hanem valakire másra gondolnak. Ugyan kire? Csak két ember jöhet számításba. Az egyik Esterházy Pál herceg, a londoni nagykövet, a másik pedig gróf Széchenyi István. Esterházy hercegtől nem tartott nagyon, a herceg jobban szeret Londonban élni, itthon nem ismeri senki s ami hírek keringenek róla Magyarországon, az lehet, hogy tetszik néhány különc mágnásnak, de ellenszenvessé teszi őt a köznemességnél. Tudták róla és rossz néven vették, hogy magyar verejtékkel, magyar földből kipréselt roppant jövedelmét esztelen hóbortokra és gazdagságának fitogtatására Londonban szórja szét. Egymillió hold magyar föld évi jövedelmét költi el angol barátai, angol szeretői, angol zsokei és braziliai ültetvényesek, afrikai gyémánt mez ok urai, orosz hercegek, indiai nábobok és nemzetközi szélhámosok társaságában. A magyarok azt is számon tartják, hogy nyelvüket a herceg nem beszéli, a felsőtábla üléseit, ahol most már magyarul szólnak, vezetni sem tudná ... Esterházy hercegtől nincs mit tartania. De Széchenyi gróf . . .

Talán ez volt az egyik oka annak, hogy egészen a családjába vonta István grófot, mert ismerte nagylelkű és büszke gondolkozását, amely képtelenné teszi őt minden hálátlanságra. István grófot csakugyan úgy kezelték a főhercegi házban, mint valami egyenrangú rokont, akit megillet minden fejedelmi vendégnek kijáró jog és megtiszteltetés. A gyermekeket István gróf tegezte, még István főherceget is, aki már Csehország kormányzója volt. A kislányok a térdére ültek és úgy játszottak vele, mint a nagybácsijukkal. Amikor az országgyűlést berekesztették s a kancellár s néhány helytartótanácsos kitüntetést kapott, a kis József főherceg megkérdezte apját, hogy Széchenyi István gróf miért nem kapott semmit. A nádort a kérdés megdöbbenette, mert tudta, hogy a mellőzésnek mélyebb okai vannak, semhogy azt a tízéves fiúcska meg tudná érteni. A kitüntetést még Metter-

n.ich sem tudja kieszközölni, mert egész Magyarországtól együttvéve nem félnek annyira Bécsben, mint Széchenyitől. Nincs ember a monarchiában, akit Bécsben úgy gyűlölnének, mint Széchenyi Istvánt, a rebbelis grófort. De valamit mégis kellett válaszolnia s azon törte fejét, hogy olyant feleljen, amiből kisfia megtanulja, hogy ki az a sűrű szemöldökű, kockás nadrágú, vörösöves, kékfrakkos bácsi, aki neki és nővéreinek cukrot szokott hozni. Valami olyat akart mondani, amit ne felejtessen el soha s ami azt is elárulja, hogy az apja mit tart egyrészt Széchenyi Istvánról, másrészt a kitüntetésekről. Ezt mondta hát neki:

— Fiacskám, olyan nagy rendjele nincs a császárnak, amilyen a grófort megilletné.

A kisfiú elgondolkodott és belenyugodott.

Néha Crescence grófnő is meglátogatta a főhercegi párt s ilyenkor magával vitte két kis gyermekét, mert tudta, hogy a főhercegné az asszonyokban csak az anyát és a családokban csak a gyermeket szereti. A főhercegi gyermekek a kis Bélával hamar összebarátkoztak. Mária. Henrietté és Béla körülbelül egyidősek voltak; két okos, szép és koránfejlett gyermek. Mind a kettő boldog volt, ha meglátta egymást; mindjárt összesúgtak és órákig eljátszadoztak a szoba sarkában. Egyszer a kis Mária Henrietté főhercegnő ebéd alatt kijelentette, hogyha megnő és férjhez kell mennie, a kis Bélának akar a felesége lenni.

Egyelőre azonban nem a kis Mária Henrietté, hanem István főherceg házasságáról volt szó.

A főhercegi pár, mint mindenről, erről is a legbizalmasabban beszélt a gróffal. István főherceggel nem volt semmi baj. Néni voltak olyan szívügyei, amelyek a házasság elé akadályokat gördítettek volna. «Gyenge szervezete ellenére egészséges, daliás, szép fiatalember volt, huszonnyolc éves, tehát valamivel már túl is azon a koron, amelyben a királyi család tagjai házasodni szoktak. Nem volt lángész, nem volt valami nagy munkaerő, nem volt rendkívüli ember, de okos, művelt és komoly s inkább szeretett ásványtannal és geológiával foglalkozni, mint haditudományokkal és

politikával. Egyetlen baj volt csak. A főherceg vagyoni viszonyai az európai uralkodóházak gazdagságához mérten meglehetősen szerények voltak. Egy okkal több, hogy gazdagon házasodjék, még akkor is, hogy ha ezzel szívének, vagy Ízlésének engedményeket is kellene tenni. Néhány esztendő óta már egy tucat nagyon elfogadható név került forgalomba, valamilyen oknál fogva azonban mindegyik házassági terv meg-
hiúsult.

A nádor most bizalmasan közölte István gróffal, hogy a legújabb kombináció az orosz cári udvarral van kapcsolatban. A terv egyáltalában nem volt meglepő. Első feleségét József főherceg is az orosz udvarból vette. A boldogult Alexandra Pavlovna, a meggyilkolt Pál cár leánya, I. Sándor cár, Konstantin nagyherceg és a mostani cár húga révén a nádor sógora volt a cárnak s az oroszok hatalmas császára nem idegenkedett attól, hogy legkedvesebb leányát, Olga nagyhercegnőt most a sógora fiához adja feleségül.

— Mit szól ehhez, gróf? — kérdezte valami rejtett szomorúsággal az öreg főherceg.

István gróf, aki még ma is úgy ismerte az európai udvarok és a nemzetközi arisztokrácia botránykrónikáit, akárcsak fiatal lovaskapitány korában a bécsi kongresszus alatt, Olga nagyhercegnő nevének hallatára megdöbbsent egy kissé. Olga nagyhercegnő tüne-
ményes jelenség volt a szó legérzékibb és legizgatóbb jelentésében. Nemcsak a fejedelmi udvaroknál, de talán egész Európában ő volt a leghirhedtebb szépség. István gróf csak egyszer látta Badenben, de azok a főurak, akik gyakrabban érintkeztek vele Szentpétervárott, Moszkvában, Párizsban, valamelyik nagyvilági fürdőhelyen vagy játékbarlangban, ahol a szépség és romlottság üli orgiáit, valóságos legendákat meséltek róla. A nagyhercegnő nemcsak külsejében hasonlított nagybátyjához, I. Sándor cárhoz, a névparti Apollóhoz, hanem telhetetlen érzékiségével is, amelyhez leányos könnyelműség, meggondolatlanság és szeszélyesség járult. István gróf ösztönösen helyesnek tartotta, hogy úgy mutassa magát, mintha

neki sejtelve sem volna a nagy hercegnő magán-életéről.

— Bizonyos, hogy ő fensége a legszebb és leg-gazdagabb eladóleány Európában.

A nádor közbevágot.

— Politikai szempontból én sem tartanám rossz-nak a dolgot, de a feleségem . . .

Az öreg főherceg nem folytatta a mondatot, kissé elmélázva maga elé nézett, aztán vállat vont és búsan legyintett.

István gróf látta, hogy a nádorné a maga puritán református erkölcsével viharos múltú és buja szépségű menyét soha sem tudná ©szintén szeretni. A főhercegnő nem bízik abban, hogy aki leánykorában már egy csomó botránnyal döbbsentette meg az európai udva-rokat, a külügyminisztereket és nagykövetekeket, asszony-fővel bele tudjon illeszkedni a budai nádorcsalád pátr-iárkális erkölcsű, szemérmes és tiszta légkörébe.

A nádor azonban megismételte. #

— Na, mi az ön véleménye, gróf?

István gróf kijelentette, hogy neki ebben az ügy-ben véleményt mondani sem joga, sem képessége nincs. Mindenesetre nagy baj, ha a főhercegasszony ellenzi a dolgot. Nem lehetetlen azonban, hogy a fen-séges asszony nézete megváltozik, ha a fenséges úr és a császár ő felsége kapacitálják. Egyébként a fejedelmi házasságok nem szívügyek, hanem világpolitikai sakk-húzások. Itt elsősorban Metternich szava lesz mérvadó.

A főherceg látta, hogy István gróf csak azért mond üres közhelyeket, hogy az igazi gondolatait eltitkolja.

— Ne kerteljen gróf — szólt rá bizalmas zsörtölő-déssel. — Ön mindig híres volt arról, hogy eljár a szája. Nos, miért csukja be éppen most és éppen én előttem? Önnek, látom, nem tetszik a dolog.

István gróf ezalatt csakugyan végiggondolta ennek a házasságnak minden lehető előnyét és hátrányát a maga szempontjából. Néhány pillanat alatt végig-villant agyán a jövő egész perspektívája. Pillana-tok alatt kiszámította, hogy István főherceg házassága

mennyi haszonnal járhatna. Pestre, Magyarországra és az egész nemzetre nézve. Most aztán már elemében volt. A házasságot ettől fogva úgy tekintette, mint az egyenlő közteherviselés, a váltójog, a Hengermalom, vagy a Lánchíd ügyét, vagy a Tisza-szabályozást. Már ebben a pillanatban elhatározta, hogy küzdeni fog azért, hogy ez a házasság létrejöjjön. Nem tartotta ugyan helyénvalónak, hogy egyszerre leleplezze magát, de már éppen mondani akart valamit, amikor a főhercegnek valami hirtelen eszébe jutott.

— Az orosz udvarnak bizonyos kikötései vannak, amelyek közül különösen az egyik egész . . . közelről érdeklí önt is, kedves gróf. .

István gróf szeme tágrameredt. . .

— Engem?

— Éa önnel együtt az egész magyarságot. A . . .cár.: csak akkor adja leányát Istvánhoz, ha a nádori méltóság családjában örökössé lesz.

A főherceg kutatva nézett István gróf szemébe. Most fog kiderülni, vajjon a gróf István főherceget akarja-e jövendő nádornak, vagy saját maga vágyik erre a pozícióra.

A gróf megértette, hogy miről van szó.

— Fenséges uram, a magam részéről nem tudok elképzelni bölcsebb intézkedést, nagyobb szerencsét és áldást a nemzetre, mintha a nádori méltóság Fenséged családjában örökletessé lesz. Isten engem úgy segítse, Fenség!

A nádor meghatottan ölelte át István grófot.

— Ezt vártam öntől, de a nemzet. . .

István gróf e pillanatban nem tartotta magához és a helyzethez méltónak, hogy alakoskodjék. őszintén megmondta tehát; véleményét...

— Fenséges uram, kétségtelennek tartom, hogy a nemzet ezt is. megteszi Fenséged halhatatlan.árde-memek elismeréséül. Ha azonban ezt az orosz cár kedvéért kellene megtennie ahogy én a fajtámat ismerem, Fenség ha ezt kikényszerítenék az országgyűléstől, akkor nem tudom ... akkor nagyon félek. ...

A főherceg egészen elérzékenyedett. Öregesen reme-

gett a szája, mondani akart valamit, de nem tudta mondanivalóit megfogalmazni. Végül mégis csak megszólalt.

— De a természet rendje ... no, hát csak nyugdjunk bele, egyszer majd, ha Isten úgy akarja, meghalok én is, maga is ... de azt nagyon szeretném, ha utánam a fiam következnek a nádori székbén... Ön még fiatal és önben bízom... sokkal jobban, mint a bécsiékben, mint Metternichben ... ígérje meg nekem, hogy...

A főherceg nem tudta a mondatot befejezni. A szemében megcsillant egy könnycsepp. István gróf még sohasem látta ezt az öreg, száraz embert ilyen elérzékenyedettnek.

— Fenség, nem tartom ugyan időszerűnek, de ha mégis valaha arra kerül a sor, Magyarország nádora nem lehet más, mint István -főherceg. Ép elméjű magyar nem követhet el olyan merényletet a saját hazája ellen, hogy ebben a kérdésben valami kalandba belebocsátkozzék.

— Köszönöm önnek — felelte a nádor és hirtelen kiegyenesedett, mert szégyelte ellágyulását és úgy ér*zte, hogy kissé megalázta magát. De aztán hozzátette. — A főhercegasszony mindig mondta... hogy ön...

Az öreg, pirosarcú, fehérhajú Habsburgnak most megint elcsuklott a hangja. Belátta, hogy nem tud uralkodni magán. Összeütötte sarkantyúját és István grófnak búcsúra nyújtotta a kezét.

IV.

A kancellár dolgozószobájában, amelyben nemrég az aranycirádás fehér ajtókat és ablakrámákat átlakozták s a nehéz brokátfüggönyöket és bútorhuzatokat felfrissítették, most is éppen olyan finom és áthat & rózsailat terjengett; mint húsz évvel ezelőtt. István grófnak eszébe jutott a szép meztelen angyal, Petrovna

Katarina, Bagration hercegasszony. A gróf most is éppen olyan selyem tabureten ült, mint amikor elő-

ször fogadta őt a nagyhatalmú herceg s katonai attasénak akarta küldeni Apponyi nagykövet mellé, vagy diplomáciai léhűtőnek a szép Nogarolla Teréz grófnő szalonjába.

A kancellár most már végleg levette az udvaroncok és diplomaták selyem térdnadrágját, selyem harisnyáját és csattos selyemcipőjét. Frakkot sem visel már, hanem hosszú, térdigérő fekete kabátot, akárcsak Thiers vagy Guizot s olyan a külseje, akárcsak a miniszterviselt egyszerű német egyetemi professzoroké. Roppant magas állógallér tartja fel az állát s hosszára kötött fekete selyemnyakkendőjét, amely kétszer volt a gallérja köré csavarva, a kötés alatt igazgyöngy szorította össze. A termete, amely mintha kissé összezsugorodott volna, keskeny és hajlott, mindazonáltal arányos és utolérhetetlen eleganciával tud még állni, járni, ülni. El sem lehet képzelni finomabb és szellemesebb vonásokat, szebben boltozott homlokot, amely az idők folyamán mindig magasabbra és magasabbra csúszott, de azért néhány szépen fodorított fehér és fényes tincs még mindig emlékeztet az egykori dandy-re. Szemöldöke dús és szőke maradt, csak a szemei estek be üregeikbe, amelyek a minden hústól és zsiradéktól megfosztott arcot kísértetiesé tették volna, ha örökké ragyogó ibolyakék szeme és mosolya az arcot nem tenné vonzóvá és elbájolóvá. Orra megnyúlt és meghajlott, mint minden öreg ember orra s közepén kidudorodott, mint a római patriciusok irárványképmásain. Szeme alatt mély árkok, némelykor egészen kékek és lilák, az árkok a!art puha, petyhüdt táskák. Pofacsontjaira szinte rászáradt a bőr, az egész arc és koponya anatómiája kirajzolódott a finom ráncokkal borított bőr alól. Halántékai behorpadtak, beesett a szája is, mintha fogatlan volna, ajkai megkeskenyedtek, felső álla megnyúlt, az alsó megrövidült és előugrott. Arcán kétoldalt a pofacsontjai alatt mély barázdák. Fejét kissé oldalt hajtotta, mindig abba az irányba, ahonnan a beszélő szavait leste, mert süketsége annyira elhatalmasodott, hogy néha egészen kínossá vált. Mégis

csodálatosan szép volt, fehér és rózsaszín árnyalatokkal, ezüstösen csillogó hajjal, fiatalos mosollyal példátlan tisztaságában és ápoltságában. Az ember szinte azt hinné, hogy mint az öreg kurtizánok, arc krémekkel, masszázssal vagy régi receptek után készült fiatalító csodaszerekkel teszi üdévé és rózsássá a bőrét. A jobb szeme kissé jobban behunyva, mint a bal, ez az asszimetria csak még szebbé tette. Festőnek, szobrásznak utolérhetetlen és megfizethetetlen modell. Mindig kissé mélabúsan néz, szája körül van valami kiábrándultság és fáradtság. Látszik, hogy már mindenben túl van; mindent ismer, mindenütt volt már és mindenünnen visszajött a maga lelkének derűs, halk elízeumi mezejére. Csakugyan ilyen árnyakat láthatott Dante, amikor Vergilius őt a boldog és dicsőséges antik szellemek ligetén keresztülvezette. Metternich herceg már olyan volt, mintha csupa lélek volna, de ez a lélek töretlen és erős, mint a nagyon bölcs aggastyánoké. Az emberek, ha megöregednek, vagy teljesen elveszítik szellemi képességeiket és lesüllyednek a gyermekek és félkegyelműek színvonalára, vagy soha nem sejtett magaslatokra emelkednek. Középut nincs. A herceg, ha beszélni kezdett, — és még mindig mindenkivel, mindenről fáradhatatlanul és végkimerülésig beszélt — akkor az ember egyszerre elfelejtette, hogy aggastyánnal van dolga.

— Olyan vagyok, mint egy vén kocsis, — mondta István grófnak — akinek már alig van. erő a markában, de a lovak érzik, hogy régi gazdájuk tartja a gyeplőt, nem mernek a csendes ügetésből galoppba felválni s nem merik a kocsit elragadni.

István gróf érezte, hogy ez előtt az ember előtt ninésen már titok, ezt nem lehet misztifikálni, nem lehet »utilizálni«, ezzel legokosabb dolog mindent megbeszélni s akkor ő is megnyílik és kitarja bensejét. Vége a komédiának! A színészek nem játszanék már. Lemosták magukról a festéket, ballagnak hazafelé és útközben a maguk polgári egzisztenciájáról tanácskoznak. Egyforma bajban vannak mind a ketten. Olyan szelek fújdogálnak a világban, amelyek a leg-

eresőbb és legrégebbi törzseket is túból kitéphetik. Elsöpörhetik a föld színéről az osztrák császárságot, darabokra szaggathatják a régi monarchiát, — ez a tragédiája Metternichnek, de fölforgathatják Magyarország ősi rendjét is, rázudíthatják a különböző nemzetiségeket — ez meg Széchenyi István gróf tragédiája. Legokosabb dolog, ha a felforgatás szelleme ellen összefognak és szövetségre lépnek.

A kancellár és gróf közt e pillanatban a királyi család legbensőbb dolgairól volt szó, de mindketten érezték, hogy ezek az intim családi ügyek a birodalom sorsára is végzetes hatással lehetnek.

Metternich herceg féloldalt hajtotta a fejét és jobbszemét egészen behunyva, balszemével kémlelte István gróf arcát.

— Ön . . . tehát, kedves gróf, mindenáron meg akarja házasítani a nádor öfensége fiát, István főherceget.

— Hercegséged többet tud, mint én.

A herceg elmosolyodott.

— Tudok mindent. Olga nagyhercegnőt ön nagyon alkalmasnak tartaná arra, hogy Magyarország nádorának felesége legyen.

— Nem tagadom — felelte a gróf.

— Helyes. Tudom, hogy ön egymillió rubel évjáradékot akar kikötni a cártól Olga nagyhercegnő számára.

— Természetesnek fogja találni hercegséged.

— Ügy ^{van}. Magam is szeretném, ha Pest és Buda felemelkednék a világvárosok sorába. Azonban önnek, kedves gróf, messzebbmenő tervei is vannak. Ön valószínűleg székvárost és valamiféle királyi udvartartást is akar abban a székvárosban.

— Csak egy világvároshoz méltó, fényes nádor udvartartást.

A herceg felemelte kezét, hogy beszélni akar.

— Ön, kedves gróf, azon fáradozik, hogy Magyarország mindenben önálló állami életre tegyen szert, hogy fájának egyéni sajátságait kifejthesse.

— Hercegséged ezen nem csodálkozhatik.

— Nem is csodálkozom. Hiszen eddig sem tett

egyebet és be kell vallanom, sokkal több sikerrel, mintsem hittem volna. Egyáltalában sok mindent be kell vallanom önnek. Amikor ön először ült itt ezen a helyen, arról beszélgettünk, hogy a király és a nemzet évszázadok óta nem érti meg egymást, nem bízik egymásban . . . tehát ezen az áldatlan helyzeten valahogy változtatni kell. Ugy-e erről volt szó? Emlékszik ön, kedves gróf az »0 beszél egyedül« című színdarabra? Öh, csak nem gondolja, hogy én ezért megnehezítettem? Én értem a tréfát és a szellemességet még akkor is tudom élvezni, ha az én rovásomra megy a tréfálgozás. No, én akkor olyan jelentést tettem a boldogult császárnak, hogy ön közönséges fantaszta, majdnem azt mondtam, hogy futóbolond, akitől nem kell tartanunk, mert csakhamar egyedül marad . . . Emlékszik ön arra, kedves gróf, hogy ezt is megijósoltam? Egyedül marad . . . igen, de hát végeredményben valamennyien egyedül maradunk, én is már úgy érzem, hogy egyedül vagyok ... Most töredelmesen bevallom bűnömet, rettenetesen tévedtem az ön megítélésében. Ön a legveszedelmesebb ember az egész monarchiában. István gróf elpirult.

— Hercegséged ezt nem mondja komolyan.

— A legkomolyabban. Nemcsak a legveszedelmesebb, de az egyetlen veszedelmes ember, mert önnek van koncepciója. Látja, kedves gróf, Kossuthtól például nem félek. Mit tehet Kossuth? Kossuth fellázíthatja az országot, forradalmat szíthat, esetleg meg is csinálhatja. Mostanában mindenütt lehet forradalmasítani az egyes osztályokat, a munkásokat a tőkés ellen, a parasztokat a földesurak ellen, a polgárságot a főurak ellen, a demokratákat a liberálisok ellen és mindenkit a bürokrácia ellen, még Magyarországot is lehet forradalmasítani, ámbár Miklós cár, aki azzal kérkedik, hogy pompásan ismeri az európai népek lelki alkatát, úgy nyilatkozott, hogy Magyarországtól nem kell félni, mert a magyarok csak szónokolnak, kiabálnak, ellenállnak, dacoskodnak és fenekednek, de cselekedni nem ők, hanem majd a csehek cselekednek. Lehet. Mindazonáltal, tegyük fel, hogy Kossuth Lajos úr forradalomba tudja kergetni a

magyarokat. De hát ez csak a magyarokra nézve volna veszedelmes, nekem csak egy kis kényelmetlenség, a monarchiának pénz- és véráldozat, kellemetlen gond, Windischgraetznek pedig egyenesen öröm és boldogság. Miklós cárt már jónéhányszor alig tudtam visszatartani, hogy valamiféle ürügy alatt be ne vonuljon hadseregével a monarchiába. De hagyjuk ezt, kedves cousin, nem erről van szó. Amit Kossuth csinál, az csak bosszúság nekünk, de amit ön, az végzetes katasztrófa lehet a monarchiára és a Habsburg-házra nézve. Ez a kis házassági ügy, amelyben ön, mint a nádorcsalád barátja, tanácsokat ad és apró szívességekre vállalkozik, ez például sokkal veszedelmesebb a Habsburg-házra nézve, mint akár egy olasz, akár egy magyar forradalom.

István gróf már tudta, hogy miről van szó és meg akarta kímélni a herceget a felesleges aggodalmaktól.

— Hercegem, ön téved. Én csak azt akarom, hogy a nádor az uraikodóház tagja legyen és hogy a nádor olyan udvartartást tudjon tartani, amely Budán a királyi székhely hiányát pótolja. Én csak azt akarom, hogy a magyar főurak ne külföldön költsék el a pénzüket, hanem a sugárzó szépségű nádorné körül...

A herceg ismét felemelte kezét.

— Ön még a nádorné szépségét is fel akarja használni arra, hogy ...

— Természetes.

— Sőt még a nagyhercegnő kicsapongó életét és telhetetlen szerelmi vágyát is be akarja állítani az örteveibe?

István gróf elnevette magát.

— Hercegem, egy olyan világszép asszony és egy olyan forró levegőjű mozgalmas és ragyogó udvari élet...

— Mondja, kedves gróf, kivel akarja ön összeboronálni a nagyhercegnőt? ... Kinek szánja ön a magyar Potemkin szerepét?

István gróf belemert a frivol tréfába.

— Kedves hercegem, ezt talán bízzuk a nagyhercegnőre. Úgy tudom, hogy ezen a téren eléggé önálló ... Nincs szüksége a mi szolgálatunkra.

A kancellár odanyújtotta kékeres halvány, vékony ujjait és István gróf kezét gyengéden megszorította.

— Remélem, nem értett félre, kedves cousin. Amit mondtam, azzal csak célozni akartam arra, hogy ön, ha az égiek nem válnak be, még a pokollal is hajlandó volna szövetkezni, hogy Magyarországot erő'ssé, nagygyá és széppé tegye. Ez önnek becsületére válik. De nem erről van szó. önnek sokkal messzebb jár a fantáziája és sokkal mélyebb a koncepciója, mint hogy Olga nagyhercegnő millióival udvari bálokat rendezzen a budai várban. Egészen másról van szó. Ön, kedves gróf, nagyon jó barátságban van a francia királlyal.

— Túlzás — szabadkozott István gróf — és nagyon csalódik hercegséged, ha azt hiszi, hogy én az orleansi ház analógiájára az uralkodócsaláddal szemben egy. rivális oldalág ...

A herceg arca széles mosolyra derült.

Kedves barátom, ön túlságosan hamar kitárlta, hogy én mitől félek. Ez fölötte gyanús.

István gróf homloka ráncba borult.

— Nekem pedig eszemágában sincs, hogy királyjelöltet neveljek a nemzet számára.

A herceg közbevágott.

— Elhiszem. A viszonyok azonban bdafejlődhetnek, hogy ez a házasság magától megtenni azokat a gyümölcsöket, amelyekbe Kossuth Lajos úr és Baththyány Louis gróf oly szívesen beleharapnának. Kedves gróf, figyeljen csak ide. Tegyük fel, hogy Csehország, Horvátország és az olasz tartományok egy szép napon fellázadnak és cserbenhagyják a monarchikus eszmét. A császár elveszti leghűségesebb szolgálait s nem marad mellette csak egy csomó Becsben élő tábornok, udvari léhűtő, miniszter és mágnás. Feleljen őszintén: egy ilyen szituációban milyen álláspontot foglal el az évszázadok óta függetlenségre törekvő magyarság?

István gróftot nem hozta zavarba ez a nehéz kérdés.

— Ilyesmire volt már példa a történelemben. A magyarság már nem egyszer mentette meg a dinasztiát. Ferdinánd ... Mária Terézia ...

Metternich legyintett..

— De Rákóczi is volt ám és erdélyi fejedelmek is voltak és voltak olyan magyarok is, akik szívesebben vállalták a törököt, mint az osztrák császár t . Kossuth Lajos úr lelke mélyén mégis csak ott van az a titkos ábránd, hogy egyszer valahogyan végleg elszakadjon a monarchiától és a Habsburgoktól. Bocsánat, még nem végeztem be. Ön éppen ellenkezőleg, nagyon is együtt akarja tartani a monarchiát és éppen azért szeretné István főherceget az orosz cár leányával összeboronálni, mert ön nem tartja lehetetlennek, hogy szegény, jó, szívbajos uralkodónkat a csehek vagy olaszok egyszer csík mégis elkergetik — és akkor ön a császári és királyi trónon mégis csak azt a testestől lelkestől magyar és Beccsel hadilábon álló nádori oldalágot látná a legszívesebben. Ugyanaz az eset, mint amikor X. Károlyt elkergették és helyébe az Orleáns-ház fejét, a királygyi.kos Egalité Fülöp fiát, Franciaország leggazdagabb emberét, a király unokatestvérét, Lajos Fülöpöt emelték a trónra. Ön a viláért sem akar hűtelen lenni a Habsburgokhoz. De azt senki sem kívánhatja öntől, hogy Magyarországot Ferdinánd kedvéért háborúba keverje olaszokkal, borv átokkal, csehekkel, sőt esetleg Oroszországgal.. Nem. Ön ragaszkodik a Habsburgokhoz, de nem Ferdinánd - hoz. Sőt Ön, mint a Habsburg-ház megmentője lép fel, csak Ferdinánd helyett Istvánt ülteti a trónra, az uralkodó székhelyét Bécsből áttesz Budára, a monarchia súlypontját Ausztriából Magyarországra és a bécsi arisztokráciát, hogy az ön szavával éljek, az. egész lengyel, cseh, osztrák, olasz vándorszínésztruppot, át csalj a Pestre, a csodaszép Olga nagyhercegnő, Magyarország királynéja, az orosz cár kedvenc leánya köré, egy új Párizs, egy új Versailles, egy új Trianon, egy új Palais Royal káprázatos pompájú, szépségtől, asszonyi varázstól és szerelemtől fülledt légkörébe.

A gróf felelni akart, de nem jutott szóhoz.

— És nem gondolta meg, gróf, hogy önnek jobban kellene félennie a cártól, Oroszországtól és a pánszláv eszmétől, mint Becstől és Ausztriától? Kérem még nem fejeztem be. Megengedem, hogy ebben a pillanatban

jobban fél, de lesz idő, amikor nem fogja tudni, hogy melyiktől féljen,

A gróf kiterő feleletet adott,

— Én nem szeretem a kockajátékot.

A herceg a vállát vonogatta.

— Kockajáték, kockajáték . . . Higyje el, kedves gróf, a mi életünk elejétől végig, születésunktől a halálunkig, nem egyéb, mint hazáid szerencsejáték. Kockajáték az egyéni élet és kockajáték a népek, nemzetek és fajok élete. Kockajáték volt, amikor a mohácsi vész utáni. Ferdinándot, majd Szapoly a i Jánost választották meg királyukká, kockajáték volt Rákóczi Ferenc vállalkozása, a francia és török szövetség és kockajáték lesz az Oroszországgal való kacérkodás is. Nemcsak a magyarok, hanem egész Európa élete szakadatlan kockajáték. Napóleon volt a legnagyobb játékos ... és ki tudja, hogy mivé fejlődik a dolog, ha engem a Végzet oda nem állít az ügyek élére és Napóleont meg nem hajszolom, be nem kerítem és el nem ejtem, mint egy fáradt nyulat? És emlékezzék csak vissza, hogy ezelőtt öt esztendővel Franciaország majdnem háborúba keveredett Törökország miatt egész Európával. Képzélje el, micsoda szörnyőség lett volna Napóleon elűzetése után huszonöt esztendővel megint egy világháború . . . Thiers és Lajos Fülöp kockáztak akkor Franciaország és Európa sorsán és velük szemben egy gazdag zsidó bankár, Rothschild James báró kockázott... És a bankár nyert . . . Na, meg kell adni, én is segítettem neki egy kissé, most utólag bevallhatom, hogy nem átallották a szerencsét hamiskártyások módjára korrigálni... De hát a játszmat el is lehetett volna veszteni és végre is Rotschild James báró csak az értékpapírjait és a kihelyezett pénztét féltette ... Ön is merész játékos volt, kedves cousin, teljes életében, ön már sokszor a fejével is játszott. Most pedig nem az ön feje, hanem Ferdinánd császáré a tét és Ferdinánd helyett István főherceg először csak Szent István trónjára ülne — milyen misztikus névazonosság! aztán mint az orosz cár szövetségese rákényszerítené hatalmát Bécsre, Prágára és Milánóra is... Kedves gróf, kár minden szóért, ne tiltakozzék, én

tudom, hogy ön hűséges alattvalója a magyar királynak, de ha választania kell majd Magyarország és Bécs boldogulása között, ön habozás nélkül és Isten előtt tiszta szívvel választja Magyarországot, aminthogy én éppolyan jó lélekkel a Habsburgok és az osztrák császár érdekét nézem. Kedves gróf, ezért tartom én önt sokkal veszedelmesebbnek, mint akár Kossuth Lajost, akár a legdühöngőbb magyar republikánust. És ezért ne csodálkozzék, ha István főhercegnek az orosz cár leányával való házasságát mindaddig ellenzem, ameddig el nem kergetnek erről a helyről és még azután is, ameddig fel tudom emelni a kezem és egyetlen szót ki tudok lihegni öreg tüdőmből... Ne felejtse el, kedves cousin, hogy az osztrák császárságot én teremtettem és én mentettem meg és én emeltem az európai nagyhatalmak közé, tehát nem engedhetem, hogy életem munkáját akár házasság, akár harc és háború, akár forradalom, vagy akármiféle isteni vagy ördögi beavatkozás megsemmisítse.

V.

1846. április 8.

A Tiszavölgyét rendező központi bizottság Pesten gyűlést tartott a gróf elnöklete alatt, hogy megtárgyalja Vásárhelyi Pál főmérnöknek a szabályozás technikai rendszeréről szóló javaslatait. A gróf rendkívül érdeklődéssel várta Vásárhelyi előadását, aki a Tiszavölgy térképeit kitergette, fölénk hajolt és a vele szemben ülő grófnak magyarázni kezdte a terveket és hosszú vonalzóval mutogatta a Tisza kanyargásait s a töltések helyét. Az előadásnak egyszerre csak hirtelen vége szakadt. A főmérnök elhallgatott, kiejtette kezéből a vonalzót, fejéhez kapott, először kiegyenesedett, aztán hátradőlt és végigvágódott. Leírhatatlan rémület támadt. A gróf maga is elsápadt, megtántorodott és attól féltünk, hogy a katasztrófa hatása nála is valami szörnyű tragédiát vált ki. Az emberek nem tudták, hogy kinek segítsenek. Én hirtelen a grófhoz siettem és jobbkarommal átölelve, nagynehezen ki vonszoltam őt a szobából. Éreztem, hogy a gróf egész teste remeg.

— Meghalt? — kérdezte leírhatatlan borzadállyal.

— Nem tudom — feleltem, ámbár sejtettem, hogy szegény Vásárhelyit végleg elvesztettük.

A gróf, aki egyébként is mértéktelenül reagált minden külső benyomásra, Vásárhelyit nagyon szerette, elvesztését az első pillanatban majdnem pótolhatatlannak látta és amikor magunkra maradtunk, kétségbeesve suttogni kezdett.

— Végé mindennek! ... Ez az Isten ujja!... Nem lett volna szabad belekezdenem. Rettenetes dolog a halál... Nem merem megnézni. Iszonyúan félek. Ez is az én áldozatom ... Mindenkit megrontok, aki a közelemben kerül. Valamennyien belepusztulunk ebbe az erőlködésbe. Abbahagyok mindent, nem akarom kiírtani magam körül az egész náagyarságot...

Hallgatni is rettenetes volt;

Amikor a gróf észrevette, hogy mellette vagyok, hirtelen-erőt vett magán, fölegyenesedett, összeráncolta homlokát és kutatva nézett a szemem közé, mintha azt kérdezte volna tőlem, hogy tanúja voltam-e gyengeségének. Én természetesen igyekeztem megdöbbenésemet eltitkolni. A gróf pedig, hogy ellensúlyozza az előbbieket; hirtelen kemény léptekkel visszament a szobába, engem is maga után intett s ott újra elfoglalta az elnöki széket. Vásárhelyi Pált, akinek holttestét ezalatt már eltávolították, néhány ünnepélyes szóval elparentálta, aztán tollba mondott egy nyilatkozatot, amelyet a választmány tagjaival aláíratott. Ez a nyilatkozat a megrendült lélek ünnepélyes szent fogadalma volt, hogy az ügyet, amelyre vállalkoztak, a sors bármilyen viszontagságai között is rendületlenül fogják szolgálni.

A gróf e pillanatban csakugyan olyan volt, mint egy próféta, aki ég, föld és az elemek minden tiltakozása ellenére is be akarja vezetni népét az ígéret földjére.

Április. 10.

A gróf még mmdig Vásárhelyi Pál hirtelen halálának: áll a hatása alatt. Látszik rajta, hogy azóta nem aludt; nem evéttj egész idegrendszerét feldúlta, a tragikus eset; Tálán maga is. érezte, hogy ez a túlságos meg-

rendülés valamennyiünknek feltűnik s azért ma délben minden bevezetés nélkül ezt mondta nekem:

— Emlékezzék vissza arra, hogy mit mondtam önnek a dolgok misztikus összefüggéséről. Egy meteor nem hullik a földre a nélkül, hogy meg ne indítaná az egymásra ható erők láncolatának működését s a lánc utolsó szeme az ön sorsába kapcsolódik . . . Emlékszik?... Csillagjósolás. . . astrologia . . . Vásárhelyi halála rossz ómen ... a szerencsétlenségek egész sora követi... Mi az? Ön azt mondja, hogy fatalista legyek? Nem. •Mindenbe belenyugszom, amit megérték, de minden felbőszít, amit flem tudok megfejteni. Undorodom a sötétiségtől. Az emberek és eszmék, a dolgok és sorsok sötétségétől is. Gyűlölöm a titkokat, amelyek bennünket körülvesznek.

Július 26.

A gróf Vásárhelyi Pál utódát már megtalálta. Magyarországra hívta Paleocapa Pietro olasz mérnököt, a velencei közmunkatanács építési főigazgatóját. Az olasz mérnök ötvenhétéves, tehát mindössze két évvel idősebb a grófnál, de olyan törődött és beteges külsejű, hogy amikor első tiszai útunk alkalmával megpillantotta, a gróf halkán odasúgta nekem.

— Attól félek, hogy az útunk végén ennek az embernek csak a bőrével tudunk beszámolni.

Valamennyien mindent elkövettünk, hogy közöttünk való tartózkodását minél kellemesebbé tegyük Paléocapának. A gróf kikérdezte minden kívánságát, minden szokását, a ráncosképű, fekete bajszú és fehér kecskeszakállas kis olasz azonban kijelentette, hogy neki nincsenek szokásai, nincsenek kívánságai, csak azt az egyet kéri, hogy szobájában mindig legyen egy palack jó öreg tokaji bor. A rekkenő júliusi forróságban mi halálos bágyadsággal, félájultan vánszorgunk a fedélzeten s egymásután dobáljuk le magunkról a -ruhadarabokat. A kis olasz pedig tetőtől-talpig melegen öltözködve, a gőzgép közvetlen közelében egyre frissebb és frissebb s ahogy napközben fel-felhajt a tokaji borból egy-egy pohárával, szemlátomást épül és elevenedik. Pedig

minden idejét munkában tölti és a szórakozásokból is derekasan kiveszi a részét. Igen örömet forog a tiszai parasztok között. Nem győzi dicsérni ezt a szép, jól táplált, erőteljes fajtát. Tolmács által szívesen beszélget velük — rendszeren én vagyok a tolmács — s közbe-közbe a mozgékony kis olasz nagyokat rikkant.

— Uram, ez a legértelmesebb paraszt a világon!

Szeptember 2.

Remek ember ez a kis kecskeszakállas, sárgaarcú öreg. Fáradhatatlan csevegő és oly egyszerűen és világosan közli gondolatait, hogy a legutolsó falusi bíró is megértheti. Nézetem szerint ilyen a valódi tudós. Semmi nagyképűség a magatartásában, semmi homály a gondolkodásában, az embernek eszébe jut, hogy az egyszerű parasztos észjárás és a legmagasabbrendű szaktudomány egy és ugyanazon anya édes gyermekei. Nur nicht künsteln! — szokta mondogatni. Ma például az ungvári főmérnök, az öreg Lám Jakab keresett fel berniünket Sárospatakon. Félünk ettől a találkozástól és a gróf megkérte Paleocapát, hogy legyen elnéző és türelmes ezzel az egyébként érdemes, de konok és mérges öregúrral szemben. Az öreg Lám pedig, ahogy összekerült vele, nagy dohogva rögtön nekitámadt, hogy téves fel fogásból indul ki és elhibázott úton kezdi a munkálátokat. Az olasz türelemmel hallgatta. Az öreg Lám aztán tudományosan be akarta bizonyítani a maga igazságát és nagy elméleti fejtegetésekbe bocsájtkozott. Kijelentette, hogy a baj főokát a Tisza természetellenes folyásában látja. Amint a »természetellenes« szót az olasz meghallotta, mintha kígyó csípte volna meg, ijedten fölugrott.

— Hát ki csinálta?

Az öreg Lám meghökkent.

— Mit?

Hát a Tiszát.

— Geológiai és földrajzi, éghajlati és növényzeti viszonyok...

— Vagyis a természet, úgy-e?

— Úgy van, a természet...

— De ha a természet csinálta a Tiszát, — csattogott Paleocapa éles olasz tenorja — hát akkor hogyan lehet a folyása természetellenes?

És ezzel végkép be is fejezte az öreg svábbal való tudományos eszmecserét.

Szeptember 8.

Amennyire ingerült a nagyképű szaktudósokkal szemben Paleocapa, annyira kedélyes és elnéző a laikusokkal. Ma például küldöttség jött hozzá, amelynek egyik tagja figyelmeztette, hogy a töltések időnként nagy károkat is tudnak okozni, mint például Hollandiában, ahol egy töltés elszakadása milliós károkat okoz. Paleocapa elmosolyodott és fehér kis kecskeszakállát simogatva, rámutatott a nagy tiszamenti pusztaságra.

— Tudja-e uram, hogy mi a legnagyobb baj?

— Micsoda?

— Az, hogy itt semmiféle töltésszakadás sem okozhat milliós károkat.

— Miért? — kérdezte a derék táblabíró.

— Azért — nevetett a kedélyes olasz, — mert itten sehol sem látom a milliókat. A milliós befektetéseket. Ezen kellene legelsőben is segíteni, uram!

A táblabíró kissé elrestelte magát.

— Nekünk a kis kár is elég baj.

Az olasz harsányan kacagott.

— Nem tagadom. Tőlem sem lophat el senki milliókat, meit nem vagyok milliomos. Pedig nem bánnam, ha egyet-kettőt el is lopnának a millióimból.

Azután felém fordulva komolyan folytatta.

— A Tisza, a Tisza . . . Istenemre mondom, olyan kincs, mint Egyiptomnak a Nílus. Valóságos bibliai áldás. Az Alföldnek sem felületi, sem talajminőségi tekintetben nincsen párja Európában. Maga a folyó már csak lomhasága miatt is a legpompásabb természetes csatorna, amelyhez hasonlót emberi kéz elő sem állíthat. Lassúsága miatt felfelé és lefelé csaknem egyenlő gyorsasággal járhatunk. A völgy földrajzi fekvése olyan öntözési módszert tesz lehetővé, aminőt máshol a világon a legnagyobb áldozatok árán sem lehet létesíteni.

Öntöző csatornákkal behálózhatjuk az egész Tiszavölgyét és egyetlen csatornából mérföldekre vezethetjük az áldásthozó vizet. A közlekedési érdekek itt szóba sem jöhetnek azokhoz a roppant előnyökhöz képest, amelyeket az öntözéstől a mezőgazdaság várhat. Itt nemcsak a vizet, de a folyó gazdag iszapját is messze vezethetjük, Egyszerre öntözhetünk és trágyázhatunk vele. Önök nem is sejtik, hogy milyen jövője van a Tiszavölgynek, Csak arra kell vigyázni, hogy ne fukarkodjunk ártérrel, ne szűkítsük meg túlságosan a folyót a töltések között és ne szárítsuk ki az Alföldet, inért ebből olyan katasztrófák származhatnak, amelyeket semmiféle tudomány sem lesz képes többé orvosolni. A Tiszavölgy alluviális ritka föld, az a vizet nem nélkülözheti és ha most túlságosan lecsapoljuk és szárazzá tesszük, csakhamar kényszerítve leszünk öntöző csatornákról gondoskodni azon a síkságon, amelyen az Úristen a világ legtökéletesebb Öntözőművét építette meg.

A gróf áhítattal hallgatta az olasz mérnök minden kijelentett szavát. Látszott rajta, hogy ez a munka mindenért és mindenkiért kárpótolni tudja. Szeme ragyogott és arca az elragadtatás kifejezését vette föl, mintha vallásról vagy szerelemről volna szó — igen, napról-napra látom, hogyan hatalmasodik el lelkén ez a szerelem, amely lassan betegessé fajul. Neki ugyan beszélhetnek európai eszmékről, korszellemről, külföldi példákról, ő rögtön lefordítja azt magyarra, vagyis a nemzet érdekeire. Ebben aztán csodálatos keveréke van a hideg meggondoltságnak és az égő rajongásnak. A gróf a legnagyobb rajongó, de ebben a rajongásban rendszer van, mint Hamlet örületében. Kis és nagy dolgokban egyaránt megnyilatkozik ez a rajongás, amely vulkanikus erővel tör ki a szívéből, de nem robban és szikrázik szét tűzijátékokban, hanem bcfüti és azonnal megindítja azt a finom és tökéletes gépet, amelyet a fejében hord: a Széchenyi István gróf agyvelejét. Ez az agy azonnal működésbe jön, dolgozni kezd és vakító világosságba helyezi a legbonyolultabb és leghomályosabb problémákat. A grófban együtt van a rajongó próféta, az alkotó lángész s a tevékeny munkás, vagyis

az a bizonyos hasznos ember, akit ő többre becsül a nagyembernél is. Együtt van benne a tudomány hőse, a hazaszeretet költője és a mindennapi élet mindenese cseledje, a nemzet háziórvosa, hogy az ő szavával éljek. Sok nagyembere van most a magyarságnak. A fórumon csak úgy tolonganak a nagy lelkek, önfeláldozó hazafiak, kitűnő férfiak, bölcsök, rajongók, költők. A kilencszázévtendő magyar életben nincs olyan korszak, amelyben annyi nagyember zsúfolódott volna össze, mint most. De az én grófom egészen egyedül álló valaki, senkivel össze nem hasonlítható, még a világtörténelemből sem tudok hozzá méltó egyetemes zsenit. De baj is, hogy az Úristen csak egyetlen példányban teremtette, mert félek, hogy ez az egyedülvalóság mindjobban ránehezedik az ő érzékeny lelkére. Isten óvjon meg bennünket, magyarokat, ettől a szerencsétlenségtől.

Szeptember 15.

A gróf ma szegény Vásárhelyi Pált emlegette. Azt mondta, hogy az éjjel álmában megjelent neki és keserű szemrehányásokat tett a halála miatt.

Megdöbbenve néztem a grófra. Észrevette és elmosolyodott.

— Maga is azt tartja, hogy bolond ember az, aki álmaikat elmondja?

Zavartan mentegetődztem, mire ő nagy hahotára fakadt.

— Nem tagadom, hogy babonás vagyok. Vannak dolgok égen és földön, amelyekről bölcselmetek álmodni sem képes, Horáció. Az álmoknak pedig különös jelentőségeket tulajdonítok, de nem előre, hanem visszafelé

— Így én is.

— De szegény Vásárhelyi úgy jelent meg nekem,, mintha meg akart volna ijeszteni. Csupa csont az egész, hús és bőr nélkül való koponya, mély szemüreg, a lábai zörögtek, mondhatom, olyan kísértet volt, mint Banquo szelleme. Akármelyik színész megirigyelhette volna. Félelmetes volt. Pedig ez nem minden kísérteinek sikerül — nem gondolja? (A gróf megint oly furcsán nevetett.) Kovács és Paleocupa például nagyon

nevetséges kísértet volna, a kis Liechtenstein herceget, vagy Schwartzberg tábornagyot sem tudom elképzelni, hogy valaha mint kísértetek, akár egy vénasszonyt is meg tudnának ijeszteni. Öntől azonban borzasztóan félnék, kedves Tasner. ígérjük meg, hogy holtunk után kölcsönösen békében hagyjuk egymást.

Én is nevettem.

A gróf azonban hirtelen elkomolyodott.

— Ön hisz a túlvilágban?

— Ha van túlvilág! élet, akkor az bizonyára sokkal komolyabb lesz, semhogy az elhunytak árnyai egymást ijesztgetnék.

— Vagyis ön nem hisz a túlvilágban. Jó. Ez az ön dolga. Én hiszek. És azt hiszem, hogy meghalni mindenestre nyereség. Mert vagy érzi az ember halála után is, hogy tovább él vagy nem. Ha az első eset következik be, úgy megszabadulunk minden földi bajtól és gyarlóságtól, tehát boldogabbak leszünk. Ha pedig az életünk öntudatlan lesz, akkor ... altkor ... nem gondolja, Tasner, hogy a világon legjobb dolga az anyagnak van? Még az állatok is, sőt a növények is boldogtalanok. Ne a halottakat, hanem az élőket sajnáljuk, kedves fiam. Magunkat sajnáljuk, mert mi nagyon, de nagyon nyomorultak vagyunk.

Szegény gróf! Hiába titkolja, hiába alakoskodik, valami nagyon kínozza őt.

Szeptember 21.

Ma a gróf születésnapján valamennyien szentmisét hallgattunk. A gróf meggyónt és megáldozott, utána víg és derűs kedve támadt és együtt reggelizett a családjával. ' Reggeli alatt a grófné megjegyezte, hogy alig halott életében olyan művészi orgonahangversenyt, mint ma a szentmise alatt. A gróf is magasztalta az orgonistát, aztán elgondolkodva megjegyezte.

.— Vájjon a magasabb lények ott a sphaerák közt nem beszélnek-e egymással énekben és harmóniákban? S vájjon még ez a beszéd is nem nagyon anyagi-e az Istennek? Igen, idegeimben érzem, hogy a hangnál és akkordoknál még valami tisztább és mennyeibb formája is van a gondolatok és érzelmek közvetítésének.

Október 20.

Balatonfürednek ma nagy ünnepe volt. Vízrebocsátották azt a nagy gőzhajót, amelyet Kisfaludy Sándor tiszteletére Himfy-nek kereszteltek. Gazdám az új hajóval körüljárta a Balatont s ez alkalommal vele volt a kis Béla fia is, szép, erős, szőke göndörfürtű gyermek, inkább az édesanyjára hasonlít, mint a grófra és máris oly büszkén lépked édesapja mellett, mintha csak tudná, hogy ki az a Széchenyi István. A grófot elhalmozták a hódolat és tisztelet minden jelével. A hajón Batthyány Lajos gróf köszöntötte őt, mint a legnagyobb magyart. Gróf Keglevichnél megindultak a tanácskozások a mérsékelt vagy konzervatív párt alakításáról, de a grófot nem vonták be a tanácskozásokba. Amikor e miatt csodálkozásomnak adtam kifejezést, ez volt a válasz:

— Helyesen tették, hogy engem nem hívtak meg. Megéreztek, hogy úgy sem mentem volna el az értekezletre. Én nem vagyok konzervatív. Amit én a magyar élethől konzerválni akarok, az úgy áll ahhoz, amit reformálni kell, mint tíz a százhoz.

Október 26.

A Tisza völgyét járjuk, mindenütt fogadás, ünneptetés, lakoma, zene és — ahogy a gróf mondja — Kiklopszoknak való vacsorák. Csodálatos dolog, hogy emellett a gróf szakadatlanul dolgozik, reggel négy órakor már íróasztalnál ül és nyolc-kilencig egyfolytában ír, aztán a fedélzetre jön, elvégzi velünk hivatalos dolgait, áttanulmányozza a terveket, közben utolérhetetlen szellemességgel és kedvességgel mulattatja vendégeit, jóízűen eszik, hatalmasan iszik és helyel-közzel még ahhoz is van kedve, hogy kirúgjon a hámból. Elképesztő, összehasonlíthatatlan, emberfeletti munkakerő. De nemcsak munkabírása, hanem kedélyvilága és élvezőképesége is határtalan.

Olyan szervezete van a grófnak, aminőt még senkinél sem láttam. A nagy árvíz után lefolyt hosszú betegségét leszámítva, sohasem panaszkodott semmiféle testi fájdalomról, valamennyiünket felülmúl a fáradal-

mak elviselésében, még most is (ötvenöt éves!) futva-fut fel a legmeredekebb hegynek, jéghideg vízben órák-hosszat úszkál, remekül hajt és lovagol, pedig alig alszik naponta három-négy órát. Azt hiszem, egyike lesz a Széchenyi-családban nem ritka Matuzsálemeknek.

Annál érthetlenebb, hogy hálókabinjában, az ágya mellett levő asztalkán mindig temérdek orvosság hever. Egyszer a grófnő panaszkodott is nekem, hogy a gróf — azt sem tudja mi ellen és miért — szinte marokkal tömi magába az orvosságokat. Egyidőben szerencsére homeopatha módszerrel kezelték s azok az orvosságok ártatlanok voltak, de a grófné egész csomó üvegcsét, skatulyát, pasztillát, folyékony és szilárd gyógyszer, meg kenőcsöt mutatott s én elrémülve láttam, hogy azok legtöbbször kisebb-nagyobb méreg és csodák csodája, hogy még nem tette tönkre a gróf szervezetét. Egypár orvosságot fel is jegyeztem. Aconit, Mercur, Digitalis, China, Lycopodium, Calcarea, Pulsatilla, Nux vomica, Arsenicum, Ignatia, Hypécacua stb. Úristen, vájjon mire való ez a töménytelen méreg? Akár képzelt, akár valódi betegségek ellen szedi az orvosságokat, de ezek ellenére is közöttünk ő a leg-egészségesebb. Az is jellemző, hogy sohasem beszél magáról, egészségéről, idegállapotáról, lelki életéről. Csodálatos ereje ez az Önfegyelemnek, zárkózottságnak, férfias büszkeségnek és nagyúri gögnek. Vagy mindez csak tettetés? Annyi bizonyos, hogy egyikünk sem tudná őt sem ebben a heroikus tettetésben, sem őszinte és igazi heroizmusában utánozni.

November 10.

A gróf elkészült legújabb könyvecskéjével s ezt a címet adta neki: Politikai programintőredékek. Néhány részletét felolvasta nekem, de most, ahogy az egész megismertem, látom, hogy mintha csak folytatása volna a Kelet népe című könyvének. Valóságos kis remekmű. A könyv elé két mottót tett a gróf, az egyik a tévedések csábító erejéről s ezzel szemben az egyszerű igazságok ellenszenves voltáról szól, a másik, amelyet

Mátyás király történetírójából, a jó öreg Bonfini mesterből vett, erőteljes latin szavakkal ostorozza a mi szkíta fajtánk nyugtalan, nagyravágyó, irigykedésre és viszálykodásra hajlandó természetét. Én inkább Fichte híres jeligéjét tettem volna a mű homlokára: Ich bin Ich. Nem állhatom meg, hogy néhány mondást ki ne ragadjak a gróf könyvéből, amely éppúgy, mint 1841 óta minden írása, tulajdonképpen Kossuth Lajos és az ellenzék taktikája ellen irányul.

* * *

Nyomorult felfogás és még nyomorultabb ráfogás, hogy én, mivel ebben a pillanatban a kormány mellett vagyok, az egész ellenzékot szeretném gyökerestől kirtani és megsemmisíteni. Sokszor mondtam már és ma is aláírom, hogy amióta, hazánk vadházasságban él Ausztriával, igazi hazáfiságot csak ellenzéki oldalon lehet gyakorolni. Azt, hogy még vagyunk és hogy még magyarok vagyunk s hogy valamiféle alkotmányunk van, azt egyenesen a magyar ellenzéki szellemnek köszönhetjük. Politikai pályám kezdete óta a legújabb időkig én is ellenzéki voltam. Ma azonban úgy látom, hogy a kormány oldalán többet tudok alkotni, mintha az ellenzékkel együtt kiállók a gátra. Nem akarom, hogy az a »nélkületek, sőt ellenetek-féle« bölcstéma, amellyel a mai időben még egy Napóleon sem merne kérkedni, ez a tatárfelfogás tönkretegye az országot, mert hiszen halálunk akkor még csak nagyszerű sem lenne, mint ahogy azt Vörösmarty oly édeskeserűen zengi, hanem nevetéses, mert az egész világ látná, hogy egy gyűszűbe férő gyakorlati ésszel el tudtuk volna kerülni.

* * *

Sokszor hallottam Bécsben, hogy a Lajtán túl kezdődik a sötétség és kelet felé a Lajta határolja a civilizációt. Hát én a Lajtán túl is civilizációt akartam teremteni, de ehhez elsősorban azt tartottam szükségesnek, hogy ürítsük ki az önismeret felette keserű serlegét fenéig. Mert valljuk be őszintén, hogy Isten és ember előtt nincs jogunk kizárólag csak a kormány ellen

panaszkodni, mert hiszen magunk vetettük ebek harmincadjára legdrágább kincsünket, nemzetiségünk szep-lőtlen voltát, alkotmányunkat pedig vagy egyáltalán nem, vagy pedig annak csak nyomorult kiváltságos oldalát őriztük meg, elfeledkezve millió jobbágy sorban élő honfitársainkról.

* ♦ ♦

Nem hiszem, hogy néhány örültet kivéve valaki komolyan elszakadási törekvésekkel foglalkozzék Magyarországon. Ha Isten tudja micsoda különös fátum által Magyarország valahogy kiszakadna a birodalomból, fajtánk kicsiny száma, földrajzi fekvése és legfőbbképpen sokkal erősebb szomszédai következtében régi határait talán tizenégy napig sem tudná fenntartani.

* * *

Húsz esztendő óta hiába erőlködnek, hogy párt-embert faragjanak belőlem. Utálom a pártéletet. Hatalmi vággyal átítatott gyermeki dac, bizonyos pajkosság, betyárság és pajtáskodás, amely a cimborá szemében a gerendát sem látja, párturalom, amely a párt-nak és ennek keretében az uralkodási viszketegnek mindent alárendel — ebből áll az egész. Nincs a föld hátán olyan nemzet, amelynek legkényesebb kérdései körül ezidőszert annyi tudatlannál tudatlanabb fickó vis-selne előkelő, sőt vezető szerepet, mint a mi hazánk, Ha ezen a beteg állapoton a közvélemény és a törvényhozás nem tud segíteni — valamennyien belepusztu-lunk.

* * *

Mi a különbség köztem és Kossuth között? Én szerencsétlenségemre nem tudom elfelejteni azokat az aggasztó bonyodalmakat, amelyek között születünk és mindig szemem előtt látom azt a vén recsegő építményt, amelyben élünk, Kossuth Lajos úr ellenben, az ő nagy szerencséjére, tabula rasa-t lát maga előtt és bízván a nemzet — tudniillik a párt — lelkesedésében, az ifjú óriás akaratában és főképp keble istenének sugallatában, azt hiszi, hogy egy pusztá »teremtettével« új hazát tud a

magyarnak teremteni. Én az engesztelésnek, kapacitációnak, kölcsönös érdekkimutatásnak és kibékítésnek, szóval a polgári csendes reformoknak vagyok öreg professzora s mint ilyen, a mai hosszú szakállú, sőt ősz és fogatlan fiatalság kegyéből kiesett szerencsétlen furulyás vagyok; Kossuth Lajos úr ellenben az izgatásnak, fenyegetéseknek, megnemalkuvásnak, a kormánnyal való legmerészebb ujjhúzásnak, szóval a már csak hajszálon függő forradalomnak sokak által egekbe emelt és bajtársai által istenített hőse. Én gyarló természetemnél fogva a földön lakom s ekkép nem nyargalok egy magam alkotta fantóm után, a dolgokat úgy veszem, ahogy azok vannak és azt hiszem, hogy győzni csupán elmebeli többséggel lehet; Kossuth Lajos úr ellenben egy maga bővölte spanyol kastélyban és valami regényes tündérvilágban forog, mindig másnak látja a dolgokat, mint amilyenek és úgy látszik, a természetnek mind a négy elemével mindegyre veszekedni és birkózni akar.

* * *

Nemsokára már csak a magyarok Istenéhez küldött buzgó imádságban kell keresnünk azt az ultimum remediumot, amely kiemelhet kiskorúságunkból és abból az ábrándos dilettantizmusból, amely ma az államtudományt helyettesíti. Ha sokáig így tart, a nemzeti lét, amelyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn s már-már némi sikerrel harcoltunk, alkalmasint utolsó agóniáját fogja élni.

* * *

Ön, Kossuth Lajos táblabíró úr, aki azt hiszi, hogy tele van státusbölcseséggel, csak fantáziával és önhittséggel van saturálva. Nemsokára beigazolódik, hogy ön, amikor prófétának tartotta magát, nemcsak semmit sem látott előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni elég tisztán; s míglen teremtői illúziókban ringatta magát, soha nem volt egyéb, mint indítványozó és tervezető, aki mindenbe belefog ée mindenbe beleviszi a könnyenhívőket, de egyetlenegy dolgot sem tud derekasán nyélbeütni s azt bevégezni.

Amikor ön, új politikai messiásnak hitte magát, sohasem bírt magasabbra emelkedni, mint egy jószívű misericordianus szempontjára, aki minden kis sebre írt szeretne kenni, hézagos számítások szerint kenyeret süttetne a szegények számára és aki borzasztólag előmozdítván a dologtalanságot, meg akarna alapítani egy nagy nemzeti kórházat, de sohasem tud talpraállítani egy nemzetet, amely süllyedésnek indult, Midőn népeket akart boldogítani, zugprókátorok módjára csak fel tudta izgatni őket. Midőn honunk institutióit rendezni, szilárdítani vélte, azt a legteljesebb zavarba bonyolította; szabadság terjesztése helyett, ami bálványa volt, rabszolgaállapotba süllyesztett bennünket; nemzetiségünket pedig, a bennünk lapangó egyetlen regenerationalis szikrát, nem készakarva tán, de annál alaposabban kioltotta. Ön, táblabíró úr, még abban az illúzióban is csalatkozik, hogy valamiféle kötelességet teljesített. Mert jegyezze meg magának, hogy idétlenségek elkövetése még korántsem kötelességteljesítés.

* * *

Kossuth Lajos úr, bármennyire is meg tudja ön szédíteni az ifjúságot, de az okossága olyan parányi, ítélő tehetsége oly elszomorítóan kicsiny, oly nevetségesen csekély emberismerettel rendelkezik, hogy vezérségre éppoly kevéssé való, akárcsak én. Szálljon le a magas paripáról a közlegények sorába és használtassa fel magát hazánk boldogítására valaki okosabb által; én is a közlegények sorában találok legillőbb helyemet, azok által akarom utijizáltatni csekély tehetségemet s akiket magamnál okosabbnak tartok. Ezt a három szót: modor, tapintat és taktika — ha nem csaldéin, én használtam először politikai értekezéseimben. Az emberek egyiktől sem voltak elragadtatva. Az egyik azt mondja: mit nekünk a modor, ha elvben egyetértünk? A másik nem ismerte el a tapintat szükségességét, mert ajtóstól szokott betörni a házba. A harmadik oly eljárásnak minősítette a taktikát, amely nem fér össze a magyar egyenességgel. Most legutóbb

az utilizálás ellen zúdultak fel a hetvenkedők. Szomorú tiltakozás! — gondolám magamban. Én biz azt óhajtanám, bár utilizálhatna engem a fejedelemtől lefelé minden koldus és halálom után még csontjaimnak is bár vehetnék valami hasznát; mert aztán ez adná meg nekem azt a benső megnyugvást, hogy nem egészen értéktelen részecskéje vagyok a hazámnak. Remélem, ez a felhasználási — utilizálási — elv egyszer még polgárjogot nyer a magyar politikában. Mert hasznosítani valakit, ez nem annyit tesz, mint valakit teherhordó öszvér módjára megrakni, hanem a hasznosítás már magában véve feltételezi a hasznos embert, aki hasznos embertársait utilizálva, ezzel a csereberével talán még meg tudná menteni a magyart. Azt mindenki tudja, hogy engem sem megvesztegetni, sem elámítani nem lehet, de ünnepélyesen kijelentem, hogy boldog lennék, ha valaki érdemesnek tartana, hogy utilizáljon. Nem értek a megvesztegetés mesterségéhez, valamint az ámításhoz sem, de ha valakit hazánk érdekében utilizálhatónak tartok, ezzel iránta csak nagyrabecsülésemet akarom kifejezni. Mert minden ember annyit ér, amennyi hasznot tud hajtani embertársainak. •A hazának most nem nagy emberekre, hanem hasznos emberekre van szüksége — csak ezt akartam önnek mondani, táblabíró úr! Tudom, ön ennyi igazságot még sohasem hallott egész életében. Éppen ez a szerencsétlensége. Zsenge korától kezdve körülvették önt a hízelgők és tömjénezők. Ilyen körülmények között lehetetlen, hogy a dombocska, amelyre az őt környező vakondtúrások oly bámulattal tekintenek föl, elvégre ne. képzelné magát valami alpesi hegyóriásnak.

* * *

A haza szent nevére kérem önt, Kossuth úr, sőt nemes érzelmeihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről. . . Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer felvett »... nélkületek, sőt ellenetek, ha kell «-féle villi-táncot: ám tessék. Izgasson fel minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen a gyűlöletig; vessen égő kanócot a szántóvető lakára,

zúdítsa egymás ellen a birodalom minden különböző érdekei bíró alkatrészét s hívja ki maga ellen a bosszú és megtorlás dühét, töltsse meg csordultig ezt a méreg-poharat, — de akkor ám látni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott s nem áldás. És akkor ne mentse magát azzal, hogy a nemzetben senki sem akadt, aki idejekorán, tehetsége szerint megpróbálta volna önt illúzióiból kigyógyítani.

1847. január 15,

Tegnapelőtt József nádor meghalt. Gazdám a legjobb barátját vesztette el benne.

— Nemzeti csapás, — mondta elérzékenyülten — sohasem hittem volna, hogy egy Habsburg halála ilyen nagy tragédiát jelenthet az ország számára. Attól félek, hogy felbomlik minden. A dolgok most megint cseppfolyós állapotba jutnak. Metternich öreg és beteg, József főherceg itthagytott bennünket, az udvarnál egész új emberek garázdálkodnak. Clam-Martinitz gróf ... Windischgraetz herceg ... Abból a rengeteg anyagból, amit az emberek az osztrák birodalomban nem tudnak, többezer tudós és a bölcseségnek egész enciklopédiája telnek ki.

Nekibátorodtam és megkérdeztem.

— És ki lesz a nádor?

A gróf nem adott egyenes választ. Elgondolkodott és halkán, szagगतottan maga elé mormogta.

— Prágában a vasút megnyitásán találkoztam vele. Nem tetszik nekem. Gyenge és kapkodó fiatal-ember, akit megcsapott a modernség szele. Nem ismeri sem a monarchiát, sém Magyarországot, félek, hogy Kossuth úr úgy elbánik vele, ahogyan akar. Az új kancellár pedig, Apponyi György... kitűnő ember, tele vérmes reményekkel. De én nem szeretem az optimistákat.

Ekkor betoppant a grófhhoz Pulszky Ferenc, aki egy idő óta nagy szerepet játszik az ellenzéken. Felvidéki ember, kitűnő koponya, történetbölcselő, archeológus és műtörténész, azt hiszem azonban, hogy a régi kameákat és a gemmákat jobban ismeri, mint a

magyar viszonyokat. Pulszky azzal jött a grófhöz, hogy elfogadná-e a nádorságot? Ha igen, ők Pest megyénél megteszik az indítványt és melléjük áll az egész ország. Wenckheim Béla grófnak is ez a véleménye.

A gróf Pulszkynek sem adott határozott választ. Később behívott magához és beszélni kezdett.

— Apponyi megkínált a kancellársággal. József főherceg a koronaórséggel, Pulszkyék megkínálnak a nádorsággal. Igazság szerint vállalnom kellene. Ha akkora vagyonom volna, mint herceg Esterházy Pálnak, talán vállalnám is. Szép dolog volna a nádor hatalmával és az Esterházyak vagyonával rendbeszedni ezt az országot. Az én vagyonom azonban csak arra elég, hogy így, ahogy vagyok, semleges függetlenségben folytassam a csendes hangyamunkát, amellyel talán ellensúlyozni tudom Kossuth Lajos úr handabandáit. Ámbár, ha egy osztrák főherceg közt és közöttem kellene választani... egyáltalában nem bizonyos, hogy Kossuth úr és társai... és Batthyányné, meg Károlyi Györgyné... egyszóval a most uralkodó hatalmasságok engem választanának.

— Lehetetlen — hebegtem megdöbbenve.

— Jegyezze meg magának, kedves Tasner, a magyar ember nem engedi, hogy magyar ember túlságosan magasra nőj jön ... kivéve egyetlenegyét és az mindig saját édesmaga. Batthyány Louis csak Batthyány Louist tudná elképzelni a nádori székben és Kossuth Lajos úr csak Kossuth Lajost. Egyetlen ember volt, akinek megengedett az égisz emelkednie, de az meg viszont nem kérdezte, hogy megengedik-e neki, vagy nem.

— Hunyadi Mátyás.

— Igen. De ő gazdagabb volt, mint Rákóczi Ferenc és mögötte állott Szilágyi Mihály, negyvenezer katonájával. Hunyadi Mátyás független ember volt. Pénze és katonája volt. Magyarország is csak akkor lesz független, ha sajátmagának pénze és katonája lesz, de ezért természetesen előbb dolgoznia is kellene egy kicsit. A Tisza, a Tisza . . .

A gróf szeme szinte delíriumos fényben ragyogott, nekem pedig most megint eszembe jutott, hogy nem lehet előtte egyetlen gondolatot sem felvetni, hogy ő azt oda ne vezesse a Tiszához, az Alföldhöz, a magyarság gazdasági jövődjéhez.

De nem hagyott gondolkodni.

— Tehát legyen István főherceg a nádor. De akkor össze kell házasodnia a cár leányával. Nem szabad a küzdelmet feladni. Nem hagyom magamat. Prágában is megmondtam neki, hogy menjen el Becsbe, rendelje magához Metternich herceget, vágja magát főhercegi pózba, várakoztassa meg a herceget egy ideig az előszobájában, húzza ki magát, legyen kemény, határozott, ellentmondást nem tűrő, *ijesszen* rá a kancellárra. Tiltsa meg neki, hogy akármiféle diplomáciai ürügy alatt közéje és a császár közé tolakodjék, elvégre is ő a császár kedvence ...

— És a főherceg megfogadta?

— Megköszönte és azt mondta, hogy így fog cselekedni. De az arcán láttam, hogy fél Metternichtől. Vagy ha nem Metternichtől, akkor fél az orleansi herceg szerepétől. Csalódtam benne.

Január 20.

A gróf napról napra sötétebbnek látja a helyzetet, A napi politikával immár alig törődik. A nemzet országgyűlés elé néz, de a gróf egyáltalán nem érdeklődik a pártok szervezkedése iránt. Nagy bajnak tartom, hogy annyira utálja a pártrendszert és annyira megveti a pártembereket. Igaz, hogy ez természetesen folyik egyéniségéből, amely a tökéletes lelki függetlenséget tartja az ember legnagyobb kincsének. Makacs és orthodox individualista. Ha nem volna ez az ötlet annyira frivol, úgy képzelem, hogy legszívesebben az egész nemzetből egy nagy részvénytársaságot csinálna, amely tisztán gazdasági célokra szövetkezve, fittyet hányna minden közjogi kérdésnek, birodalmi elhelyezkedésnek. Ha jól meggondoljuk, ez volna egyúttal a legjobb alkotmány is, mert ez a gazdagság és jólét eszközeivel amúgy is vezetőszerphez juttatná a ma-

gyarságot a monarchiában. De mivel ez így egy-kettőre nem megy, hát inkább marad a réginél és ez az oka annak, hogy ő most egész múltjával szakítva mindenki ámulatára alkotmányos kérdésekben konzervatív és a jogfolytonosság védője lett a radikális ellenzékkel szemben. A fennálló alkotmányt védi, mert nem akarja a nemzet erőit akadémikus jellegű közjogi szőrszálhasogatásokban elpazarolni. Ezt a látszólagos paradoxont alig érti meg valaki az országban. Némelyek azt mondják, hogy csökönyösen ragaszkodik az elavult közjogi dogmákhoz, mások pedig azt, hogy nincs előtte semmi más szentség, mint a haszon, a gazdagság, a pénz. Az ő paradoxonját csak ő tudja megmagyarázni. Például a múltkor azt mondta Batthyány grófnak.

— Azt hiszed, hogy az angolt a pénz teszi azzá, a mi? Nem. Vedd el a pénzt az angoltól, de hagyd meg józan utilitarius szellemét s viszont adjátok Anglia pénzét Magyarországnak, de hagyjátok meg Kossuth úr bilincseiben: minden a régiben marad.

Ha jól megértettem, ezzel a gróf azt akarta mondani, hogy valamely nép gazdagsága nem a kincseiben, hanem abban, van, hogy miként tudja ezt a kincset kamatoztatni. A mi tejjel és mézzel folyó Kánaánunk azért van a koldusok sorsán.

Január 25.

Ma egy hete megjelent az uralkodó dekrétuma, amelyben István főherceget királyi helytartóvá és Pest megye főispánjává kinevezi. Ez várható volt és mindenesetre azt jelenti, hogy az udvar István főherceget óhajtja látni a nádori székben. De a választás a nemzet joga. Es a nemzet máris nyilatkozott. Gazdám csalhatatlanul ismeri a saját fajtáját. Pest megye gyűlésén Kossuth Lajos átvette a nemzet képviselőt és indítványozta, hogy István főherceget válasszák nádorrá. Kossuth Lajosnak ezt a beszédét kinyomatták és az egész országban elterjesztették.

Február 6.

A gróf január 30-án Graefenbergbe ment rövid üdülésre és onnan tegnap tért haza. Ezalatt úgy az ellenzéki, mint a konzervatív országos politikai párt programja elkészült, mind a kettő a gróf megkérdezése és hozzájárulása nélkül. Nem vettem észre, mintha ez a legcsekélyebb mértékben is bántaná a gróft. Neki úgysis megvan a programja s ennek a programúinak csak egyetlen pontja van. A Tisza. Az Alföld.

Március 2.

István főherceg házassági terve a cár leányával végkép meghiúsult. A gróf ezt a maga személyes kudarcának érzi. Újabban azt veszem észre, hogy mindazt, ami az országban történik, a maga egyéni sorsával azonosítja — ez a lángész mindent magába olvasztó abszolutizmusa, — de egyúttal határtalan szubjektivitással mindenből érzelmi kérdést csinál, mindenre olyan erővel reagál, mintha az ő saját egyéni boldogsága is attól függne. Ez már a lángész beteges egocentrizmusa, amiből, félek, hogy egyszer tragédia lesz. Kossuth is megjósolta neki, hogy egyre növekedő izgatottságainak téboly vagy öngyilkosság lesz a vége. Erről a kegyetlen prognózisról, amelyet Kossuth már évekkor ezelőtt, a Kelet népe után állított fel, a napokban értesült a gróf s akkor a szörnyű kijelentésekre ragadtatta magát.

— Ez a Macbeth-jóslat lehet, hogy teljesülni fog. Ez esetben a dolgok nem is misztikus, hanem nagyon átlátszó összefüggése így alakul: a vágy megszüli a jóstehetséget, a jóslat pedig megszüli a beteljesedést. Nem gondolja, Tasner, hogy ilyen módon bárkit a halálba lehet kergetni?

— Kivéve az olyan erős egyéniségeket — feleltem jóakaratólag, de meggyőződés nélkül — mint aminő Excellenciád.

A gróf elmosolyodott.

— Köszönöm önnek, hogy a maga részéről egy

ellenkező Macbeth-jóslattal akarja biztosítani az életemet.

Reszkettem attól, hogy elpirulok. Hiába, a gróf keresztüllát az ember koponyáján és szabad szemmel elolvassa legtitkosabb gondolatainkat.

Szeptember 2.

Tegnapelőtt volt Pestmegye közgyűlése s ekkor lépett István főherceg először a nyilvánosság elé. Gazdám is elment az ülésre és kocsiján gróf Batthyány Lajost vitte magával. A két gróf éppúgy, mint "Kossuth fekete atillában és pantallóban volt. Gazdám keserű humorral odafordult Batthyány Lajoshoz.

— Hála Isten, ebben az egyben legalább meg-
egyezőnk.

Batthyány gróf tovább folytatta az élcelődést.

— Te pedig Kossuth Lajost nem nevezheted
többé sansculotte-nak.

A főherceg kissé váratott magára. Ezt lámpaláz-
nak vették, pedig nem az volt, hanem még reggelizett. Egyébként egész viselkedése, magatartása, tiszta ma-
gyarsága a legjobb benyomást tette mindenkire. Az a hír pedig, hogy önálló, hazafias és szabadelvű
gondolkodása van, egyszerre a legnépszerűbb emberré
tették az országban. Csak a gróf nem tudott felmele-
gedni. Figyelmeztetett, hogy a fiatal főherceg szája
körül van valami szomorú vonás.

— Ezt vagy eltemetjük, — suttogta magában —
vagy ő temet el minket.

Ülés után nagy ebéd Budavárában a főhercegnél. Este mindenki a színházban, egész nap ovációk, tap-
sok, éljenzések. A várost kivilágították. Gazdám ismét
Batthyány grófot vitte, éjfélig az utcán kocsikáztak. Amikor hazajött, én még a Tisza-völgy rendezéséről
szóló jelentés német fordításán dolgoztam.

— Mi az, maga nem is ünnepli a főherceget? —
kérdte tőlem enyelegve.

— De igenis, most készítem számára a helytartó-
tanácsi jelentést.

Az utca még akkor is hangos volt az ünnepléstől.

— A tömeg valósággal őrjöng a jövődöbéli nádor iránt való szerelmében — mutatott ki ablakán a gróf.

— Mit gondol, Tasner, mikor fog őrjöngeni a gyűlöllettől?

Szeptember 3.

Tegnap volt a Pest—szolnoki vasút ünnepélyes megnyitása. A villásreggelin Kossuth felállt az asztalra s úgy köszöntötte fel a főherceget, aztán pedig nyomban Ullmann Móricra, a vasút főrésztvényesére mondott pohárköszöntőt. Kossuth rekedtté beszélte magát, csak a közelállók hallották a hangját. A mozdony sípja gúnyosan füttyült a beszédhez.

Villásreggeli után odajött hozzám a gróf és szomorúan mondta.

— Mint ember nevetem ezt a tréfát, de mint magyar, sirhatnék felette. Ez a Kossuth belezavar minket a legnagyobb bajokba.

A gróf ilyen bús sejtelmekkel indult el a számára készen álló Pannónia gőzhajón ismét a Tiszára, ott-hagyva Pestmegye országrendező szónokait és államférfiit. Olvasmányul magával vitte Lamartine Girondistáit s azonkívül Cobdennek legújabb munkáját, amelyet a szerző dedikálva küldött meg neki.

Október 18.

Megérkezett Pestre Ferenc József főherceg, Ferenc Károly főherceg fia, a leendő osztrák császár és magyar király, hogy mint királyi biztos István főherceget a nádori méltóságba iktassa. Nagy beszédek, ünnepélyes fogadtatás, omló könnyek, rajongás, hízélgés. Ferenc József főherceg jó benyomást tett, István főherceg kissé színészkedett. Este magához hivatott a gróf és sokáig beszélgetett velem a sorsdöntő eseményekről.

Tele volt szarkazmussal és keserűséggel.

— Íme, két fiatal osztrák főherceg könyv nélkül betanul néhány magyar szót és a hű magyar nép. már

elájul a hódolattól és lojalitástól. Úgy örülünk, mint a halálos beteg, aki végre már annyira vitte, hogy egy tojást meg tud emészteni.

Október 20.

Tegnapelőtt Kossuth Lajost Pest vármegye kövété megválasztották. A választás Batthyány Lajos grófnak és ellenzéki mágnástársainak állítólag százezer forintjába került. A korteskedésből a Batthyány- és Károlyi-szalonok hölgyei is kivették a maguk részét és Károlyi Györgyné a saját tüpénzből kétezer pengőt adott a választás költségeire. A gróf keserű gúnnyal ékelődik a nagy esemény fölött, amely pedig — hiába titkolja — egész a kétségbeesésig megdöbbenette.

— Látja Tasner, Károlyi Györgyné kétezer forintjért tiszta szívből irigylem Kossuth táblabíró urat. Amit az asszonyok akarnak, azt az Isten is akarja. Nekem utoljára húsz esztendővel ezelőtt ajánlotta fel támogatását olyan embertársam, aki szoknyát viselt, de az is túl volt az ötvenen. S még hozzá cserébe elvárta volna tőlem, hogy elcsábítsam.

— Az ötvenesztendős hölgyek nem szokták ezt megkövetelni — vettem közbe, hogy valamit mondjak, mert lelkem mélyéből sajnáltam és féltettem a gróft, hogy a csapás ismét túlságosan megrázza idegrendszerét. A gróf szemelláthatólag szenvedett, de mindenáron leplezni akarta, hogy szenved.

— Asszony sohasem lehet sem elég öreg, sem elég romlott, hogy ne áhítozzék az elcsábított ártatlanság szerepére. Asszony számára nincs nagyobb diadal, mint egy kis erőszak, amelynek megadhatja magát. Ez egyébként némely politikusnak is leghőbb vágya, sőt vannak egész nemzetek, amelyek csak akkor boldogok, ha erőszakot követ el rajtuk akár egy Caesar, akár a tömeg.

A grófból tehát mégis kicsordult a keserőség s én, hogy más irányt adjak a gondolatainak, megkérdeztem, mikor megyünk le a Tiszára? A gróf arca elborult.

— Lehet, hogy soha.

— Csak nem mondja komolyan Excellenciád?

— Félek, hogy többé nem lesz szükség rá. Bécsből nem kapok pénzt, én pedig lemondok az állásomról.

— Ez katasztrófa volna.

A gróf arca mindjobban elsötétült.

— A katasztrófa elkerülhetetlen. Az országgyűlés most Kossuth úr vezetése alá kerül és mindenről lesz ott szó, de Tisza-völgyre és más efféle Stefferliádára többé a kutya sem gondol.

Ezt a szót: Stefferliade, — Metternich mondta egyszer a gróf valamelyik alkotására ... régen volt, azóta Metternich már nem beszél Stefferlről és Stefferliádákról — ezt a szót már mindenki elfelejtette Magyarországon s hogy most éppen Széchenyi István grófnak jut az eszébe ... ez szinte félelmetes és baljóslatú. Ebből is látom, hogy a gróf lelkét mennyire feldúlták a legutóbbi napok. Néhány pillanatig mindketten hallgattunk, aztán a gróf rekedt hangon — amikor túlságosan szenved, mindig egészen bereked ~ szomorú és remegő elszántsággal megszólalt.

— Én is fel akarok lépni... én is megválasztatom magamat... ha a grófnék nem is adnak pénzt... Tasner, én is be akarok jutni az alsóházba...

Október 20.

Sopronban megbuktunk. Széchenyi István gróf vármegyéje Simon Jánost és Pál Jánost választotta meg követéül. Szeretném tudni, milyen érzése lehet egy ilyen Jánosnak, amikor megkapja a hírt, hogy a legnagyobb magyart kibuktatta. Ezek a Jánosok egyébként derék, becsületes férfiak; nézetem szerint nem érdemelték meg, hogy a történelem ilyen rútul csúfolódjék velük. A sopronmegyei nemesek nyilván belekerülnek a világtörténelembe. Barrabást akarjuk, Barrabást akarjuk! Nem tudok róla, hogy a jeruzsáletni böcskoros nemesek ezt megindokolták volna, a sopronmegyei farizeusok azonban így korteskedtek a gróf ellen: Széchenyit akarjátok megválasztani, ak! a nemeseket akarja megadóztatni? Aki négyszáz milliót akar az osztrák adósságból az országra róni? Ki

ezért a bécsiektől egymilliót kap? Aki csak azért akarja magát az alsóházba beválasztatni, hogy ott Kossuthot ledorongolhassa? Oh nép, a te dicsőséged örökkévaló! Te egyrészt azért nem akarod Széchenyi Istvánt követül, mert ő a nemeseket meg akarja adóztatni, másrészt pedig, mert azt akarod, hogy Kossuth Lajos minden dorongolás ellen biztosítva, kénye-kedve szerint hozhasson olyan törvényeket, aminőket akar. Oh nép, talán csak nincs titkos értesülésed arról, hogy Kossuth — minden ellenkező híresztelés dacára — irtózik a nemesség megadóztatásától? Nem szép tőled, oh felséges nép, hogy így kompromittálad a te bálványodat. Az én öregapám birkásgazda volt és apámnak sincs szavazati joga a vármegyeházán, most nagyon büszke vagyok, hogy ők kívül vannak az alkotmány sáncain az Isten tiszta, becsületes, szép szabad ége alatt.

Október 21.

Mégis bejutott az alsóházba Mosonvármegye szívességéből; az ellenzék azonban kifütyülte őt. A grófot kissé idegesítette ez a megtiszteltetés, de erőt vett magán és szép beszédben köszönte meg a mandátumot. Erre felállt Keglevich János gróf és otrombán nekirentott a gróf személyének. Elmondta őt bécsi miniszternek, kegyelmes lakájnak, valóságos belső titkos pecsovicznak és megismételte a soproni kortesszólamokat.

A gróf a beszédet nála szokatlan hidegvérrel és közönnyel hallgatta végig. Én azonban, aki pillanatról pillanatra nagyobb aggodalommal figyeltem a grófot, láttam, hogy egy pillanatra belülről borzasztó izgalom és keserűség rázza. Szinte hallottam a foga vacogását. Aztán egyszerre megkövült, halottsápadt és merev lett az arca, sőt mosolyogni kezdett. Ez a mozdulatlan-ság és mosoly kísérteties volt, mert hiszen egyébkor a legcsekélyebb támadásra szeme villámlani kezdett, arcvonásai eltorzultak, egész teste megremegett és az ájulásig menő dühvel, könnyes ellágyulással, vagy kimé-

letlen szarkazmussal reagálni szokott. Minden emberi indulatnak és lelki feszültségnek van azonban egy olyan végső határa, amelyen vulkanikus kitörés helyett néma és mozdulatlan dac jelentkezik. Bizonyos hőfokon felül az izzó vas azonnal harmadfokú égési sebeket okoz és ezek a sebek nem járnak semmi fájdalommal. A bőrrel együtt az izmok és zsigerek, mint valami rongycafatok fosztnak le a testről, de az öntudat tudomást sem vesz erről a rombolásról.

Amikor Keglevich gróf beszéde véget ért, a közgyűlési teremben egyszerre halálos csend támadt. A támadás olyan hirtelen jött és oly brutális volt, hogy a jelenlevők majdnem kővé meredtek a megdöbbenéstől. Ránéztem a grófra. Szerettem volna megragadni és elhurcolni a merénylet színhelyéről. De ő csak mosolygott, de bevallom, volt ebben a mosolyban, akárcsak a Metternichében, valami mephistophelesi. Mosolygott s kezeit beledugta nadrágja zsebébe és csípőjét ringatva, a bal lábára nehezedett, mint valami hetyke huszártiszt. Ilyen lehetett ő katonakorában, számtalan párbaja előtt a kihívás vagy a kiállítás pillanatában. Mosolyogva nézett farkasszemet választóival és egyszerre csak beszélni kezdett.

— Uraim! Ezelőtt három esztendővel a kormánynak az az ötlete támadt, hogy gyarló személyemet a haza számára hasznosítsa, hivatalos állással kínált meg és én azt elfogadtam. Elfogadtam, mert azt hittem, hogy egy és más dolgot így hamarabb és jobban tudok nyélbe ütni, mintha megmaradok magánembernek, így lettem én helytartósági tanácsos. (A gróf e szónál leírhatatlan göggel és gúnnyal legyintett egyet.) Uraim! Ha huszonöt éves koromban egy kissé utána járok, ezt a címet gyerekjáték lett volna megszereznem. De most már ötvenhét vagyok, uraim és mit gondolnak önök, hogy ami siheder korában esetleg kellemes lett volna, az a felnőtt, erősen öszülő és kopaszodó Széchenyi István gróf számára is rangot és kitüntetést jelent? Mi? Hát van az előttem szóló grófon kívül önök között egyetlen épelméjű ember, aki csak ilyen kicsinyre takálja az én ambíciómat? (A gróf oly megsemmisítő

főlényel nézett végig a választókon, hogy azok ereiben meghűlt a vér.) És mit gondolnak önök, nem voltam én tisztában azzal, hogy ezzel a hivatalvállalással népszerűségben, tekintélyben és rangban csak veszthetek és alkalmat adok a meggyanúsításra és ostoba mendemondákra? (Keglevich a gróf felé kiáltott: Ezért felelni fog! — A gróf kacagva ütött a zsebére: Akár most rögtön, fiatalember, magammal hoztam a pisztolyaimat. — Az emberek öklüket rázták Keglevich felé, de a gróf leintette a fenyegetőket.) Uraim! Hivatalt vállaltam, fizetés nélkül dolgoztam s ezért hála és köszönet illet meg, nem pedig gáncs és gyanúsítás. (Éljen Széchenyi István! — tört ki az emberek szívéből a lelkesedés.) Dolgoztam, mert az a meggyőződésem, hogy csak olyan országban mennek jól az ügyek, ahol minden szabó, csizmadia és gróf szentül hiszi, hogy az ő munkáján fordul meg a haza üdve. Vagy azt akarják elhitetni velem, hogy nemcsak Keglevich Jánosnak, de egyetlen grófnak sem szabad dolgozni? (Viharos derűlség; éljen a gróf! Le a rágalmazókkal.) Uraim, én tagadom, hogy a nemes ember egyetlen és legszentebb kötelessége, hogy lopja a napot és pöffeszkedjék mint egy tatár kán. (Nyugtalan mozgás.) Báró Sina Györgynek egyszer megvételtre kínáltam egyik birtokomat és a sokmilliós excellenciás úr azt felelte: »Nem akarom magam eltemetni durva és előítéletes emberek között; egy főherceggel könnyebb összebarátkozni, mint egy magyar nemes kegyeibe jutni«. (Néhányan halkán mosolyogtak. Micsoda beszéd ez? — A gróf láthatólag gyönyörködött a megrökönyödésben.) A bárónak igaza volt, uraim, én csak azt tehetem hozzá, hogy a nemesi kúriákban uralkodó gögnél csak a hivatalszobákban találunk — a legkisebb kutyánál is — felfuvalkodottabb pávadölyföt. (A hallgatóság elkényszeredve nevet és tapsol.) Valaki itt arról beszélt, hogy én a kormány cselédje vagyok. (Le vele! Gyalázat! Éljen a legnagyobb magyar!) Nem uraim, ha már mindenáron cselédnek kell lennem, akkor szívesen vagyok a nemzet cselédje. (Éljen! Ez aztán a beszéd! — az emberek a kucsmáikat a levegőbe hajigálták és csizmaik sarkaival verdesték a padlót.) Ha pedig azt kér-

éleznék tőlem, hogy miért vagyok bizalommal a kormány iránt, hát kijelentem, hogy én soha semmiféle kormányban nem bízom, aminthogy nem bízom önökben sem, én csak egyedül az Istenben és magamban bízom. (Az arcok megnyúltak, de néhány tenyér azért összeverődött.) Uraim! Én öszülő és hatalmasan gyérülő hajammal járomba fogattam magam. Miért? Azt gondoltam, hogy szemesé a vásár. A kormány engem, én a kormányt akartam utilizálni, Az alkalmakat mi nem teremtjük, a mi hivatásunk csak az, hogy azokat jól felhasználjuk. A Tiszavölgy rendezésének nagy munkáját megindítottam. Azt hittem, hogy a kormányban lesz elég belátás és erő, hogy ezt a munkát anyagilag megfelelőképpen támogassa. Nem volt sem elég akarat, sem elég pénz. Abba kellett hagyni, éppúgy, mint az aldunai munkálatokat. (Lea kormánnyal! Eljen Széchenyi! — és az arcok ismét kiderültek.) Most már tudják önök, hogy miért nem bízom a kormányban és miért nem léptem be a konzervatív pártba. (A lelkesedés mondatról mondatra nőtt, ami a gróftól láthatólag idegesítette.) Nyíltan kimondom, hogy én a nemzet regenerálódó erejét az ellenzékben látom. (Viharos taps és tomboló helyeslés; az emberek majd agyonnyomják egymást a tolongásban; a gróf arca elsötétül.) De azt sem akarom, hogy húszévi munkám a meddő ellenzékieskedés miatt füstbe menjen. (Megnyúlt arcok, halk morgás: Mi ez?) Akarják tudni, hogy mit jelent ez? Hát én ezt is megmondom önöknek nyíltan. (Reszketni kezdek a grófért, most Kossuthról lesz szó és a gróf végkép elrontja a beszéd hatását; halljuk, halljuk! — kiabálnak azok, akik be akarják ugratni valami, végzetes nyilatkozatba; a gróf rendületlenül farkasszemet néz a rendekkel.) Uraim! Az ellenzéki szerep és a bizalmatlanság azonban még nem kötelez arra, hogy minden módon iparkodjunk a kormány minden munkáját tehetetlenné tenni anélkül, hogy a leghalványabb sejtelmünk volna a kormány programjáról. Ez még a parlamentarizmus hazájában sem kötelező, mert azok az égbekiáltó fontos reformok, amelyek Angliát oly nagyvá tették, az ellenzék és kormány közös erőfeszítéséből születtek meg. Az ellenzé-

kieskedésnek azt a felfogását, uraim, amelyet Kossuth Lajos és társai akarnak meghonosítani, ha keresztrefeszítenek is, akkor sem tudom helyeselni, de még csak megérteni sem. (Néma csend, csalódás; az emberek egymásra néznek; néhányan Kossuthot kezdik éljelezni; a gróf arca fájdalmasan megvonaglik.) Nem így képzeltem én, uraim az ellenzék szerepét, amikor a nemzetet álmaiból felébresztettem és az egész főnemességet, amely már-már elhidegedett a saját hazájától, néhány elvetemült lakáj kivételével visszavezettem a magyar oldalra, mely egyet jelentett az ellenzékiességgel. (Néhány bágyadt éljen.) De a nyíl, amelyet kilőttem, úgy látszik, messzebbre repült, mint ahogy az szándékomban volt. En ellenzéki voltam szükségből és józan megfontolásból, most vannak ellenzékiek magáért az ellenzékieskedés gyermekes fitogtatásáért, a tömeg tapsáért és a Keglevich Jánosok elismeréséért. (A tremben kínos feszingés. Hol van Keglevich? A fiatal gróf eltűnt.) Én reformokat követeltem és reformokat létesítettem, most vannak egyesek, akiket inkább a kor divateszméinek szenvedélyes tisztelete, semmint a célok és lehetőségek helyes ismerete vezérel. Uraim! Lehet, hogy ez is az én bűnöm. En hoztam világra az ellenzékét, amelynek most ellenzéke vagyok. Én hoztam a világra a reformokat, amelyeket most szívesen visszacsinálnék, csak hogy megállítsam a katasztrófa felé való őrült száguldozást. Uraim, úgy érzem, hogy a saját magam építette bábeli torony meginog, roskadozik és a fejünkre készül szakadni. Én vétkem, én vétkem, oh én igen nagy vétkem. (Dermesztő csend, halk lihegés, mindenki szemében meghatottság és elérzékenyedés, a gróf pedig, aki az utolsó szavakat szinte a gyónás szentségének áhítatával mondta ki, most hirtelen felkapja fejét és dacosan megtagadja a bánat és erős fogadás kötelezettségét.) De hiába történt így, én mégis kénytelen vagyok kijelenteni, hogy legcsekélyebb megbánást sem érzek a miatt, hogy az Istentől rám bízott tőkét fajtám megmentése és felemelése végett, amennyire bírtam, a lehető legnagyobb uzsorára kamatoztattam. Áldom a sorsomat, hogy hazámnak nem voltam sem korcsa, sem heréje s ha még egy-

szer jönnék a világra, főbb vonásokban ugyanazt cselekedném, amit cselekedtem. Ha azonban gyarló emberi felfogásom következtében mégis tévútra kerültem és a magyart olyan utakra csábítanám, amelyekről nincs visszatérés és e gyászos borút én idézném fel hazánk egére: ám akkor törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen rajtam az utálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó részemet, legyen sorsom a megsemmisülés; eltűröm. Saját dicsőségemet és felmagasztalásomat nem szomjúhoztam, e büntől ment vagyok. Szándékom őszinte és nemes volt. Hiszem, hogy minden erőltetett krízis nélkül elérhetjük legszentebb céljainkat és nincs szükség arra a taktikára, amelyet némelyek az országra rá akarnak kényszeríteni. Ha még van idő, a megtévelyedettek az érzelmek fáklyája helyett gyűjtsák fel az értelem mindent fel világosító napját és akkor engem minden ceremónia nélkül, ahogy nekik tetszik, akár szét is téphetnek — azzal a boldog érzéssel halok meg, hogy megtettem a kötelességemet.

Órjögő taps és éljenriadal követte ezeket a végső mondatokat, a teremben levők elfelejtették, hogy itt valaki félórán keresztül játszott az önérzetükkel és megforgatta kését agyuk és szívük legtitkosabb rekeszeiben, gúnyolódott hitük és hajlamaik fölött, hogy itt egy kemény kéz megleckéztette és megkorbácsolta őket, mint vásott gyermekeket és átadták magukat a nagy ember előtt való hódolat édes gyönyörűségének.

A gróf pedig ezalatt elhagyta a termet, beült a kocsijába s választói felé vissza sem nézve, elhajtattott. Az emberek, amikor magukhoz tértek az extázis bódulatából, egymásra néztek nyugtalanul és sértődötten, mintha azt kérdezték volna: Úristen, mit tett ez velünk?

Én pedig elszomorodva gondoltam arra, hogy ez az ember egész életén úgy száguldott át és úgy fog keresztülnyargalni, mint ahogy most a kocsija elrobogott vele: egyedül, árván, meghökkenést, titkokat és olyan kérdéseket hagyva maga után, amelyekre soha senki sem tud megfelelni.

VI.

Sokat habozott: vajjon kizárólag közgazdasági dolgaival foglalkozzék-e és hagyja Kossuth Lajost a maga útján, — hiszen egyszer csak kimerül majd és lejárja magát, mint az óra, amelyet elfelejtettek felhúzni — vagy pedig minden téren felvegye vele a versenyt, mint ahogy nemrég még újságírónak is felcsapott, hogy a Pesti Hírlap vezércikkeit ellensúlyozza. Olykor arra gondolt, hogy akármennyire meg is veti a népszerűséget, Kossuthnak abban mégis igaza lehet, hogy a népszerűség a siker egyik feltétele, siker nélkül pedig a legszentebb fáradozás és önfeláldozás is hiábavaló. A magyarnak úgylis az a baja, hogy kilencszáz esztendő óta a sikertelenségek kultuszában él; akiket szeret és bálványoz, azok mind mártírok voltak. Mátyás királyról tökéletesen elfelejtkezett, mert az a siker embere volt, de Rákóczit az egekig emeli, mert élete műve martiromságba roskadt. A népszerűségre nem sokat ad, de a sikerre igen. Azok a magyar történelmi utak, amelyek kilencszáz esztendő óta jószándékkal vannak kiköveztve, rendesen a pokolba vezetnek. Nohát, ha már pokolról van szó, akkor inkább szövetséget köt a pokollal, csakhogy a sikert biztosítsa. Azaz még a népszerűséggel is.

Ez okból keresni kezdte társaságát azoknak az embereknek, akikért eddig csak dolgozott, de személyes érintkezésben bizony csúful elhanyagolt. E miatt mondják rá, hogy dölyfös arisztokrata, aki nemcsak a nép, de még a köznemesség nyelvén sem ért. Elhátározta, hogy a kaszinón kívül is résztvesz a társadalom életében. Meghivatta magát a szép Mayerffy-özvegy szalonjába, kereste a polgárok társaságát s amikor meghallotta, hogy az irodalmi világ két ismert és jómódú tagja, Petrichevich Horváth Lázár és Kuthy Lajos estélyeket adnak és szalonjaikban a tudomány, művészet s a pénz emberei, gazdag zsidó kereskedők és bankárok művelt vagy műveltséget

szenvelgő feleségei megjelennek, Tasner Antal útján ezekre is meghívatta magát. Aztán eszébe jutott, hogy politikai pályája kezdetén, amikor a Hitelt és a Világot írta, gyakran érintkezett az irodalom embe- reivel, sőt mint az Akadémia másodelnöke egyszerre negyven-ötven tudóst és költőt is meghívott magához s bár ezek a demokratikus kirándulások nem valami nagyon sikerültek, ' most mégis elhatározta, hogy megismerkedik a legújabb irodalommal is. Mindenekelőtt előfizetett az összes politikai és szépirodalmi lapokra, először műveikből akarta megismerni a szellem embe- reit, hogy aztán a társadalmi érintkezésben kinek- kinek értéke szerint adja meg az őt megillető rangot. Láta, hogy az arisztokrácia, amely néhány évvel ezelőtt még vezérszerepet vitt a publicisztikában, most teljesen visszahúzódott és helyökbe Madarászok, Táncsicsok, Vas Gerebenek, Sárossyak léptek — egy okkal több, hogy ezek között magát népszerűvé tegye. A szépirodalmi lapok — Pesti Divatlap, Honderú, Életképek — azonban nem tetszettek neki. A Pesti Divatlapot nagyon nyárspolgáriának találta, Petri- chevich Horváth Lázár lapjában, a Honderú-ben pedig bosszantotta az az ízetlen talpnyalás, amellyel a főrangú világnak akart hízelegni. Az öregebb írók kissé untatták, a fiatalok idegesítették. Az Életképek-et, amelyet Jókai Mór fiatal ügyvéd és a népieskedő fiatalság bálványa, valami Petőfi Sándor nevű vaga- bund-költő szerkeszt, mindig bizonyos félelemmel és gyanakvással vette a kezébe. Hallotta különben, hogy az Életképek-et az ellenzék pénzeli, de az ellenzék finnyásabb tagjai sem szívesen vállalnak közös- séget vele. Beszélték, hogy Kossuth is cikket adott az Életképek-nek, de amikor a lap munkatársai között meghallotta Petőfi nevét, cikkét visszakérte azzal az indokolással, hogy ő amolyan színészféle emberekkel nem ír egy lapba. Erre meg Petőfi pattant föl és azt felelte Kossuth Lajosnak, hogy tartsa dicsőségének, ha a neve az övével egy lapban jelenhetik meg. Ez egy kissé rokonszenvenessé tette a szemében Petőfi Sándort, de megvallja, hogy költeményei közül csak

keveset ért, bár néhányat a nagy nyugati lírikusok verseivel is össze merne hasonlítani. Egyébként azonban erre a Petőfire, aki oly nagy port vert föl az irodalmi világban, őszintén kíváncsi. És megkérte Tasnert, hogy ha lehetséges, mutassa be neki.

Hogy az új irodalom embereivel megismerkedjék, még arra is rászánta magát, hogy néha-néha majd benéz a kávéházakba. A kirándulásra — gondolta — majd elviszi magával Tasnert, hogy legyen akitől megkérdezze, -hogyan viselkedjék az ember az ilyen helyen. Tasner Antal sem járatos ugyan a Kemnitzer 'vngy a Pillvax táján, de ismer néhány író, szerinte Petőfi egyike a legnagyobb lángelméknek, költészete pedig a magyar lélek legteljesebb ki virágzása. Nagyobb költő, mint Vörösmarty, nagyobb, mint Leopardi, nagyobb, mint Puskin és nagyobb, mint Heine.

A gróf elnézően mosolygott.

— Akárcsak magamat hallanám, a huszonötéves Stefi érit, amikor Byronról lelkendezik. Pedig — ha igaz — a maga Petőfijénél sokkal nagyobb költő ... hogy is hívják csak? ..

Tasner szomorúan horgasztotta le a fejét.

— Hiador?

— Igen. Petrichevich Horváth Lázár úr mondatat Ki az a Hiador?

— Derék, becsületes ember, lelkész Törökbecsén, Jámbor Pálnak hívják. A Honderű mindenáron ezt az egyébként finom és kedves, de középszerű embert akarja Petőfi ellen kijátszani. Ne engedje magát félrevezetni, kegyelmes uram. Hiador ügyes rímelő, Petőfi pedig lángész.

A gróf vállat vont.

— De úgy hallom, hogy republikánus.

— Republikánus? —? ismételte a kérdést mosolyogva Tasner. — Gondolja meg, kegyelmes uram, hogy Petőfi mindössze huszonnégyéves. Huszonnégyéves és lángész és a franciák barátja. A Pillvax-kávéházban úgy beszélnek róla: ez az igazi francia! Még a szakállát is franciásan hordja. Barátaival együtt

falja a francia irodalmat, szobája francia képekkel és könyvekkel van tele. Beranger, Victor Hugó, André Chénier a bálványa. A franciákon kívül pedig Byron, Shelley, Burns, Heine és Leopardi. A zsenik rokonsága ez.

A gróf elnevette magát.

— Ami azt illeti, engem is jakobinusnak hívtak fiatal huszárkapitány koromban Bécsben. Azért, mert nagy embernek tartottam Napóleont.

— Fiatalember, fiatalember... — ismételte Tasner úr és szeme szinte ragyogott a szeretettől és büszkeségtől, mintha testvéréről vagy, fiáról volna szó. — Azt hiszi magáról, hogy republikánus. Inkább vállalja, hogy rossz költő, de elvárja, hogy szigorú erkölcsű embernek tartsák, ami nála egyértelmű a republikánussal. Egyszer azt mondta nekem: republikánus vagyok vallásosságból is; a monarchia emberei nem hiszik, vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését és ez egyenlő az istentagadással. A világszellem lassan halad, de miért is sietne? Ráér, övé az örökkévalóság. Most éppen újra emeli a lábát, hogy egyet lépjen ... a monarchiából a respublikába. De Kossuth úr fűzfapoétának, csavargó parasztköltőnek tartja és nem akar vele egy lapba dolgozni — tette hozzá ravaszul, hogy ezzel a grófot Petőfivel szemben megpuhítsa.

A fegyver visszafelé sült el. A gróf haragosan csóválta a fejét.

— Micsoda anarchista lehet, aki még Kossuthnak sem kell! Bizonyára valami nemzetközi titkos társaság tagja. Azt magam is észrevettem, hogy nagyon sokat firkál a világszabadságról és az emberi jogokról. Ez mindig gyanús.

Tasner szinte könyörgő, szemmel nézett a grófra. Ugyan, kegyelmes úr, hogy mondhat ilyet? Világszabadság, emberiség... ezek csak szólamok. Fiatalember, fiatalember. A gyermekkorát átcsavarogta, katonakorát átdideregte és színészkorát átnyomorogta. Mi legyen más, mint humanista és republikánus?

— Ha republikánus, akkor... az ördögbe is, most jut eszembe, — tette hozzá a gróf fanyar nevetéssel — sihederkoromban, ha jó] emlékszem, én is sokat fecsegtem köztársaságról, én sem szerettem a királyokat s azt a vándorszínésztruppot, amely Európa nyakába akasztotta magát, de azért jó hazafi voltam. Ez a Petó'fi azonban, úgylátszik, voltaképpen szocialista agitátor, nála a költészet csak álarc.

Tasner arca elvörösödött.

— Az Istenért, ne mondjon ilyet, kegyelmes uram. Petófinél inkább minden egyéb álarc, csak a költészet, egyedül a költészet az ő igazi arca. Iskolában, őrhelyen, színpadon, úton-útfélen, kávéházban, otthon, nyomorban, kényelemben, mindig csak költő és mintha minden csak azért történnék vele, hogy költővé tegye. Vannak tilalomfák, kegyelmes uram, amelyek jobbra-balra elzárják az utat és csak egyetlen ösvényt hagynak nyitva és az ember, ha belepusztul is, kénytelen azt járni.

A gróf elgondolkodott. Tilalomfák . . . berekesztett utak ... Ez a Tasner fején találta a szöveget, ő is ilyen berekesztett utak között járt egész életében. Hiába akart néha-néha kitörni, megszökni és valami kényelmesebb és könnyebb útra térni. Hiába fenyegette meg Metternich herceg, hogy ez az út a pokolba vezet, hiába jósolta Kossuth, hogy az út végén örütség vagy öngyilkosság várja, hiába könyörög iieki Crescence, hogy hagyjon mindent abba, éljen saját-magának és családjának, hiába próbálta meg az utat néha balra, a rebellis kurucok felé, néha jobbra, az udvar felé, hiába akarja a hazáját így vagy úgy, ilyen vagy olyan úton szolgálni, hiába csődít maga köré embereket és hiába keresi fel ő a csődületeket. . . minden ilyen erőlködés után be kellett látnia, ' hogy előtte csak egyetlenegy keskeny kis gyalogút maradt nyitva s ezen az úton kell haladnia egyedül.. . egyedül . . . nem tudja, milyen végzet felé . . . E pillanatban valami rokonságot érzett avval a szegény csavargó költővel és elhatározta, hogy mindenáron meg fog ismerkedni vele.

— Gyerünk a Píllvax-kávéházba! — döbbsentette meg Tasnert ezzel a hirtelen ötlettel, de Tasner arcán nemigen szokott mutatkozni semmiféle indulat és most is csak udvariasan bólintott.

— Ahogy parancsolja, kegyelmes uram. Ez a Petőfi úgyis egyenes utódja a szegény Csokonainak, akit Excellenciád kegyelmes apja-ura támogatott nagy nyomorúságában. Petőfi Sándor nem szorul támogatásra és ha rászorulna, akkor sem engedné a gögje, hogy azt elfogadja. Nagyon szép volna, ha Széchenyi István gróf és Petőfi Sándor az életben legalább egyszer kezet szorítanának ...

Megindultak a Píllvax felé. Útközben egyszerre csak szembejött velük egy nyurga, hányi-veti legény, akinek a gróf már a külsején is elmosolyodott. Megállt és alaposan szemügyre vette, ő maga is különc volt, az ő ruháján is sokat mosolyogtak Pesten, de most úgy érezte, hogy van valaki, akivel nem tud versenyezni. Ez a csodabogár spencert és Csokonai-mentét viselt, a fején kerek kalapot, a lábán térdigérő csizmát, olyan volt, mint aminőnek ő Gvadányi Peleskei nótáriusát elképzelte. Aztán megnézte az arcát. Nem valami csinos legény, — gondolta magában — ennek Ugyan nem sok sikere lehet az asszonyépnél.

A fiatalember most levette kalapját s a kezében lábalt, miközben vékony lábaival olyan hosszúakat lépett, mint valami ripacs a színpadon. Tiszta, szép, világos délután volt s ezek a ferde sugarak a furcsa ember arcát élesen megvilágították. Sovány és halvány volt ez az ábrázat, színe sárgásbarna, szemei aprók, feketék, villogok, a szemöldökei pedig kissé fölfelé szaladtak, ami diabolikus kifejezést adott az arcának. Római szabású orra szép lett volna, ha el nem rontja az, hogy a tövénél behorpadt, a végén pedig túlságosan kihegyesedett. Homloka, amelyet -szemöldökei között két függőleges barázda szántott végig, nagyon alacsony volt, sűrű, bozontos, felfelé fésült haja szénfekete, viszont ritkás vékony bajusza és kecskcszakállja azonban majdnem szőke. Pofaesontjai kiálltak, alsóajka duzzadt, szája kicsiny, gúnyos,

démonikus volt — egészben véve ellenszenves benyomást keltett mindenkiben, aki először megpillantotta.

Ez a torzonborz ember feléjük sem nézett, magában morgott, egyik kezében fokosát, a másikban kalapját lóbálta és méi földcsizmás léptekkel ment, ment vakon, gőgösen, mint egy garabonciás.

Tasner ránézett a grófra és aggodalmasan leste arcán a benyomást. A gróf hirtelen megállt és a Csokonai-mentés parlagi legény után mutatott.

— Ez ő!

Tasner elpirult.

— Petőfi Sándor.

— Bolond?

— Lángész!

— Züllött ember? Beteg lélek? Fantasztá rajongó? Erkölcstelen, útszéli és trágár?

— Szemérmes, tiszta, finom és ábrándos. Tudatosan utánozza a francia sanzonokat, őszinte, nyersszavú és népieskedélyű, rajong Heine cinizmusáért és Byron túlfűtött szenvedélyeiért, utálja a nyafogó szentimentalizmust, — de azért szerelmi verseiben még csak nyoma sincs semmi frivolitásnak vagy trágárságnak.

— És az életében?

— Testben és lélekben egészséges, szereti és tiszteli az asszonyt és a szerelmet, de erről is, arról is igazi magyar szeméremmel beszél. Szilaj, de erkölcsös, nincsenek viszonyai s messze van attól, hogy mint Bums, a nagy beszélő és lebilincselően szellemes paraszt, meghódítsa a szalonokat, hogy Shelley módján a démonikus rombolás, istentagadás és embergyűlölet apostola, vagy Heine és Leopardi szerencsétlen szenvedélyeinek áldozata legyen. Kegyelmes úr, ennek az embernek semmi szégyelnivalója nincs az életében.

A gróf Tasner karja alá fűzte a magáét.

— Kedves fiam, tetszik nekem ez a rajongás, de nem tesz nekem az a hetyke legény. Most már láttam és bevallom, ha a verseit olvasom, kissé zavarni fog ez az impresszió. Okosabbnak tartom, ha nem ismerkedem meg sem vele, sem barátaival. Gyerünk haza, Tasner!

VII.

Amikor zöld dolmányban és aranyzsinóros huszár-nadrágban, dús hajfürtökkel és kimeríthetetlen élet-vágygal először járta ezeket a görbe, ódon sikátorokat, akkor is ilyen tiszta, hideg tél volt és Pozsony egészen eltűnt a csillogó, tejfehér hólepel alatt. Ezernyolcszáz-huszonötöt írtak akkor, tehát huszonhárom év suhant el azóta a feje fölött, de most minden apró mozzanat újra él az emlékezetében. Reggel nyolc órakor kiugrott az ágyból és az ablakhoz szaladt. Átpillantott a szemben levő Consilium-házra s mosolyogva látta, hogy a második emelet ablakai már tárva-nyitva vannak. Zichyéknél korán kezdődik a nap — gondolta magában — Crescence grófnő már a reggelinél ül. . .

A szemben levő Consilium-házban pedig Zichy Károlyné Seilern.' Crescence grófnő, a második emeleti második ablak mögül időnként ugyancsak egy-egy fé-lénk pillantást vetett az átellenben levő Jeszenák-házra. amelynek egyik vagy másik ablakában megjelent Szé-chenyi gróf huszárcapitány jellegzetes feje. Néha a tekintetük összetalálkozott, ilyenkor a sápadt, olaj-barna férfiarc elpirult és kiragyogott; a fő megbic-cent és tiszteletteljesen köszönt; az ajkak mosolyog-tak, a szemek sóvárgó tekintete a szívekbe nyilait.

így volt ez ez előtt huszonhárom évvel. Most a két ház összeolvadt. A huszárcapitány és a tárnok-mester felesége most együtt laknak a Fővárta mellett levő Jeszenák-házban, a gróf régi lakásában és Cres-cencet gróf Széchenyi Istvánnénak hívják. A daliás huszárcapitányból erősen kopaszodó, sötétarcú, inger-lékeny, szeszélyes és szomorú öregedő úr lett, a hí-res szép Crescenceből kissé elhízott, puhatestű, szép, de hiú és gögös matróna. A két lélek, amely hu-szonhárom esztendővel ezelőtt olyan vérző szívvel vá-gyakozott egymásra a föld két sarka felől, most túl-ságosan közel került egymáshoz. Azonkívül az egyik közel jár a hatvanhoz, a másik az ötvenhez; szívük-ből rég kitört a vulkán és lávhamu borította el az ifjú-ság buja tavaszi vegetációját.

István gróf az országgyűlés idejére megint a Jensonák-házat vette bérbe, amelyet most az ő mosoni követségére célozva Hotel Wieselburgnak neveznek Pozsonyban. A Hotel Wieselburgban súlyos gondok laktak együtt a mosoni követtel. Valami hír jött Párizsból, hogy ott a nép forrong, valami csekély parlamenti kérdésben megmozdult az utca és olyan a hangulat, mintha az 1830-i júliusi forradalom készülne megismétlődni. A hírt a Bécsben tartózkodó Bagration hercegasszony kapta — hiába, ennek a csodálatos nőnek még most is éppen oly jó diplomáciai hírszolgálat van, akárcsak Metternichnek, sőt hamarabb kapja a sürgönyöket, mint a bécsi börze, vagy a külügyi hivatal. Itt még senki sem tud semmit, de őt módfelett felizgatja ez a párizsi dolog. Nem tud megszabadulni attól a rögeszméjétől, hogy Magyarország sorsát nem Pesten, nem Pozsonyban, de még csak nem is Bécsben döntik el, hanem Párizsban és Londonban és Szentpétervár ott, mindenhol egyszerre⁷, a világpolitikai konstellációkban, vagy talán a bolygók járásában, az égitestek között kitört konfliktusokban . . . Tasner ezt a maga száraz nyelvén úgy fejezné ki, hogy ismerni kell azokat a nagy összefüggéseket, azt a szövevényes roppant távirati dróthálózatot, amely az európai népeket összeköti. Bagration hercegasszony távirata szerint a francia nép a választójog kiterjesztését követeli és reformlakomákon ünnepli az ellenzék eszméit. Köztársaságiak, szocialisták, kommunisták, legitimisták és bonapartisták versenyeznek, hogy Lajos Fülöpöt kapzsísága miatt gúny és gyűlölet tárgyává tegyék. A felsőbb körök romlottsága, a hatalmon levő gazdag polgárság korrupciója, a súlyos adóterhek, a konzervatív Guizot-kormány szűkkeblű politikája felmegerelte a francia népet. A nép nagyrészt a régi választói törvény kirekesztette a parlamentből, a nép tehát közvacsorákon és nyilvános ünnepélyeken csinált magának külön parlamentet. Ezideig csak a vidéken. Most Párizsban is meg akarták rendezni az első reform-bangettet, de Guizot, akinek még mindig az öreg, ványadt, viharvert Lieven hercegnő adja a tanácsokat, betil-

totta. Emiatt egész Párizs hallatlan izgalomban van. Mindenütt tüntetnek és a titkos klubok forradalomra izgatják a népet.

István grófnak eszébe jut, hogy Galíciában csak néhány hónappal ezelőtt verték le a forradalmat, amelyben a lengyel nemesség két tűz, a császári csapatok és a felizgatott jobbágyság között rettenetesen megégette magát. Egyrészüket Windischgraetz lövette agyon, a többit a parasztok akasztották fel. Lombardiában is újra kigyúltak a forradalmi lángok s a szép milánói asszonyok szerint most egyenesen az Isten akarja, hogy lerázzák magújáról az osztrák igát. Maga a pápa, az erélyes és lángeszű Pio nono is liberális és az ő arc-képét viselik mellükön a lombard asszonyok. Metternich is említette, hogy öt-hat hónap múlva nagy események várhatók . . . Úristen, csak nem érkezett el az a pillanat, amelyet Metternich jóslt?

Nem. Magyarországon minden csendes. Az országgyűlés megnyitásakor a király magyar nyelven üdvözölte a rendeket. Sokan könnyekre fakadtak. Az egész nemzet megint csupa entusiasmus volt. A terem egy sarkában csendesen félrehúzódva maga is azt hitte, hogy most egy új és boldogabb korszak következik Magyarországra. Aztán elkezdődtek a tanácskozások. Már az első napon kitűnt, hogy Kossuthé a szó, övé a tér és minden hatalom az övé. Az ő akarata lenyűgözi az egyéni véleményeket. Az első ülések egyikén már indítványozta István főhercegnek nádorrá való választását, az országgyűlés megnyitását követő napon pedig követtársa, Szentkirályi Móric mondott felköszöntőt a magyar nemzet hajnali csillagára, a deli és reményteljes ifjú Ferenc József főhercegre. A két pest-megyei követ így hízeleg az uralkodóháznak. A követekek egyrésze ugyan megsokallta a Kossuth-féle terrort és Eötvös József báró, a centralisták s a fiatal mágnások azt kívánják, hogy Apponyi mondjon le és Széchenyi legyen a kancellár és Kossuth úgy tesz, mintha ezt ő maga sem ellenezné. De annál inkább Bécs. Ami azt illeti, neki ugyan eszeágában sincs azt elfogadni. Mások a szahadelvű középpártot akarnak alapítani, de helyette

csak titkos összejövetelek, gyanúsítások, sugdosások, furcsa mende-mondák, apró cselszövények láttak napvilágot. Nem dolgozik senki, egyedül csak ő, aki törvényjavaslatot terjesztett be a magyar közlekedési ügyek rendezéséről. Ezt a hatalmas munkát Kovács Lajos, Clark Ádám és Tasner segítségével pár hét alatt üttötte nyélbe s egy pillanatra megint elkápráztatta vele honfitársait, sőt megrémítette magát Kossuthot is, aki abban kedvenc eszméjének, a Vukovár—Fiumei vasútnak bukását látta. Ez a bukás pedig, ha bekövetkezik, nemcsak hatalmi pozíciójának, hanem anyagi egzisztenciájának összeomlását is maga után vonná, tehát a harc most már életre-halálra megy köztük.

István gróf egy pillanatra elfelejtette Bagration hercegné párizsi híreit, az országgyűlést, a pártok bűneit és minden csepp vére felforrt a Vukovár—Fiumei vasút gondolatára. Ő a Pest—Fiumei vonalat akarja kiépíteni és ezzel kapcsolatban olyan közlekedésügyi programot adott az országgyűlésnek, amelyben a vaspályák, vízi és szárazföldi utak Pestről indulnak ki, Pestre térnek vissza. Ezzel a Pestet, mint az ország szívéét sugáralakban koncentrikusan tápláló hálózat-tal szemben Kossuth egy Horvátországból kiinduló, levegőben lógó, a rác és illír vidékekre hasznos, de a magyar érdekek szempontjából káros, sőt veszélyes tervet erőszakol s az akciónak még olyan szépséghibája is van, hogy a Vukovár—Fiumei Vasúttársaságnak Kossuth Lajos fizetett igazgatója és Kossuth ebből az igazgatói fizetésből él.

A gróf maga magában beszélni kezdett. Ha ebben is Kossuth győz s az én közlekedésügyi javaslatom megbukik, akkor pillanatnyi habozás nélkül föbelövöm magam. Akkor már nem érdemes élni Magyarországon. Én össze akarom kötni Magyarországot az európai nagy kereskedelmi központokkal, utat akarok építeni, amely Nyugat-Európát összeköti a Kelettel, tehát Magyarországon át akarom vezetni a népek országútját. A magyarországi vasúthálózatot úgy akarom megteremteni, hogy mindenkinek, bárhova igyekez-nék, Pesten vigyen keresztül az útja. Ez Pestből fél

század alatt világvárost teremt; ez Magyarország európai fontosságát beláthatatlan mértékben emeli; ez Magyarország idegenajkú lakosait a magyar elemmel gyakori és mellözhetetlen érintkezésbe hozza, megteremti a kedélyek kiengesztelődését és a nemzetiségek automatikus, észrevétlen megmagyarosodását. Ezt megérti mindenki s a gróf reménykedni kezdett, hogy a nemzet egyszer végrevalahára mégis meghajol az észszerűség, a nagyvonalúság és a realitások előtt és véget vet az ellenzéki demagógiának. Csakugyan úgy látszott, mintha Kossuth kezdené elveszíteni a népszerűségét. Az emberek már arról beszélnek, hogy Kossuthot Pest vármegye visszahívja az országgyűlésről. Ez azonban megint csak hiú ábrándnak bizonyult. A liberális középpárt nem tud megalakulni az országgyűlésen és a kerületi üléseken a követek képtelenek minden komoly tanácskozásra. Kossuth viszi a szót és az országgyűlési ifjúság, valamint a karzat, mint egy szervezett jakobinus klakk, mindenkint lehurrog, aki a komoly munka mellett szól és mindenkint egekig magasztal, aki a szájaíze szerint beszél. Az országgyűlésen a karzaté a hatalom és az erkölcsi istenítélet joga. Sokszor még Kossuth is megsokalta, de nem tudja vagy nem meri ezt a terrort megsemmisíteni. Szentkirályi Móric hiába kérte, követelte, parancsolta, hogy a tomboló ifjúságot elhallgattassák. Széchenyi maga is hiába tett indítványt a tárgyalások rendje, az ülésterem békéje, a szabad véleménynyilvánítás és a higgadt tanácskozások megóvása érdekében, minden tiltakozás hasztalan volt e zsarnoki hatalom ellen. Sokan kijelentették, hogy mindaddig, amíg szabad sajtónk nem lesz, a karzatok és az utca# tömegek fékentangását nem szabad erőltetni és a hóbortos Bónis követ egyenesen a Szentírásra hivatkozott, amelyben meg vagyon írva, hogy sírni kell a sírókkal és nevetni kell a nevetőkkel.

István gróf látta, hogy ezzel a tömeggel szemben ő és barátai tehetetlenek. Ez a terror már az ülés megnyíltá előtt átvette az uralmat az országgyűlés felett. Valóságos vesszőfutás konzervatív embernek meg-

jelenni az országgyűlésen. A reform-íjfűség népítéletet tart fölöttük és erkölcsileg meglincseli vagy forradalmi rögtönítelő bíróság módjára halálra ítéli a mérsékeltet és a kormánypártiakat. A grófnak eszébe jutott most Bagration hercegasszony távirata a párizsi titkos klubokról és a szervezetien, de annál hatalmasabb és kérlelhetetlenebb népuralomról. Elkeseredve kérdezte magától, hát mire való ez az egész komédia kormány-nyal, országgyűléssel, kerületi ülésekkel, pártokkal és tanácskozásokkal, hiszen már itt is csak egyetlen hatalom van és az a karzatokon, utcákon, kávéházakban és korcsmákban handabandázó, garázdálkodó, habzószájú reformfiatalság. Csodálatos hatalom! És még csodálatosabb, hogy semmiféle más hatalomnak nincsen sem kedve, sem ereje, sem bátorsága ezzel szembe szállni.

A gróf elhatározta, hogy felutazik Bécsbe. Ott meg kell tudnia, mi történik Párizsban, mert érezte, hogy minden attól függ, hogy a francia nép mit fog cselekedni. Egész Európa Párizs felé néz. Őt-hat hónap múlva történik valami — jósolta Metternich. — Negyvenhétben felfordul minden — mondotta ugyancsak a kancellár ezelőtt hat esztendővel és István gróf úgy érezte, hogy a kancellár csak talán néhány hónapot tévedett.

Tele lett a lelke fájdalommal. Láta, hogy a nemzet legjobb fiai elméletben neki adnak igazat, de még sem mernek melléje állni s nem mernek kiállani Kossuth Lajos ellen. Különösen fáj, hogy Andrássy Gyula gróf, akinek pedig már csak az édesanyja miatt is gyűlölnie kellene Kossuthot, kettőjük közül, mindannyiszor, amikor szavazásra vagy tetre kerül a sor, nem őt, hanem Pestmegye követét választja. Pedig hogy szerette ezt a fiatal grófot! Már gyermekkorában jósolta, hogy nagy szerep vár rá a haza történetében. Amikor Andrássy Gyula tizenhat esztendőskorában Pesten súlyosan megbetegedett és sem apja, sem anyja nem voltak mellette, egyedül ő gondoskodott ápolásáról és gyógyításáról. Órákat töltött a beteg ágya mellett. Megtörtént, hogy valamelyik nap orvosa, Almási Ba-

logh Pál, akivel a fiatal grófot is gyógyította, késő estig nem jött a beteghez. Ez eleinte türelmetlenné tette, aztán módfelett felizgatta és végül dühbe hozta. Elküldött érte és amikor Almási Balogh Pál megjelent, egész felháborodását kiöntötte rá és végül ezzel a meglepő kérdéssel fejezte be szemrehányásait: — Kedves doktor, szereti ön a hazáját? Azért kérdezem, — folytatta — mert ön a hazájával nem tehet nagyobb jót, mintha e fiú egészségét helyreállítja. Évekkel később, amikor az Andrássyak fészkeben, Tiszadobon járt, a szabolcsi alispán azzal akart bókolni neki, hogy nagy dicsősége lesz, ha a Tiszaszabályozás nagy művét be tudja fejezni. — Nem én fejezem be — felelte. — Ő — és rámutatott az ottlévő húszéves Andrássy Gyulára, — az a gyerek ott, ni, az fejezi be az én művemet.

— Most mindez eszébe jutott és megfájdult a szíve.

Az ő Andrássy Gyulája s az ellenzékkel tart, pedig nem egyszer mondta neki, hogy ő az a tengely, aki körül ennek az országgyűlésnek meg kell fordulnia.

Hiába.. . Nemcsak az ellenfelei, de a barátai sem hallgatnak már rá. Itt már véget ért az ő miszsiója ... De Párizsban, úgy látszik, megint forradalom készül és Bécsben nagyon jól tudják, hogyha forradalom üt ki Párizsban, akkor a monarchia olasz, szláv, lengyel és cseh tartományait semmi sem fogja visszatartani attól, hogy fel ne lázadjanak. Ez új helyzetet teremt. Ez az a kozmikus beavatkozás az emberiség dolgaiba, ez az az égitestek között kitört konfliktus, amelytől annyira reszket és neki közelebről kell látnia ezt a világtragédiát.

Ebben a pillanatban, mintha csak misztikus összefüggése volna az ő idegrendszerének más emberek idegrendszerével, belépett hozzá gróf Andrássy Gyula és Eötvös József báró.

— Valami történt Párizsban.

A gróf felugrott.

— Kitört a forradalom?

— Arról még nem tudunk — felelte Eötvös József báró, akinek sok barátja volt Párizsban és ezek egyike megsürgönyözte neki az eseményeket.

— Hát akkor mi történt, az Isten szerelmére?

— Csak annyi bizonyos, hogy Párizsban megint felfordult minden. A kormány betiltotta a reformlakomát.

A gróf türelmetlenül kopogott.

— Ennyit én is tudok.

— A lakoma elmaradt, de ez mélyen sértette a polgárságot. Ehhez csatlakozott a diákság is, amelyet azzal bősztítettek fel, hogy a Collège de France tanárait, Michelet és Quinet történetírókat és Mickiewicz lengyel költőt a tanszékükről eltávolították.

— Ostobaság!

— Guizot, aki ellen húsz esztendővel ezelőtt oly gyalázatosan jártak el a Bourbonok, most bünt lát a szabadságszeretet hirdetésében — jegyezte meg éppen a fiatal Eötvös báró.

Andrássy Gyula gróf közbeszólt.

— Sokkal fontosabb ennél, hogy a szicíliai felkelés győzelmesen halad, az tüzeli a párizsi proletárságot.

Most Crescence grófnő is belépett a szobába, Amikor megpillantotta István gróf feldúlt arcát, ijedten kérdezte.

— Mi történt, uraim? Miért nem kímélik István idegeit?

István gróf szó nélkül kirohant a szobából, hogy megtegye az előkészületeket a bécsi utazásra.

A fiatal Andrássy gróf odafordult a grófnő felé.

— Pedig még nem is mondtunk el neki mindent.

És odaadta Crescence grófnőnek a Párizsból kapott levelet, amelyből a grófnő sápadtan olvasta.

— Guizot bukása általános örömet keltett, a népszerű minisztérium kinevezése lefegyverezte az összes pártokat. A polgárság önkéntes kivilágítással fejezte ki örömét, a boulevardokon ujjongó, tréfálkozó sokaság tolongott énekelve a Marseillaise-t. Egy ilyen daloló csoport szerdán este tíz óra felé eljutott a ktilügy- minisztériumhoz, Guizot lakásához. A nép frateralizálni kezdett az ott felállított két századdal; a parancsnok,

hogy ezt megakadályozza, négyszögbe állítja fel csapatát. Egyszerre a tüntetők sorából lövés dördült el; a parancsnok sortüzet ad, vagy ötvenen esnek össze holtan vagy sebesülten. A csoport jajgatva szétoszlik, majd visszatér a halottjaiért, szekerre rakja a hullákat és bosszút kiáltva járja be az utcákat. A barrikádok még állottak, a köztársasági párt egészen a maga részére fordítja a hangulatot a nép gyilkosai ellen. A harangokat félreverik, a fákat kivágják, az utcákat üveggel szórják tele a lovasság feltartóztatására. Közös haragban összeolvad a nemzetőrség és a nép, mindenki fegyverkezik, a vasrostélyokból dárdákat készítenek. A katonaság nem tesz semmit, mert a király nem bír határozni . . .

VIII.

Kemény februári hideg volt, nagy üveges határban utazott, amely az úti málhákon kívül tele volt külföldi és magyar újságokkal, füzetekkel, röpiratokkal, útközben egész nap olvasott, kis és nagy dolgok zagyva zűrzavara bontakozott ki a nyomtatott papírlapok betűtengeréből s agyában össze-vissza kavarogtak a hírek, amelyek az utóbbi hetek eseményeit jelentették . . . »Bécs és Pozsony között elkészült a telegraf dróthuzal, amelyen villamos erővel szempillantás alatt lehet a két város között írásbeli üzenetet váltani. .. Itáliában háborog a nép, s e miatt nagyon sok katonát szállítanak arrafelé . . . Viktória angol királynő a közeli jövőben várja lebetegedését és Simpson tanárt Edinburghból Londonba hívták, hogy az általa feltalált chloroform segítségével megkímélje a királynőt a szülés fájdalmaitól. A skót és anglikán lelkészek azonban a bibliára hivatkoznak, amelyben meg vagyon írva: fájdalommal szüljéd a te gyerekedet... A Lánchídon a rendkívüli hideg ellenére is szorgalmasan dolgoznak és a tíz év előtt megkezdett munka közeledik a befejezéshez ... Az egyik könyvkereskedő hirdeti, hogy a napokban három érdekes olvasmány jelenik meg és pedig Eötvös József báró; Magyarország 1514-ben, Kemény Zsigmond báró:

Gyulay Pál és Kuthy Lajos: Hazai rejtelmek című regényei... A Journal des Débats-ban Georg Sand írja az új folytatásos regényt . . . Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor le akarják fordítani Shakespeare összes műveit. . . « Hát az a hányaveti ösztövért Peleskei nótárius angolul is tud?

». . . Bécsben nagy pompával temették el Mária Lujza főhercegnőt, aki többek között Napóleonnak is felesége volt. . . « Már ilyen hangon mer írni egy francia lap az osztrák császár leányáról. Ez az idők jele. A nép, úgylátszik nemcsak Lajos Fülöpnek, de szövetségeseinek is fölmondta a barátságot. István grófnak eszébe jutott, hogy az első párizsi béke után ő vitte meg a hírt Dijonba Ferenc császárnak . . . aztán Windischgraetzel és Bagation hercegasszonnyal együtt utazott Bécs felé ... Sainte-Aulaire gróf és Mária Lujza papucsai... »Andrássy Károlyné grófnő fényes bált adott Pesten«... vájjon szegény Etelka grófnő meghívja-e arra Kossuth Lajost? Aztán elmosolyodott, mert azt olvasta, hogy Széchenyi István gróf lakásába ismeretlen tettesek betörtek és sok drága ruhaneműt vittek el magukkal... Ez a kis kellemetlenség azért bosszantja, mert Crescence valósággal vigasztalhatatlan, napokig kétségbeesetten dúlt-fült haragjában, Pozsonyból vissza akart menni Pestre s amíg ő az országgyűlési zavarok, a párizsi hírek s az egész Európában lejátszódó baljóslatú események miatt kétségbeesve tépelődött, — Crescence a maga kicsinyességében ezt a kis betörést és ruhatolvajlást tartotta a világ legnagyobb eseményének. Párizsban forradalom készül, akárcsak 1830-ban, amikor X. Károly elűzetése megbolondította a lengyeleket s azok harakirit követtek el magukon, a történelem ismétli magát, lehet, hogy most meg a magyarok fognak megbolondulni, — Crescence ellenben néhány ellopott szőnyeg, felöltő és ringy-rongy ruhadarab miatt sír és jajveszékel. Rettenetes az, hogy minden nappal messzebb kerülnek egymástól ők ketten, akik tizenegy esztendeig sóvárogtak az egyesülésre. Minden nap bizonyosabb lesz, hogy az utaik szétváltak és mind a ketten egyedül cipelik az élet terhét. Hiszen nem volna baj, ha cinikusan tud-

nák azt cipelni, az ő korukban máshol már csak a gyermekek, a közös anyagi és erkölcsi érdekek tartják össze a házastársakat, de Crescence láthatóan szenved és ő nem tudja ezt a szenvedést érzéketlenül nézni. Ha nem törődnének egymással, mind a ketten boldogok lehetnének; minthogy azonban szeretik és sajnálják egymást, ennél fogva mind a ketten boldogtalanok. Igaza van Bagration hercegasszonynak, hogy ami a szeretkezést a szerelemtől megkülönbözteti, az a szenvedés és a boldogtalanság. E miatt mind a ketten izgatottak, ami folytonos perpatvarra és gyűlölködésre vezet... »Egy firenzei újság közli azt a valósággal jakobinus modorban szerkesztett proklamációt, amelyet a livornoi elégületlenek tettek közzé a toseáni kormány megbuktatására. Sziciliából is újabb zavargásokat jelentenek és nápolyi hírek szerint Messinában és Cataniában az elégedetlen nép már durva erőszakoskodásra vetemedett ... «Ez azonban a magyar ellenzékietek cseppet sem aggasztja. Ők lelkesen készülnek a Redout termében tartandó farsangi mulatságra . . .« Nápolyban a zavargók a város több részében gyűjtogatnak . . .« így gyűjtogatnak Kossuth és társai. . . »Bécsből aggasztó híreket írnak a Duna áradásáról. Már az egész Glacis víz alatt áll« ... csak a párizsi forradalom hullámai ne árásszák el Bécsset, akkor lesz majd csak menekülés a császárvárosból., »Kossuth Lajos beteg, nagy láza van és félrebeszél« ... Igen, igen, igen, már esztendőök óta félrebeszél és félő, hogy attól az egész nemzet delirumba esik ... »Kossuthnak már semmi baja, nagy beszédet tartott Európa forrongó állapotáról. . .« lám, lám, Kossuth is érzi, de nem tudja levonni a következtetéseket. . . »Nápolyban az alkotmányt kihírdették, Pesten pedig az ifjak egyre másra kérnek útlevelet Olaszországba, hogy résztvehesenek a forradalomban . . .« Kezd mutatkozni a delirium. Itáliában forradalom a Habsburgok ellen s ebből a forradalomból tüntetőleg részt kének az ifjú Magyarország kolomposai. . . »Magyarország felső vidékén egy Tatrín nevű társulat gyűléseket rendez a magyar nemzetiség ellen. A mozgalom vezetője Hodza Mihály luteránus pap, aki nyíltan meri a társulat évkönyvében

megfenyegetni a magyarságot: magyarok, mi megmondjuk nektek az igazat, mi utálunk benneteket és szégyenkeznünk kell miattatok. Miért? Azért, mert rossz, gőgös, önző, istentelen, irigy, erőszakoskodó, uralkodásra vágyó és kegyetlen emberek vagytok ...» Íme megmozdultak a nemzetiségek ... Metternich már hét esztendővel ezelőtt mondta neki: agyonveretlek benneteket a nemzetiségekkel és a parasztokkal... És amikor két akadémiai beszédében figyelmeztette a nemzetet ezekre a mozgolódásokra, kigúnyolták, lepisszezték, lehazaáruolták és macskazenét rendeztek neki. Oh, irtózatossá válság ... »A dán király meghalt... Halála előtt levelet írt Lajos Fülöpnek, hogy háború esetén védje meg tehetetlenül maradt családját. . .« Ah, milyen gúnyos a sorsnak! Lajos Fülöp védjen meg valakit... Csak azt szeretné tudni, hogy mi történik most Párizsban, van-e elég ereje Lajos Fülöpnek és Guizot-nak, hogy a forradalmi mozgolódásokat csirájában elfojtsa?

A Pozsony-bécsi út keményre fagyott s a lovak egyenletes gyors ügésben közeledtek a császárváros felé. Olyan hideg volt, hogy a batár ablakait vastagon elborították a jégvirágok s délután három órakor már nem lehetett látni. Jobbra-balra hó fődte a mezőket, csend borult a tájra, de erről a csendről is csak az jutott eszébe, hogy egész Európa ilyen csendben és dideregve várja: mit hoz a jövő? A türelmetlensége már-már elviselhetetlen volt és úgy érkezett Bécsbe, a szorongó aggodalomtól és izgalomtól olyan kimerültén, mintha hetek óta gyötörnék az út fáradalmai.

IX.

Szombaton este hat óra tájban érkezett Bécsbe. Lajos bátyja lakásán szállt meg, de csak a sógornőjét találta otthon, aki panaszkodott, hogy az ura már napok óta minden idejét a főhercegnő szolgálatában tölti. Ügylátszik, a helyzet válságos, mert Ferenc Károly, Lajos és Ferenc József főhercegek, valamint Metter-

nich herceg és Kolowrath szakadatlanul tanácskoznak.

Belátta, hogy hivatalos emberektől ma már nem tudhat meg semmit. Elszaladt Rothschild báróhoz, aki csak néhány pillanatot szentelhetett neki. A pénzfejedelem megnyugtatta, hogy politikailag még nincsen semmi baj, de aztán elárulta, hogy a tőzsde nagyon élénken reagál a párizsi eseményekre. A gróf magában azt gondolta, hogy vigye el az ördög a tőzsdét, ő most politikai híreket szeretne hallani, de a báró, ki tudja, mi okból, e részben nagyon begombolódzott.

— Mit szól mindezekhez Metternich? — kérdezte végül türelmetlenül.

A báró a vállát vonogatta/

— Azt mondta a herceg, hogy maga előtt látja a poklot, de nem lát maga körül senkit, aki a pokol ellen való harcban becsületesen támogatná.

— A magyar viszonyokra vonatkozólag ... ?

A báró csodálkozó arcot vágott a kérdéshez.

— Az a monarchia sorsától függ. Apponyi György gróf őexcellenciája szeretetreméltó gavallér, de beteges ember ...

A gróf belátta, hogy Rothschild bárót faggatni tovább nem érdemes. Tehát menni készült. A báró azonban visszatartotta.

— Hanem egyebet mondok, kegyelmes uram. Amit Excellenciád közgazdasági téren művelt Magyarországbán, az egyenesen a csodával határos. Én bankár vagyok, nem vagyok költő, nem tudom magamat szép szavakban kifejezni, de én rajongója vagyok a gróf úrnak — ennél többet nem tudok mondani. A politikához is csak annyit értek, hogy adni kell-e papírt, vagy venni. Nem mondom, James báró, a testvérem, az már mélyebben belelát a politika rejtelseibe, de én csak pénzember vagyok, én Excellenciád iránt való hódolatomnak csak azzal tudok kifejezést adni, ha meg-súgom, hogy most adni... adni ... adni. . .

A gróf nagy szemeket meresztett.

— Adjam el a papírjaimat?

— Nemcsak azt, ami van, — hunyorgott a báró

— hanem főként azt, ami nincs... vagyis játszani, gróf úr, játszani á la baisseNézetem szerint most minden kockázat nélkül nagyon sokat lehetne nyerni . . . Tudja mit, gróf úr, én magamra vállalom a kockázatot, én akár százezer, vagy kétszázezer, vagy mondjuk félmillió forint ára papirost eladok . . . Semmit sem kérek, semmi fedezetet, csak egyszerű megbízást, csak úgy bejegyzem ide a jegyzőkönyvembe. .. Rothschild boldog volna, ha Széchenyi István grófot is a megbízói közé számíthatná. . . Nem kerül rossz társaságba Excellenciád, többet nem mondhatok, mert én bankár vagyok és éppen úgy tudok titkot tartani, mint az orvos vagy a gyóntatópap, tehát én nem mondok neveket, de nagyon magas körökben. . . Mit mondok? . . . Nagyon magas körökben? A legmagasabbakban, a legfelségebbekben, már nem is lehet magasabbakat elképzelni. Én mindenféle körben otthon vagyok . . . Hát ilyen társaságba kerülne, ha be méltóztatnék állani megbízóim közé ... A differenciáról majd elszámolok . . .

A gróf összecsapta a kezét.

— Hát még ezt is meg kellett érnem! — kiáltott indulatosan és kirohant a báró irodájából.

Aztán felkereste Sina Simon bárót, majd néhány magas ismerősét, de senki sem volt otthon. Ekkor eszébe jutott, hogy talán mindenki közül Bagration hercegasszony tudna neki a legtöbbet mondani. Kocsiba ült és elvitette magát a Hotel Erzherzog Karl-ba. A hercegnő otthon volt és kérdésére leizente, hogy szívesen fogadja.

— Éppen most ment el tőlem Kelemen herceg — szólalt meg a gyéren megvilágított, túlságosan díszes és túlságosan illatos szoba sarkából egy vékonyka, siránkozó hang. — Nem találkozott vele a lépcsőn?

István gróf úgy érezte, mintha valami földalatti Vénuszbarlangba, Persephone eleuziszi szentélyébe, vagy Pythia titokzatos csarnokába lépett volna be, ahol most mindjárt elkezdődik valami borongós és groteszk istentisztelet. A szobában virágok nyíltak, mint mágikus indiai laboratóriumokban, ahol nincse-

nek évszakok, ahol télen is rügyeznek és gyümölcsseit máról-holnapra termik meg a fák, ahogy azt a mágia papnőjének éppen kedve tartja. A legfinomabb párizsi parfümök keverékéből, keleti olajok és füstölők átható és bágyasztó nehéz kigőzölgéséből összevegyült illatok egyszerre fojtogatni kezdték. Az ájulás környékezte. Régen volt az, amikor az effajta asszonyok fészkének szaga az orrát kellemesen csiklandozta. Szeme csak lassan szokott hozzá a félhomályhoz. Apránként vette észre, hogy a szobában, amelyben egy roppant kerevet foglalta el az ablak mellett levő sarkot, fantasztikus rendtelenségben hevernek drága prémek, csipkék, selymek, brokátok, virágok, könyvek, ékszeresek, újságok, levelek, intim toalettedények, csipkés fehérműek, pihével és hermelinnel szegett házicipők, selyem topánkák, utazókendők, lábzsákok, bundák — borzasztó volt ez a zürzavar, ez a szag, ez a félhomály és az a síri és gyermekded hangocska, egy beteg madár csipogása onnan a kerevetről, amely a szoba sarkában terpszkedett.

— Már régen vártam magát, a barátaim egymásután meglátogattak, csak még ön volt hátra . . . Milyennek találta Kelemen herceget? . . . Istenem, hogy eljár az idő . . . Én alig ismertem rá, megrokkant és megöregedett. Csodálatos, hogy némely ember milyen hamar összeomlik . . . Maga, kedves Széchenyi gróf, egyáltalában alig változott valamit, maga csaknem olyan, mint amikor utoljára láttam. Mikor is volt az? Ha jól tudom, X. Károly koronázása alkalmával... Ahá, most már pontosan emlékszem . . . Éppen szegény Galicin herceg volt nálam . . . Csekélység, mindössze . . . ah, a viláért se mondjuk meg, hogy hány év telt el azóta, mert bizvást letagadhatjuk, rajtunk ugyan nem látszik meg az idők múlása, bámulatos, hogy ön is milyen pompásan tartja magát. Hány éves ön, kedves Széchenyi gróf? Negyvennyolc? Na, mondjuk, legfeljebb ötven. ön csak alig pár évvel idősebb, mint én.

A hercegnő cérnahangocskája már majdnem egészen elhalt. Látszott, hogy nehezeére esik minden szó,

de attól is fél, hogyha elhallgat, öregebbnek látszik, vagy legalább is alkalmat ad, hogy vendége alaposabban szemügyre vegye. A gróf azonban így is megmérte a tekintetével hosszúságban és szélességben, körvonalakban és súlyban, mintha csak a tenyerét emelgetné és megállapította, hogy az egész asszony nem nyomhat többet nyolcvan fontnál. Arra is elmosolyodott, amikor a köztük levő korbülonbséget emlegette. Igaz, hogy ez mindössze nyolc év, de a hercegnő hátrányára. Eszerint Petrovna Katarina most éppen hatvanöt esztendő. Meg kell' adni, ebből a hatvanötből tizet valahol elrejtett. Amilyen kivételes teremtése ő az Istennek, ezt a tizet csakugyan el is veszítette, de ebből szegénykének nincs semmi haszna. Ha ötvenötnek akarna látszani, nem volna még baj; kissé összeaszott, megviselt ötvenöt éves asszonynak látszanék, ami még nem volna szerencsétlenség. De ő negyvenéves démont szeretne játszani s ez kétségbeejtő. Az arca, mintha emállal volna bevonva, semmiféle kifejezés nem tud azon kirajzolódni. Bőre kifeszítve, rózsásan és féhéren csillog, mint a viaszabábú a panoptikumban. Nagy, mandulavágású, világos szeme, amelylyel annyi embert megbabonázott, az a rövidlátó, titokzatos és buja georgiai szem mintha már egészen vak volna. Tekintete belemered a levegőbe, csillogva az atropintól, mint valami drágakő, de a világért sem jutna eszébe senkinek, hogy ez a drágakő — szegény naiv költők hite szerint — a lélek tükre. Es a legborzasztóbb az, hogy ez a kis roncs, ez a gyermekded, sovány kis test még mindig a meztelen angyal szerepét játssza. Nincs rajta más, csak csipke és fátyol, mint valami odaliskon. Kicsinyke öreg, meztelen angyal . . . Azért nem lehet mondani, mintha ez a test összeomlott volna. Már Párizsban csodálkozott azon, hogy a hercegné alakja — pedig már akkor is túl volt a negyvenen — tökéletes kis tanagra, kicsinségében is klasszikusan arányos és szép. Testének minden része puha, mintha bőre alól az izmok, zsigerek már teljesen kiolvadtak volna, de azért mégsem petyhüdt, sőt ruganyos a bőre, mint egy felfúj gumibaba, amelyet

levegő feszít ki. El sem tudja képzelni, mi adja meg karjainak, lábainak és különösen kislányos kebleinek feszességét és gömbölyűségét, — ez vagy a természet, vagy pedig a párizsi kozmetikai művészet örök titka marad. A vén meztelen angyal azonban bágyadtan csipog, mint egy haldokló madárka. Borzalmas látvány és borzalmas az, amit beszél. István gróf már megbánta, hogy ide betette a lábát. De mégis szeretett volna egyet-mást megtudni a párizsi dolgokról.

— Jöjjön csak közelebb, kedves gróf, — lihegett a szoba sarkában a hercegnő hullája — így ni, csak bátran. Üljön ide a kerevet szélére. Maga még mindig fél tőlem?

István gróf szégyelte magát, de mégsem tudta elhatározni, hogy rögtön rátérjen a politikára. Kínjában nem tudott mást kipróbálni a torkán, minthogy egészsége felől kérdezősködött.

A szobában pokoli volt a hőség, mert a kis meztelen angyalnak úgy látszik nagy külső hőmérsékletre volt szüksége, hogy meztelen és angyal tudjon lenni.

— Nem panaszkodhatom. Kellemesen telnek a napjaim. Barátaim nem feledtek el és még mindig vannak, akik szeretnek. Szeretnek, de félnek is tőlem. Kelemen herceg ma volt itt először, pedig már hónapok óta készül, hogy felkeressen. Ügylátszik, hogy felesége, a kis Zichy Melánia, papucs alatt tartja. A kis tömzsi asszonyka . . . mit szól hozzá, micsoda falusi szakácsnét vett el ez a Clemens. Csodálatos, hogy a legnagyobb emberek tévednek leginkább a házasság körül. A szerelem, az más. Kelemen nem szeretett mást soha életében és nem is fog szeretni, egyedül engem; és meglátja, kedves Széchenyi gróf, emlékezék vissza szavaimra, Kelemen és én mégis csak egymásé leszünk. Oh, nekem van türelmem várni. Elvégre egyszer mindenki meghal, a kis Melanie sem fog örökké élni és akkor Kelemen mégis észretér és nem engedi magát befolyásoltatni. Igaz, Kelemen túlságosan megöregedett, de annak is az a szerencsétlen házasság az oka. Hallom, a kis Melanie valóságos fúria, még

pedig a legrosszabb fajtából, a tüzes magyar menyecskék közül való gonosz kis boszorkány. Képzem, hogy csalja Kelemen! Kérem, ne lovagiaskodják! Én jobban ismerem a nőket. És amellet, hogy csalja, még egész nap gyötri is azt a szegény beteg embert. Kodé mindegy, egyszer majd ennek is vége lesz s akkor Kelemen bizalommal menekülhet hozzám. Ha mindenki elhagyja, én akkor is kitartok mellette.

A gróf hátán végigfutott a hideg, ahogy ezeket a szavakat hallotta. Kezdett félni tőle. Nem hitte volna, hogy ez a szikrázóan okos asszony vénségére ennyire elveszti az esztét.

A hercegnő ezalatt fáradhatatlanul csipegett tovább.

— Bámulatos, hogy azok a primitív asszonyok, azok az ostoba kis falusi libák mily gyönyörűen meg tudják csinálni a karrierjüket. Igen, igen, semmihez sincs eszük, de magukhoz való eszük, az több van, mint nekünk. Hát mi velünk mi lesz, kedves kapitányom? Hát mi mikor találjuk meg a párunkat?

István gróf nevetett.

— Madame, én már tizenkét esztendeje házasember vagyok, van két szép kisfiam és ha az Isten úgy akarja . . .

A hercegnő úgy tett, mintha örülne.

— Látja, ez szép, ez becsületére válik önnek, kedves grófum. Ámbár volt idő . . . no, de ezt hagyjuk.

István gróf végre elszánta magát.

— Petrovna Katarina, ön szíves volt nekem sürgönyt küldeni . . . Köszönöm, nagyon hálás vagyok, de most, ha megengedi, nagyon érdekelne, hogy vajjon a párizsi eseményekről vannak-e újabb értesülései?

A hercegnő felsóhajtott.

— A párizsi dolgok . . . Higyje el, nem tudom elfelejteni az ön utolsó látogatását Párizsban. Mit gondol, kedves gróf, ha én akkor kissé erőltettem volna . . . nem is lett volna rossz házasság . . . eh, de ezt hagyjuk. Önt a párizsi forrongás érdekli. Kelemen is nagyon érdekelte, nézze csak, kedves barátom, ott vannak a legutolsó értesüléseim . . . oh . . .

nem ott... igen, a fészülő köpenyem balzsebében ... megvan? . . . Na, hála Isten.

István gróf kezében remegett a papírlap, ahogy a párizsi híreket olvasta.

... »Csütörtökön reggel az egész város visszhangzott a csatakiáltástól: Éljen a köztársaság! Louis Blanc a katonaság lefegyverzését és eltávolítását követelte, Proudhon pedig ezt a rövid proclamatiót osztotta ki: Lajos Fülöp gyökölat benneteket, mint X. Károly; menjen hát X. Károly után. A nép cselekedett, a Tuileriákban tétováztak. Thiérs bejárta az utcákat, hogy lefegyverezze a népet. De már elkés-tek. A katonaság, mivel nincs kormány, amely parancsolna, nem támadta a barrikádokat. A város a felkelők kezébe került, kik nagy tömegben közeledtek a Tuileriákhoz. Csak a Château d'eau kaszárnyájánál állott ellen a városi rendőrség. De a házat felgyújtották, a védők elpusztultak. Már áthallatszott a puskaropogás és a haldoklók kiáltása a Tuileriákba. Ekkor, az utolsó pillanatban, férfias elhatározásra jutott a vén király: személyes megjelenésével akarta megtartani a trónt, melyet tizennyolc évvel ezelőtt ugyanezekkel az eszközökkel szerzett meg. Lóra ült és megmutatkozott a katonaságnak. Ezzel is elkés-ett. A nép már behatolt a Palais Royalba, az Orlean-sok régi palotájába, majd a Tuileriákba is. A souverain nép nem lop, nem is rombol, csak Lajos Fülöp arcképeit pusztítja. De a trónt kivitték a Bastille terére, ott sorban felültek rá az utcai gyerekek, aztán megéget-tek a királyság jelvényét. A Tuileriák úgyszólván kardcsapás nélkül vesztek el. Páris erődítései, 40.000 katona, 80.000 nemzetőr, minden hiába. Nem volt ember, aki Lajos Fülöpért kockára tette volna az életét. . ,

— Végünk van! — kiáltott föl István gróf rekedt rikácsolással s megfeledkezve minden udvariaságról, barnára sült, kemény, izmos markában össze-gyúrte a táviratot és a földhöz vágta.

— Végünk van!

A kereveten pihegő beteg madárka halkán csipogni kezdett.

— Téved, kedves gróf, most kezdődik minden.

— A forradalom nem áll meg Párizsban.

— Forradalom? Ez is forradalom?

— Metternichnek megint igaza lett. Lángbaborul egész Európa.

A haldokló kis öreg meztelen angyal kacagni kezdett.

— Mitől? Ez a párizsi farsangi multság borítja lángba Európát? Ez a kis gyertyaláng? Ez a kis szentjánosbogár?

István gróf magánkívül rikácsolt tovább.

— De ezt a gyertyalángot egy puskaporos hordó alatt gyújtották meg. Egész Európa olyan, mint egy puskaporos hordó. Úristen, ha ezt Kossuth és Batthyány Louis megtudják! . . .

A hercegnő mintha nem is hallotta volna ezt a felhördülést, magamagában csipogott tovább.

— Azért, őszintén szólva, kedves gróf, nem hittem volna, hogy derék, öreg, körtefejű barátomnak ilyen csúf vége lesz. Néhány nappal ezelőtt még rajongtak érte a franciák vagy legalább is a parlament tagjai. Tudja hogy nevezték Öt?

— Ördög vigve el. . .

— Az eszesek legcszesebbjének. Szép epitheton. A legokosabb francia . . . gyönyörű királyi melléknév.

István gróf elsápadt.

— Gúnynev lett belőle. Engem is elnevezett valaki a legnagyobb magyarnak. Ebből is gúnynev lesz. És, mint Lajos Fülöp, én is vehetem az esernyőmet, karomra fűzhetem a feleségemet és magam előtt terelve két kisfiamat, mehetek a pokolba, akárcsak a franciák királya. Petrovna Katarina, micsoda parfümje van önnek? Az embert megőrjíti!

És kalapját, botját, felöltőjét a szobában hagyva, kifutott a Vénuszbai lángból és lerohant a lépcsőn, ki az utcára, az Isten szabad ege alá.

Vasárnap és hétfőn hiába kereste Metternichet. Ezeket a napokat átlézenge. Nappal az újságokat és folyóiratokat bújta, az éjszakákat pedig átdorbézolta Lichnovszky Eduard herceggel, aki most is szorgalmasan írta a Habsburgok történetét és szorgalmasan látogatta Bécs legaljasabb mulatóhelyeit. Szomorú volt, hogy ezeket a kritikus napokat azzal az emberrel kellett kitöltenie, akit ifjúsága óta utált és megvetett és hallania kellett az erkölcstelen és lelkiismeretlen kéjenc nagyképű politikai fejtegetéseit. És ami a legfájdalmasabb, ezekben a fejtegetésekben, amelyek természetesen nem az ifjú Magyarország, hanem az egész új Európa megszületésének vonaglásait tárgyalták, sok volt az igazság, amellyel még csak vitatkozni sem volt észszerű. Hallgatnia kellett Eduard herceg monológjait Schopenhauer pesszimizmusáról és cinizmusáról, a materializmusról, Saint-Simon gróf, Fourier és Owen Róbert utópista kísérleteiről, a proletariátus szervezkedéséről, a német munkások lezüllesztéséről, Weitling Vilmos német szabólegényről, aki most könyvet adott ki ilyen cím alatt: A szegény bűnös ember evangéliuma. — Olvastad? — kérdezte a nagyhomlokú Eduard herceg. — Nem. — Hát ügyes egy fiú az a szabólegény, azt meg kell adni. Párizsban megismerkedett a francia szocialisták tanaival, aztán német és svájci emigránsokkal együtt megalapította az igazak titkos társaságát és megírta evangéliumát. Az új-szentírásban tiltakozik, a hazafias hazugságok ellen, amelyek mögé a kiváltságosok most gyáván elbújnak, nyíltan kiabálja, hogy az úgynevezett haza iránt semminemű szeretettel nincs. (Ezt egyébként nyilván a bécsi arisztokráciától sajátította el.) A házasságról is eredeti módon nyilatkozik. Szerinte a szerelem a mag, a házasság a héja és a pénz a féreg, amely a magot megrontja. El kell tehát dobni ezt a héjat, a szerelem legyen szabad, a gyermekek nevelése a társadalom gondja. Azt különben — tette hozzá Eduard herceg cinikusan, — hogy a szerelem szabad, nem kellett éppen ennek a szegény szabólegénynek kitalálnia, erre az emberiség már évezredek óta rájött és gyakorolja. Weit-

ling mester azonban nem szorult az évezredek tapasztalataira. Csak szét kellett egy kicsit néznie az uralkodóházban, az egyik főherceg fényes példával szolgált neki. Tudod, melyik főhercegről van szó? Nahát ez a főherceg halálosan beleszeretett egy stájer kocsmáros leányába, akivel vadászatok alkalmával cs Sszkunyhóban szokott találkozni. Megható idill. A lánynak azonban vőlegénye is volt, mit gondolsz, kicsoda? Eltaláltad, úgy van, a tudós szabólegény, aki a szabad szerelmet úgy magyarázta, hogy a kocsmárosleánynak csak őt szabad szeretni, a főherceget nem és emiatt meg akarta ölni menyasszonyát. A leányzó elmenekült és most itt él Pécsben. Metternich herceg pedig annyira megöregedett, hogy már ezen a csekélységen is felháborodik és szörnyű haragra lobbant — nem ugyan a főherceg, hanem a szabólegény és az összes mesterlegények, a gyárimunkások, a szocializmus, szabadgondolkodás és a szabadszerelmet kivéve az összes szabadság-elméletek ellen. Barátom, a világ megváltozott. A főhercegek s mesterlegények között kenyértörésre került a sor és ezt mi mind Angliának köszönhetjük, ahol Palmerston és Disraeli védőszárnyai alatt a munkásságból valóságos nagyhatalom lett. Tudod ki ez a Disraeli? Dandy, aki az ifjú Angliát kitalálta, spanyol származású zsidógyerek, regényíró, de azért Izsák fiának van magához való esze és egy roppant gazdag özvegyet vett el feleségül. Az ifjú Anglia vezérférfia képviselő és hozzá még konzervatív és nem adok neki egy esztendő, magához ragadja a büszke tory-lordok vezérletét. Remek egy kétkulacsos fickó, a regényeiben valóságos szocialista, mint politikus azonban ortodoxabb a legmaradibb konzervatívoknál, és Peel Róbertot, akinek miniszterelnökségét az öreg Wellington egykor fontosabbnak tartotta az egész angol alkotmánynál, úgy kipenderítette a hatalomból, hogy a lába sem érte a földet. Új világot élünk, kedves barátom, és ebben a világban a rablók a zsandár szeme előtt fosztják ki a gazdagokat és hatalmasokat. Angliában a trade union-ok nélkül nem lehet kormányozni és Anglia a szárazföldet is megmételjezi. Mindenütt alkotmányt követel a nép, egész Európa alá

van aknázva és hiába minden erőlködés, a szociális forradalom útban van, előbb-utóbb kitör, Franciaországban már győzött is, négy-ötszáz ember a föld alá került s most viharos gyorsasággal közeledik felénk. Lombardia el akar szakadni és Károly Albert szardíniái királyhoz csatlakozik. IX. Pius helyesli az elszakadást és liberális törekvéseket, Párizsban a mágnáéfiúk együtt harcolnak a proletárokkal és a pápai nuncius őszinte, mély megelégedését nyilvánította az események fölött és biztosította a forradalmárokat, hogy a Szent Atya Isten áldását fogja kérni Franciaországra.

Ezekután Eduard herceg végigkalauzolta őt Bécs éjjeli tivornya tanyáin s amikor reggel mámoros fővel, émelygő gyomorral, undorral és csömörrel telve kijutottak a napfényes utcára, falragaszokat pillantottak meg, amelyeket titokzatos kezek ragasztottak föl: »Polgártársak! Egy hónapon belül Metternich megbukott! Éljen az alkotmányos Ausztria!«

A város egyébként is feldúlt állapotban volt. Az ellenzéki körök mindenütt gyűlést tartottak, a bécsi bank előtt óriási volt a csődület, mert az osztrák pénzjegyek iránt végkép megrendült az emberek bizalma. A császárvárosból az idegenek már menekülnek, mert félnek a forradalomtól.

— És Metternich? — kérdezte István gróf kábultan és lelkiismeretfurdalások között a herceget.

— A kancellár látja, hogy Franciaországot végkép elvesztette. Franciaországra nem lehet számítani. Az öreg különben úgy érzi, hogy minden összeomlik, de azért még meggyőződése ellenére is teljesíteni akarja kötelességét. Új szövetségeket keres az ifjú Európa ellen.

— Hol?

— Szentpétervárott, Berlinben és a pokol fenekén. István grófnak eszébe jutott, hogy a kancellár milyen felháborodással tiltakozott István főhercegnek Olga nagyhercegnővel való házassága és az Oroszországgal való kacérkodás ellen. Eszébe jutottak Metternich szavai a pánszláv veszedelemről, az orosz császári seregek beözönléséről... ha tehát most a kancellár mégis a cárhoz menekül, akkor csakugyan vége mindennek...

És lemondva arról, hogy Metternich herceggel tanácskozzék, elhatározta, hogy lóhalálban siet vissza Pozsonyba a követek közé. Szinte köszönés nélkül faképnél hagyta Eduard herceget és rohant vissza Lajos bátyja palotájába.

Lajos gróf véletlenül éppen otthon tartózkodott. A két testvér megölelte egymást s mialatt a kocsiba befogtak, István gróf az udvar véleménye felől kérdezősködött.

— Rettenetes jövőnek nézünk ezúttal elébe. Egyetlen reményünk a cár — mormogta Lajos gróf és a homlokát törölgette. — De most bocsáss meg, át kell öltözködnöm.

Bejött a grófné, talpig feketében, kisírt szemmel és halkán közölte sógorával, hogy el kell menniök a Lichnovszky-palotába.

— Mi történt? — kérdezte István gróf és összeszorult a szíve, mintha eszébe jutott volna, hogy valamit elmulasztott, valakiről megfeledkezett s egyszerre kínzó lelkiismeretfurdalás kezdte gyötörni.

— Nem is tudod? — Szegény kis Sel meghalt. Most megyünk a temetésére.

István grófnak elakadt a lélegzete. Hát még élt? — Majdnem ez a kérdés szaladt ki a száján, de hirtelen olyan erős fájdalom és rémület fogta el, hogy beszélni sem tudott. A kis Selt bizony már régen elfelejtette. Sógornője szeméből megint kicsordult egy könnycsepp és halkán súgta István gróf fülébe.

— Szörnyű tragédia. Nem a halálára értem, hanem az életére', hiszen már évek óta haldoklott szegényke. Az Isten jót tett volna vele, ha már évekkel ezelőtt magához veszi. A teste már régen összeomlott, de a lelke nem tudott beleegyezni az elmúlásba. Tegnapelőtt azonban érezte, hogy nem bírja tovább, összecsomagolta a leveleit — tudod, hogy évek óta rögeszméje volt a levelezés s valamennyit elküldötte Clam-Martinitz grófnak, az urának. Néhány sorban elbúcsúzott tőle, panaszkodott, hogy meg kell halnia, nem mintha valami súlyos baja volna (szegény kis Sel minél betegbb lett, annál egészségesebbnek hazudta magát).

hanem mert évek hosszú sora'óta névtelen levelek üldözik, amelyek minden utat eltorlaszoltak, csak egyetlenegy hagytak nyitva, egy keskeny kis ösvényt, amelyen elmenekülhet a halálba.

István gróf halálos rémülettel kérdezte.

— Megölte magát?

— Nem volt rá szükség. Szép csendesen meghalt.

— És a levelek?

A grófné szeme tele lett könnyel.

— Szegény kis Sel egész életében rá akarta beszélni férjét, hogy olvassa el a leveleit, különösen azokat, amelyeket névtelenül kapott. Clam-Martinitz sohasem volt erre hajlandó. Most aztán végre egyikbe-másikba belenézett. Nem is jó beszélni róla . . . Érthetetlen, megfejthetetlen ... el sem hinném, ha a gróf egy ilyen levelet nekem is meg nem mutatott volna . . . Szörnyű dolgok voltak a levélben a kis Sel bűneiről. . . és többek közt rólad is . . . érthetetlen misztifikációk . . . Amíg a szegény Lichnovszky Christiane hercegasszony élt, addig azt hittük, hogy mindenkinek, Selnek is ő írja ezeket a borzasztó leveleket... de a hercegnő már tíz éve meghalt és a levelek még mindig jöttek-mentek . . . most már tudjuk, hogy ...

— Ki írta?

— Szegényke ő maga ...

— Örült volt? — kiáltott fel rémülten István gróf és a fejéhez kapott.

A grófné vállat vont.

— Soha semmi rendellenességet nem vettünk észre sem a beszédén, sem a cselekedetein. Gyenge idegzetű asszony volt teljes életében, de a feje tiszta, a lelke erős és a gondolkodása bámulatosan logikus volt utolsó pillanatáig. Senki sem érti... Titkát magával vitte a sírba... csodálatos dolgok vannak az életben ... De most sietnünk kell, István, a temetésre. Nem jönne el velünk?

István gróf lehorgasztotta a fejét és némán nem-et intett.

— Nem tudok ... nem merek ... az utóbbi időben nekem is olyan rosszak az idegeim. .. megyek vissza Pozsonyba ... most ott van a helyem.

HARMADIK RÉSZ.

I.

Az óriási utazó batár, amelyet szombaton Bécs felé röpítettek Széchenyi István gróf híres angol félvérügetői, az utána következő szerdán Pozsony felé robbant vissza. Az üvegablakok mögött sápadtan, öt fontot megsoványodva, megint újságok, levelek és táviratok közé temetkezve, mélységes töprengések között vívódot magával a hintó magános utasa. Forradalom, Párizs, Bagration, Selina, Kossuth . . . egyszerre kínozták az agyát és szívét és egészben véve tele volt pesszimizmussal és kétségbeeséssel. Fáradt volt, úgy érezte, hogy legszívesebben lepihenne Cenken jó öreg ágyába, amelyet huszárcapitány korában hozatott Londonból. Eszébe jutott, hogy életében egyszer vagy kétszer már érezte ezt a halálos kimerültséget; néha le is fektette valami betegség, máskor újjáéledt egy-egy szenzációban. Most nem következhetik be sem az első, sem a második eset. Most a kötelesség tartja talpon, sőt érzi, hogy csak most kezdődik el *az* igazi munka. Miféle munka? Még nem is tudja. Lehet, hogy az országgyűlésen, lehet, hogy fegyveres erővel a forradalomban, vagy a forradalom ellen. Minden attól függ, hogy mi történik Bécsben és mi lesz Pozsonyban. Bécsből minden örültség kikelik s a magyarok is hajlamosak arra, hogy az elhatározó «pillanatban örültségeket kövessenek el. Neki pedig az a kötelessége, hogy ellene szegüljön minden örültségnek, akármelyik oldalról közeledik az.

A helyzet a lehető legrosszabb. A párizsi forradalom kitörése óta lépésről-lépésre úgy történik minden, ahogy azt előre elképzelte. A februáriusi párizsi napok hatása már az egész világon megmutatkozik. Bécsben titkos gyűléseket tartanak, amelyeken egy Bach Sándor nevű ügyvéd viszi a szót. Ez a Bach veszedelmes ember, lakásán a párizsi forradalmak híre óta mindennap tanácskoznak a radikálisok. A német államokban mindenütt alkotmányozó gyűléseket tartanak. Piemontban Carlo Alberto királyt roppant lelkesedéssel ünneplik, mert alkotmányt adott népeinek. A lombard-velencei tartományokban a rögtönítélő bíróság kihirdetése s a párizsi események következtében utcai harcok folytak, amelyeknek számos polgár áldozatul esett. Ebből baj lesz.

Pestről is rossz híreket kapott. A Pillvax-kávéház törzsvendégei — fiatal írók, színészek és jurátusok — együtt konspirálnak az Ellenzéki körre], amelyben Klauzál Gábor és Nyáry Pál, Pestmegye másodalispánja viszik a szót. A fiatalság vezetői Petőfi Sándor és Jókai Mór. Petőfi már egyenesen republikánus és forradalommal fenyegetődzik, akárcsak Bécsben Bach Sándor, a jakobinus ügyvéd.

Az idő, amely néhány nappal előbb még szibériai hideggel fenyegetett, most hirtelen megenyhült és az Országút, valamint a jobbra-balra elterülő mezők az olvadó hó és jég piszkos levében vigasztalan látványt nyújtottak. István grófnak eszébe jutott a cseppfolyós állapot és a nagy kozmikus Összefüggések elmélete, — gyalázatosan nyirkos hideg, ocsmány pocsolyák és nátha, köhögés, csúz és idegfájdalmak — nyilván láza van, minden csontja fáj . . . hol vacog a foga a hideg-leléstől, hol le kell magáról dobni a bundát, mert elájul a belső forróságtól. . .

A határon a magáéhoz hasonló nagy utazó határral találkozott.

— Nem a főherceg nádor kocsija az? — kérdezte a vén Ambrus kocsist.

— Abbiz a, méltóságos gróf.

— Álljunk meg!

Nemsokára még két-három urasági hintó érkezett a vámsorompóhoz.

— Kedves gróf, forduljon vissza és jöjjön velünk Bécsbe — kérte őt a fiatal István főherceg, aki elmondta, hogy a király Bécsbe hívatta a magyar országnagyokat, hogy velük az országgyűlés felosztatásáról és az általános helyzetről tanácskozzék.

István gróf kocsija megfordult, ő maga beszállt Mailáth György országbíróhoz. A magyar urak nem látták a helyzetet olyan sötétnek, mint ő. Az országbíró fölényes gúnyjal jegyezte meg.

— Az egész országban csak két ember beszél forradalomról: Széchenyi István gróf, aki retteg tőle és Petőfi Sándor, aki meg szeretné.

István gróf indulatosan visszavágott.

— Engem egy világ választ el attól a vándorszínésztől, de akár tetszik nekünk, akár nem tetszik, mégis neki lesz igaza. Forradalom lesz, mint tizennyolc évvel ezelőtt Lengyelországban.

— Rémlátás. Agyrém. Egyszerűen fel kell osztatni az országgyűlést. Apponyinak is ez a felfogása. A többit bízzuk a kormányra.

A gróf keserűen nevetett.

— A nyolcvannégyéves Radetzky és a hetvenhároméves Metternich, ezek a mi mentő horgonyaink. A csata elveszett. Batthyány a rombolás démona és Kossuth, az entuziaszta, máris a fejünkre nőtt. Metternich nagyon veri a mellét, hogy a rendet fenn tudja tartani a monarchiában. Majd meglátjuk, kinek lesz igaza. Metternichnek és Kossuthnak, vagy Széchenyinek és Petőfinek?

A gróf arcára megint kiült a diabólikus kifejezés, amely őt ilyenkor valósággal ijesztővé tette.

Valaki megjegyezte.

— Kossuth Lajos nem azonosítja magát a pesti kávéházakkal s különösen gyűlöli a te Petőfidet. Kossuth kezességet vállalt, hogy nem lesz forradalom.

A gróf felhőrdült.

— Kezességet vállalt? De vájjon ér-e még valamit az ő kezessége? Ez az ember nem eszik, nem alszik,

csontig lesóványodott; ez az ember belsőleg mái nyakig van a forradalmi fanatizmusban.

* * *

A zászlósarak nem végeztek semmit. Megjelentek Metternich előtt, aki kijelentette, hogy amíg ő miniszter lesz, addig szó sem lehet alkotmányról, felelős minisztériumról és bármiféle engedményről. A gróf úgy érezte, mintha ez az ember azért kiabálna, hogy hangjával magát felbátorítsa. A kancellár tegnap óta fél. Utcái suhancok beverték az ablakait s a herceg úgy, ahogy volt, hálósipkában és mezítláb kiszaladt a hálósobájából, fellármázta a cselédséget és futárt küldött a rendőrfőnökséghez. Annyira megrémült, hogy egy udvari szobában virrasztott reggelig és akkor vágatva hajtatott a Burgba és védelmet kért a császártól. Ma már kettőzött őrség vigyáz a kancellária palotájára.

István gróf szomorúan nézte az öreg herceget, aki valamikor nemcsak az eleganciának, okosságának és fölényességnek, hanem a férfias bátorságnak is mintaképe és neki húsz esztendő s kora óta emberi és férfiúi ideálja volt. . . Most már nem irigyli, de úgy érzi, hogy a Metternich-ideál összeomlásával sok minden más illúzió is összeomlott, ami a lelkét táplálta.

A kihallgatás után Metternich herceg István gróftól megkérte, hogy látogassa meg a hercegnét.

— Bon jour citoyen — üdvözölte őt fanyar humorral Melanie hercegné — üljön le, hogy van?

— Merci, délicieuse sansculotte — felelte szintén elkényszeredett mosollyal a gróf.

— Kelemen herceg óhajt magával négyszemközt beszélni.

A herceg már ott is volt és István gróftól leültette maga mellé egészen közel a kanapéra, mert a fülébe kellett kiabálni, hogy az ember megértesse magát. Egyébként erre ritkán volt szükség. A kancellár beszélt és mosolygott és hol a gróf arcáról leste a hatást, hol Melanie hercegné szép fekete szeméből merített lelkiert a mondani valóihoz. A kancellár beszélt a rendszerről, az európai egyensúlyról, a forradalmak lélektanáról, Napóleonnól,

a nyálról, akit ő halálra kergetett és végül leterített, a magyar alkotmányról, a történelmi igazságszolgáltatásról és az erkölcsi világrend győzelméről és végül megpendítette azt az eszmét, hogy ha valaki most, akár mint kancellár, akár mint teljhatalmú királyi biztos átvénné a diktatórikus hatalmat Magyarország fölött, akkor

István gróf megértette. Bólintott.

A herceg beszélt és mosolygott. István gróf pedig ezalatt arra gondolt, hogy ez az öreg ember most utálni akarja őt, mégpedig a tőle megszokott geniális elgondolással. Ez a megrokkant világfi, aki még férfias bátorságát is elvesztette, egyet nem vesztett el: agyának, annak a tökéletes remekműnek bámulatos munkaképességét. Ámde az elbűvölő beszéd és elbűvölő mosolygás alatt az ő agya is elkezdett dolgozni és itt, a pillanat hatása alatt, egyszerre összefoglalta mindazt, ami eddig történt, ami várható volt, amit sejtett, amitől félt és majdnem hangosan kezdett gondolkozni. A forradalom elkerülhetetlen. A császár minden tartománya lángba borul. A birodalom, amelynek központja nincsen, csak szélei vannak — van egyáltalán a világon Ausztria? — ezek a fegyverrel összetákolt területek az első megmozdulásra darabokra hullanak szét, mint ahogy ő azt ulánuskapitány korában a prágai kórházban megjósolta. A Habsburg-háznak már meggyűlt a baja itáliai tartományaival, aggasztó mozgólódások fenyegetik Csehország és Horvátország felől,—a dinasztia kénytelen lesz a magyarok karjaiba vetni magát és a magyarság magához ragadhatja a hegemoniát a birodalomban. Ehhez semmi sem kell más, minthogy egy időre függessze fel közjogi követeléseit, tüntesse fel magát a Habsburg-ház megmentője gyanánt, hallgasson, legyen résen és várja ki, hogy az uralkodó, aki osztrák tartományainak kénytelen alkotmányt adni, az ezeréves alkotmánnyal bíró Magyarországnak önként adja meg a nemzeti függetlenséget. Ez világos és logikus feltevés. A monarchia végre központot kap és ez a központ Magyarország lesz. Hiszen a napóleoni háborúk alatt Metternich maga is helyesnek vélte, hogy az uralkodóház tegye át székhelyét Budára, hű magyar-

jai közé, akik, mint egykor Mária Terézia idejében, most is meg fogják menteni a katasztrófától.

István gróf alig bírt magával. Ami István főherceg házasságával esetleg csak félig sikerülhetett volna, az most teljes egészében megvalósulhat. Sőt meg is valószínű, ha Kossuthot és az ellenzékét meg tudja nyerni ennek a tervnek. A kancellár aforizmákkal és paradoxonokkal, Melanie hercegnő finom francia pálinkával, csemegével, szivarral, kávéval tömte, ő pedig ez alatt gyötörte az agyát, hogy vájjon Kossuth és az ifjú Magyarország megérti-e ezt a gondolatot. Rájött, hogy mind-egy, Kossuth már nem ura a helyzetnek, ő csak vezére az ifjú Magyarországnak, de nem a vezetője. Ki a vezetője? Batthyány Lajos? Vagy valamelyik mágnásasszony? Vagy talán Petőfi Sándor? Nem. A dolgok most már maguktól mennek, vezérre nincs szükség... a kozmikus erők '... itt már emberek beavatkozása nem segít, itt csak az istenek . . .

Aztán hirtelen felkapta a fejét. A kancellár beszélt és mosolygott, ő pedig arra gondolt, hogy hátha . . . talán az istenek szerepét mégis át tudná venni egy elszánt ember . . . ejh, egy Napóleon annakidején át tudta venni az istenek szerepét.. . most is talán meg lehetne állítani a Végzet rohanását erős kézzel, könyörtelenül, ha kell, véres diktatúrával, kegyetlenséggel, mint ahogy Kronos felfalta a saját gyermekeit és Zeus megsemmisítette a Titánokat. .. Talán . .. talán ... Ez egyszer talán ő tudná utilizálni Metternichet.

A herceg beszélt, Melanie hercegné mosolygott, ő pedig egyszerre felcsattant.

— Igen, ezt talán kötelességem volna megkísérelni ...

A hercegi pár arca felragyogott.

— Tehát igen?

A gróf megtántorodott.

— Ma még nem adhatok választ. Holnap . . . vagy holnapután ... de addig is a legszigorúbb titoktartást kérem.

A hercegné rimánkodva nézett rá és alig tudta ki-mondani.

— És ha holnap késő?

István gróf sötét arca egészen elborult*

— Akkor már úgysem érdemes.

* * *

Két napig gyötrődött szállásán Lajos bátyja palotájában. Harmadnap Lajos gróf, ahogy Zsófia főhercegnőtől egy órára szabadságot kapott, lehivatta őt a vacsorához és ott szomorúan közölte vele, hogy Lajos főherceg, Zsófia főhercegnő és Windischgraetz Alfréd ellenzésén hajótörést szenvedett a Metternich-féle terv, amely Széchenyi István gróf kancellárságával akarta Magyarországon a rendet helyreállítani.

István gróf elképedt.

— ,Ki beszélt erről?

— Az udvari körökben mindenki tud róla.

István gróf arca láng vörös lett, hörögni kezdett, de nem tudott egyetlen értelmes szót kipréselni a torlán, csak egy eszeveszett nagyot káromkodott.

* * *

A főurak pénteken, március 10-én dolgukvegzetlen mentek vissza Bécsből Pozsonyba és azon a napon Pesten az Ellenzéki kör francia mintára lakomát rendezett . . . szabadságlakomát, reformbankettet. .. és azon felolvasták a magyar nemzet kívánságait tizenkét pontban. Tizenkét pont! István grófnak eszébe jutott Gáliéin herceg tizenkét pontja, amelyet X. Károly koronázásakor Bagration hercegasszony bíborselyemkárpitós szobájában hallott. Galicin herceg azóta már régen halott. Társai szintén halottak, fiaik a szibériai ólombányákban görnyednek ... a tizenkét pont is ott van eltemetve. Oroszországban sohasem volt olyan féktelen zsarnokság, mint most és Miklós cár, amikor Lajos Fiilöp bukását meghallotta, gyermekesen ugrált és tapsolt s örömeiben azt kiáltotta: Ügy kellett neki! Miklós cárnak még Lajos Fülöp is szabad- elvű, forradalmár és illegitim volt és Miklós cár most Metternich szövetségese. Úristen, mi lesz a sorsa az

Ellenzéki kör tizenkét pontjának, amelyeket Perczel Mór, Jókai és Petőfi fogalmaztak meg? ... És mi lesz a sorsa Magyarországnak?

* * *

A gróf még Bécsben maradt. Este felment a Jockey-klubba, ahol legnagyobb ámulatára őt, mint jövődő kancellárt, királyi biztost és diktátort ünnepelték régi barátai, a Lielmovszkyak, Windischgraetzek, Schwarzenbergék, Liechtensteinok s az a néhány magyar mágnás, akik nem tudván, hogy hol fenyegeti őket nagyobb baj: Bécsben vagy Pesten, — az udvarhoz tartották magukat azzal a titkos eltökéléssel, hogy a szegény beteg, tétova Eerdinánd császárral és a hatalmas, egészséges és rendületlen lelkű Zsófia főhercegnővel fognak majd annak idején együtt elmenekülni. A Jockey-klub fényűző termeiben, ahol kártyáról, kutyáról, lóról, asszonyról most is több szó esett, mint a monarchia helyzetéről, minden szem a gróf felé fordult.

A kis Liechtenstein Vencel, aki éppen bankot adott és utolsó aranyát is elvesztette, kipirult arccal felugrott s a gróft megölelte.

— Becsületszavamra mondom, hogy addig, amíg Stefferlt látjuk, a monarchia. . . izé, hogy is mondják . . . mindegy, én ismerem Stefferlt. .. Kérek egy üveg fanyar Moetet Chandont. .. hihihi, úgy-e jól emlékszem, hogy ezt szereted Stefferl? Én nem félek a, hogy is mondják, izé . . . forradalomtól, de pezsgőben, asszonyban, lóban mindig Széchenyi Stefferlnek volt a legjobb ízlése és ő nem . . . izé . . . engedi, hogy a csőcselék . . . hogy is mondják, éljen!

A társaság tagjai közrefogták, koccintottak, ittak e a kis Liechtenstein herceg lelkesedésében a pohara nyakát leharapta. István gróf szomorúan nézett végig régi barátaim. Az egyik Schwarzenberg herceg azt indítványozta, hogy a monarchia különböző tartományai-ból a királyhű főurak szövetkezzenek és a legitimista francia főnemesek mintájára alapítsák meg a császári

ligát. Egetverő éljenzés és tombolás követte ezt az indítványt, a poharak összecsendültek és Liechtenstein herceg örömeiben a magátét ízzé-porrá harapdálva a pezsgővel együtt lenyelte.

Végre István gróf is szóhoz jutott.

— Barátaim, — mondta halottsápadtan és rekedten a mély megbotránkozástól — az én hivatásom nem a palotákban, az élvezetekben és a kényelemben való hentergés, engem hagyjatok meg a magam szerepében, hogy mint az igavonó barom húzzam a terhes szekeret. C'est ma gloire. Ha ki tudom rántani a sárból, szívesen áldozom az életemet érte. C'est digne de moi.

Esterházy Pál herceg, aki csendesen ült és szótlanul szívta a szivarját, a terem egy sarkában jéghideg arccal, mint akit a maga sodrából egy földrengés sem tudna kihozni, halkán és udvariasan megszólalt.

— Hogy méltóztatod ezt gondolni, kedves István? Parancsolsz ebből a havannából? Az egész monarchiában csak mi ketten értünk a szivarhoz. Mindig büszke vagyok arra, hogy ízlésem a tieddel egyezik. Mi lesz most Magyarországon? Úgy tudom, hogy a kancellár, sőt a császár is nagyon számít rád.

István gróf fanyarul mosolygott.

— A kancellár és a császár, lehet, hogy számítanak rám, de ők ketten már nem számítanak.

Esterházy herceg felnézett a mennyezetre, aztán lebocsátotta a szempilláit.

— Bocsáss meg kérlek alássan, te még mindig a régi pesszimista vagy.

István gróf összevonta bozontos szemöldökeit.

— Most olyan emberek uralkodnak a monarchiában, akik majd csak akkor fognak belém kapaszkodni, amikor egy halk, de hatalmas szózat a fülükbe súgja: Trop tárd . . . már késő . . .

Liechtenstein Vencel, aki ezalatt már legalább két üveg pezsgőt ivott meg és öt poharat harapott darabokra, roppant érdeklődés mellett mesélte, hogy Lola Montez, a bajor király szeretője férfiruhában Münchenbe érkezett. Micsoda asszony, uraim, micsoda tüneményes asszony! Nem tudom, szépségét, vagy táncművészeit,

vagy hogyis mondják, a hősiességét... akarom mondani, izé, szóval, éljen gróf Széchenyi Stefferl!

— Halljuk, halljuk, mi történt Lola Montezzel?
— kiabáltak a szoba minden részéből.

— Münchenben forradalom van, már a katonaság is meg van mételyezve és hogy is mondják, az isteni Lolát felismerték és még az éjszaka folyamán kiizélték őt... szóval tolonckocsin elszállították ... idáig jutotunk, uraim!

— Gyalázat... ideje volna...

— Ideje volna uraim, — kiáltott közbe István gróf — hogy megjöjjön az eszünk és ne királyi ringyókért, hanem a hazáért fájjon a fejünk. Már tudniillik, ameddig fej lesz a nyakunkon — tette hozzá, amikor látta, hogy páthoszat a Jockey-klub tagjai gúnyosan megmosolyogják.

Aztán gyors léptekkel kiment a klub puha, szőnyeges, brokát függönyös, selyemkárpitos társalgójából.

A kis Liechtenstein herceg összecsucsorította a száját, komikus fintorral a homloka előtt jobbra-balra ingatta vékony, fehér mutatóujját, miközben szemével a távozó gróf után intett.

— Mindig mondtam, hogy ez a Stefferl... hóbor-tos izé.

— Bolond — javította ki Windischgraetz herceg.

— Igen, igen, de nagyon kedves és ártatlan izé.

Windischgraetz altábornagy öklével az asztalra ütött.

— Tévedsz! Ez a Széchenyi nem ártatlan, hanem köz veszélyes bolond. Ő az oka minden bajnak, ami a Lajtán túlról fenyegeti a monarchiát. Sőt még csak nem is bolond. Erre hiába adnánk kényszerzubbonyt, a tüzet, amelyet meggyújtott, saját maga sem tudja eloltani. Ez nem bolond, hanem gonosztevő, akit fel kell kötni az első fára.

A Jockey-klub urai ezt a fenyegetést már nem hallották, mert elszéledtek a kártyaszobákba, vagy az éttermekbe.

II.

Hétfőn, március 13-án, ugyanazon a napon, amelyen a nádor és az országnagyok Bécsből visszatértek, István gróf hatalmas üvegatárja is begördült a Jeszenák-ház boltíves bejárata alá. Otthon mindent a legnagyobb békességben és rendben talált. Crescence ragyogott, a gyermekek egészségesek, a házban vidámság honolt, valóságos idill a viharban, amely körülötte tombolt. Crescence valahova éppen menni készült, a második emeleti lépcsőfordulónál találkoztak és a gróf abban az illúzióban ringathatta magát, hogy egy XIV. Lajos-korabeli tüneményesen szép dámával találkozott, aki bársonyból készült gallérékában, fekete csipkefodrozatu, bőredőjű, tág ruhaujjakkal, amelyek elől csipkekarmantyúkból végződnek, mint a kiterjesztett legyező sugarai, mélyen kivágott délutáni gálában még mindig hódító jelenség. Ahogy megölelte, érezte a test finom érzéki illatát, szinte szerette volna megcsókolni a meztelenül hagyott vállakat és szívalakban kivágott derékből kiduzzadó hamvas rubensi keblet. Azonban háta mögött állott a komorna, hogy úrnőjére borítsa a brokátbéléses, földigérő nyestbundát és kékróka prémekeket s egy lakáj vitte utána a tigrisbőr takarót, amely a kocsiiban a grófné térdét melegíti. A gróf egy pillanatra elfelejtett mindent és csak azt érezte, hogy azért az asszonyért érdemes még élni. Crescence grófné azonban, ahogy rápillantott, hirtelen kigyúlt az arca és sértő gúnyal végignézve rajta, epésen kérdezte.

— Hát magával mi történt Bécsben?

— Crescence! — iparkodott a féltékeny asszonyt észretéríteni, mert tisztában volt azzal, hogy Crescence mire gondol. Mindig így fogadta őt, ha Bécsből Pestre, vagy Pestről Cenkre hazaérkezett. Mindig meggyanúsította, hogy kicsapongások és tivornyák közepette töltötte az időt és attól olyan megviselt, fáradt és roskatag. — Crescence!... —ismételte, most már kissé türelmetlenül, de a grófné hátat fordított.

— Nézze meg magát a tükörben.

Aztán lement a lépcsőn — Ráchcl, Ristory, Sebedelné vagy Laborfalvy Róza sem tudott ilyen méltósággal és mégis eszményi gráciával föl és alá járni a lépcsőfokokon, — s a komorna úgy vitte utána a préme- ket és bundákat, mint ahogy fiatal papnők a Vesta- szüzek után vihették az antik Rómában . . . István gróf egy pillanatig utána nézett, aztán bosszúsan besietett a szobájába. Ott eszébe jutottak Crescence szavai és csakugyan megnézte magát a tükörben. Megdőbönt. Legalább öt esztendőtt öregedett bécsi útja alatt. A szeme gyulladt és beesett, duzzadt kis táskák lógtak kék szemgödrei alatt, arca ványadt» sovány és sápadt... csakhogy Crescence-nek tudnia kellene, vagy meg kellett volna éreznie, hogy a szenvedéseknek ezeket a jelelt nem a kicsapongások, hanem a lelki vívódások írták az ábrázatára.

Legyintett és leroskadt egy szék be. Át sem öltözött, inasát elküldötte Kovács Lajosért és Tasner Antalt is magához kérte. Közben a szemöldökét tépte, arca rángatódzott és halkán mormogott.

— Igaza van neki. Nyomorult állapotban vagyok, ideglázt kapok, vagy már meg is kaptam. A fejem szé- dül, agyam egészen feldúlva ... a kormány bizonyosan el fog követni valamit, ami Bécsben roppant okos dolog- nak látszik, de itthon az elképzelhető legnagyobb osto- baság lesz. Nyílt lázadás szagát érzem. Azt hiszem, még csak napokig bírom ki. Holnap vagy holnap- után ... igen, pontosan március tizenötödikén, aznap szúrta le Brutus Julius Caesart. . . holnapután, tehát szerdán pont éjfélkor megáll a szívem. Meghalok. De már nem is félek a haláltól. Az egész dolog olyan, mint egy gonosz álom. Magyarország elindult.. . be rekesz- tett utak ... csak a végenyészet felé vezet egy kis ösvény. A májbajommal cudarul vagyok. Végem van ... Vagy talán mégis erőltetni kellett volna a dolgot azzal a diktatúrával? Nem. Szerencsém, hogy nem ... Az első feltétel a titoktartás volt, azt sem tartották be. Pfúj. Utálom őket.

Észrevette, hogy az asztalon nagyalakú, finom papíré, ötpecsétes felbontatlan levél hever, az udvar

tagjai szoktak ilyet használni. Felbontotta. Lajos főherceg levele. Megdőbbent. Talán csak nem? Ha most felajánlanák a kancellárságot, már nem is fogadná el. Megutálta őket.

Felbontotta a főherceg levelét és megkönnyebbülve dobta vissza az asztalra. A főherceg csak arra kéri, hogy iparkodjék a Kossuth által indítványozott felirat elküldését mindenáron megakadályozni. Önkénytelen gúnynyal biggyesztette le az alsó ajkát. Felirat. . . leirat... levelezés a király és a nemzet között... Van most valami értelme az ilyen irka-firkának? Ejnye, még mindig nincsenek itt Kovács és Tasner?

Háta mögött halkán megszólalt a komornyik és jelentette a két titkár megérkezését. A gróf most már csak ebben a két emberben bízott . . . Sok nagy urat ismerek a monarchiában, de gentlemant csak kettőt, vagy hármat. Ezt írta a naplójába ezelőtt húsz esztendővel. A helyzet azóta nem változott — gondolta magában és két hűséges emberének elmondta Metternich herceggel való beszélgetését s azt a titkos hátsó gondolatot, amellyel esetleg vállalta volna a kétségbeesett feladatot.

— Természetesen ezt nem árulhattam el Metternich előtt, bár éreztem, hogy a vén róka magától is kitalálta. Itt azonban barátaim, honfitársaim, a főrendek és alsóházi tagok előtt nincs értelme a titkolódzásnak. Akarom, hogy tudják, melyik az egyetlen mód, amelyen boldogulhatunk. A Habsburg-ház és a birodalom megmentése ma a mi kezünkben van. Ha mi most a dinasztiát meghódítjuk a magunk számára, azzal együtt az egész művelt világot meghódítottuk, Magyarországot a nagy európai érdekek súlypontjává tesszük és fajunk e súlypont oszlopává lesz. Higgyék el, fiaim, Európára nézve életbevágó kérdés, hogy a Habsburg-birodalom fennmarad-e, vagy sem. Európa keservesen meg fogja bánni, ha elősegíti, vagy tétlenül nézi a birodalom széthullását, vagy feldarabolását. A kérdés rövidesen aktuális lesz. Néhány hét múlva az uralkodónak menekülnie kell és én azt akarom, hogy ne máshova, hanem Budára meneküljön.

Tasner közbeszölt.

— Kegyelmes uram, tegyük fel, hogy a birodalom népei hiába lázadznak és Windischgraetz vagy Clam-Martinitz elbánik velük, az öreg Radetzky pedig leveri az olasz forradalmat. Erre nem gondolt Excellenciád? Európa szabad népei akkor minket, magyarokat okoznak a sikertelenségért. Miért? Mert ha mi is odaállunk a szabadságért küzdő olaszok, csehek és szlávok mellé, akkor Metternich nem zárkozhatok el, hogy a birodalom összes népeinek alkotmányt adjon. A pillanatok drágák, az idő félszázaddal ugrott előre, a nemzet nem elégedhetik meg többé részletengedményekkel, egész alkotmányunkat, amelyet a Habsburgok lassan konfiskáltak, egy csapásra vissza lehet és vissza kell szerezniünk, sőt követelnünk kell a birodalom minden tartománya számára az alkotmányosságot. így leszünk mi igazi megmentői a trónnak és a birodalomriak. Kegyelmes uram, ki meri vállalni a felelősséget, ha ezt a történelmi pillanatot elszalasztottuk?

A gróf halottsápadtan hallgatta végig Tasner szavait. Aztán beszélni kezdett.

— Igen ... roppant felelősség ... Ebbe soványodtam le és öregedtem meg . .. roppant felelősség ... De tegyük fel, hogy mi is követelődünk és a dinasztia megalázásával kicsikarjuk követeléseink teljesítését ... Nos, mi történik akkor, ha aztán a dinasztia megint összeszedi magát, az oligarchia és a hadsereg újra melléje áll és akcióba lép?.. . Uraim, akkor. .. higyjék el... én ismerem a ma uralmon levő főhercegeket és főhercegnőket, amit erőszakkal csikartak ki tőlük, azt erőszakkal vissza is vonják. És aztán? Aztán nincs más hátra, mint a fegyverek erejére bízni a döntést. Most én kérdezem önöket, uraim: ki meri vállalni a felelősséget azért, hogy Magyarországot behajszoljuk egy háborúba, amelyben velünk szemben áll a dinasztiahoz hű császári hadsereg, az országunkban lakó nemzeti-ségeket msurrectiója s végül Metternich szövetség-

gese, a cár és egész Oroszország, az egész szlávság, fél Európa és fél Ázsia s nem áll mellénk senki, hacsak nem egy tucat lengyel katonatiszt és olasz emigráns. Nos, uraim, ki merészelné közületek vállalni a felelősséget?

Tasner és Kovács lehorgasztották a fejüket és várták a gróf rendelkezését.

— Nézzenek rám, — folytatta keserűséggel és fájdalmasan a gróf — alig állok a lábamon, nyomorult vén ember lettem az alatt a pár nap alatt, amelyet Becsben töltöttem, e pillanatban képtelen vagyok egy épkezláb mondatot megfogalmazni, pedig azt akarom, hogy honfitársaim mindazt megtudják, amit most Önöknek elmondtam. Ma délutánra huszonkét barátomat hívtam meg . . . kedves barátom, — fordult Kovács felé — az Isten áldja meg, amiről most szó volt, foglalja írásba, készítsen abból valamiféle memorandumot . . . este nyolckor felolvasom majd barátaim előtt.

* * *

Délután megérkezett a bécsi hajó, a kapitány felállt a kormányosi hídra és lazító beszédet tartott a kikötőben összegyűlt tömegnek. Három vagy négy száz fiatal jurátus, az országgyűlési ifjak és a karzatók szóvivői harsányan megéljeneztek a hajóskapitányt.

— Le a kormánnyal! Le a főrendekkel! Gazemberek mind! Le az arisztokratákkal, le minden mágnással!

Aztán egymásután pfuj-kiáltásokkal illettek az országbíró, a tárnokmestert, a personalist és a konzervatív követeket. Széchenyi István gróf nevét senki sem merte kimondani.

A grófnál Mailáth György és Szécsen gróf ebédelték, majd átmentek a főherceg-nádorhoz. A bécsi hajó utasaitól akkor már megtudták, hogy Bécsben a Szent István-templom körül műegyetemi és orvosnövendékek népgyűlést tartottak, aztán átmentek a rendek házához és ott felolvasták Kossuth Lajosnak

egyik beszédét német fordításban. A tömeg aztán elindult a Burgba. A katonaságot megtámadták, Albrecht főhercegnek leütötték a szemüvegét s néhány pillanat múlva a Burg udvarán öt vérző testű diák hevert mozdulatlanul és viaszsárgán. Erre aztán eljűk lépett Metternich herceg, aki visszanyerte régi hidegvérét és férfias bátorságát s közölte a néppel, hogy elhagyja állását.

Ilyen hangulatban jött össze az a huszonkét törvényhozó, akiit előtt István gróf a memorandumot felolvasta. A papírlap hátlapjára mind a huszonkét képviselő sajátkezűleg ráírta a nevét, mert a gróf letagadhatatlan bizonyosságot kívánt, hogy ő az utolsó pillanatban megtette a kötelességét. A javaslatához senki sem szólt hozzá s a meghívottak közül egyetlen egy sem akadt, aki azt helyeselte volna. A gróf egész testében reszketett, de összeszedte minden erejét, hogy el ne árulja megrendülését. A papírlapot gondosan összehajtogatta és gondosan eltette az aktatáskájába.

Aztán megindult a fesztelen beszélgetés. Mindenki biztosra vette, hogy most már a monarchia összes tartományaiban, tehát Magyarországon is megalakul a népképviselő és a felelős minisztérium. Az ifjúságot felfegy vérzik, teljes lesz a sajtó- és szólásszabadság. Batthyány Lajos lesz a miniszterelnök. István gróf akaratlanul is szóba hozta újra a maga javaslatát. Megkérdezte, hogy nem volna-e helyes, ha azt a kerületi ülésen vagy a plénumban is előterjesztené. Wenckheim Béla gróf szeretettől remegő hangon ^kérlelte.

— Hagyj mindent a maga útjára, mert még leszúrnak.

Perényi Zsigmond báró hozzátette.

— Ne ingereld magad ellen a közvéleményt, ha nem akarod, hogy vasvillát kapj a hasadba.

István gróf akkor már új terven törte a fejét.

Este a főrendek és alsóház együttes ülésében hosszabb beszédet mondott. A beszédből Tasner gyorsírással jegyzeteket készített, aztán az egésznek tartalmát összefoglalta.

— Sokan örülnek, sokan pedig aggódva figyelik a legújabb eseményeket. Én még magam sem tudom, hogy az örvendezőkhöz vagy az aggódokhoz csatlakozzam-e, mert éppen úgy lehet, hogy Magyarországra most szebb jövő virrad, mint amennyire nem lehetetlen, hogy önmagával tusakodva, függetlenségének és szabadságának végórájához közeledik. Nekem talán nincs szükségem annak bizonygatására, hogy évek óta legforróbb óhajom az, ami, ha megvalósul, Kossuth Lajos követ társam sikere és dicsősége lesz. Végre valahára ez a magyar glóbus a saját tengelye körül forog a birodalom naprendszerében. De őszinte ember létemre nem titkolhatom el aggodalmaimat. Szomszédságunkban, sőt köröskörül kigyúltak a lángok és mi, a magunk lángoló temperamentumával túlságosan közel vagyunk a tűz veszedelemhez. Istennek valószínű csodája lesz, ha most ép bölgyel megmenekülhetünk. Annyit mondhatok uraim, hogy vagy reform, vagy anarchia, harmadik eset nincs és nekünk pillanatok alatt választanunk kell. Én egész életemben a reformok embere voltam, az alkotmányos fejlődés híve s most csak arra figyelmeztetem a nemzetet, hogy ennek a fejlődésnek a dinasztiahoz való ragaszkodás legyen az alapja. Most igazán nincs helye a pártok és kasztok között való torzsalkodásoknak. Egyetlen teremtett lélek sincs, aki ne árthatna vagy használhatna most a hazának a szerint, hogy jól vagy rosszul végzi a dolgát. A magam részéről kijelenthetem, hogy én, aki eddig elkeseredett harcot vívtam az ellenzékkel, most megadom magamat, annál is inkább, mivel a végső célokkal mindig egyet értettem, csak a módokhoz nézve volt köztünk különbség. Uraim, ne vonjuk késégbe egymás céljainak tisztaságát és nemes hazaszeretetét. Ünnepélyesen kijelentem, hogy leteszem a fegyvert, odaállok a többség mellé és együtt menekülök az ellenzékkel.

* * *

Másnap, bár úgy érezte, mintha testileg-lelkileg összezsugorodott volna az éjszakai tépelődéstől, Esterházy Pál herceggel együtt István főherceghez ment

tanácskozáásra. Nem végeztek semmit. Délben Zichy Henriknél ebédelt, ahol Crescence azzal ejtette kétségbe, hogy a jelenlevő hölgyekre, Erdődy Leopoldine grófnőre és Meskó Irén bárónőre egész feltűnően féltékenykedett. Este fáklyaszene volt a főherceg, aztán Kossuth lakása előtt. Kossuth a Zöldfa vendéglő erkélyén, az Ellenzéki kör legszebb hölgyeitől körülvéve, mint a nők bálványa megmutatta magát s a német polgárok üdvözlő szavaira németül felelt. István gróf a hölgyek között felfedezte Batthyány Lajosnét és Károlyi György nét. Károly iné nem tetszett neki, de Batthyányné Lady Karolinára emlékeztette. Este Zichy Félixnél volt vacsorán és ott találta Batthyánynét. Most érezte életében először, hogy öregedni kezd. Vagy már meg is öregedett. A gyönyörű Batthyány grófné nem úgy beszélt vele, ahogy férfiúval szokás. Pedig annyira hasonlított Karolinára és Selinára. Vájjon ez a gyönyörű teremtés hogyan beszél Kossuth Lajossal? A Zichy-házban egyébként nagy volt a szomorúság. Megpróbálta őket felvidítani, bár belül a szívéből szinte csöpögött a vér, elviselhetetlen fájdalmat érzett a mája körül és folyton az járt az eszében, hogy az ország teljes felbomlásnak indult. Vájjon mi lehet most Pesten? — kérdezte a házigazda.

— Tasnert odaküldöttem, mindennap kapok tőle levelet, vagy, ha szükséges lesz, ő maga jön a hajóval Pozsonyba és elmondja az eseményeket.

Szerdán a magyar országgyűlés küldöttsége felutazott Bécsbe István főherceg vezetése alatt. Köztük volt a gróf is, aki Kossuth Lajos feleségével egy kocsi-ban vonult be a császár városba. Örömmámor fogadta őket s a nádor és Kossuth személye iránt határtalan hódolat nyilvánult meg a császárvárosban. A király pedig az országgyűlés kívánságait, amelyeket Kossuth fogalmazott meg, kegyesen átvette.

István gróf, aki részt vett mindenben, este megszökött barátai közül, hazament Lajos bátyjánál levő szállására, elővette zöld bagariabőrbe kötött naplóját és kusza betűkkel jegyezni kezdett.

Szegény Metternich! Ferenc császár rendszere, amelyre halálos ágyánál Lajos főherceggel együtt te is megesküdtél, megbuktatott. De hiszen ezt előre tudtad. Én is tudom, hogy mi lesz a sorsom ... A kancellár és Melanie hercegnő egy nyomorult bérkocsiban menekült el Bécsből. Vájjon hol lehet most? Istenem, ha engem most itt látna Kossuth Lajos mellett! Mindenki csodálkozik rajtam. De én tudom, hogy mit cselekszem. Még nem adtam fel tervemet a dinasztia és a magyarság kibékítésére. Ameddig csak egészségi állapotom engedi, Kossuth-tal és Batthyányval tartok, beléjük kapaszkodom és addig suttogom, lihegem, beszélem, kiabálok, ordítom, üvöltöm a fülükbe, hogy iparkodjanak a dinasziát megnyerni a magyarság számára, amíg meg nem jön az eszük. Nem szabad őket magukra hagyni, hogy minden ellenőrzés nélkül garázdálkodjanak. Esterházy herceget is rábeszéltem, hogy tartson velünk. A Jägerzeilen szálltunk ki, ott, ahol a legutolsó lakást tartottam. Úristen, vájjon él-e még a szegény Briegnonlli kisasszony? Szép lába volt és nagyon szerette a libapástétomot. Azt hiszem, hogy egy adag libapástétoméért mindenkivel kész volt megcsalni. Batthyány és éű elmentünk Ferenc Károly főherceghez, akinek előterjesztettem az országgyűlés kívánságait... A főherceg éppen reggelizett, libapástétomot evett kaviárral s nekem eszembe jutott a dolgok misztikus összefüggése és Briegnonlli kisasszony csókjainak ízét éreztem a számon. Bécsben különben csend és rend van, az emberek büszkén emlegetik, hogy senki sem lopott. Ez a becsületesség voltaképen nagyon elszomorít, mert azt mutatja, hogy a tolvajokat is fanatizálták, már azok sem végzik rendesen a mesterségüket. Egyik főhercegtől a másikhoz járunk, egyik nyájasabb, mint a másik, Kossuth és Batthyány oda vannak a boldogságtól, én pedig úgy érzem, hogy ezek a főhercegek az első lehetséges alkalmal megcsalnak bennünket egy szelet libapástétoméért.

Délelőtt Pálnál villásreggeliztem, óh, te jó kis keieikfejű Palkó, milyen öreg, fogatlan, sánta ember lett belőled, majdnem sírva fakadtam, amikor megláttalak. És még hozzá eszembe jutott Karolina s vele együtt Andor, majdnem rosszul lettem s nem tudom miért, Pált minden ok nélkül egyszerre csak gyűlölni kezdtem. Selmárról is szerettem volna beszélni, de nem volt bátorságom. Ebéden Lajosnál voltam s ott találkoztam Esterházy Vincéné Liechtenstein Zsófi hercegnővel. Nem ismertem rá. Most látom csak, hogy régi barátaim mennyire elidegenedtek. Zsófi hercegnő, akit igazán szerettem s aki mindig jó volt hozzám s szerelmi ügyeimben annyit lótot-fütött... Gabriella, Selina, Liechtenstein Henriette . . . rút, felfuvalkodott, mérges öregasszony lett. Tetőtől-talpig arisztokrata. Méltatlankodva beszélt arról, hogy a császár és Metternich gyáván beadta a derekát s azt mondta, hogy minden bajnak én vagyok az oka. Mentegettem magam, hogy csak jót akartam. Rá akartam beszélni a magyarokat, hogy tatarozzák ki ódon házukat, tisztítsák meg a salaktól, amely már szinte elborította, arról nem tehetek, hogy Kossuth és társai jobbnak látták a házat felgyújtani. Miért aláztam meg magam ezzel a mentegetődzéssel? Zsófi hercegnőt nem tudtam kibékíteni. Örökre elvesztettem őt. Pedig néha jó volt, ha eszembe jutott, hogy van egy asszony a világon, aki. . . No, de most már mindegy.

Délben a küldöttséggel István főherceghez s aztán a császárhoz mentem. Kínos látvány volt. A jó Ferdinánd nem sokáig tarthatja magát. Egész testében remegett, nagy kinnal néhány magyar szót dadogott, mindig attól féltem, hogy rosszul lesz és ott a szemünk előtt epilepsziás rohamot kap szegény. Megértettem, hogy ennek a monarchiának csakugyan fel kell fordulnia. Csupa vén ember, vagy éretlen siheder a dinasztiában s az egésznek feje egy agylágyult, szívbajos császár. Ha Kossuth véletlenül úgy akarta volna, a bécsi nép az első szóra lerombolja a Burgot, mint ahogy Párizsban

a Bastille-t lerombolták ... Lajos főherceg nem akart engedni... Esterházy herceg azonban meglágyította és megnyugtatta a lelkiismeretét. A herceget aztán elvittem a Kohlmarktra Kossuthoz. Megölelték egymást ... Esterházy Pál herceg és Kossuth Lajos ölelkeztek . . . Azt hiszem, hogy közeleg a világ vége, valami kozmikus konfliktus ... de most jut az eszembe, hogy tegnap tizenötödike volt s igazság szerint nekem meg kellett volna halnom. De én már sem élni, sem meghalni nem tudok. A nép boldogan nézte a herceg és — kérlek alássan méltóztassál nekem elhinni — a sansculotte néptribun ölelkezését. Esterházyt felemelték, Kossuthot pedig diadallal körülhordozták.

Este 8 óra.,

Megyünk Pozsonyba. Megalakult a minisztérium. Batthyány az elnök, Esterházy és én is tárcát vállaltunk . . . Esterházy tudja, hogy erre miért van szükség. Megbeszéltem vele terveimet, elolvasta a Kovács Lajos által fogalmazott javaslatot... Ő volt az első magyar, aki helyeselte. Egyébként őszintén úgy érzem, hogy kötelességem Kossuthot és Batthyányi támogatni. Ha a dolgok már ide fejlődtek, akkor minden magyarnak kötelessége, hogy munkaerejét és összeköttetéseit a kormány rendelkezésére bocsássa. Es legfőképpen azért vállaltam tárcát, hogy arra az esetre, ha a dinasztia a monarchiában támasz nélkül maradna . . . egyszerűen most, ha Isten segít, a dinasztiaát utilizálom a nemzet javára. Ránk férne végre-valahára háromszázéves kínlódás után, amely alatt a dinasztia olyan lelkiismeretlenül utilizálta Magyarországot.

Pozsony, március 17,

Déli tizenkét óra. Most ébredtem fel. Rossz éjszám volt. Attól félek, hogy már Kossuth is elvesztette hatalmát a tömegek felett. Megkezdődött az egymásra való licitálás a nép kegyeiért. Kossuth után Petőfi, azután pedig Robespierre, majd Marat és végül,

mint ahogy Metternich mondta, Windischgraetz a még életben maradt színészeket agyonlövési vagy felakasztatja. Reggel korán odajött az ágyamhoz Crescence. Óh, milyen édes, milyen szép, milyen jó tud lenni ez az asszony és milyen erő's! Nyílt an beszéltem vele. Figyelmeztettem, hogy talán már közeleg a halál. Legyen mindvégig méltó önmagához, imádkozzék és vigyázzon a gyermekeinkre. Crescence rámb örvült és keservesen sírt. Magamhoz öleltem és úgy rémlett, mintha most ölelném először az életemben. Huszonháromévesnek éreztem magamat és örvengő szerelmemben nem tudtam, hogy Crescencet, vagy Karolinát tartom-e a karjaim között. Ez volt életem legbűnösebb ölelkezése. Ezzel megcsaltam azt a két asszonyt, akit igazán szerettem életemben. Egyetlen csókban egymással csaltam meg őket. Amikor kijózanodtam, figyelmeztettem Crescencet, hogy valamennyien Isten kezében vagyunk. Én becsületesen a bárkán maradok, amelyen Magyarország vagy elsüllyed, vagy beér a boldogság és a nemzeti fejlődés kikötőjébe. Hozzátartozóimat, fajomat és magamat a Te kezébe ajánlom oh, Uram Isten! Crescence megígérte, hogy ameddig az Isten engedi, vidám lesz és nyugodt. Ebben a pillanatban érkezett meg Tasner és el akarja mondani a pesti eseményeket.

III.

Tasner Antal hosszabb, soványabb, szőkébb, pirossabb, állig begombolkozottabb és angolosabb volt, mint valaha az életében. Csak a szemei csillogtak fényesebben és a hangja csengett ércesebben és erőteljesebben. A lélekzetvétele volt szaporább s a ruhája kissé gyűröttebb, mint máskor s ahogy beszélni kezdett, hatalmas, szeplős, vörös kezét a szívére nyomta.

— Kegyelmes uram, ne vegye rossz néven, kissé egzaltált állapotban vagyok, de Excellenciád olyan feladatot rótt rám, amely egy teknősbékát is kihozott volna a sodrából. Csak hűvös és tárgyilagos megfigyelő

akartam lenni... nem is szándékom semmiféle szubjektivitást belekeverni a jelentésembe ... de bocsássa meg, kegyelmes uram, erről nem lehet nyugodtan beszélni. . . én ott voltam mindenütt, mindent láttam és hallottam

— Üljön le Tasner . . . gyújtson szivarra. Mi az, magát még a forradalom sem tanította meg dohányozni . . . Nem hült meg az úton?

Tasner leült, két roppant kanálforma tenyerét a térdére fektette, arca piros volt még a hidegtől, mereven nézett a grófra és folytatta.

— Röviden tehát. . .

A gróf közbevágott.

— Részletesen Tasner. Akarom tudni, hogy mi történt Pesten. Itt már össze-vissza fecsegnek mindent az emberek.

— De igazuk van ám — szólt közbe Tasner, megdöbentő felületességgel, minthogy nem tudhatta, hogy Pozsonyban mit beszélnek a Pesten lezajlott eseményekről. — Tehát, ha részleteket parancsol, Excellenciád . . . Én vasárnap kora reggel, — borús, csepergős idő volt — a nyirkos hideg cseppet sem volt alkalmas a kedélyek felgyújtására . . . Reggel tehát a Pillvax-kávéházba siettem, akkor már hallottuk a bécsi eseményeket, a kávéház tömve volt. . . fiatal írók, újságírók ... a kávéház asztalára felállt Jókai Mór és felolvasta a tizenkét pontot. . . Utána Petőfi Sándor elszavalta új versét, amelynek a címe: Talpra magyar ... Bocsánatot kérek, kegyelmes uram, össze-vissza fecsegnek mindent... megeredt az eső . . . vagy ezt már mondtam? ... Az utcákon mégis nagy tömegben hullámzott a nép. Mindenki arról beszélt, hogy szabadság, egyenlőség és függetlenség és a sajtószabadság visszaadja a nemzetnek azt a függetlenséget, amely Mohácsnál elveszett. . . Kegyelmes uram, ha akkor látta volna Petőfi Sándort... A világ egyik legnagyobb költője . . . Hogy milyen politikus, az igazán mellékes, de az bizonyos, hogy vasárnap a magyar nemzetnek senkire sem volt olyan nagy szüksége, mint Petőfire ... Kegyelmes uram, lehet, hogy Petőfi politikai szerepe

ezzel az egy verssel és a Pillvax-kávéházban történt szereplésével mindörökre véget ért. . . de erre szükség volt, hiszen az a német Pest, az a néhány műveletlen iparos és munkás meg sem értette, hogy most őérette történik minden és künn az országban a parasztok és a bocskoros nemesek nem is álmodták... nem-hogy segítettek volna, ilyen még nem volt a világtörténetben . . . kegyelmes uram, kérek egy szivart.

A gróf előzékenyen nyújtotta neki a szivaros skatulyát, majd, amikor Tasner csakugyan kivett egyet az ő híres, drága, pompás havannáiból, levágta a hegyét s a remek aransárga rudat Tasner szájába nyomta, aztán odatartotta neki a gyertyát. Tasner riadtan szippantott egyet, köhögni kezdett, az arca vérvörösre gyúlt. István gróf megrendülve nézte az izgatott embert. Eszébe jutott, hogy ha már Tasnert is így magával ragadta az az entuziazmus, akkor csakugyan nem lehet ellene küzdeni . . . Van valami a levegőben, amittől a lég józanabb elmék megrészegeznek, ami a báránnyokból tigrist csinál.. . Most csak még jobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy nem szabad megállítania a befűtött lokomotívt, hadd robogjon tovább az a maga útján, leugrani is gyávaság volna a megelevenedett gépszörnyetegről s minden, amit tehet, az csak a fék szerepére szorítkozhat. . . És mialatt Tasner, aki a forradalmi lázban annyira elvesztette az eszét, hogy rágyújtott egy vastag havannára s nagy, piros szélű zsebkendőjével izzadt arcát törölgette, a gróf szelíden biztatta.

— Részleteket, Tasner. Mi történt vasárnap?

Tasner magához tért.

— Igenis, gróf úr. Tehát a Pillvax-kávóházból kitódult a nép az utcára, én is velük mentem a tünnető körmenetben és akkor a Hatvani-utcában a Landerer és Heckenast-féle nyomda előtt szakadó záporban . . . vagy ezt már mondtam? . . . megállott a tömeg, a nyomdászok hamar kiszedték és kinyomatták a tizenkét pontot és a Petőfi-verset, aztán föl a Városházára, ahol bizottság alakult a rend fenntartására, majd kiszabadítottak egy öreg szocialista

író, este a nyomdászok fáklyásmenetben vonultak az ellenzéki kör helyiségéhez, a tüntetésben résztvett Nyáry Pál alispán és Rottenbiller Lipót polgármester, valamint Klauzál Gábor és Vasváry Pál... kegyelmes uram, ez történt Pesten vasárnap, március 15-én . . . Vér nem folyt, az embereknél nem is volt fegyver, csak a szakadó zápor ellen védekeztek esernyőikkel.. . De a nép eltörölte a cenzúrát és Magyarország belépett a művelt nyugati nemzetek sorába .. . A többi már az országgyűlés és a király dolga . . . Most arra kérem, gróf úr, kegyeskedjék elbocsátani, hogy kissé rendbeszedjem magam . . . Borzasztó sokat fecsegetem itt össze-vissza . . . Mintha az agyam kissé megbomlott volna. Holnap készséggel állok kegyelmes uram rendelkezésére.

István gróf erőteljesen megrázta Tasner kezét.

— Én pedig közlöm önnel, kedves Tasner, hogy megalakul a magyar minisztérium és én abban elvállalom a közlekedésügyi tárcát. Igaz, ezt a siker minden reménye nélkül teszem és tele aggodalommal. Tasner, ön ismeri a forradalmak lélektanát s azonkívül ismeri a magyar nemzetet is, már most képzelje el, hogy ez a hirtelen abortált szabadság és önálló felelős kormányzat a hatalom minden eszköze nélkül hogy tudja majd teljesíteni a kötelességét. Megjósólok, hogy néhány nap múlva mindenki szemben áll velünk. Szemben áll a pesti forradalom a Petőfik köztársasági elveivel, szemben áll velünk a megbuktatott arisztokrácia egész dühével és szövetkezik a kisebb nemességgel. Ez az arisztokrácia vagy a bécsi oligarchiában talál szövetségest, vagy a republikánus forradalomban, vagy a poklok minden ördögében, de az bizonyos, hogy egykönnyen nem hagyja magát. Szemben állanak velünk a vármegyék, ötvenkét kis ország és ez a megsértett önkormányzatot siratva jobban gyűlöl bennünket, mint Bécset, vagy a forradalmárokat. Szemben állanak velünk a nemzetiségek, amelyek észbe kapnak, követelik a maguk jogait és az első független magyar kormány vagy föderalisztikus alapra helyezkedik, a nemzetiségeknek bizonyos nyelvi

és önkormányzati függetlenséget ad s ezzel maga ellen bősztíti a táblabírákat, vagy felveszi a harcot ai illír és szlovák agitátorokkal s akkor polgárháborúba keveri Magyarországot... És vegye mindehhez, hogy ráadásul még a bécsi hatalom is összeszedi magát és ellenforradalmat támaszt s jön a reakció ... Kedves Tasner fiam,... nem akarok pesszimista lenni, maguk már úgylis kezdenek örökös rémlátásaim miatt meggyűlölni, de azt higgye el, hogy a magyar faj sorsa most dől el. Vagy élni fog ragyogva, vagy elbukik örökre.

— Most született meg — lelkesedett Tasner ragyogó szemmel.

— Azt ebben a pillanatban még senki sem tudja. Tizennégy nap múlva majd talán... Magasabb erők beavatkozásától, vagy — e pillanatban a gróf arca eltorzult, elsárgult a dühtől és fogai közt morgta, mintha káromkodnék — a vak véletlentől, a görög sorstragédiák Anankéjától függ minden.

— De kegyelmes uram, most egész Európa.. A gróf felhőrdült.

— Az Isten áldja meg, ne beszéljen Európáról. Most a magyar fajról van szó és arról a pillanatnyi helyzetről, amelyben vagyunk. Ha arra gondolok, hogy erkölcsi színvonalunk milyen alacsony fokon áll, hogy a mostani vezetők mennyire vakok és eszeveszettek, hogy most egész Európa lángokban áll — mondja meg nekem, ugyan miből meríthetnék bizakodást, hogy Magyarország szerencsésen kilábal ebből a tűzveszedelemből? ... Kedves barátom, a múltkor olvastam a maga Petőfijének egy költeményét. Petőfi nem az én emberem, de sokszor csodálatosan kifejezi az én érzéseimet. Szószertint tudom annak a versnek néhány sorát: Hol lesz az új Mohács, ahol megint lemegy majd a haza napja? .. Fessük zászlainkat fekete, pirosra, mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa... Már minekünk ellenségünk egész világ, látom én; szegény magyar, magad vagy ezen a földkereken ...

Tasner megmerevedve állott a gróf előtt, aki hő-

rögve lökte ki magából a szavakat, aztán lehajtotta a fejét, búsan legyintett és önmagába roskadt.

— Tehát tegyük fel, hogy nem nekem és nem Petőfinek lesz igazunk. Ön azt mondja, hogy megmenekülhetünk. Igaza van, Tasner. A Gondviselés gyakran csodálatos módon örködik a gyermekek, részegek és együgyűek felett és nekünk magyaroknak egy külön Istenünk van, a magyarok Istene. Az Istennek pedig olykor úgy tetszik, hogy a Gonosznak szándékait is jóra fordítja ... Ahol legnagyobb a veszély, ott legközelebb az Isten... És mi magyarok olyan fiatalok, vagyunk s talán az a feladatunk, hogy a mongol fajt képviseljük itt Európában... — Aztán keserves kacagásra fakadt, a haját tépte és már hörögni sem, csak lihegni tudott. — Ilyen érvei vannak önnek, kedves Tasner? No, szerencsét kívánok ehhez a ragyogó dialektikához.

Egy pillanatig meredten néztek egymásra, aztán a gróf hirtelen összeszedte magát. Arcvonásai kisimultak. Mintha arra gondolt volna, hogy nem szabad elárulnia azt a belső embert, aki most megint kétségbe? esve vonaglik és keresi a becsületes halált, hogy elmeneküljön a téboly, vagy a gyalázat elől. Es megmerevedett, felvette szokott gögös, kihívó tartását s aztán, minth kurta parancsokat osztogatna, megszólalt.

— Sajnálom, Tasner, nem sok időt adhatok magának a pihenésre. Kedves fiam, — tette hozzá ellágyulva, mintha észrevette volna, hogy az önleleplezés állapotából túlságosan hamar és messze lendült a tettetésbe — kedves fiam, meg kell kérnem önt, jöjjön velem Bécsbe, a kormány be akar mutatkozni az uralkodónak.

* * *

Bécsben Lajos bátyja részletesen elmondotta neki Metternich bukásának és menekülésének történetét. István gróf lelkében felviharzott egy egész emberöltő minden tarka-barka, apró és nagy eseménye között a maga életének sok tragikus mozzanata, amelybe

belenyúlt a bukott kancellár finomrajzú, vékony fehér keze, emlékezetén keresztül suhantak a hősök és gazfickók, királyok és léha tányémyalók, fejedelmi matrónák, szerelmes asszonyok és pénzsóvár kurtizánok, sikerek és bukások, örömök és szenvedések .. . Gazdag, mozgalmas és szép élet volt ez .. . És elszomorodott, hogy az a Mettemich-ideál lassankint hogy zsugorodott össze, hogyan torzult el és semmisült meg egy öreg, beteg és félénk aggastyán gyengeségeiben. De a lemondás és menekülés története lassan-lassan megvignasztalta őt ebben a kiábrándulásban .. .

— Metternich mindig irtózott a vérontástól, nem volt kegyetlen és nem volt obskúrus ember. Félrehúzódott egy mellékerembe és megírta lemondó levelét, a levél valóságos gyónás volt, rövid, de őszinte és erős. Egy magasabb hatalmat emlegetett, érzelmeit, nézeteit, elhatározásait nem tagadta meg, nem vont vissza semmit, csak félreállott és szépen, finoman elköszönt a császártól, majd Lajos főhercegtől és a trónörököstől. Nem haragudott senkire, nem vádolt senkit. A bécsi népnek is üdvözlétét küldte. Az erőselkű és szenvedélyes Melanie hercegnő megesküdt, hogy ez után a szörnyű nap után Kelemen herceg — nach einer edel vollbrachten Tat — olyan nyugodtan aludta át az éjszakát, mint ahogyan régen, vagy talán soha életében. Másnap búcsúlevelet írt Miklós orosz cárnak és Frigyes Vilmos porosz királynak. Elment a hivatalába, elintézetlen aktáit átadta s aztán elhagyta Bécsset. A kancellár a kocsi közepén ült, jobbfelől Melanie hercegnő, balfelől Hügel, mintegy a testükkel védték, de nem történt semmi baj, aminthogy egész életében nem is volt soha komoly bajban. Annál nagyobb baj történt a monarchiával, mert az uralkodó minden polgári és katonai hatalmat átadott Windischgraetz hercegnek.

István gróf felsóhajtott, örült, hogy az öregúr legalább szépen fejezte be, úgy, ahogyan élt. Aztán csendes szomorú fájdalom szorította össze a szívét. Egy életen keresztül harcoltak egymás ellen, kölcsönösen lekicsinyelték, félreértették vagy meg nem

értették egymás szándékait. Hogyan is érthették volna meg? Egész vérmérsékletük, idegrendszerük és vérük minden sejtje ellentéte volt a másikénak. Aztán hirtelen eszébe ötlött, hogy ifjúsága óta mindig olyan önnönmagának csalhatat lanságában és rendeltetészerű voltában vakon hívó, gátlás és kétely nélkül való ember szeretett volna lenni, mint Metternich herceg ... ez soha egy pillanatra sem sikerült neki, de van egy ember Magyarországon, aki abban talán még a kancellárt is felülmúlja. És azért lett a diadal fia — nem ő, hanem — Kossuth Lajos.

IV.

Tejjel és mézzel folyó Kanaán . . . Noé bárkájában . . . amiről félszázad óta beszéltek országgyűlésen, vármegyei üléstermekben, főnemesi palotákban és vidéki kúriák fehérre meszelt ebédlőiben — az új Magyarország, a modern alkotmány, a független állam, a francia forradalom vívmányai, a tízmillió jobbágy felszabadítása, az egyforma jogok, egyforma kötelességek, a gondolat, a szó és írás szabadsága . . . minden, minden egyetlen varázsütésre megvalósult, A pesti kaszárnyák kapujáról azonban még sokáig nem akartak a kétfejű sasok elrepülni, a halál színei fekete és sárga alakban még mindig gyászolni látszottak valamit, — írta az Életképek című lap — a boltokban és a vásárokon még mindig a régi bécsi bankó járta és a paraszt, akit felszabadítottak, akiért a nemesség olyan ropant áldozatot hozott, egykedvűen végezte a tavaszi szántást s mint ahogy nem vett részt a jogaiért folyó küzdelemben, most egy cseppet sem volt hálás a győzelemért. Nem is értette meg, hogy mi történt vele, sőt úgy látta, hogy valami baj van, mert német, sváb, szláv, horvát és más testvérei — azok is parasztok és nyomorultak, de a vármegye urai, a magyar nemesség érettük is éppúgy feláldozta magát, mint a magyarokért, — az utóbbi időben ellenük vannak és az ország szélein, ahol azelőtt békesség

és csend volt, most gyűlölet és pokoli zsvivaj mérgezi meg a levegőt. A mindennapi életben, a hétköznapiakon kenyerét orcájának verejtékével kereső ember nagyon lassan jön rá az idők változására. Jó sokáig tartott a zűrzavar s abban sem jobb sorsuk nem lett az embereknek, sem az élet nem lett kívánatosabb, gazdagabb és szebb. Még a városokban sem. Buda, mint egy álmatag szomorú királynő nézett le a Duna unottan hömpölygő hullámaira, Pest pedig nyüzsgött, mint egy megbolygatott méhraj, nagy lett a drágaság, a marhavásár fölötté rosszul ütött ki, egyébként minden ment a maga útján. A temetőben ráakadtak egy szabólegény holttestére, a szerencsétlen pisztollyal vetett véget életének és nem találtak nála csak egy kis levélkét és Petőfi Nemzeti dalát. A várost különben egészen elborították a plakátok, a diákok nem jártak iskolába és ezt a lapok nagyon helyeselték. A polgárok hiába rendeztek fáklýásmeneteket, a Városliget felé ugyan kissé megélénkült a kocsi-korzó, de a tőzsdén a papírok árfolyama negyven százalékra zuhant. A vidéken csak a ponyvakönyvárúszók gondoskodtak arról, hogy a falusi nép is tisztába jöjjön önmagával és a vásárokon röpiratkákat árultak, amelyekben megmagyarázták, hogy a sajtószabadságot kivívták, tehát szüretkor mindenkinek szabad lesz bort mérni, a reformok következtében minden ember református, azaz kálvinista lesz, az egyenlőség elve azt jelenti, hogy kinek amije van, azon megosztozunk, a szabadság mindenkit feljogosít, hogy ütheti a zsidót s ezért semmi bántódása nem lesz, a nemzetőrség azért alakult, mert így akarják a szegény embert katonának besorozni és elvinni Muszkaországba, a teherviselés értelmében nem kell többé a papnak fizetni s ezentúl a földesúr szántja fel a jobbágy földjét.

A gróf pedig most minduntalan hatalmas zöld maroquin-kötéses könyveihez menekült, mert még Tassernak vagy Kovács Lajosnak sem merte bevallani az új rend iránt való bizalmatlanságát.

Az állami önrendelkezés joga, a függetlenség és a miniszteriális kormány oly váratlanul szakadt a nyakunkba, hogy azt sem tudjuk, mit kezdünk velük. Kormányozni pénz és hatalom nélkül lehetetlen. Az állampénztár üres, jegybankunk nincs, a bécsi bankhoz pedig semmi közünk. Fegyveres hatalom? Van az országban mintegy tizennyolcezer katona, nagyrészt idegen nemzetiségű, idegen, sőt ellenséges tisztek kezében. Nehányezer nemzetőr, nehánszáz puská: ez a mi önálló haderőnk. A fűriák üldöznek, úgy érzem, hogy aláírtam a halálos ítéletemet. Kossuthal együtt fognak felakasztani. De most már nincs megállás . . . tovább, tovább! Metternich, ha igaz, most Olmützben vagy Prágában van. Végső célja London. Uram, Istenem, nem okosabban tenném én is, ha utána mennék Londonba? Hányszor terveztem már ezt életemben! De én még nem végeztem el az ügyeimet és nem vagyok magánember, sőt most lettem miniszter... nem tudom, sírjak-e vagy nevessek ezen. Mindenesetre irigylem Metternich herceget. Gyönyörű, de nehéz élete volt. Nem tévedett, amikor azt mondta, hogy időnként egész Európát ő kormányozta, de Ausztriát soha. Szegény, naiv, vak honfitársaim is gyűlölték őt és elűzetése után szinte mint a magyarok barátját ünnepelték Kolowrathot és Zsófia főhercegasszonyt. Micsoda tájékozatlanság! Lajos bátyám megsúgta nekem, hogy Kolowrath máris beadványt intézett a császárhoz a magyar veszedelem ellen és azt indítványozta, hogy Erdélybe királyi biztost kell küldeni az Unió megakadályozására, Horvátország bánjává pedig a magyargyűlölő Jellasicsot kell kinevezni. A többit bízza rá. A szegény, beteg császár ez ellen ijedten tiltakozott: nem engedek löni a magyarjaimra! És amikor Kolowrath mégis erősödött, gyermekes dühvel kifakadt: császár vagyok én, vagy nem vagyok császár?! Én is megkérdezhetném magamtól: miniszter vagyok én, vagy nem vagyok miniszter? Van még Magyarország, vagy már

csak a hullája fekszik itt, az óceán közepén, kis szigetcskén, amelyre a germán, latin és szláv hullámok kivetették?

Március 24,

Nagyon nyugodt vagyok. Én reformátor voltam, soha senkit sem uszítottam, két év óta kiidzök a forradalom ellen. Jézus Krisztus is csak szeretetre tanította az emberiséget, az emberek pedig megfeszítették. Miért is követték volna tehát Kossut hék az én tanomat, aki Jézus Krisztushoz képest csak rühes kutya vagyok? Tisztán látom, hogy mi vár rám és Magyarországra. Mind a ketten haldoklunk és áprilisban már guillotine működik Pesten. Bécs taktikája nagyon átlátszó. Egyideig sorsára hagyják Magyarországot, aztán megtámadják, tönkreverik és megszállják. A szegény Ferdinánd és a főhercegek elhagyták Bécset. A magyar király elmenekült a császárvárosból, de nem Budán keres magának menedéket, hanem Innsbruckban. Megint megbuktam.

Március 25.

Pest utcáin napról-napra mozgalmasabb az élet, a forradalmi láz nem akar szünni, sőt mintha egyre emelkednék: könyvben és lapokban mohón falják az emberek Petőfi Sándor verseit, de nagy viták folynak arról, hogy a fiatal költő republikánus izgatásainak nem kellene-e véget vetni, — csak nem akarják visszaállítani a cenzúrát éppen azzal a költővel szemben, aki a sajtószabadságot kiharcolta? Wesselényi Miklós báró megjelent Pesten szép, fiatal feleségével, akit Gráfenbergből hozott magával. A fiatalasszony, akit leánynevén Lux Annának hívnak, mindenütt nagy feltűnést keltett, a polgárok elérzékenyültek, hogy az erdélyi oligarcha egy takács leányát vette feleségül, a báró pedig a szállása előtt összecsődült tömeg követelésére világtalan szemével kiállt az erkélyre, mint egy megroskadt gladiátor és hatalmas beszédben köszönte meg az ovációt. Pozsonyban ujjongva ünneplik a királyt, Pesten pedig a Múzeum-téren Perczel Móricz felolvasta az orosz cár proklamációját, amely szerint

az Európában fellángolt tűzveszedeleni hovatovább már Oroszországot is fenyegeti, ennél fogva a cár eltökélt szándéka, hogy véget vet ennek a forradalmi gyűjtogatásnak. A népgyűlés elhatározta, hogy a cár és hadserege ellen megteszi a honvédelmi intézkedéseket. A Lánchíd építkezése akadálytalanul folyik, Angolországból megérkeztek a hatalmas függő láncok s azokat most húzzák föl a pesti oldalon. Azt beszélik, hogy a pesti egyetemre a kémiai tanszékre valami Görgey Artúr nevű volt császári és királyi főhadnagyot fognak kinevezni. Egyébként a nemzetőrség is szépen szervezkedik. Van fekete sereg, amely fekete posztó Zrinyi-kabátot és nadrágot, mellén és csákóján pedig fehér halálfejet visel, van huszárság világoskék dolmánnyal, vékony arany zsinórzattal és van zubbonyos gyalogság, amely vitorlavászonból készült olcsó egyenruhát visel, csákója mellett háromszínű forgóval, a derékon magyar címeres patrontáskával; fegyvert és lőszert azonban egyik sem visel, csak halálfejet, háromszínű forgót és patrontáskát, — ez a katasztrófa. A Pesten lakó angol polgárok falragaszokban üdvözlik a megújhodott Magyarországot. A német színházat bezárták, a céheket kezdik feloszlatni, Pesten mindenki árulhat húst olyan áron, amint neki tetszik. A budai banknál rengeteg tömeg lebzsel nap-hosszat, mert papírpénzét mindenki be akarja váltani ezüstre. Az Ellenzőid kör Radikális körre változtatta a nevét, a pesti iparossegédek gyűlésén pedig kimondták, hogy a zsidókat a városból kiűzik. A minisztérium kiáltványt ad ki, hogy nemtelen bujtogatások a közrendet és az emberek biztonságát megháborítják, a népgyűlések szabadságával visszaélnek, tehát kénytelen kihirdetni a statáriumot.

Március 27.

Tegnapelőtt Gáj Lajos és társai Zágrábban nemzeti gyűlést tartottak. Kikiáltották Jellasicsot bánnak, önálló minisztériumot követelnek Horvátországnak. Ez a vég kezdete. A zágrábi gyűlés kívánságait bizottság vitte Bécsbe és Kolowrath megdicsérte őket.

Április 9.

Minden úgy megy, ahogy megjósoltam. A nemzetiségek egymás után támadnak ellenünk. A hprvátok után most a szerbek követelnek autonómiát. Újvidékről küldöttség jött ide és Kossuth a küldöttség vezetőjének azt felelte: »Ha nem tudunk megegyezni, akkor kardjaink fognak dönteni.« Elképpeszítő módon szerencsétlen válasz. Este a minisztertanácsban megkérdeztem kollégáimat: — Emlékeztek még az én akadémiai beszédeimre? — Senki sem felelt. — Úgy bánnak velem, mint a beteggel, akit nem szabad bántani, de nem is kell komolyan venni.

Április 16.

Jövök a minisztertanácsból... Kossuth majdnem hadat üzent az orosz cárnak. Harmincezer résztvevővel monstregyűlést akar rendezni Pesten, hogy a bécsiek megijedjenek és a lengyel parasztnak a robotot elengedjék. Jaj nekem, Istenem! — hát most még a lengyeleket is mi akarjuk felszabadítani? így akarjuk magunkhoz édesgetni az uralkodót?

Április 17.

Nincs menekvés! Felfaljuk egymást, mint a dühöngő fenevadak. — Cscdaszép idő! Szomorú kilátások!... Még a puszta életünket is csak idegen segítséggel menthetjük meg. Enfin, inkább a halált, mint ezt! — Batthyány Lajos a Tanács minden tagját gyávának tartja, csak Kossuthot nem.

Április 27.

Itthon vagyunk Pesten. A pesti kávéházakban fiatal diákok most már véglegesen megállapították, hogy hazaáruló vagyok és véget kell vetni garázdálkodásaimnak, mert katasztrófába döntöm az országot. Elhatároztam, hogy ameddig a kormánynak nincs pénze és nem tudom megkezdeni a közlekedésügyi program munkálatait, legalább elkészítetem a leg-

sürgösebb teendők terveit. Aztán, hogy valamivel elfoglaljam magam, értekezleteket tartok Buda és Pest egyesítéséről, a Dunapart befásításáról, az utcai világításról, az utak kövezéséről, csatornázásról, sétaterek, fasorok és ligetek ültetéséről, vasútépítésről, lóvasútiéi, a város körül építendő csatornáról. A Csepel-szigetet köröskörül fel kell tölteni, a Gellérthegy és Csepel között levő partot a város széléig kiépíteni és a két város között az egész Dunapartot kő- és karóalpra támaszkodó fallal felemelni, öh én öreg számár! Nem csoda, hogy ezeket a naiv és korszerűtlen ábrándokat a Kemnitzer-és Pillvax kávéházban a fiatal jurátusok lemosolyogják. Egyebekben pedig megszervezem a minisztériumot. Kossuth arra kér, hogy a személyzet kiválasztásánál őt is meghallgassam. Mindenkít meghallgatok, de cselekedni csak a magam esze és szíve szerint tudok. A minisztériumban négy osztályt szerveztem. Az elnöki osztály vezetését Tasslierra bíztam, az útépitési, középítési és közlekedési osztály vezetésére tizenégy mérnökembert neveztem ki, akik mellé a térképészetnél (ennek Kovács lesz a feje) még tizenöt és a vidéki kerületeknél ismét tizenöt főmérnököt alkalmazok. A kávéházakban meg is állapították, hogy Széchenyi István gróf, nem hiába semmi jogászai műveltsége nincs, belebolondult a mérnökökbe — pedig én most kétségbeesve kapaszkodom beléjük, ha már a jogászok a sír szélére vonszolták Magyarországot.

Április 28.

Este nyolckor konferencia Batthyány Lajosnál, — Kossuth ilyenfajta kijelentéseket tesz: Ezt a főherceget (a nádorról volt szó) le kell arról szoktatni, hogy beleszóljon a mi dolgainkba. Lederer úr pedig (a városparancsnok) ne tréfáljon, mert... Egyébként Kossuth át akarja venni a vámhivatalt. Klauzál élesen ellenzi. Kossuthnak pénzügyi tervei vannak az Eötvös-alapokkal. Batthyány Lajos és Szemere Kossuth mellett, Deák, Klauzál és én ellene szavazunk. Ez a Kossuth, bár sokszor nevetséges... mégis mindig félelmetes!

Egyébként a tanácskozásunk egyre forradalmibb színezetű vé lesz, Batthyány Lajos pedig kamaszos bandita módjára viselkedik. Oh, Istenem . . . van ebben a minisztériumban igaz hazaszeretet, . . . erkölcs, nemes odaadás és önfeláldozás a haza megmentésére? Nincs! Átok van rajta. Aludjunk.

Április 28.

Az alkotmányt kihirdették Bécsben. Deáknak tetszik.

Néha úgy rémlik, hogy . . . igen . . . minden lehetősége megvan egy nagy Szerbia vagy Horvátország kialakulásának, de vájjon Magyarország valaha felvirágozik-e? Nem nagyon hiszem... Legvalószínűbb, hogy a reakció révén beleolvadunk a németységbe 1

Április 28.

Fagylaltot eszem Deákkal. .. Deák panaszkodik, hogy Kossuth mindent a maga szárnyaló fantáziáján keresztül ítél meg. Múltkor például azt mondta, hogy villásreggelire fölfaljuk a horvátokat. Még Csányi is kinevette. Deák ma azt mondta nekem.

— Én személy szerint nagyon sajnálnám, de Kossuthnak szerencséje lenne, ha most meghalna.

Május 13.

Igen rosszul vagyok. Erős fejfájás. Most kezdem álmomat s étvágyamat elveszíteni. Nem adok nyolc napot s itt minden kigyullad. . . Talán kár is volt, hogy nem hagytam meghalni a magyar fajtát. Átadom ezüstöm nagyobb részét az államnak. Rossz éjszakám volt, lelkiismereti furdalások. Andrásy György szemrehányást tett:

— Emlékszel arra, hogy Ostende-ben mit mondtam neked? A te Hitel-ed fel fogja gyűjtani az államgépet . . .

Ma eljött hozzám egy régi hívem, derék magyar földbirtokos és keserűen kifakadt a mostani állapotok ellen.

— Gróf úr, én elhiszem, hogy szükség volt a francia forradalomra, hogy Rousseau és Montesquieu nagy emberek voltak és megengedem, hogy minden embernek veleszületett joga van a szabadságra, én nem kételkedem, hogy amióta a gőz vasutat és a távíró-t feltalálták, más igényei vannak az embernek, mint annakelőtte. Én nem vitatkozom sem a kormánnyal, sem a republikánusokkal, de nem vagyok abban egészen bizonyos, hogy most jobb életet élünk, mint a század első negyedében. Szentlászlón születtem, Baranyamegyében, ahol az édesapámnak néhány száz holdja van s most már közel jár a hetvenhez, az Isten tartsa meg sokáig. Huszonnyolc éves volt, amikor megházasodott. Alsó-Ausztriából hozott magának feleséget, mert akkoriban a magunkfajta ember jobb szeretett külföldről házasodni. Édesanyám tehát német asszony volt, de az apám franciául beszélgetett vele, mert a magyar úr a feleségével franciául, a szeretőjével magyarul és a kutyájával németül beszél. Édesatyám nemes érzésű, jószívű, vidám ember, kitűnően ismerte a XVIII. század történelmét, újságot is hordatott, mégpedig az Augsburger Allgemeine Zeitung-ot, amely liberális lap volt. Egyébként egész életében nagyon szerette a zenét, fuvolán, hegedűn és gordonkán még most is szépen játszik, ritka szép hangja volt s még néhány évvel ezelőtt vasárnaponként rendszeren ő orgonáit s énekelt a nagy mise alatt. Még most is szereti a társaságot, nyílt házat tart, de ő maga csak ritkán hagyja el a vármegye határát. Gazdaságával soha sem törődött valami sokat. Azt anyánkra bízta, aki szerette az urát, gyermekeit s habár magyarul még most sem tud tökéletesen, azt vallja, hogy Magyarországon kívül sehol a világon nem érdemes élni. Fiatal korában ismerte a gazdálkodás minden csínyját-bínját. Elszámoltatta a juhászokat, a botos ispánnak ő adta ki az utasításokat, veszekedett a cselédekkel s a legerősebb béreslegényt is irgalmatlanul pofonvágtá, ha arra okot szolgáltatott. A méhest még most is maga gondolzza. Különös tehetsége van betegségek felismeréséhez és gyógyításához. Ha valaki a családban vagy a jobbágyok között meg-

betegszik, édesanyám veszi kezelésbe s csak a legsúlyosabb esetekben hozat Pécsről vagy Szekszárdiról orvost. Régebben még az első műtétet és a kötözést is elvégezte úgy, hogy bármely felcser megirigyelhette ügyességét s lélekjelenlétét. Egész életében szinte a fősvénységig takarékos volt. Pénzt majdnem semmire sem adott ki a háztartásban. Vásznat, szappant, gyerityát, olajat, zsírt otthon készíttetett, a zöldség megtermett a kertben, szárnyasok, borjak, birkák s az erdők vadjai pompás peccsenyével látták el a konyhát. Fehérneműnket otthon szőtték, szabták, varrták s felsőruháinkat is édesanyánk felügyelete alatt varrta a falusi szabó. Hosszú farsang idején, névnapokon vagy születésnapokon és búcsúkon tele volt a ház. Mindez a sok gond édesanyám vállait nyomta s e mellett házasságának első tizenkét évében még ráért az urának nyolc gyermeket szülni. írni és olvasni édesapánktól, franciául és németül anyánktól tanultunk. Esténként, amikor az olajlámpát meggyújtották és édesanyám kötögetett, vagy a háznép fehérműjét javítgatta, elmondta nekünk Goethe, Schiller, Lafontaine, Kotzebue költeményeit, mialatt édesapánk az Augsburger Allgemeine-t böngészte, tartlit játszott a plébánossal, vagy valamelyik hangszerén muzsikált. Én mindig Oberont akartam hallani, míg bátyám Lafontaine hőseit szerette. Nővéremet elvitték Pestre Geramb bárónő nevelőintézetébe. Amikor érkezett az iskoláztatás ideje, minket is bevitték Pécsre a konviktusba. Ott reggel télen rántottlevest és zsemlet, délben három tál ételt, uzsonnára gyümölcsöt, estére két tál ételt kaptunk. Szobánkat egyszer fűtötték napjában, tisztogatás után. Mindössze csak két pár csizmánk volt. Mulatságunk télen csúszkálás, tavasszal labdázás volt és farsang alatt tánciskolába jártunk, ahol jó modort és a női nem tiszteletét tanította valami öreg emigráns francia, copfos vidám bácsi. Amikor felcseperedtünk és elvégeztük iskoláinkat, levizsgáztunk és beállottunk patvaristának. A patvaristából jurátus lett, bátyám megyei szolgálatot vállalt, én pedig átvettem az apai birtokot. Eközben lefolyt a

wagrami ütközet, Napoleon serege megfagyott Oroszországban, a Bourbonok újra bevonultak Párizsba, a Szent Szövetség vigyázott Európa békeségére, de mi mindezt csak az Augsburger Allgemeine Zeitungból tanulmányoztuk. Most pedig . . . oh, gróf úr, most beszélni sem jó arról, hogy milyen nyomorúságos életünk van. Sz'nte a szomszédban, a Drávánál állnak a horvát csapatok, minden pillanatban készen a betérésre, pusztításra és öldöklésre. Pedig már a nénémnek is négy gyermeke van . . . Gróf úr, az Isten szerelmére, miért háborította meg a mi árkádjai nyugalunkat? Hiszen nem volt nálunk boldogabb nép a föld kerekéségén.

Vidéki barátom elment, én pedig lefeküdtem és pompásan aludtam. Pedig egy pillanatig sem kételkedem, hogy le fognak fejezni. Csak azt nem tudom, kik. Lehet, hogy lefejeztet Windischgraetz. lehet, hogy Kossuth, esetleg a republikánusok, talán Petőfi úr, lehet, hogy a horvátok, vagy mások, de ha Istennek valami csodája folytán mindezeknek a karmai közül kimenekülök, akkor szenti ászlói barátom lő belém a vadászpuskájával, mert az árkádiai nyugalmat megháborítottam — vagy Andrássy György, aki szememre vetette a Hitelt. Szép kilátás. Berekesztett utak . . . egyetlen egy marad szabadon s az az egy a bitófához vezet. Az egészben pedig az a legpikánsabb, hogy Kossuth legalább a saját elveiért fog meghalni, de én olyanokért, melyeket mindig elleneztem. Ha szlávoktól és más nemzetiségektől megszabadulunk, a németiség fog benünket megsemmisíteni. Csak isteni csoda mentheti meg fajunk életét. Ma női küldöttségtől koszorút kaptam: borzasztóan lázadó szaga van s anarkiára emlékeztet. A hídról álmodtam. A híd óriásnak látszik — nem lehet befejezni. Ez most úgy tűnik fel nekem, mint a babiloni torony. Nem ez az oka ennek a szörnyű zűrzavarnak? Elhatároztam, hogy lemondok, hátha akkor egyszerre minden jóra fordul. Hátha akkor megtörténik az a csoda, hogy szemtelenségük megnyeri a csatát. Egész éjjel lázas vagyok.

— Gróf úr, miért háborította meg a mi árkádiai nyugal munkát?

— Uram, én a legtöbb ember legnagyobb boldogságát akartam . . .

— Nálunk nem volt boldogabb nép a föld kerekégén. Most pedig . . .

— En vagyok a bűnös, nem pedig Kossuth. Holnap alázatosan bocsánatot kérek tőle... a Lánchíd építését pedig beszüntetem.

Május 23.

Valaki megírta Petőfi Sándornak, hogy Beranternak a francia kormány követi állást ajánlott fel, de az ősz költő ezt a következő szavakkal utasította vissza: »Oly sokan vannak most, akik magukat mindenre képesnek érzik, kell tehát, hogy olyan is legyen, aki azt hiszi, hogy semmire sem való. Hagyjatok engem békén és ne csináljatok mihaszna politikust a jó öreg dalnokból«. Betegen fekszem. Az eseményekről csak a lapokból értesülök. íme néhány újdonság: Az előkelő világ az idén Balatoniüreden tölti a nyarat. A debreceni vásár jól sikerült. A vásár után a zsidók ezer pengő forintot adtak játékonycélra. Új ruhát kaptak a levélhordók. Kolozsvárott a zsidók kikeresztelkednek. Szerbiából ötven ágyúval hadsereg tört be Magyarországra Zimonynál. A kormány a horvát és szerb zavargások hírére megkezdi hadikészületeit s Belgiumba és Poroszországba fegyverek beszerzése végett biztosokat küld. Batthyány miniszterelnök kiáltványt intéz a néphez, hogy szeretett magyar hazánk egén veszélyes felhők tornyosulnak, szükséges tehát, hogy legalább tízezer főből álló nemzetőr sereget állítsunk fel. Tizenhét városban megkezdődik az önkéntesek toborzása. Szolgálati idő három év és húsz pengő forint foglalón kívül naponként nyolc, tizenhat és huszonnégy krajcár. A kormány felszólítja a rendes sorkatonaságban szolgáló magyar tiszteket és más tiszti fokozatra érdemes hazafiakat, amint azokat, akik lovas ágyútelepeknél akarnak

szolgálni, hogy a honvédelmi miniszternél jelentkezzenek. A szerbek a többi nemzetiségeket is fel akarják lazítani. A Herkules-gőzösön hat század gyalogos indult el Péterváradra. Joachim József hegedűművész, aki mindössze tizenhét esztendő, de már kinevezték a lipcei konzervatórium tanárává, néhány nap óta szüleinél Pesten időzik. A miniszterelnök felszólítja az erdélyi székelyeket, hogy a haza védelmére adjanak tizenkétezer főnyi újoncot. Az országgyűlést összehívták. Fölszólították a polgárokat, hogy ércpénzüket, aranyukat és ezüstjeiket kölcsön- vagy ajándékképpen tegyék le a haza oltárára.

Crescence pedig, a ki minden délben kimegy a Dunapartra vagy a Váci-utcába és a radikális hölgyek ruháit tanulmányozza, ma izgatottan mesélte, hogy Batthyány Lajosné (Istenem, ha tudná, hogy mennyire hasonlít Karolinához) fehérscipkés, virágos, lila krepp kalap és barackszínű, tafota-selyem mantilla volt és . . . drága kis hiú madárkám, te a vérpadról is megfigyelnéd a legújabb divatot, de éppen olyan hősiezen hajtanád gyönyörű nyakadat a guillotine alá, mint a francia marqmse-ok a nagy forradalomban. Eszembe jut a kis Sel. Kit szeretek jobban: Crescence-t vagy Karolinát? Nemsokára valamennyien együtt leszünk. Lázam van.

Június 13.

Lederer városparancsnok ablaka alatt a fiatalság macskazenét rendezett, mire a házból és a szomszéd utcákból katonák rohantak a népre. Német káromlások, leírhatatlan zavar és jajveszékelés, félreverték a harangokat, a nemzetőrök a nép védelmére kivonultak. István nádornak köszönhető, hogy a nemzetőrök és a gránátosok nem ütköztek össze. Húsz sebesült, három halott. Petőfi Sándor pedig a Múzeum-téren népgyűlést tartott és nekirontott a minisztériumnak. En e minisztériumra nem a hazát, de egymagamat és a kutyámat sem bíznám — mondotta Petőfi és Kossuth ezt szörnyen rossznéven vette. Pedig ennek a Petőfinek, ami a kormányt illeti... ha nem volnék miniszter, . . . azt mondanám, hogy ...

Június 17.

Petőfi Sándort, aki Szabadszálláson követnek lépett fel, Kossuth Lajos csúnyául kibuktatta. Az országban nagy a felháborodás a költő ellen jakobinus és republikánus versei miatt. A választás alatt a földühödött nép majdnem agyonverte. Az Életképekben megjelent a republikánus Hiszekegy! »Hiszek egy magyarok Istenében, mindenható atyában, kunok és székelyeknek teremtőjében. Hiszek egy magyar szabadságban, ő egy szülött fiában, minden uraknak urában, ki fogantaték kiömlött szent vérből, született Rákóczi kardjától, szenvede Ausztriának alatta, megfeszítették, meghala és eltemteték a vérpadon. Szálla alá a szegény nép közé, március 15-én halottaiból föltámadá, fölméne Bécsbe, üle a császár fejére, onnan léssen eljövendő ítélni radikálokat és pecsovicsokat. Hiszek szent népszellemben, hiszek egy közönséges európai respublikát, nemzetek közt egj'ezséget, háborúknak elmúlását, régi hírünk föltámadását s Magyarországnak örök életét. Ámen«. Szemenszedett útszéli ostobaság, De Petőfi Sándor olyan verseket ír, hogy meghül az emberben a vér! Most már arról beszél, hogy az árulókat és a királyokat fel kell akasztani. Tasner, mit szólsz ehhez? És mit szólsz ahhoz a javaslatához, hogy a tízparancsolatot a templomokban úgy legyenek kötelesek a papok kihirdetni: Tiszteld a köztársaságot, hogy hosszú életű lehess a földön. Ez nekem és Crescencenek szól ám! És Crescence Antónia grófnő ruháit figyeli a korszón! ...

Június 25.

Májbajom miatt rettenetesen szenvedek. Szemrehányásokat teszek magamnak. Életet és üdvösséget egyaránt eljátszottam. Sötét sejtelmeim vannak, rövidesen borzalmas finálé következik. Eötvös Pepi báró nagyon cinikusan viselkedik velem szemben. Tegnap azt mondta nekem: »Te szerencsés vagy: ha a dolog Magyarországra nézve jól üt ki... a te érdemednek fogják tulajdonítani, mert az egész dolgot te kezdeményezted; ha rosszul üt ki — Kossuthra hárul az

ódium!« Eszembe jutott a szent lászló nemes és pilanatra magam is elhittem, hogy mind e zavarnak én vagyok oka; de aztán nevetnem kell ezen a hiúságon. Hiszen most az egész világ forradalmi lázban delirizál! Csak hogy Magyarország az egyetlen nemzet, amely ebbe belepusztul és Magyarországon az egyetlen ember, aki ebbe testileg-lelkileg összeomlik, — az én vagyok, kedves Eötvös Pepi.

V.

A Molnár-utcában elfogták a szláv titkos propaganda apostolait. Petőfi Sándor elárvereztette a könyvtárát s a begyűlt összeget — hatvanöt pengőt — hadicélokra ajándékozta. Széchenyi István gróf egy mázsa ezüstöt és évenként tizenkétezer forintot, a Nemzeti Casino húszezer pengőt, Wodianer pesti nagykereskedő két láda arany és ezüstneműt, gróf Zichy Manó ötmázsa remekmívű ezüstöt ajándékozott a hon oltárára. Liszt Ferenc Pesten tartózkodik. A württembergi huszárok Lenkey János százados vezetése alatt a Dnyeszteren átúszattak és Máramaros megyén keresztül hazaszöktek Magyarországra. Kolozsvárott kimondták az erdélyi Uniót. Azsiában és Szerbiában kolera pusztít. A budapesti orvosok azt mondják, hogy e borzasztó betegség legkésőbb júliusig hozzánk is betör. Pesten divatba jönnek a Kossuth-kalapok. A felkelő szerbek Újvidék alatt táboroznak, a Nemzeti Színházban pedig az »Egy nap, aki az ablakon kiugrik« című pikáns vígjátékot adták s utána balett következett. Az óbudai hajógyárban tizenhárom gőzhajót rendeltek. Olaszországi tudósítások szerint Radetzky győzelemről győzelemre halad. Batthyány miniszterelnök Innsbruckba ment, a királyhoz. Kossuth Lajos pénzügyminiszter néhány napig Gödöllőn pihen. A pesti Károly-kaszárnyában levő olasz katonaság a magyar önkéntesekkel összeverekedett, aztán az ártatlan utcai nézőközönségre lövöldözött. Kossuth kijelentette, hogy csak akkor ad katonát az olasz háborúra, ha az olaszokat felszabadítják. A svábhegyi mulatóban örületes házárdjáték folyik. A pesti házak

ára rohamosan felszökött. A drágaság elviselhetetlen. A szerbek Karlovicot megtámadták, aztán a gránátoktól felgyújtott város piacára nyomultak, a harcok este tíz óráig tartottak, magyar és szerb részről egyaránt sok a halott és sebesült. A pesti Károly-kaszárnyában történt vérengzés miatt a kaszárnyával szemben hat ágyút állítottak fel. Az utcákat elzárták, hogy az olasz katonák meg ne szökhessenek. Az utcákon félelmetesen nagy a tolongás. Délfelé István főherceg, királyi helytartó, nyílt hintóbán, huszárezredesi egyenruhában hajtatott be a kaszárnyába. A főherceg mellett gróf Széchenyi István miniszter ült. Délben az olasz katonák lerakták fegyvereiket.

Ilyen híreket közöltek a pesti újságok júniusban, a gróf pedig ezeket írta a Naplójába.

— Kossuth ismét Pesten. Megtapogattam a pulzusát — semmi láza, csak gyöngye — mondja ő. És rögtön átvette a hatalmat. Vele szemben most már az egész kormány alárendelt szerepet játszik. Nekem úgyszólván mukkannom sem szabad. Amikor a republikánus izgatások miatt panaszkodtam, Kossuth letorkolt: »Nincs mit félni a fiatal izgatóktól. . . legfeljebb össze-vissza háromszázan vannak. Ezeket agyon veretem, csak egy szavamba kerül!!!«

— Minisztertanács Batthyánynál. Kossuth most már valósággal napóleoni allűröket vesz fel. Ma kiadta a rendeletet államtitkárának, Pulszkynak, hogy menjen az orosz követhez és kérdezze meg tőle, benn van-e a cár keze a szerb mozgalmakban? Mert azt nem tűrheti... És vigyázzon az orosz, mert ha azok a kunok felülnek a csikókra « Mi az? Bevonulunk Oroszországba? Moszkvát felgyújtjuk? Napóleon? A nemzetiségek ellene fordultak az Uniónak és nemzetiségi közigazgatást és iskolákat kívánnak. Mit szól ehhez az Altösterreich tábora, a magas hivatalnokok, a cseh-német arisztokrácia és a tábornokok gyülekezete, amely egész komolyan hiszi az összmonarchia létezését?

Ezeket írta naplójába, de feljegyezhetette volna többek közt azt is, hogy Pesten kihirdették a statáriumot a lázítók, bujtogatók, közrendzavarók, gyilkosok, gyújtogatók, rablók ellen. A Nemzeti Színházban a »Párisi rongyszédőt« adták. István főherceg Görgey Artúr és Klapka György volt főhadnagyokat kinevezte századosokká. Görgey tehát nem lesz egyetemi tanár. Csehországban Windischgraetz tábornok és hadparancsnok Prága városát bombáztatja. Jámbor Pál jankováci lelkész, aki Hiador néven írja költeményeit, mint egy új Kapisztrán, sereget toborzott és hétszáz embert indított útnak Újvidék felé. A keszthelyi apátplébános, miután az önkéntesek zászlaját megszentelte, levette nyakáról a nehéz aranyláncon függő keresztet, uj iáról lehúzta apáti gyűrűjét és átadta az önkénteseknek azzal a kéréssel, hogy azt Deák Ferenc tegye le Pesten a haza oltárára. Radetzky folytonosan győz Olaszországban. A Hengermalom is fegyvergyárrá alakult át és javában dolgozik, ötszáz darab fegyvert készít naponként. A székelyek küldöttsége így szólt a miniszterelnökhöz: »Miért nem indítanak már egyszer útnak bennünket? Hadd aprítsuk hamar össze ellenségeinket s aztán nyugodtan lássunk a magunk dolgához.« — Az orosz közeledésről szóló hírek egyre aggasztóbbak lettek. A tudósítások mind megegyeztek abban, hogy Lengyelországban negyedmilliós haderőt összpontosítottak s a cár Magyarországon át akar Bécs felé nyomulni.

Július tizenkilencedikén megnyílt az országgyűlés, a követek boldogan üdvözölték egymást a képviselőházban, a _ miniszterek bemutatkoztak . . . parlament ... felelős minisztérium . . . olyan volt minden, mint egy szép álom. A kávéházi jakobinusok alig néhány embert tudtak megválasztatni, a képviselőház kilenczted része közbeccsületben álló, mérsékelt gondolkodású táblabíró volt és a Batthyány kormány hűségese híve. A gróf meglegedetten nézett végig a követek során. Ilyen emberekkel már lehet valamit kezdeni. Csak, természetesen,, szoros pártfegyelem alá kell őket fogni, mint ahogy azt Angliában látta. Ő maga nem

pártember, de szentül hitte, hogy Eötvös és Szemere, akik centralisták és egész életüket az angol és francia parlamenti élet tanulmányozásában töltötték, bizonyára megszervezik a kormánypártot. Csakhamar elképedve látta, hogy ez nem történik meg. Batthyány Lajos gróf nem alkalmas a pártvezérségre, gögös, zárkózott, erélyes, de hideg és merev lényé csakhamar elidegenítette magától a képviselőket. Esterházy Pál herceg és Mészáros Lázár nem voltak Pesten, a szelidlelkű Klauzál nem is számíthatott arra, hogy Deák és Kossuth mellett számításba vegyék. A gróf másfél évtized óta Deák Ferencet tartja a pártvezérségre legalkalmasabbnak. Deák azonban, aki egyszer már felbőszítette őt azzal, hogy éppen akkor nem vállalt követséget, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá, a finnyás, érzékeny és duzzogó lelkű Deák most is szükségtelennek tartja a pártszervezkedést. Kemény Zsigmond báró egyszer ki is fakadt: A kormány a közszeilem irányítását nem tartja fontosnak. Lapot nem tart, a sajtóra nem ügyel, a pártra nem gondol, betakarva magát ártatlanságának palástjába, minden rágalmat úgy tűr, hogy sem meggátolni, sem megcáfolni nem tartja szükségesnek. Ez gyönyörű lehet keresztény erénynek és szamaritánusi alázatnak, de kormányzati taktikának kétségbeejtő.

A gróf naplója napról-napra szomorúbb hírokat penget.

— Crescencet a hiúsága és kíváncsisága itt tartja, Pesten... Lámpavasra akasztanak minket. Az életemre törnek. Én nem félek tőlük, de Crescencet és a két fiút meg kell menteni. Crescence hallani sem akar erről. Crescence halálos álmát alussza. Oh, a szerencsés!... A lámpára, a lámpára... Akárcsak a francia forradalomban. Crescence tovább álmodozik, pedig már nem lehet várni. Ma ismét rászóltam.

— Neked el kell menned a gyerekekkel! Crescence valósággal könyörgött.

— Ne küldj el engem, én veled élek és veled halok. A Conciergerie! Nyaktiló és barackszín köpeny! Bocsáss meg, édes kis madárkám, hogy tegnap rosszat írtam rólad.

Pálffy Albert és a bankóhamisításért börtönt ült, marótolllú Csernátony Lajos a francia konvent utánzását ajánlgatják. A kormány szerintük »csupa pecso-vicsot nevez ki a hivatalokba, Kossuth maga elavult municipalista Wesselényi modorában, ahelyett, hogy a. francia centralizációt követné«; már május havában robespierrei álmok nyugtalanították őket, a felelős minisztériumot »végtelenül nagy politikai szerénységgel, nevetségességgel« vádolják, Csemátynak »erős és független, sőt felelősség nélkül való kormány« k\$II, azaz radikális diktatúra. A hangulat minden téren radikalizálódik. A pesti értelmiségi körökben az egyházi javak lefoglalását, a cölibátus eltörlését, a katolikus püspököknek a nép által való választását követelik s egyúttal támadják a »vaskalapos esperesek« kálvinista kon vént jót is. A »gót idé«k szennyéből« ki akarják a magyar népet vetkeztetni, lelkiismeretlenül rémhíreket terjesztenek, mérgezett gabonával telt hajókat látnak a Dunán úszni s emellett folyvást illúziókban élnek. A Batthyány-minisztériumról a Metternich-rendszerrel szemben megállapítják, hogy »eben gubát cseréltünk«, Petőfi ki akarja ragadni a hatalmat a kormány és a népképviselő kezéből s a köztársasági érzelmű polgárok diktatúráját akarja kikiáltani. Kossuth magának külön ágenseket tart; minap a Batthyányi Bécsben megvásárolt fegyverküldeményt kéz alatt ő vette át; a radikálisok Batthyány tehetetlenségét szidták és dicsérték Kossuth találékonyságát; máskor 80.000 forintot utalt ki a kabinet tudta nélkül Londonba fegyvervásárlásra, holott ezzel a miniszterelnök volt megbízva s mikor ez kért tőle ily célra pénzt, nem volt fedezet. Szalay László és Pázmándy Dénes a frankfurti parlamenthez követül küldetvén, ezeknek Kossuth, Szemerével együtt, Batthyány tudta nélkül adott pótutasításokat, hogy az angol és francia nemzettel örök szövetséget kössenek, viszont más alkalommal arra, hogy Magyarország garantálni fogja a megalakuló német Bund területi integritását,

VI.

A gróf, aki egyénileg egész életében gyűlölte a pártokat, a maga lakása alatt a saját költségén kibérelte az Ullman-ház egész első emeletét, ott a kaszinó mintájára kényelmes és fényűző klubhelyiséget rendezett be és átadta azt a kormánypártnak. Hiába. Batthyány és Deák csak nagy ritkán tették be lábukat a klubba, Kossuth Lajos pedig akkor már inkább a Madarász-féle Radikális körbe járt, ilyenformán a pompás Ullman-helyiség lassanként elnéptelenedett. A gróf szíve tele lett keserűséggel.

Nemsokára napirendre került az olasz kérdés. A gróf úgy érezte, hogy itt az utolsó alkalom, amikor talán sikerül a dinasztíát lekötelezni és a kívánt negyvenezer újonc megajánlásával a márciusi napokban megadott engedményeket örök időkre biztosítani. A minisztériumban az újoncmegajánlást el is fogadták, — Batthyány és Kossuth egyébként előzőleg már számtalanszor lekötötték magukat e mellett az álláspont mellett — a képviselőház ülésén Kossuth Lajos a minisztertanácsi jegyzőkönyvet fel is olvasta, de ekkor a karzat és a Madarász-féle radikális és republikánus csoport zajongani és tiltakozni kezdett, Kossuthot elkapta a szenvedély és a felolvasott jegyzőkönyvhöz hozzátette, hogy ezt a határozatot a kormány csak a morális hatás kedvéért hozta ... és aztán hozzátette, hogy Magyarország az olaszokkal való békét kívánja és beleegyezik Milano elszakadásába. Batthyány és Eötvös hiába akarták korigálni ezt a katasztrofális elszólást. Irtózatos I Kossuthnak nem magáért és a magyar nemzetért fáj a feje, hanem a szárd királyért, aki röpcédulákkal búj tógát ja az ellene harcoló horvát határőröket, hogy menjenek haza és verekedjenek a magyarokkal — írta naplójába.

A helyzet napról-napra aggodalmasabb és fenyegetőbb lett. A gróf leghűbb emberei is végre oda-jutottak, hogy kezdték a dolgot tétlenül nézni teljes apátiával és fatalizmussal, mintha tehetetlen-

ségük tudatában felment ették volna magukat az alól, hogy a hazával, a néppel vagy a közdolgokkal törődjenek. Mindenki csak a saját bőrét, vagy a családjáét kezdte félteni. A gróf észrevette ezt és magához liivatta Kovácsot és Tasnert. Látszott rajta, hogy nem akar elérzékenyülni.

— Hát maguk mit akarnak még itt? Mire várnak még? Mi dolguk van itt?

Kovács megszólalt.

— Ameddig Excel lenciád ...

A gróf közbevágott.

— Ne beszéljen nekem ilyen badarságot. Én miniszter vagyok . . . miniszter . . . érti? — és vérfagyasztó módon kezdett el nevetni. — Felelős miniszter vagyok, akárcsak Kossuth vagy Batthyány Louis . . . sőt csak én vagyok felelős, ők felelőtlenek... én kapitány vagyok, nem huszárkapitány, hanem hajóskapitány a Tiszán és nem hagyhatom el a süllyedő hajót... de magukra igazán semmi szükség nincs itt.

Tasner és Kovács, akik a gróf szívéhez oly közel álltak, niost majdnem elsírták magukat, mint két kicsiny gyerek.

— Nem megyünk! . . . — kezdte el Tasner, de nem tudta a mondatot folytatni.

A gróf tudta, hogy hiába volna minden rábeszélés, tehát más hurokat kezdett pengetni.

— Jó. Hát nem megyünk, de valamire mégis csak el kell magukat határozni. Átgondoltam a dolgot: ami saját személyünket illeti, wir sind dem Geschicke verfallen. De a családunk, az más. Az asszonyokat és a gyerekeket nem szabad kitenni semmiféle veszedelemnek. Én már el is határoztam, hogy a grófnét és a fiaimat elküldöm Cenkre. Megkövetelem, hogy önök is ugyanezt cselekedjék, ígérjék meg nekem. Most még akadály nélkül mehetnek, ki tudja, ha a zavarok nőnek, gondoskodhatunk-e elhelyezésükről? Na hiszen, azért magunkat sem hagyjuk, ameddig csak lehet! Már megtettem minden lehető óvóintézkedést. A házunk erős, a padláson elrejtettem hetven-nyolcvan kitűnő fegyvert és ha ez

nem elég, itt van szemben a Lánchíd udvara, Clark is elkészült minden eshetőségre és van olyan hatvanhét ven elszánt emberből álló csapata, amely tízszázakkora csőcselékkel szemben is kiáll. Intézkedtem, hogy a hajógyár munkásai is azonnal hajókon jöjjenek segítségünkre, ha valami baj van. Mi tehát, uraim, fittyet hányhatunk minden veszedelemnek, de ha velem volnának a grófné és a fiuk, akkor inkább oda-dobnom magamat áldozatul, csak nekik ne legyen semmi bántódásuk.

Augusztus közepén már ismeretessé lett a bécsi minisztérium emlékirata, amely tiltakozik a monarchiának kettészakítása, vagyis Magyarországnak a márciusi napokban megadott független államisága ellen, a március óta létesített állapotot jogtalannak tekinti és Magyarországnak az ausztriai császársághoz való viszonyát az évszázados jól bevált alapra vissza akarja állítani.

István gróf jóslata tehát beteljesedett: amint a dinasztia és a bécsi oligarchia kissé összeszedi magát, mindent visszavon, amit a rémület perceiben kicsikartak tőle... A gróf érezte, hogy az osztrák kormány, sőt maga az uralkodó is kimondta a szót, amelyre a magyar nemzet csak fegyverrel felelhet. A nemzet forradalmi állapotba került. Kossuth negyvenkét millió forintot és kétszázezer újoncot kapott a nemzetgyűléstől. A kocka el van vetve. Elvégeztetett. Tisztességes ember most nem tehet egyebet, mint felköti a kardját és megy Becs, Jellasich, a szerbek ellen, a hova Kossuth Lajos küldi. Ezen a ponton már nem szabad okoskodni, most már verekedni kell. Aki pedig bünsőnek érzi magát a katasztrófa felidőzésében, vagy nem hisz a győzelemben, az lője főbe magát. Neki tehát kettős oka van az öngyilkosságra.

Álmatlan éjszakán, estétől-reggelig vívódott magában; akkor eszébe jutott a derék, higgadt, bölcs Deák Ferenc. Igen, ez az ember talán meg tudja mondani, hogy mit kell cselekedni. A minisztertanácsban félrehívta és megkérdezte. Deák maga is kétségbeesett hangulatban és teljesen tanácstalan volt. Ekkor

a gróf szemét elfutotta a vér és megragadta Deák Ferenc karját.

— Deák, én mindent elveszettnek tartok; a mi helyzetünk kétségbeejtő. Számunkra, akik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad más hátra, mint az öngyilkosság.

A szép, erős, gömbölyű arcú magyar erre elsápadt, de a szemei csodálkozva meredtek a grófra.

— Öngyilkosság? Ha az én halálom meg tudná menteni a hazát, bizonyára mit sem gondolnék az élettemmel. A jelenlegi helyzetnek azonban nem vagyunk okai s nem tudunk azon változtatni sein az életünkkel, sem a halálunkkal. A jelen pillanatban tehetetlenek vagyunk, de talán eljön még az idő, amikor a hazának hasznára lehetünk.

A gróf mindenáron egyenes és határozott választ akart kicsikarni.

— Tehát ön nem akarja magát föbelőni?

A nehézkes, lomha ember arcáról ragyogott a fatalizmus és az élet szeretete.

— Nem! — felelte erősen megnyomva a szót.

A gróf egy pillanatig maga elé meredt, aztán, mintha magát akarta volna megbiztatni.

— Hát akkor én is megpróbálok élni.

És már ott is hagyta minisztertársát, kezébe kapta nagy aktatáskáját és a szobából kitámolygott.

Deák Ferencet nemcsak a gróf kétségbeesése, hanem arcának halotthalványsága és egész testi habitusának lerongyolódott nyomorúságos volta is megdöbentette. Nyomban felkereste a gróf régi házi-orvosát, Balogh Pált és elmondta neki a beszélgetést. Az orvos szomorúan horgásztotta le a fejét.;

— Régóta figyelem ...

— Hát miért nem gyógyítja?

Az orvos, maga is fáradt és szomorú ember, hal-kan felsóhajtott:

— Először az országot kellene meggyógyítani!...

VII.

Augusztusban a gróf már minisztertanácson és képviselőházban és alsóházban egyaránt csak némán és szomorúan szemlélte az eseményeket. Ügy érezte, hogy most már csakugyan elkövetkezett az az idő, amikor csak az istenek közvetlen beavatkozása segíthet a dolgokon. Az országban már kétféle hadsereg volt: a régi sorgyalogság és a honvédség. Jellasics pompásan felszerelt hadserege — a császár katonái — a Drávánál táborozott és várta a jelet, hogy meginduljon Buda és Pest felé. Nagyszzebenben nemzetiségi bizottság lázítja a népet, Szenttamásnál, Földvárnál, Versecnél már rendes háború folyik a szerbekkel és Bécsben hálaadó istentiszteletet rendeztek Radetzky tábornok fényes olaszországi győzelmei után. A grófnak eszébe jutott az a nap, amelyen a napóleoni háborúk után Bécsbe érkezett s a Práterben Isten szabad ege alatt katonai istentiszteletet tartottak a szövetségesek győzelmeiért. Aznap látogatta meg a kis Selt... Milyen régen pihen már ez a sokat szenvedett, szegény kis lélek a föld alatt. . . Vájjon a túlvilágon találkozott-e Karolinával? És mit szoltak egymáshoz? Ügy érzi, hogy nemsokára ő is találkozik velük. Az olaszok után most majd a magyarokra kerül sor . . . no, de mi ellenünk már nem a vén Radetzkyt küldik, hanem Windisehgraetz herceget, aki ma a legnagyobb hatalom Bécsben . . . Windischgraetz, undorító barom ... de a bécsiek ujjongnak, Bécs megint tombol és a császár Innsbruckból visszatér a Burgba . . . Hm Egymásután hogy dőlnek össze az ő számításai. A császár végül összes tartományaival kibékül, Jellasics és a horvátok egyenesen a dinasztia megmentő! gyanánt szerepednek, mini ha csak átvették volna az ő koncepcióját. A császár és Bécs, Ausztria és a hadsereg és a monarchia mindenféle nemzetisége most már egyedül csak a magyarokat látja ellenségének.

A gróf néha részt vett a minisztertanácson. Nem

is nagyon figyelt a megbeszélésekre. Miért? Úgyis csak az történik, amit Kossuth akar. Őt pedig nemcsak mellőzik, hanem most már gúnyolják és inzultálják is. A minap, ahogy a minisztertanácsban leült az asztalhoz, Kossuth boldogan mutogatta a Brüsszelsből vásárolt, újszerkezetű szuronyos puskáknak egy mintamodelljét a szoba másik sarkában, az ablak előtt. Egyszer csak látja, hogy Kossuth Lajos, ahogy a puskát mutogatja, hirtelen az arcához emeli és szabályszerűen feléje céloz. Megdöbbenve nézett erre a furcsa mozdulatra és akkor hallja, amint Kossuth azt mondja Klauzálnak.

— Pompás egy fegyver. Derék puska ez s van egy sógorom, aki remekül céloz s ezzel a puskával akár-mikor ledurrant akár-miféle hazaárulót.

A gróf felpattant helyéről, alig tudta megfékezni magát, hogy rá ne rohanjon Kossuthra, de aztán meggondolta. Miért is tenné? Csak nevetségessé válnék, mert Kossuth teljes joggal csak tréfának minősíthetné az egészet. Visszaroskadt hát a székébe, de nem tudott sokáig nyugodtan ülni. Égett az agya, felforrat a vére. A többiek is észrevették izgatottságát. Mindenkinek megvolt a véleménye az ízetlen tréfáról, de ő nem bírta tovább. Engedélyt kért, hogy eltávozhassék és kirohant a szabadba, hogy idegeit lecsillapítsa. Nem, arról szó sincs, mintha félt volna attól a puskától. Húsz esztendő óta szinte számát se tudja tömérdek párbajának és Kossuth talán bánni sem tud a fegyverrel, talán még puska sem volt soha a kezében ... De az elviselhetetlenül bántotta, hogy zsebre kell vágnia efféle idétlen célzásokat. Egyébként a terror már sokkal durvább formában is felütötte fejét. Névtelen leveleket kapott és kézről-kézre járt valami névsor, amelyben azok szerepeltek, akiket a forradalom kitörése pillanatában, mint megbízhatatlanokat és árulókat, a haza érdekében el kell küldeni a másvilágra. Ezek között legelső helyen olvashatta a saját nevét. Nagy megtiszteltetés. Hiszen nem bánná ő, ha valaki szépszerével átsegítené a túlvilágra, de elviselhetetlenül fáj a szíve, hogy idáig jutott ő abban

a hazában, amelyért egy életet töltött el szinté őrjöggi tevékenységben, hajnali négy órától éjfélig dolgozva, verejtékezve, szégyenkezve, dühöngve . . . Miért? Azért, hogy mint hazaárulót lepuffantsák, vagy kaszát döfjenek a hasába . . .

A régi néniét színház leégett épületével szemben volt egy cukrászda és a tikkasztó augusztusi napokban oda járt fagylaltozni az egész politikai világ. Valamelyik nap éjszaka, amikor már a vendégek elhagyták a kioszkot, két ismeretlen ember foglalt helyet az egyik asztalnál. A kioszk tulajdonosa észrevétlenül kihallgatta a beszélgetésűtet.

Napok kérdése már ... Ez így nem mehet tovább.

— Nyíltan ki kell állnunk a porondra.

— Biztosíthatlak, mindent a legpontosabban előkészítettünk. A forradalom kitör és kikiáltjuk a közársaságot.

— Biztos vagy benne?

— Amikor meghallod, hogy a fekete embert meggyilkolták, arról megtudhatod, hogy most kezdődik a haddelhadd ... Ez lesz a jel az általános megmozdulásra.

— Miért éppen Széchenyi?

— Az ő személyében kell a hazaárulókat megfélemlíteni . . . Ha Széchenyi halott, ez olyan réműletet idéz elő, hogy az egész város elveszti a fejét. . . Gyerekjáték lesz akkor a minisztériumot lemondadni és a diktatúrát kikiáltani.

Másnap az egész város erről beszélt.

Tüdták, hogy a grófnak egyik legbizalmasabb enbéffe Kovács Lajos, a minisztérium osztályfőnöke. Perczél Mór egy napon *így* szólt Kovácshoz.

— Remélem tudod, hogy ha hatalomra julok, te leszel az első, akit felakasztatok. A második Tasner, a harmadik báró Kemény Zsigmond.

Kovács tréfára fogta a dolgot.

— Miért éppen minket választottál ki erre a megtiszteltetésre?

— Először, hogy a grófnak inába szálljon a bátor-

sága, másodszer, mert természetesnek találom, hogy hasonló esetben engem ti is fel akasztatnátok.

Nemsokára azután megtudták, hogy a grófon kívül még tíz embert akarnak a republikánusok láb alól eltenni. Kovács Lajos összehívta őket tanácskozásra, amelyen megállapodtak, hogy ok nélkül nem igen mutogatják magukat az utcán s míg az ingerültség tart, nem hálnak otthon. A gróf pedig kijelentette.

— Kedves Kovács, velem ne sokat törődjenek. A lakásom közel van az épülő Lánchídhöz, titkos földalatti alagutat készítették Clark-kel a hídhöz és ha megtámadnak, az alagúton át családomat a Dunához viszem s előbb beledobálom a fiaimat, aztán feleségemmel magam is a hullámokba ugróm.

Tasner és Kovács mint az árnyék követték mindenfelé a grófot, de csodálkozva látták, hogy ezek közt a megalázó és aljas viszonyok között aránylag eléggé megőrizte nyugalját és jó kedélyét. Gyakran mondogatta, hogy azok a veszedelmek, amelyekkel szembe tud nézni, amelyeknek ismeri a forrását és célját, nem tudják őt megfélemlíteni, de ha a sors titokzatos kezét látja valamiben, akkor nem áll jót magáért.

Ez hamarosan be is bizonyosodott.

A gróf most már nem gondolt egyébire, csak a családjára és legutolsó s legszebb szerelmére, a Lánchídra. Majdnem minden idejét ott, a pesti oldalon palánkkal körülkerített udvaron töltötte, William Clark és a hajógyár igazgatója, a derék Masjon, valamint a munkások társaságában. Most már csak ezek voltak a barátai. Egész nap ott sürgött-forgott az udvaron és a műhelyekben a munkások közül, akikkel szinte barátilag elbeszélgetett, valamennyinek megismerte minden ügyesbajos dolgát, családját, gyermekeit, gondjait és elhalmozta őket ajándékokkal. A munkások is rajongtak érte. Az udvar egyik hosszát a Duna szegte be. Itt állott a gróf rendelkezésére egy angol csónak, amelyen gyakran Budára, a Margit-szigetre, vagy a hajógyárhoz vitette magát, hogy megmeneküljön a főváros zajától, a mende-mondáktól és a közélet nyomasztó benyomásaitól. Crescenc grófné, akit napról-napra ostromolt,

hogy hagyja itt a várost és vigye magával gyermekeit, makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy marad. E miatt, bár a grófot meghatotta felesége hősiessége, napról-napra viták, majd komoly összetűzések voltak közöttük, mert végre is kezdte nem érteni, hogy ezt az észszerű tanácsot miért nem fogadja meg a két kis fiú anyja . . . Crescence azonban csodálatosképpen megváltozott az utóbbi időben. Azelőtt gyűlölte a két Zichy leányt, Károlyi Györgynét és Batthyány Lajosnét, most szívesen járt a szalonjukba s részt vett az azokban rendezett jótékonycélú teákon, táncest élyeken és hangversenyeken. A levegő tele volt gyűlölködéssel, titkokkal, fenyegetésekkel. . . mintha minden alá volna aknázva, a föld alatt valami morajlott. Az élet nyomorúságos volt, a nyomor napról-napra gyötrőbb, ocsmányabb és fenyegetőbb. Bécsből kolerahírek jöttek, Moldvában és Erdélyben szintén dühöngött a járvány, azt suttozták, hogy Pesten is vannak már koleraesetek, de a hatóság eltitkolja. A külvárosokban rablások és gyilkosságok folytak, a főúri szalonokban pedig botrányos szerelmi kalandokról beszéltek a beavatottak. Soha olyan visszataszító nem volt Pesten az élet, mint most, de a gazdag polgárnők és a mágnásasszonyok egészen átadták magukat a mulatozásnak és kalandoknak. Olyan volt az élet, mintha mindenki a világ végét várná és igyekeznék kihasználni a még hátralevő néhány napot. Crescence sohasem szeretett Pesten lakni, de most nem lehetett innen e¹ távolítani s Károlyi Györgyné minden hangversenyén megjelent, mintha ezzel tüntetni akart volna, vagy mintha ki akarná kémleni, hogy István grófnak melyik asszonnyal van valami barátkozása. A gróf nem mutatta magát a társaságban s minden erejét összeszedte, hogy a Lánc-híd munkálatait siettesse és befejezze. Valamelyik nap jelentette neki Clark, hogy végre felteszik a hídra az utolsó láncot. Ez volt a tizenkettedik. Az angol mérnök kedélyesen ficsekedett, hogy ezideig még nem volt lánc-hídépítés a világon, hogy a láncok felvonásánál ne (ön ént volna valami baleset. Nálunk tizenegy lánc már a lobén von, semmi baj nem törtéjt, reméli, hogy a

tizenkettediket is szerencsésen felvontatják. A grófot rendkívül érdekelte a dolog.

— Eddig még sehol sem építettek olyan nagy lánc-hidat, mint amekkora ez, félek, hogy a többiek fátumát mi sem kerüljük el.

Clark megjegyezte, hogy a lánc súlya rendkívül nagy és amikor felvontatják, olyan rázkódtatás érheti az oszlopot, hogy az megtörik. Valóságos csoda lenne, ha mi szerencsésen megúsznák a dolgot.

A gróf arca elborult.

— Miért történjék éppen nálunk csoda?

— Mert amúgy is elég baj van itt, kegyelmes uram.

A gróf arca mindjobban elsötétült.

— Ha már csodát tartogat számunkra az ég, akkor inkább máshol volna arra szükség. Azonban a mi hazánkkal már elég csodá történt, lehet, hogy most sem hagy el egészen az Isten.

Akkor az első ív a két part között már ki volt feszítve. Clark, aki nemcsak zseniális szakember, hanem rendkívül bátor férfiú is volt, egy alkalommal a kifeszített íven átsétált Budára.

A gróf ezen módfelett felháborodott. Clark miniszteri hivatalnok is volt, vagyis ebben a minőségben a grófnak alárendeltje. A gróf tehát, mint miniszter, hivatalosan megtiltotta, hogy Clark ezt az istenkísértő vakmerőséget még egyszer megismételje. Másnap aztán barátai s a munkások a legnagyobb rémülettel látják, hogy a gróf nyugodtan átsétál a láncon Budára. Harmadnap még döbbenetesebb dolog történt. A gróf megint felment a láncre, de ekkor magával vitte Béla fiát is és kézenfogva átvezette a tizenkét éves gyermeket a nyaktörő úton Budára. Clark és Tasner megrendülve nézték a szörnyű jelenetet s aztán a gróf elé állottak és figyelmeztették őt a dolog eszeveszett vakmerőségére.

A gróf a vállát vonogatta.

Mit tudhatom én, hogy nagyon hamar nem lesz-e szükségem erre az útra? Ha ide felviszem a kisfiamat; tudom, hogy biztonságban lesznek, mert senki sem mer utánunk jönni.

A következő napon kezdetét vette az utolsó lánccsere felszerelése. A lánccsere egyik vége egy nagy uszályhajón nyugodott, a másik pedig a felvonógép csigájába akasztva, hogy megtegye útját a pillér magasságába. A gróf minden ellenzés és könyörgés dacára-beült a hajóba és nézte a lánccsere lassú emelkedését. Egyszerre csak megtörtént a baj. A lánccsere eltört, lezuhant, a hajót kettévágta s egy szempillantás alatt minden elmerült a Duna fenekére. Azt hitték, hogy a gróf most megtalálta azt a várva-várt megoldást, amelyet, mint jó keresztény ember öngyilkossággal nem akart elintézni. A rémület leírhatatlan volt. Clark és emberei csónakba szálltak és elindultak a kutatására. Sehol semmi nyoma. Este aztán valaki levelet hozott, amelyben a gróf megírta, hogy jó úszó lévén, átjutott a budai partra s ott most egy vincellér házában várja, hogy ruhát és kocsit küldjenek érte.

A gróftól ez a véletlen szerencsétlenség jobban kétségbeejtette, mint minden terror és fenyegetés. Ettől kezdve többé- alig látta őt valaki mosolyogni. Tasnernak mély melanchóliával mondta, hogy a híd az ő számára szimbólum s a híd sorsa a haza sorsát jelenti. Így jár a nemzet is, — ismételte — tizenegy óráig minden fényesen ment s midőn elbizakodottságunk már nem ismert határt, a tizenkettedik órában minden összetörik. Most már Crescence grófné is látta, hogy legalább a gyermekeket biztonságba kell helyezni és lassanként ráállt, hogy elmegy velük Cenkre. Ügy beszéltek meg, hogy ha Pesten javul a helyzet, akkor néhány nap múlva Crescence visszatér, ha pedig tűrhetetlenné válik az itt tartózkodás, akkor a gróf követi őt, hogy együtt legyen vele és gyermekeivel.

Augusztus huszonharmadikán reggel ezeket a rejtelmes szavakat írta a naplójába: »Elbúcsúztam Crescence-től és a fiaimtól. Crescence nem sejt semmit. Uram, legyen meg a Te akaratod!« — Este pedig így folytatta: — Vájjon az életemben látom-e még őket? Attól félek, nem. Szívem összetörik, de mégis megkönnyebbültem, templomba megyek, ámbár nem bírnak már imádkozni sem. A kamarilla megakadályozta,

hogy a király a Deák-félfő horvát törvényjavaslat-hoz, amely a Batthyány és Jellasics között megkötött paktum értelmében rendezni akarta a közjogi kérdést, megadja a hozzájárulását. Aljas képmutatás! A vak is látja, hogy a horvátokat ellenünk uszítják. Tehát megkezdődött a hóhérmunka. Két nap múlva ezt jegyezte bele: — Ki lehet-e sokáig bírni ezt az állapotot anélkül, hogy őrvongó legyen és kétségbeesés az ember? Tegnap meggyóntam a krisztinavárosi templomban, ahol Crescence-szel megesküdtem és fiaimmal együtt oly gyakran imádkoztam. A plébános vigasztalni próbált. Azt mondtam neki, hogy az én bűnömre aligha van elég nagy vezeklés, az én bűnömet nem lehet megbocsátani. Az én irataim ébresztették fel a csendes, békés, meglegedett magyart, a kaszinók szülték a köröket és klubokat, amelyekben Kossuth és Batthyány megnőttek. Mindennek én vagyok az oka. Csak az Isten a megmondhatója, hogy a kinnak és fájdalomnak mekkora tengerét kell még átszenvednem, amíg mindezt megbűnhődöm. Az éjszaka egész tisztán hallottam, hogy valaki így kiáltott hozzám: »Minden bajnak te vagy az oka.« Lehet, hogy az a szentlászlói nemes látogatott meg, de lehet, hogy maga az Isten kiáltotta ezt a fülembe. Én vagyok oka minden szörnyűségnek, ami történik, a véroceánnak, amely el fog önteni. Átkozottnak érzem magamat, sehol vigasztalás, sehol világosság. Ügy szaladok körben, mint az örült és öklömmel verem a fejemet. A plébános kért, hogy ne tegyek magamnak szemrehányást, mert amíg én dolgoztam, addig nem volt baj. Ostoba beszéd! Nem merem az oltári szentséget magamhoz venni. Kirohantam a templomból, a szegény öreg pap biztosan azt hiszi, hogy megőrültem.

Estefelé jelentették neki, hogy Wesselényi Miklós akarja meglátogatni. A gróf megdöbbsent. Miklós! Az emlékek egész tengere borította el egyszerre a lelkét. Debrecen, a trappisták, Párizs, London, a ketjük nyönyörű, reménydús fiatalsága, szerelmek, duhajkodások, az életnek azok az apró ostobaságai, amelyek olyan széppé teszik ezt a siralomvölgyet...»

Akadémia, Hitel. Világ, »Stádium, Kossuth . . . szegény Miklós, elfordult tőlem, elbűvölte őt az a vai ázsió . . . Börtön, vakság, . . . irtózatoss . . . hát ebből áll az élet?

A báró lefogyva, megöregedve, világtalanul, egész lelkében feldúlva,; mély az arcának vad mártírki-fejezést adott, betámolygott a gróf szobájába és a kezét nyújtotta. István gróf megölelte. Örült neki, de egyszersmind meg is rémítette. Micsoda szörnyű dolog történhetett vele, ha idejön és baráti kezet nyújt ő, Wesselényi Miklós, az erdélyi bölény, aki megesküdt, hogy száradjon el a keze, ha Széchenyi István gróf érdekében valaha valamit akarna tenni. Ránézni is rettenetes volt. Egész testében remegett, mint egy gyáva gyermek. Szeme világával együtt elvesztette férfiúi szilárdságát és bátorságát is és talán még jobban kétségbe volt esve, mint ő.

A gróf leültette. Maga is melléje ült, körülcirógatta, mint egy óriás titánkölyket. Kezét szorongatta, kérdezősködött a feleségéről, gyermekeiről, ő is elmondotta, hogy milyen szépen cseperednek Béla és Ödön, hogy Crescence milyen hőselklű és önfeláldozó volt, de kifogyott minden kedveskedésből, mert a báró makacsul hallgatott, lehorgasztott fővel és néha válla megrándult, mintha belső zokogás, vagy embertelen nagy kimerültség, vagy kétségbeesés rázta volna meg. Aztán egyszer csak megszólalt. Gyónni kezdett ő, a minden kálomistánál vastagabb nyakú kálomista s bevallotta, hogy rettenetes tévedés volt az életének utolsó tíz éve, hogy belátja, mekkorát vétkezett egyetlen, igaz és tiszteletreméltó barátja, mestere, vezére, Széchenyi István ellen, hogy azért jött fel Pestre, mert úgy képzelte, ha figyelmezteti Kossuthot, ha kéri és könyörög neki, hogy forduljon vissza és álljon gróf »Széchenyi István mellé, akkor talán neki, az előregedett, vak, vén Wesselényinek a rimánkodása gondolkodóba ejti, de hát megint ostoba, naiv, ábrándozó volt és szörnyű kudarcot vallott Kossuthnál.

— Képzeld el, István, felbotorkáltam hozzá a minisztériumba és ott találtam az előszobában Kazinczy Gábort. —Mit keresek ott? — kérdezte tőlem

Kazinczy és én zavarba jöttem, elszégyeltem magam, de nem tudtam megállni, hogy el ne panaszkodjam: — Kossuth-tal szeretnék beszélni és már tizenegyedszer vagyok itt, de nem juthatok hozzá. Képzeld el, István, Kossuth Lajos, akit a tenyereken tartottam, aki mikor a börtönben ült. . . eh, de ne beszéljünk erről. .. Kossuth Lajos tizenegyszer kiüzente, hogy nem ér rá és nem fogadhat. Képzeld el, István! . . . Erre aztán Kazinczy karon fogott és bevezetett Kossuth szobájába. Megaláztam magam, vak ember vagyok, vén polgári halott, már csak úgy ténfergek az életben . . . Hej, ha Sámson erejét érezném még a karjaimban, úgy segítsen engem az Isten, megráznám ezt a templomot és magamra rántanám ... — és szörnyű káromkodás hagyta el a vak ember száját — bevallom neked, István, összetett kézzel könyörögtem neki, hogy ő, aki egyetlen szavával megállíthatja a végzetet, ne engedje, hogy ez a gyönyörű, édes, szép Magyarorszag ... hogy ez az én . . .

Nem tudta tovább folytatni. István gróf elérzékenyülve borult az öreg vak gladiátor vállára.

Nagysokára ismét felmordult az egykor olyan félelmetes oroszlánhang, most csak beteg hörgés és lihegés.

— István, azért jöttem hozzád, hogy bocsánatot kérjek tőled . . . István, ha lehetséges, felejtsd el, amit ellened vétkeztem.

A gróf hiába vigasztalta. Hiába erősítette — minden meggyőződés nélkül, hiszen maga is tele volt kétségbeeséssel —, hogy aggodalmi túlzottak és majd csak jobbra fordul minden, Miklós báró felállt és mentében, ahogy vakon és tétován botorkált és botjával nagyokat kopogott a padlón, szinte csak magamagának dörmögte.

— Elmegyek haza Zsibóra, István. Olyat mondok neked, amelyet halandó ember még nem hallott tőlem. István, hajolj ide közel. István, — súgta, miközben kicsordult szeméből egy könnycsepp — István, én félek! Csak ne vette volna el az Isten a szememvilágát, itt maradnék én az utolsó percig és ha lát-

nám, hogy a szó már nem használ, közibük ülnék és addig csépelném őket, amíg darabokra vagdálnak, vagy felkoncolnak, vagy szitává lőnek, de hát így vakon . . . István, te boldog ember vagy, végső esetben védheted magadat úgy, ahogy férfiúhoz illik. Engem világtalant leüthetnek az utcán, mint a kutyát, anélkül, hogy védeni tudnám magamat.

A báró elbotorkált és István gróf visszaroskadt a dívánra, ahol előbb Wesselényi Miklós báró ült. És, ahogy előbb a vak Wesselényi, most ő kezdett magában hangosan beszélni.

— El kell pusztulnom, látom, kínlódnom kell, hogy vezekeljek. Kossuth tegnap azt mondta nekem, miért küldte el ön a feleségét? Vigyázzon magára I Én lövetek azokra, akik ellenünk vannak, vagy cserbenhagynak. Mintha Marat-t láttam volna magam előtt. Úristen, mit tegyek? Elfussak én is, mint Wesselényi, vagy várjak, míg felakasztanak és kik akasztanak fel? Madarász László és a csöcselék, az utca szennyje, a prostituáltak kitarottjai. . . Pfuj, akkor inkább magam hajtom végre magamon a halálos ítéletet.

VI.

Szeptember másodikén megjelent a minisztertanácsban, de oly siralmas állapotban volt, hogy Kossuthnak is megesett rajta a szíve. Gyengéden kérdezősködött egészségi állapota felől s aztán kérlelte, hogy menjen haza, néhány napig pihenjen, esetleg utazzék el Cenkre, a vidéki csend és a családi környezet majd talpraállítja. A gróf hazament s attól kezdve nem mozdult ki a lakásából. Egyedül volt otthon. A fejedelmi fénnel berendezett termeket kinyitatta és azokban egész nap reggeli köntösében járt fel és alá fáradhatatlanul. Dolgozószobájában íróasztalán hevert minden lap, még a falragaszok, sőt a bécsiek is. Az ebédlőben tányérban szőlő, barnás rozskenyér és metszett kristályüvegben friss víz állott. Néhány barátja meglátogatta s azok kétségbeesve hagyták el a lakását.

Tasner, Kovács Lajos és Clark naponta ötször is felmentek hozzá. A grófnak most egy öreg bécsi komornyikja volt, a vén Anion, aki mint az árnyék követte urát, maga is sápadtan és csontig lesóványodva, mert az utóbbi hónapokban sem nappala, sem éjszakája nem volt, a gróf a legkülönbözőbb parancsokkal gyötörte, néha brutálisan nekitámadva, majd bocsánatot kérve a megkínzott embertől. A vén Anton szeptember harmadikén félrehívta Tasnert.

— Az Istenért, a gróf úr már három vagy négy éjszaka nem alszik, nem is feküdt le, ebédet sem hozat magának, undorodik minden ételtől, csak azt a kis szőlőt tűri meg az asztalán, de ahhoz sem nyúl hozzá, így el kell pusztulnia.

Tasner soványabban, merevebben, szökébben és szeplősebben mint valaha, bement a grófhhoz és ismerően gazdájának kapacitálhatatlan természetét, szinte tudományosan bebizonyította neki, hogyha nem változtat az életmódján, negyvennyolc órán belül kimerül és testi!eg-lelkileg összeomlik. Erőltesse az evést és alvást... kegyelmes uram, gondoljon a grófnéra és a kis grófokra! . . .

A gróf rémülten nézett Tasner arcába.

— Nem lehet, nem lehet. A félvagyonomat adnám, ha néhány percet aludni tudnék, de még ülni sem tudok nyugodtan.

— Üljön le! — kiáltott rá Tasner.

A gróf ijedten leült egy pamlagra, néhány percig nyugodtan maradt, aztán hirtelen az agyához kapott és felugrott.

— Tasner, itt valami belül, itt valami lobbot vetett, könyörgöm, ne kényszerítsen, hogy ülve maradjak, mert akkor pokoli forróságot érzek. Megígérem, hogy éjjel, ha hűvösebb szél fú a Duna felől, a nyitott ablaknál levő karosszékben megpróbálok elszundikálni.

— Gróf úr, — könyörgött Tasner — hívassa haza a kegyelmes asszonyt, vagy utazzunk el Cenkre. Nem jó egyedül lenni.

A gróf behúzta vállait, egészen összezsugorodott és lefelé görnyedve, mintha valakihez a mélybe beszélne,

— Nagyon jó egyedül lenni. Nagyon boldog vagyok, hogy elküldi cm őket. Ha még néhány napig itt maradnak, rettenetes tragédia . . . Tasner, tudja-e, miért vittem fel Bélát a Lánchídra? Hallgasson meg kérem. Nem vagyok bolond. Ábrahám is feláldozta fiát, Izsákot és nekem egy túlvilág! hang parancsolta, hogy . . . vagy — vagy . . . vagy életben marad és altkor ez azt jelenti, hogy az Isten megelégedte szenvedéseinket és minden jóra fordul, én nem vagyok bűnös ... és a Hitel és a Stádium . . . akkor igaza volt a plébánosnak . . . vagy pedig mind a ketten lezuhantunk s akkor Ábrahám feláldozta fiát és megváltotta vele a nemzetet. Na, most már érti? Hát akkor hagyjon aludni.

Tasner rohant a gróf kezelőorvosához, Balogh Pál doktorhoz, de a lépcsőn összeütközött Kemény Zsigmonddal.

— Siess fel és vigyázz a grófra!

A gróf a fiatal erdélyi bárónak nagyon megörült.

— Pompás, éppen vártam önt, tudja-e, hogy István főherceg, a nádor valóságos fogoly? őt is agyon fogják löni, ha idejekorán meg nem tesszük az intézkedéseket. Nos, fiam, én megtettem a kötelességemet. Háromezer brüsszeli fegyverem van elrejtve itt és a Lánchíd udvarában. Háromezer pompás brüsszeli fegyver, amellyel akármelyik árulót pompásan agyon lehet löni. Ezeket a fegyvereket az állam költségén hozattam, bevallom magának, nem úri dolog és ha tervem nem sikerül, ezért felakaszthatnak. De most a haza az első. Fegyvereim vannak. Clark és Masjon munkásai minden pillanatban készen állanak. Vegyük hozzá önt, Tasnert és Kovácsot. Én a csapat élére állok, hiszen kapitány vágyok és Konstantin nagyherceg elismerte a taktikában és stratégiában való jártasságomat. .. nyakig kell beásni őket a sáncárokba! . . . Onnan lövöldözni . . . azután . . . Budavárát egyetlen megrohanással elfoglaljuk és a nemzet számára biztosítjuk.

Kemény Zsigmond báró megkövülve hallgatta a gróf izgatott, rekedten hörgő beszédjét, közben rész-

kötte figyelte minden mozdulatát. Félt, hogy kitör rajta a dühöngés, vagy valami kárt tesz magában. Az pedig folyton hadonászott és Kemény Zsigniond észrevette, hogy ütőerei kiil.'i, adtak s majdnem bogot formáltak a csuklója alatt. Alit és minőén nézte s a szá-
nalomtól és kétségbeeséstől majd meghasadt a szíve. A gróf mindezt nem vette észre. Tovább hadonászott és bozontos szemöldökeit összerántva, mereven nézett föl a mennyezetre, a szeme kidagadt és diabolikus fényben égett.

Néhány perc múlva belépett a szobába a házi orvos. A gróf akkor már fel és alá futott a termekben, ökleivel döngötte, majd neki-nekirohant a fejével a falnak s aztán az ablakhoz ugrott. Balogh és Tasner lefogták.

Az orvos csillapítószereket adott, amitől a gróf nemsokára mély álomba merült.

— Kimehetünk a dolgozószobába.

Az orvos magyarázni kezdte.

— Melanchólia. Régen figyelem. Álmatlan éjszakái alatt folyton rémképeket lát, amelyek közt az a leggyötrelmesebb, hogy imádott hazáját ő kergette a veszedelembé. Nappal legyőzte ezeket a félelemérzeteket, de a melanchólia nem szűnt meg. Ami most kitört rajta, azt Esquirol az eszelősség haragjának nevezi.

— És a prognózis? — kérdezte remegve Tasner.

— Lehet, hogy megnyugszik, ámbár . . .

— Félek, hogy megöli magát — suttopta Tasner.

— Nem hiszem — felelte az orvos. — Idáig nem engedni lesüllyedni őt hatalmas lelkiereje és vallásossága. Az öngyilkosság Napóleon szerint a rossz játékosok utolsó menedéke. A gróf pedig jó játékos volt és nem rajta múlt, hogy a haza mindent elvesztett.

Közbe-közbe az orvos benézett a hálószobába s megnyugodva látta, hogy a gróf csendesen és mélyen alszik.

Másnap reggel csaknem elviselhetetlen izgalommal várták a felébredését. Tíz óra felé a gróf felnyitotta szemét és mosolyogva fordult barátaihoz.

— Köszönöm önöknek, hogy vigyáztak rám. Tegnap majdnem szerencsétlenül jártam. Azt hiszem, igaza

van önnek, — fordult az orvos felé — legokosabban teszem, ha elmegyek Cenkre. Legyen nyugodt, már kijózanodtam. Úgy van, Cenkre megyek — ismételtette, mintha valamin törné a fejét és időt akarna ezzel nyerni. Aztán hirtelen nagyon nyugodt és csendes hangon megkérte az orvost, hogy hagyja egy kicsit magára Tasnerral, mert elutazása előtt megbeszélni valója van vele. Az orvos gyanútlanul kiment a szobából.

Ebben a pillanatban a gróf felült az ágyban és mint valami összeesküvő, titokzatos és suttogó hangon megkérte Tasnert, hogy nézzen meg minden ajtót, nem hallgatónak-e, nincsenek-e kémekek és Anton, a komornyik, nem ácsorog-e a küszöb előtt? Tasner megnyugtatta.

— Egyedül vagyunk.

— Nagyon jó, — bólintott a gróf — egyedül vagyunk. Ezt helyesen mondta. Egyedül vagyunk mi kelten és egyedül vagyunk mi magyarok. No, de ha már egyedül vagyunk, bizalmasan akarok beszélni önnel. Kedves Tasner, szó sincs arról, mintha én megbolondulnék, vagy szándékom volna valami kárt tenni magamban. De hát az ember halandó. Ön is meghal ám kedves Tasner, hiába rázza a fejét. Mondja Tasner, megcsinálta ön már a végrendeletét? Mi? Hogy önnek nincs miről végrendelkeznie? De, igenis van! Negyvenhat kötet napló, szép, nagy bőrkötéses könyvek, elől-hátul és az első fedőlap homlokán gazdag aranyozással: Das Gute und Schlechte, welches ich erfahren. Széchenyi István gróf naplói. Bizonyára megérnek néhány garast. Ezeket önnek hagyományozom, kedves Tasner. A disznóságokat hagyja ki belőlök, azokat, amelyek engem kompromittálnak, azokat benne hagyhatja, de kímélje a szegény asszonyokat. Roppant bajba kerülnének, ha gyermekeik megtudnák, hogy az anyjuk . . . Mondja Tasner, szeretett maga valaha valakit a feleségén kívül? Bocsásson meg, nem akartam tolakodó lenni, de az asszonyokat feltétlenül törölje ki tussal. Természetesen azokat, akik .. Tasner?. . . Maga elpirul? Rengeteg nagy üveg tuszt kell ám vásárolnia, ha mindegyiket ki akarja a könyvből törölni. Azt viszont írja bele (én

elfelejtettem), hogy az öreg Nesselrode egy mellette ülő porosz hölgytől megkérdezte, hogy ki az a nagy gebe, aki ott ugrál előttük. — Oh uram, az az én nővérem — felelt a kérdezett hölgy. — Bocsánatot kérek, úgy hallottam, hogy kedves nővére rengeteg férfinak vette el az eszét. Nagyon sokan akarták magukat érte föbelőni. — A hölgy tiltakozott. — Rágalom, gróf úr, nővérem olyan jószívű, hogy arra még egyetlen férfinak sem adott okot soha. — Nekem sem . . . Tasner, a hölgy nevét hagyja ki.

Tasner ereiben meghűlt a vér. Mi ez? A gróf színlel, vagy a dühöngés után beállt a csendes amentia? Szeretett volna ismét kiszaladni Balogh doktorért, de a gróf visszatartotta.

— Várjon csak Tasner. Azokat az embereket is el kell tüntetni a naplóból, akiket . . . akiknek . . . akik — a gróf irtózatosan dadogni kezdett, szemei ismét kimeredtek, az álla leesett és ajkai reszkettek.

— Gróf úr, — kérlelte Tasner — ne beszéljünk erről.

A gróf haragra lobbant.

— De nagyon is kell, hogy erről beszéljünk! Tasner, maga úgyis el fogja olvasni a naplóimat. Ezen a világon senki sem ismeri az én életemet. Maga majd meglátja, hogy gyerekkoromtól fogva milyen beteg vagyok . . . Beteg vénasszony — beteg barom . . . rengeteg sokat szenvedtem . . . nem tudja senki... de most már benne hagyhatja ezt a naplóban. Elvégre erről nem tehetek. De mást is talál majd ott. . . Tasner, az Istenért, benne ne hagyja . . . Nem szabad tudni senkinek, hogy hány embert öltem meg huszonhárom éves koromtól fogva mostanáig. Bécsben sokat fecsegnek az emberek . . . Karolina, Gabriella, Selina . . . Ostobaság! Mi ez ahhoz a rengeteg emberhez képest, akiket én miattam dugtak a fökl alá?. . . Majd egyszer elmondom magának, kedves Tasner, hogy mi volt Londonban, Párizsban, Nápolyban . . . Végre valakinek mégis csak meg kell gyónnom... A papok nem hiszik el azt a temérdek gyilkosságot . . . Maga tudós ember, magának csak egy szót szólok, és már tisztában van az egésszel. Hát ezeket is ki kell ám örülni! . . .

Ebben a pillanatban belépett a szobába Balogh Pál doktor és felszólította, hogy öltözzék fel, mert lenn várja a kocsi. A gróf engedelmeskedett. Öltözködés közben azonban, mint egy kis gyermek, szégyenlősen kijelentette, hogy ki akar menni. Kiment. Tasner és a doktor egyideig várták, aztán Balogh utána ment és megtalálta őt, amint a fürdőszobája mellett levő kis kabinettben egy rozsdás pisztollyal pizsmogott. Az orvos erélyesen rászólt, visszavezette, felöltöztette és kocsiba ültette. A kocsi megindult. Budáról kiérve, a gróf megint panaszkodott, hogy le kell szállnia, ne erőszakoskodjanak vele, ő utálja a tisztátalanságot és megőrül, ha le nem engedik. És már le is ugrott a kocsiból és az út mellett levő cserjésbe futott. Anton, a komornyik, a kocsi első ülésén levő pisztolyokra nézett és látta, hogy azt a gróf kinyitotta és az egyik pisztoly hiányzik. A komornyik utánaszaladt gazdájának és hátulról elkapva, mind a két karját leszorította. A pisztoly a gróf hóna alól a földre esett.

— Jól tette Antal, hogy utánam jött, ostobaságot akartam elkövetni.

Aztán engedelmesen követte komornyikját vissza a kocsira. Ott aztán egyszer csak követelni kezdte, hogy vigyék vissza Pestre, ő mint miniszter nem hagyhatja ott a helyét, inkább együtt pusztul el a kormány többi tagjával. Most már jobbról-balról az orvos és a komornyik erőszakkal tartották a kocsin. Esztergomban Balogh doktor, hogy szórakoztassa, elvitte sétálni. A beteg azonban egyszerre csak nekiiramodott, felszaladt a hajóhídra, onnan beleugrott a folyóba. Szerencsére éppen arra haladt egy teherhajó, a hajóról lebecsátták a mentő csónakot és a grófot kihalászták. Az esztergomi alispán és a főpapok marasztalták, hogy háljon a primás palotájában. Beleegyezett, de alig töltött ott néhány percet, nyugtalan lett és sürgette, hogy vigyék csak tovább. ,

Mosonban ismét kiugrott a kocsiból s lármázva és kiabálva futott végig a főutcán.

— Emberek, vigyázzatok, tűz van! Nem látjátok, hogy ég a fejem? Az egész testem ég és ha nem vi-

gyáztok felgyújtom a várost, mint ahogyan felgyújtottam egész Magyarországot!

Újra kitört rajta a dühöngés, annyira, hogy kezét, lábát meg kellett kötni törülközőkkel. Fejére hideg borogatást raktak, amitől némileg megenyhült. Innen kezdve Bécsig túrhetően viselte magát. Döblingben aztán kényszerzubbonyt adtak rá és narkotikumokkal mély álomba merítették. Egyszer csak felriadt álmából és velőtrázó hangon ordítani kezdett.

— Karolina, ne bánts!

Aztán visszahany átlótt és csak halkan hörgött.

— Karolina, látod édes Rolly miattad el kellett pusztulni egy egész országnak. Most, most . . . most kezdődik minden . . . Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. Testvér a testvért, népfaj a népfajt mérszárolja engesztelhetetlenül és örülni. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, amelyeket le kell égetni vagy szét kell rombolni. Pest oda van. Száguldó csapatok dülnek szét mindent, amit mi építünk. Ah, az én füstbe ment életem! Karolina, miért tetted ezt velünk?

* * *

Ezen a napon Jellasics hadserege felkerekedett és a Dráva mellől elindult északnak a Balaton felé . . . És elkezdődött... Testvér a testvért, népfaj a népfajt... de minden új élet, mg a legszentebb is, vérben és vonaglások között születik meg.

VÉGE.